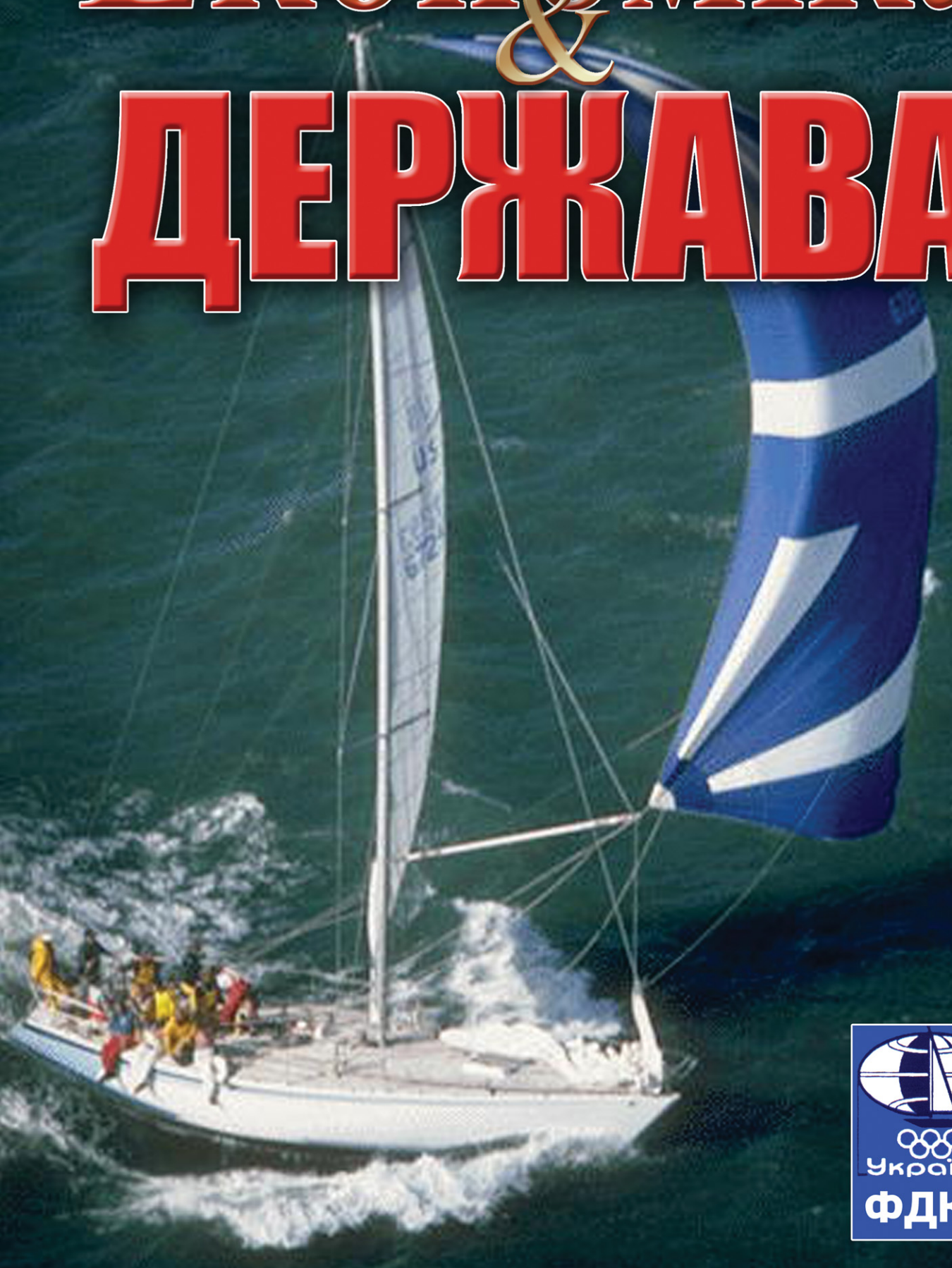

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 5 травень 2022 р.

ЕКОНОМІКА & ДЕРЖАВА

Денисенко Микола Павлович, головний редактор, доктор економічних наук, професор, професор кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Гармідер Лариса Дмитрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки промисловості та організації виробництва, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Гайдуцький Павло Іванович, доктор економічних наук, професор, академік Національної аграрної академії наук, директор Інституту стратегічних оцінок Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна»

Гайдуцький Андрій Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гайдуцький Іван Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гнатська Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Князевич Анна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»

Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Лутай Лариса Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Mančirdas Morkunas (Манчірдас Моркунас), Doctor of Philosophy in Management and business administration Associate professor, Head of Logistics Management study program, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Мельник Альона Олексіївна, доктор економічних наук, професор

Надрага Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління персоналом та економіки праці, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Ніколюк Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчових технологій

Олешко Анна Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Резнікова Наталя Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Руженський Микола Мусійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Сазонець Ігор Леонідович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

Тулчинська Світлана Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Чвертко Людмила Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чорна Людмила Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Житомирський інститут ПрАТ «ВНЗ «Межрегіональна академія управління персоналом»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ярошевська Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 9144,

від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33, (050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "АКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку 26.05.22 р.

Підписано до друку 26.05.22 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 26,4.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2605/2.

Віддруковано у ТОВ «АКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 5/2022

Економічна
наука

<u>Міненко М. А., Міненко Л. М.</u>	
Історичний шанс для України: реалії та перспективи національної харчової індустрії	4
<u>Світловий О. М.</u>	
Важливість застосування категорії "додана вартість" в управлінні підприємством	14
<u>Могильний О. М.</u>	
Удосконалення організаційно-економічного механізму стійкого розвитку аграрної сфери: теоретико-методологічні засади	19
<u>Третяк В. М., Капінос Н. О.</u>	
Поняття та сутність природоохоронного землекористування в системі суспільних відносин	28
<u>Ніколаєць К. М., Ожелевська Т. С.</u>	
Матеріальні чинники зовнішньої трудової міграції	37
<u>Бобровська О. Ю.</u>	
Вектори "нової економіки" і умови їх ефективного досягнення	44
<u>Костирко Р. О., Замай О. О.</u>	
Вартісно-орієнтована звітність як інструмент транспарентності фінансового та управлінського обліку	50
<u>Веклич О. О., Колмакова В. М., Патока І. В.</u>	
Комплекс нормативно-законодавчих пропозицій щодо впровадження екосистемного підходу в управлінську практику	56
<u>Плахотнік О. О., Павленко А. А.</u>	
Вплив глобалізації на розвиток світової економіки та економіки України	62
<u>Ємець В. В.</u>	
Економічний розвиток у повоєнний період в Україні: регіональний та місцевий аспекти	68
<u>Пронько Л. М.</u>	
Економічні засади формування зайнятості населення в сільськогосподарському виробництві	73
<u>Мокринська З. В.</u>	
Кодекс етики професійних бухгалтерів як основа побудови ефективної бухгалтерської практики	79
<u>Хахула Б. В.</u>	
Організаційні особливості розвитку інноваційної діяльності в сільськогосподарському виробництві	85
<u>Мордовцев О. С., Андриченко О. А., Мордовцев С. М.</u>	
Концептуальні аспекти використання інформаційно-комунікаційних технологій як основи зміцнення продовольчої безпеки держави	90
<u>Гайденко С. М., Коненко В. В., Соколов Д. В.</u>	
Аналіз стану розвитку підприємств будівельного бізнесу України під впливом пандемії COVID-19	96
<u>Прокопєць Л. В., Кицяк В. І., Чуса Г. І.</u>	
Аналіз впливу впровадження іноземного досвіду в сфері управління персоналом на національних підприємствах	105
<u>Мугиль К. М.</u>	
Тенденції розвитку міжнародного ринку туристичних послуг	110
<u>Кравченко І. Й.</u>	
Статистичний аналіз інвестицій в харчову промисловість України та механізми їх стимулювання за умов сучасної продовольчої кризи	115
<u>Ніконенко О. А.</u>	
Теоретичні засади формування продовольчої безпеки країни	121
<u>Герасименко А. В.</u>	
Сутність соціально-економічних чинників мотивації праці сільськогосподарських працівників	126

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 5 / 2022

Economy

<u>Minenko M., Minenko L.</u>	
HISTORICAL CHANCE FOR UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS OF THE NATIONAL FOOD INDUSTRY	4
<u>Svitovyi O.</u>	
IMPORTANCE OF APPLICATION OF CATEGORY "VALUE ADDED" IN MANAGEMENT ENTERPRISE	14
<u>Mohylnyi O.</u>	
IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES	19
<u>Tretiak V., Kapinos N.</u>	
THE CONCEPT AND ESSENCE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION LAND USE IN THE SYSTEM OF PUBLIC RELATIONS	28
<u>Nikolaiets K., Ozhelevskaya T.</u>	
MATERIAL REASONS OF EXTERNAL LABOUR MIGRATIONS	37
<u>Bobrovska O.</u>	
VECTORS OF THE "NEW ECONOMY" AND THE CONDITIONS FOR THEIR EFFECTIVE ACHIEVEMENT	44
<u>Kostyrko R., Zamai O.</u>	
COST-ORIENTED REPORTING AS A TOOL FOR TRANSPARENCY OF FINANCIAL AND MANAGEMENT ACCOUNTING	50
<u>Veklych O., Kolmakova V., Patoka I.</u>	
COMPLEX OF REGULATORY AND LEGISLATIVE PROPOSALS REGARDING THE IMPLEMENTATION OF THE ECOSYSTEM APPROACH IN MANAGEMENT PRACTICE	56
<u>Plakhotnik O., Pavlenko A.</u>	
THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF THE WORLD ECONOMY AND THE ECONOMY OF UKRAINE	62
<u>Yemets V.</u>	
ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE POST-WAR PERIOD IN UKRAINE: REGIONAL AND LOCAL ASPECTS	68
<u>Pronko L.</u>	
ECONOMIC PRINCIPLES OF EMPLOYMENT FORMATION IN AGRICULTURAL PRODUCTION	73
<u>Mokrynska Z.</u>	
CODE OF ETHICS FOR PROFESSIONAL ACCOUNTANTS AS A BASIS FOR BUILDING EFFECTIVE ACCOUNTING PRACTICES	79
<u>Khakhula B.</u>	
ORGANIZATIONAL FEATURES OF INNOVATIVE ACTIVITY DEVELOPMENT IN AGRICULTURAL PRODUCTION	85
<u>Mordovtsev O., Andrenko O., Mordovtsev S.</u>	
CONCEPTUAL ASPECTS OF THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AS A BASIS FOR STRENGTHENING THE STATE'S FOOD SECURITY	90
<u>Haidenko S., Konenko V., Sokolov D.</u>	
ANALYSIS OF THE STATE OF DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION BUSINESS ENTERPRISES OF UKRAINE UNDER THE INFLUENCE OF THE COVID-19 PANDEMIC	96
<u>Prokopets L., Kyfiak V., Chusa H.</u>	
ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE IMPLEMENTATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE FIELD OF PERSONNEL MANAGEMENT IN NATIONAL ENTERPRISES	105
<u>Muhyl K.</u>	
THE TENDENCY OF DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL RINK OF TOURIST SERVICES	110
<u>Kravchenko I.</u>	
STATISTICAL ANALYSIS OF INVESTMENTS IN THE FOOD INDUSTRY OF UKRAINE AND MECHANISMS OF IT STIMULATION UNDER CONDITION OF CURRENT FOOD CRISIS	115
<u>Nykonenko O.</u>	
THEORETICAL BASES OF FORMATION OF FOOD SECURITY OF THE COUNTRY	121
<u>Herasymenko A.</u>	
THE ESSENCE OF SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF MOTIVATION OF AGRICULTURAL WORKERS	126

М. А. Міненко,
д. е. н., професор
ORCID ID: 0000-0002-7492-3196

Л. М. Міненко,
д. філос. з історії та археології
ORCID ID: 0000-0003-0249-9856

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.4

ІСТОРИЧНИЙ ШАНС ДЛЯ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ХАРЧОВОЇ ІНДУСТРІЇ

М. Minenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor
L. Minenko,
PhD in Historical Sciences and Archeology

HISTORICAL CHANCE FOR UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS OF THE NATIONAL FOOD INDUSTRY

Зміст статті розкриває історію трансформаційних перетворень національної харчової індустрії України в період 1991—2022 років і перспективи її розвитку, враховуючи інституціональні реалії Міністерства аграрної політики та продовольства України і можливості вступу нашої держави до Європейського Союзу. Зокрема, висвітлено послідовність ліквідації державних установ як у центрі, так і в областях, що свого часу забезпечували інституціональну суб'єктність вітчизняної харчової і переробної промисловості й сприяли створенню відповідного організаційно-правового та соціально значущого середовища для ефективного їх функціонування. Разом із тим, дано оцінку впливу чисельним громадським галузевим формуванням (промисловим об'єднанням), окремі з яких було створено у період до 1991 року, а інші — у ході становлення незалежності нашої держави, у тому числі й для збереження інституціональності харчової індустрії України та які, через сформоване відверто приватне монополізовано-лобістське середовище в аграрній сфері й неврегульованість правового поля, не спроможні виконувати свою місію. Акцентовано увагу на тому, що саме втрата харчовою індустрією інституціональності, є одним із головних посилюючих негативних факторів стосовно: інфляційних процесів; підвищення цін на харчові продукти; падіння валового внутрішнього продукту; недоотримання прибутку від можливої реалізації харчової продукції з доданою вартістю; ліквідацією або недозавантаженням виробничих потужностей; скороченням штатних працівників; "зачищення" вітчизняного ринку харчових продуктів для експансії закордонними товаровиробниками; руйнування виробництва замкнутого циклу; соціальної напруги у трудових колективах тощо. Підкреслено, що за останній період оголила і посилила ці проблеми відкрита воєнна агресія російської федерації проти України та її жахливі наслідки. Для об'єктивного обґрунтування, проведено статистичний аналіз здобутків, втрат і можливих прибутків харчової індустрії України за окремими показниками, що переконливо демонструє реальний потенціал підприємств харчової і переробної промисловості та їх можливий внесок до національного валового внутрішнього продукту.

Додатково зазначено, що інституціональна нерівноправність учасників продуктового ланцюга негативно вплинула і на розвиток фундаментальних та прикладних досліджень у харчовій сфері. Спад пояснюється тим, що протягом періоду незалежності та в умовах значного недофінансування, відбувалася ліквідація провідних науково-дослідних установ харчової, переробної, молочної і м'ясної промисловості. Водночас, обґрунтовано, що питання якості й кількості підготовки спеціалістів для потреб національного продуктового виробництва, також прямо залежить від того, що ліквідовано інституціональну суб'єктність харчової індустрії України, а існуючі заклади вищої освіти, перебуваючи у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки нашої держави, не спроможні або не бажають проявляти науково-освітню і суспільно-необхідну ініціативу щодо зміни ситуації на краще.

У підсумку доведено, що виявлені причини втрат вітчизняної харчової індустрії є дійсно прямим наслідком відкритих монополю-лобістських дій на користь окремих недоброчесних власників в аграрній сфері, які нехтують загальнонаціональними інтересами, а також відсутністю державної інституції харчовиків, що у співпраці із заінтересованими сторонами здатна підняти її показники на якісно новий рівень стійкого розвитку. Крім того, запропоновано систему комплексних заходів, виконання яких, на думку авторів, забезпечить можливість відродити національну харчову індустрію, а Україні стати рівноправним індустріально розвинутим учасником Європейського Союзу.

The content of the article reveals the history of transformational conversions of the national food industry of Ukraine in the period 1991—2022 and prospects for its development, taking into account the institutional realities of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine and the possibility of our country's accession to the European Union. In particular, the sequence of liquidation of state institutions both in the center and in the oblasts is highlighted which at one time ensured the institutional subjectivity of the domestic food and processing industry and contributed to the creation of an appropriate organizational, legal and socially significant environment for their effective functioning. At the same time, an assessment of the impact of numerous public industry formations (industrial associations), some of which were established before 1991, and others — during the independence of our state, including to preserve the institutionality of the food industry of Ukraine and which, due to the open private monopolized lobbying environment in the agricultural sector and the unregulated legal field, are unable to fulfill their mission is given. Emphasis is placed on the fact that the loss of institutionality by the food industry is one of the main aggravating negative factors in relation to: inflationary processes; rising food prices; fall in gross domestic product; shortfall in profits from the possible sale of value-added food products; liquidation or underutilization of production facilities; reduction of staff; "cleansing" of the domestic food market for expansion by foreign producers; destruction of closed-loop production; social tension in labor collectives, etc. It is emphasized that the open military aggression of the Russian Federation against Ukraine and its terrible consequences have recently exposed and exacerbated these problems. For an objective justification, a statistical analysis of the gains, losses and possible profits of the food industry of Ukraine on individual indicators, which convincingly demonstrates the real potential of the food and processing industries and their possible contribution to the gross domestic product is conducted.

In addition, it is noted that the institutional inequality of participants in the food chain has negatively affected the development of basic and applied researches in the food sector. The decline is due to the fact that during the period of independence and in conditions of significant underfunding, there was a liquidation of leading research institutions in the food, processing, dairy and meat industries. At the same time, it is substantiated that the issue of quality and quantity of training for the needs of national food production also directly depends on the elimination of the institutional subjectivity of the food industry of Ukraine, and the existing higher education institutions under the Ministry of Education and Science able or unwilling to show scientific, educational and socially necessary initiative to change the situation for the better.

As a result, it is proved that the identified causes of losses of the domestic food industry are indeed a direct consequence of open monopoly-lobbying actions in favor of some dishonest owners in the agricultural sector who neglect national interests, as well as the lack of a state institution of food producers, which in cooperation with stakeholders is able to raise its performance to a qualitatively new level of sustainable development. In addition, a system of comprehensive measures is proposed, the implementation of which, according to the authors, will provide an opportunity to revive the national food industry, Ukraine to become an equal industrially developed member of the European Union.

Ключові слова: харчова індустрія України; інституціональне середовище; монополізація інституціональної вертикалі; перенацілювання інституціональності в аграрній сфері; учасники продуктового ланцюга; пастка глобалізації; харчові продукти.

Key words: food industry of Ukraine; institutional environment; monopolization of the institutional vertical; readjustment of institutionality in the agricultural sphere; participants in the food chain; the trap of globalization; food products.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Всі події, пов'язані з воєнною агресією російської федерації (рф) проти України, що сьогодні відбуваються в нашій державі та за її межами — взаємопов'язані. Ще ніколи в історії розвитку України, Європейського Союзу (ЄС) і всього цивілізованого світу, починаючи з 24 лютого 2022 року, не було такої концентрації агресивності, втрат, печалі, відповідальності й вимогливості. Загострення воєнних дій призвели до сумних результатів. Натомість, якісно новий рівень вимог і відповідальності, спонукає нас переосмислити проблемні питання, пов'язані зі збереженням або переглядом попередніх надбань, а також із необхідністю кардинальної розбу-

дови України, вже починаючи з цього історичного проміжку, та закладанням якісно нових, адаптовано-виважених підвалин розвитку країни на перспективу. У цьому контексті, на наше переконання, одним із надзвичайно актуальним і важливим постає вибір подальшого можливого напрямку руху національної аграрної сфери: або ми й далі посилюємо світові ринкові позиції як сировинно-приваблива країна, або робимо потужний прогресивний крок і перетворюємося в інноваційно-індустріальну державу, що пропонує споживачу на внутрішньому і зовнішньому ринках, безпечно, у достатньому обсязі й кількості харчову продукцію широкого асортименту, а головне — з оптимальною, для всіх учасників

продуктового ланцюга, об'єктивно сформованою ціною та доданою вартістю.

При цьому, ситуація, що склалася, зобов'язує нас зробити стратегічно важливий вибір і провести фахово-кардинальні зміни, враховуючи події, які відбулися і відбуваються в Україні протягом 1991—2022 років. Мусимо констатувати: головними з них, що спонукають до неминучості здійснення цих кроків, є багаторічна регулярна втрата значних надходжень до Державного бюджету України і місцевих бюджетів, різке падіння валового внутрішнього продукту, інфляційні коливання, що прогнозовано можуть погіршитися через наслідки воєнної агресії. Разом із тим, маємо визнати, що прискорення вступу України до Європейського Союзу за спрощеною процедурою ще суворіше посилює міру вимогливості й рівень відповідальності. Запобігти загостренню цієї проблеми, не допустити невідворотних втрат, отримати стратегічні глобальні переваги і забезпечити перспективу стійкого розвитку країни — ось генеральне завдання, що стоїть на порядку денному перед представниками законодавчої і виконавчої гілок влади, виробничниками, громадськими об'єднаннями харчовиків, профільною наукою, освітою. У цьому науково-прикладному дослідженні запропоновано можливий комплексний варіант покровокового її вирішення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основи інституціоналізму і його значення для гармонізації інтересів учасників економічних процесів розкрито у працях Дж. Бьюкенена, М. Вебера, Т. Веблена, Г. Демзеца, Е. Дюркгейма, К. Ерроу, Р. Коуза, Дж. Коммонса, Р. Нельсона, Д. Норта, О. Шпікюляка та інших. Проблеми з формування продовольчої безпеки, встановлення реального потенціалу і перспектив розвитку харчової індустрії висвітлені у дослідженнях О. Білоруса, В. Власова, В. Власюка, В. Гулавського, А. Дейнеко, О. Децика, В. Дергачової, А. Зануди, М. Зубця, Я. Квача, Б. Пасхавера, І. Петренко, П. Руснака та інших. Разом із тим, процес модернізації економіки України, у контексті переналаштування та адаптування інституціонального середовища аграрної сфери до умов сьогодення і на перспективу, з урахуванням змін, що відбуваються, залишається поза увагою науковців і практиків.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

З огляду на означене, у нашому дослідженні ми проведемо системний аналіз інституціональних змін, що за період незалежності України відбулися і відбуваються в аграрній сфері, та яким чином це вплинуло на реалії національної харчової індустрії. Водночас запропонуємо комплекс інституціонально-організаційних і правових заходів, що, на наше переконання, сприятимуть реалізації індустріального підходу до нової структури матеріального виробництва вітчизняної харчової і переробної промисловості, забезпечать суттєві надходження до Державного бюджету України і місцевих бюджетів, стануть базисом для стійкості харчової безпеки нашої держави на значну перспективу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Військова агресія рф проти України, а також можливість нашої держави, відповідно до статті 49 Договору про ЄС, стати його членом за спеціальною спрощеною процедурою, беззаперечно переконує, що сьогодні, як ніколи, надзвичайно актуальним постає питання стосовно виважене-об'єктивного обрання подальшого стратегічно важливого для нас шляху економічного розвитку: або Україна і далі залишається в ролі аграрно-сировинного придатку й світового фінансового жебрака, або стає індустріально-інноваційно розвинутою, соціально привабливою і рівноправною європейською країною [6; 25]. Достатньо вагомим, додатково-переконливим фактором на посилення цієї точки зору, крім різкого падіння валового внутрішнього продукту (ВВП)

і прискорення споживчої інфляції у річному вимірі (за даними національної Державної служби статистики станом на 01 квітня 2022 року ВВП зменшилося більше ніж на 40%, інфляція досягла майже 11% [9]), виступає вже назріваюча світова продовольча криза.

На кінець 2021 року причиною відсутності харчових продуктів стали природні аномалії. Сьогодні на це надзвичайно активно впливає і відкрита військова агресія рф проти України. Загальним сукупним підсумком вже є зростання вартості, а також нестача продовольства в окремих регіонах світу. Наразі нашої державі продуктова криза не загрожує, натомість, дефіцит продуктів на світових ринках може значно вплинути і вже позначається на національних цінах.

Як відомо, за умов глобалізації, зовнішній ринок активно діє на внутрішню торгівлю кожної держави. Український ринок не є виключенням. На підтвердження цього можна констатувати, що за 2021 рік у країні суттєво зросли ціни на харчові продукти, у тому числі — на соціально значущі. Зокрема, найбільше подорожчали яйця — на понад 54%, олія — на 35%, цукор — на 34%. Також подорожчав хліб: рік тому "Український" коштував 24 грн за одиницю, а станом на 01 грудня 2021 року його вартість зросла до 30 грн. Вартість батона піднялася з 17 до 22 грн за один виріб. Зросла в ціні й молочна продукція: молоко подорожчало на 4%, а вершкове масло — на 14%. Подорожчали і м'ясні продукти: яловичина за рік зросла в ціні на 18%, свинина — на 8%, куряче філе — на 22%, а ціла тушка — на 20%. Серед бакалійних товарів найбільше подорожчала гречка — приблизно на 50%. Борошно подорожчало на 26%. Рис і макаронні вироби змінилися в ціні несуттєво. За даними Державної служби статистики, споживча інфляція в Україні у листопаді 2021 року (в річному вираженні), проти листопада 2020 року, становила 10,3% [11]. Водночас мусимо визнати, що активні воєнні події почали прискорювати інфляційний процес. Враховуючи ймовірне подальше значне підвищення цін, держава повинна адекватно й своєчасно реагувати на таку ситуацію і робити все необхідне для її стабілізації, а ще краще — створювати передумови, які сприятимуть позитивній активізації бізнесу й унеможливленню соціальної напруги в суспільстві.

Саме тому, фахово виважене і вірно прийняте рішення стосовно кардинальної зміни одного зі стратегічно важливих напрямів потенційного економічного зростання нашої незалежної держави, а саме харчової індустрії, сприятиме швидкій інноваційній модернізації та дозавантаження існуючого виробництва, залученню додаткових іноземних інвестицій для побудови нових високотехнологічних підприємств повного циклу переробки, збільшенню робочих місць й надходжень до Державного бюджету України і місцевих бюджетів, вирішенню проблемних соціальних питань, створенню надійних умов стійкої продовольчої безпеки. Одним із головних інструментів для практичного вирішення цього проблемного завдання є належним чином фахово переналаштоване та адаптоване до умов сьогодення інституціональне середовище національного Міністерства аграрної політики та продовольства. На наше переконання, саме відродження сприйнятного всіма заінтересованими сторонами інституціонального базису, що своєю появою відновить баланс інтересів для всіх учасників продуктового ланцюга, створить сприятливі умови Україні стати головним міжнародним експортером не сировини, а харчових продуктів, гарантуватиме як внутрішню, так і зовнішню стійкість до непередбачуваних ситуацій у царині виробництва безпечного й необхідного у достатній кількості продовольства, унеможливить монополий приватний лобізм та, як наслідок, — корупцію в аграрній сфері й появу нових "дотаційних із державного бюджету олігархів", забезпечить раціонально-цільове використання кредитних та інвестиційних коштів.

З огляду на запропоноване, маємо констатувати: у харчовій індустрії зосереджений найбільший потенціал економічного зростання нашої держави (близько 24%) [12]. Проте, інституціональна складова, що визначала позитивно-результативну суб'єктність вітчизняної харчової індустрії в системі загальнодержавних і міжнародних економічних відносин й забезпечувала прозоре, цивілізоване організаційно-правове середовище її ефективного функціонування (у центрі й на місцях) — ліквідована. Так, починаючи з 1991 року по 2018 рік в Україні на центральному рівні припинили свою діяльність: Міністерство хлібопродуктів, Міністерство м'ясної і молочної промисловості, Міністерство харчової промисловості, Державний департамент продовольства, Державний комітет харчової промисловості, департамент продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України. На місцевому рівні, в складі обласних державних адміністрацій (ОДА), було розпущено управління харчової промисловості, а потім відділи харчової і переробної промисловості. Сьогодні, у штаті ОДА, питаннями роботи підприємств харчової індустрії, як правило, опікується тільки один фахівець. При цьому, станом на 01 січня 2022 року, в структурі новоствореного Міністерства аграрної політики та продовольства і в реорганізованому Міністерстві економіки України, відсутні підрозділи, фахівці яких функціонально мають впливати на формування належного інституціонально-правового середовища, яке повинно сприяти інноваційній розбудові національної харчової індустрії, законодавчо-правовому захисту її ринкових інтересів як в Україні, так і за її межами, налагодженню системної результативно-прикладної співпраці зі спеціалізованими навчальними і науковими установами тощо.

Нині інтереси харчової індустрії України представлені численними формуваннями (промисловими об'єднаннями). Одні з них були організовані ще до 1991 року, інші — у період ринкових перетворень. Частина об'єднань зареєстрована як всеукраїнські громадські організації, інша — як суб'єкти підприємницької діяльності [14]. Не находячи фахового і соціально відповідального консенсусу щодо об'єднаної необхідності спільно представляти й відстоювати інтереси надзвичайно важливої для продовольчої безпеки держави сфери діяльності та, досить часто, через низьку суспільну відповідальність за можливі результати роботи, а інколи навіть задоволенняючи одноосібні власні бажання (або бажання кола приватних осіб), за роки незалежності України практично за всіма національними промисловостями харчової індустрії офіційно діють від 2-х до 5-ти (інколи і більше) формувань. Залежно від часу створення, юридичного статусу, кількості потужних учасників, ресурсний потенціал таких об'єднань є різним, а функції і повноваження не завжди спрямовані на виконання саморегулювання ринкових відносин. Індивідуальним залишається підхід керівників об'єднань до вирішення внутрішньо-промислових, міжпромислових і загальнодержавних питань, а також різне бачення побудови фахового інституціонального спроможного соціально відповідального середовища національної харчової індустрії. Разом із тим, всі об'єднання намагаються виконувати роль представницького органу, а окремі — монопольного регулятора економічних відносин і представляти інтереси всієї промисловості перед заінтересованими сторонами, особливо перед владними установами. Посилює таку невизначеність і правова неврегульованість діяльності цих формувань з боку держави, а також байдужість до стійкості інноваційного розвитку національної харчової індустрії Міністерства аграрної політики та продовольства України.

За таких обставин, представники державних органів управління не можуть визначитися: з яким об'єднанням виправдано організаційно та економічно вирішувати нагальні проблеми промисловості, яке з них уповнова-

жене забезпечити виконання взятих на себе зобов'язань, а головне — якому з об'єднань доцільно делегувати частину регулюючих функцій офіційних інституцій? Як наслідок, виникають непорозуміння і навіть конфлікти між представниками урядових установ, товаровиробниками (власниками), наукою (освітою) та споживачами щодо місця й ролі громадських об'єднань у загальнодержавній системі управління і підсистемах промислового управління [14]. Таким чином, на практиці відбулися процеси, що крок за кроком сприяли ліквідації інституціонального середовища харчової індустрії України. По суті, це стало головною загрозою монополізації інституціональної вертикалі аграрної сфери нашої держави не тільки одним учасником продуктового ланцюга але й призвело до відкритих лобістських дій, нехтуючи загальнонаціональними інтересами, на користь окремих недобросовісних власників, що, на нашу думку, може бути розглянуто у контексті Закону України від 23.09.2021 № 1780-IX "Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)" [19]. В свою чергу, відкрита військова агресія РФ проти України з одного боку ще більш негативно вплинула на цей результат, а з іншого — показала реальний суспільно-економічний потенціал кожного формування окремо.

У підсумку, починаючи з 2015 року по 2018 рік, підприємства харчової індустрії України поступово перейшли у стійкий режим "національної ринкової саморегуляції", а, фактично, — самовиживання (з 2018 року центральними органами влади, саме для харчовиків, не було проведено жодного тематично-фахового всеукраїнського, міжрегіонального і регіонального заходу, окрім виставкових). Як результат, у харчовій індустрії відбувається стрімка деіндустріалізація країни й потрапляння в, так звану, "пастку глобалізації": держава щороку збільшує постачання розвинутим економікам сировини, при цьому, — регулярно втрачає надходження до Державного бюджету України на доданій вартості, а також припиняє створювати належні умови для конкурентних переваг національного товаровиробника як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку [3]. Це наслідки того, що за роки незалежності в Україні не проведено жодних детально-комплексних підрахунків (у тому числі прогностичної оцінки на перспективу) стосовно реальних втрат Державного бюджету України від експорту сировини і від скорочення реалізації харчових продуктів вітчизняними виробниками на внутрішньому і на зовнішніх ринках, які могли б допомогти об'єктивно визначити стратегічно важливі напрями розвитку як сільськогосподарства і харчової індустрії, так й економіки України в цілому.

Активна фаза війни РФ з Україною ще більше оголила і посирила ці проблеми. Достатньо актуалізує та активізує необхідність їх вирішення і перспектива можливості за спеціальною спрощеною процедурою стати членом ЄС, що відкрилася для нашої держави у лютому 2022 року [25]. Фактично, і пряма військова агресія, і повноцінна ймовірність присутності нашого товаровиробника на європейському ринку та прогнозована відкритість внутрішнього ринку поставили Україну перед непростим історично-доленосним вибором: або ми і далі на державному рівні будемо перейматися тільки посівною компанією, збирати врожаї (попри всю повагу до сільгоспвиробників), продавати зернові як сировину для подальшої переробки закордонними виробниками і втрачати реальні прибутки, а також позиції на внутрішньому і зовнішньому ринку, або ж, все таки, почнемо з цього періоду дозавантажувати існуючі вітчизняні потужності, паралельно створювати нове сучасно-технологічне виробництво для випуску якісної, безпечної і конкурентоспроможної харчової продукції і продавати її з максимальною часткою доданої вартості, яка буде надходити саме до Державного бюджету України.

Ще раз хочемо акцентувати увагу, що пропонується не повна відмова від продажу зернових за межі України, а — здійснення експортних поставок за надлишковим принципом: спочатку дозавантажуємо повною мірою наявні потужності всіх національних підприємств харчової індустрії, надаючи переваги виробництву замкнутого циклу і його інноваційній розбудові, а всі надлишки зернових, крім стратегічного резерву, — експортуємо. Тобто, головною метою держави і вітчизняних виробників залишається покроковий перехід на оптимальний за обсягами випуск харчової продукції з максимальною доданою вартістю та подальша її реалізація.

Зважаючи на це маємо констатувати: у 2021 році було експортовано агропродукції на загальну суму 27,8 млрд \$, що становить 41% загальноукраїнського експорту. Порівняно з попереднім роком даний показник зріс на 25%. Найбільша частка припадає на продукцію рослинництва (15,6 млрд \$ або 56% загального експорту продукції аграрно-промислової сфери). Такого показника вдалося досягти за рахунок торгівлі зерновими культурами. Водночас, жирів та олій рослинного і тваринного походження було експортовано на загальну суму 7,1 млрд \$, що становлять 25% українського експорту продовольчої продукції у 2021 році. У даному сегменті найбільше було експортовано соняшникової олії. Від тваринництва у цьому році було експортовано продукції на суму 1,4 млрд \$, що становить лише 5% загального експорту агропродукції. Основою експорту продукції тваринництва стало м'ясо птиці. З сегменту готових продуктів торік було експортовано продукції на 3,8 млрд \$, що становить 14% українського експорту продукції аграрно-промислової сфери. Основу такого експорту склала макуха соняшника, що реалізується як готовий корм для тварин [24].

Натомість, з метою орієнтовної оцінки реальних втрат бюджетних надходжень через реалізацією сировини варто зазначити: одна тонна пшениці на експорт давала близько 50-80 \$ доданої вартості. Якщо її переробити на борошно, то додана вартість становитиме близько 120-140 \$. За умови переробки однієї тони пшениці на сиропи, суху клейковину і крохмаль, додана вартість її експорту може бути близько 900 \$. В Україні на борошно переробляється близько 7% пшениці і жита. Експорт пшеничного борошна становить близько 3%. За підрахунками, тільки від експорту продовольчого зерна, а не борошна, держава щороку втрачала більше 1,2 млрд \$. Водночас, одна тонна сої на експорт коштувала близько 350 \$, а продукти її переробки (олія та шрот) — близько 770 \$. Враховуючи це мусимо констатувати, що враховуючи урожай 2019-2020 маркетингового року (виробництво соєвих бобів склало — 3,698 млн тон, з яких було перероблено на олію — 1,2 млн тон (32,4% від валового збору); експортовано — 2,634 млн тон (71,2% від валового збору)) втрати склали 1,106 млрд \$ [3; 4; 12].

Крім того, відбуваються регулярні втрати через скорочення або руйнування виробництва замкнутого циклу, що критично негативно впливає на зменшення експортного потенціалу і недоотримання бюджетних надходжень України. Як приклад: за розрахунками фахівців-практиків (2020 р.) для виробництва 1,6 млн тон комбікорму необхідно 1 млн тон зерна, інвестиції у виробництво і 1,5 тис робочих місць. Таке виробництво може генерувати до 410 млн \$ ВВП. Якщо виробничий ланцюг продовжити, то 1,6 млн тон комбікорму необхідні для виробництва 460 тис тон м'яса. Для цього знадобляться знову інвестиції і 15 тис робочих місць, а генерація сягне тоді вже 1,5 млрд \$ ВВП. Водночас, якщо агробізнес із замкнутим циклом виробництва — від вирощування зерна до випуску готової продукції (сухої клейковини, кукурудзяної олії, крохмалю, крохмальної патоки, кормових добавок тощо) — знадобиться близько 2,6 млрд \$ інвестицій і 10 тис нових робочих місць. Визнаючи ці базові цифри виробничих ланцюгів, фахівці порахували збитки країни від експорту переважно зер-

нових і зернобобових культур: щорічний врожай України — у середньому 70 млн тон зернових, з яких більше 50 млн тон йде на експорт у вигляді сировини. Через практичну відсутність агробізнесу із замкнутим циклом виробництва, часткову завантаженість і скорочення існуючих виробничих потужностей підприємств харчової індустрії (борошномельні підприємства завантажені максимум на 30% [10]), не надходження податків від юридичних і фізичних осіб, Україна втрачає можливість додатково працевлаштувати 26,5 тис людей на рік та отримати понад 214,3 млрд \$ ВВП.

Створивши за роки незалежності нашої держави відверто приватне монополізовано-лобістське середовище, національні сільгоспвиробники, тримаючи у своїх руках всі інституціональні важелі впливу, не переходять самі на виробництво борошна та інших харчових продуктів замкнутого циклу виробництва, і гальмують такий рух харчовикам. Це пояснюється тим, що вони контрактно зав'язані на моделях експорту сировини. Їм, наразі простіше зібрати урожай і відправити його на експорт, ніж дозавантажити існуючі вітчизняні виробничі резерви або розбудовувати нові потужності та інфраструктуру. Крім того, їм буде вже не просто прийти з конкурентним товаром на зовнішні ринки, де вони раніше продавали закордонним переробникам наші зернові й мали необліковану особисту мотивацію. За будь-яких обставин, мусимо констатувати, що, фактично відбувається свідоме сприяння олігархізації, а не стійкому розвитку економіки держави.

Скориставшись цим, Туреччина націлила свої зусилля на переробку сировини, насамперед, з України. Вже сьогодні важливо розуміти, що об'єктивно посилять її конкурентні позиції з цього напрямку діяльності й підписана з нами 03 лютого 2022 року "Угода про вільну торгівлю між урядами України та урядом Турецької республіки" [5; 13]. На відміну від нашої держави, останніми роками, ця країна стала світовим лідером з експорту борошна і буде робити все щоб ним залишатися. Водночас, саме українське борошно готові купувати Китай, Південно-Східна Азія, Близький Схід і Латинська Америка.

Одночасно з очевидними втратами надходжень коштів до Державного бюджету України і місцевих бюджетів, що безпосередньо пов'язані з недоотриманням законодавчо встановлених податків, ліквідацією або недозавантаженням виробничих потужностей підприємств національної харчової індустрії, скороченням їх штатних працівників, відбувається "зачищення" вітчизняного ринку харчових продуктів з метою експансії закордонними товаровиробниками. Так, на практиці, за умови реалізації заходів стосовно євроінтеграції, однією з самих незахищених виявилася харчова індустрія [23]. Фактично, існуючі державні інституції, які мали б перейматися проблемами вітчизняних харчовиків, протягом останніх років не реалізували жодної комплексно-цільової програми стосовно захисту національного виробника харчових продуктів від недобросовісної внутрішньої конкуренції, а також щодо реалізації готової продукції на зовнішніх ринках. Це перетворило Україну в державу, яка переважно експортує сировину і веде до насичення національного ринку іноземними харчовими продуктами сумнівного походження, низької якості, зі значною небезпекою для здоров'я громадян, втрати експортного потенціалу держави та прогнозованих надходжень до бюджету. Яскравим прикладом негативних наслідків для харчової індустрії стосовно несвоєчасного реагування на європейські умови господарювання і намагання перекласти вирішення проблемних питань безпосередньо на виробника, є досвід Болгарії, Греції, Румунії. У цих країнах збанкрутували цілі промисловості, звільнивши власний ринок для закордонних товаровиробників. Можемо тільки уявити наслідки воєнних дій, спричинені ними негативні впливи, а також результати від можливого членства Украї-

ни в ЄС за скороченою процедурою, якщо завчасно не прореагувати на охарактеризоване.

Зважаючи на це маємо наголосити, що на кінець 2021 року в Україні надзвичайно проблемними були цукрова, молочна, м'ясна і спиртова промисловості в яких спостерігалось різке падіння виробництва. Крім того, починаючи з березня 2022 року після вимушеного скорочення сировинних зон, знищення ворогом переробних і харчових підприємств на значній території нашої держави або банкрутством чи закриттям виробництва, можливі суттєві проблеми у борошномельній, хлібопекарській, кондитерській, макаронній, консервній, олієжировій, соляній, виноробній промисловості. Це стане наслідком того, що національна харчова індустрія є інституціонально не захищеною, а на державному рівні не проводився і не проводиться аналіз реальних втрат (у тому числі прогнозна оцінка на перспективу) національним виробником внутрішнього ринку харчових продуктів ні від наслідків воєнних дій, ні від імпортової експансії. Проте, як відомо, у 2021 році було імпортовано в Україну агропродукції на суму 7,7 млрд \$, що становило 11% всього українського імпорту. При цьому, спостерігалось його зростання на 19% порівняно з показником аграрного імпорту 2020 року. Найбільший обсяг надійшов у вигляді готової продукції, якої було імпортовано на 3,6 млрд \$, що складало 46% імпортного доходу продукції аграрно-промислової сфери (переважно кошти було витрачено на постачання алкогольних напоїв і тютюнових виробів). Далі за обсягами імпорту йде продукція рослинництва, дохід від якої у 2021 році склав 2,1 млрд \$, що на 7% вище аналогічного показника 2020 року. В цьому сегменті найбільше імпортували фруктів і горіхів. Обсяг імпорту продукції тваринництва у 2021 році становив 1,6 млрд \$, що складало 21% українського імпорту агропродукції. За результатами минулого року, серед всієї продукції тваринництва було найбільше імпортовано риби. Найменший обсяг імпорту продемонстрували жири та олії тваринного і рослинного походження. У 2021 році було імпортовано даної продукції на 0,4 млрд \$. Найбільше було імпортовано пальмової олії [3; 24]. Водночас, вже зараз необхідно враховувати, що через значну кількість вимушено евакуйованих громадян за межі України, масовим безробіттям і зниженням купівельної спроможності тих, хто залишився, втратою посівних площ і порушенням експортно-логістичних маршрутів, за підсумками воєнних подій, також послабляється позиції українських виробників як на внутрішньому, так і на світовому ринку продовольства.

Саме тому, з огляду на соціально-економічну і правову неврегульованість середовища функціонування, а також монопольно-лобістські інституціональні дії окремих недобросовісних представників аграрно-промислової сфери, що посилюються воєнним станом, критична кількість підприємств харчової індустрії України (щоб не збанкрутувати) вимушено частково будуть і далі працювати у "тіні" (на превеликий жаль, збільшуючи цей показник), не зможуть позитивно легітимно вирішувати соціальні питання для своїх працівників, постійно перебуватимуть на межі виживання. Результатом таких кроків можемо мати: не рідкі випадки придбання дешевої не сертифікованої сировини; застосування хімічних домішок; не відповідність санітарних умов на виробництві; заробітну плату, у найліпшому разі, на рівні мінімальної, решта у "конверті"; відсутність Галузевої угоди для підприємств харчової і переробної промисловості та, як наслідок, Колективних договорів. Такий стан речей не сприятиме інноваційному розвитку підприємств харчової індустрії України, зменшуватиме їх конкурентоспроможність, негативно впливатиме на якість вітчизняної продукції, посилюватиме соціальну напругу в трудових колективах, неминує призведе окремі господарюючі суб'єкти до банкрутства, зменшить надходження до бюджетів різних рівнів. Як приклад:

— станом на 01 січня 2022 року загальний обсяг тінювого сегменту на українському ринку молочної продукції оцінювався на рівні 20—25%. Серед фальсифікованих товарів переважали сири різних видів, масло, сметана, в яких домінували речовини рослинного походження, а вміст молочної сировини не перевищував 26% [22]. Сьогодні ці показники, під впливом воєнної невизначеності, можуть бути ще гірші;

— вже третій рік поспіль, через намагання не втратити монополю роль і свої дивіденди, керівництво Профспілки працівників агропромислового комплексу відверто ігнорує інтереси виробників харчової продукції, блокуючи підписання з ними Галузевої угоди, яка є надзвичайно важливою правовою основою прозорого вирішення соціальних питань для працівників підприємств харчової індустрії України та її прогресивної розбудови. Варто розуміти, що активна фаза військових дій та подальші можливі негативні наслідки відтермінують позитивне врегулювання і цієї ключової проблеми.

Крім вищезазначеного, через втрату інституціональної суб'єктності харчовиків і переробників, надзвичайно критично негативним є сучасний стан профільної фундаментальної і прикладної науки, а також питання якості і кількості підготовки спеціалістів для потреб національного продуктового виробництва. Все це відбувалося через ліквідацію, за період незалежності, та значне недофінансування провідних науково-дослідних установ харчової, переробної, молочної і м'ясної промисловості, а саме: НДІ "Борошна і комбікормів" (ліквідовано); НДІ "Хліба" (ліквідовано); НДІ "Укрдипром'ясо молпром" (ліквідовано); "Технологічного інституту молока та м'яса" (у 2012 році перейменовано в "Інститут продовольчих ресурсів" (діючий)); Державного підприємства "Український науково-дослідний і проектний інститут харчової промисловості" (ліквідовано); "Українського науково-дослідного інституту цукрової промисловості" (ліквідовано); "Українського науково-дослідного інституту соляної промисловості" (діючий); "Українського науково-дослідного інституту олії та жирів" (діючий); "Українського науково-дослідного інституту спирту і біотехнології продовольчих продуктів" (діючий), а також відсутністю національного інституціонально-координуючого органу, що сприяло дистанціюванню прогресуючих приватних виробництв від дієвої співпраці з вітчизняними профільними закладами освіти і науки [1]. Розрив між наукою, освітою і бізнесом призвів до всерозростаючого дефіциту кваліфікованих кадрів і суттєвого відставання в осучасненні навчально-наукової бази, зокрема, провідного для продовольчої безпеки нашої держави Національного університету харчових технологій (НУХТ), що знаходиться у віданні Міністерства освіти і науки України. Певною мірою сприяло такому розбалансуванню освітнього ланцюга і приєднання до обласних аграрних ЗВО, та, як наслідок, часткова зміна напрямів підготовки з відповідним перейменуванням Білоцерківського технікуму (коледжу) м'ясної та молочної промисловості (до Білоцерківського національного аграрного університету), Вінницького технікуму (коледжу) м'ясної та молочної промисловості (до Вінницького національного аграрного університету), Лохвицького технікуму (коледжу) харчової промисловості (до Полтавської державної аграрної академії), Харківського технікуму (коледжу) молочної промисловості (до Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка). Означене сукупно негативно вплинуло на неперервність якісної підготовки фахівців, проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень (насамперед імпортозаміщення та енергозбереження), що має забезпечувати стійкий інноваційний розвиток харчової індустрії України.

Мусимо визнати, що діюче керівництво Національного університету харчових технологій Міністерства

освіти і науки України практично залишається за межами цього процесу. НУХТ, маючи всесвітньо відому наукову школу, більше 130 років проводить підготовку спеціалістів. Це навчально-науковий комплекс технічного профілю до складу якого, крім головного Університету, входять два Інститути післядипломної освіти (м. Київ, м. Одеса) і 11 коледжів (Київський, Волинський, Сумський, Свалявський, два Львівських, Кам'янець-Подільський, Смілянський, Полтавський, Вінницький, Івано-Франківський). Студентів — близько 25 тис чол; професорсько-викладацького складу, адміністративного і допоміжного персоналу — близько 2,5 тис чол. Натомість, його керівництво замість того щоб інноваційно розвивати університетський комплекс, а також проявити науково-освітню і суспільну ініціативу стосовно відновлення й подальшого стійкого розвитку харчової і переробної промисловості нашої держави, феодалними методами, за підтримки окремих опозиційних владі політиків і державних службовців, які вважають НУХТ своїм додатковим джерелом "доходів", утримує владу та переймається питаннями особистого збагачення за рахунок фондів університету. Все це відбувається на тлі стрімкого скорочення наборів на традиційні для НУХТ і конче затребувані для вітчизняної харчової індустрії спеціальності, зuboжіння і стрімкої плинності кадрового потенціалу унікальних освітніх-науковців (за останні роки з Університету вимушено звільнилося понад 40 провідних і науково-активних докторів наук, професорів і понад 90 кандидатів наук, доцентів), старіння матеріально-технічної бази ЗВО. Маємо констатувати, що воєнний стан, а також можливість виїзду з України за спрощеним порядком у цей період, тільки посилять цю тенденцію.

За будь-яких обставин важливо розуміти, що, по суті, сільське господарство, продовольство і харчування, торгівля і захист прав споживачів, профільна наука та освіта у будь-якій цивілізованій країні — це сфери діяльності всіх учасників продуктового ланцюга, кожен з яких, певною мірою або навіть кардинально, має вирішальне значення для стійкості її продовольчої безпеки. Зниження ролі хоча б одного з учасників і мінімізація його впливу на процеси може стати головною причиною, щонайменше, не прогнозованості розвитку та, у підсумку, значних втрат. Зокрема, ігнорування інтересів будь-кого з учасників продуктового ланцюга та, особливо, недоброчесні відверто монополюю-лобістські дії призводять до негативних наслідків, а саме: розбалансування ринку; гальмування інноваційного розвитку підприємств; посилення монополізму; збільшення інфляції; спаду ділової активності; не бажання працювати у правовому середовищі; соціальних потрясінь; прихованого або відкритого саботажу; значного недоотримання фінансових надходжень до бюджетів всіх рівнів. Не винятком у цьому сенсі є Україна. Попри все, споживачі хочуть мати великий вибір високоякісних і корисних харчових продуктів. Натомість, за умов, що складаються (навіть форс-мажорних) вони вважають, що безпечність продуктів, які споживаються, не повинна залежати від їх ціни. Це і є вагомим аргументом ефективно-виваженої взаємодії, насамперед, як для суспільних інституцій і бізнесу, так і для державних установ, що інституціонально зобов'язані надавати своєчасні, якісні та у повному обсязі послуги. Саме узгоджений, а не монополізований одним учасником продуктового ланцюга, формат співпраці створює умови для позитивно-мотивованої якісної результативності суб'єктів господарювання, визначає спільні цільові орієнтири, що відповідають очікуванням споживача, пропонує прозорі й зрозумілі правила ведення бізнесу, сприяючи надходженню прогнозованих, оптимально можливих дивідендів державі.

Наразі варто звернути окрему увагу, що крім зазначених вище фактів, які негативно впливають на стійкий інноваційний розвиток національної харчової

індустрії і, як результат, є одними з головних причин прямих втрат бюджетних коштів, та які посилюються через акт збройної агресії РФ проти України, залишаються не вирішеними ще ряд проблемних питань, більшість з яких також пов'язані з інституціональною розбалансованістю інтересів учасників продуктового ланцюга. Це питання стосовно:

- встановлення, а згодом відміни спеціального режиму оподаткування для окремих учасників продуктового ланцюга [8; 16];
- різних підходів до визначення ставки податку на додану вартість (ПДВ) на деякі види сільгосппродукції [7; 17; 15];
- запровадження регулювання цін на харчові продукти (граничного рівня торговельної надбавки на деякі харчові продукти) [20; 18];
- врегулювання взаємин виробників харчової продукції з торговельними мережами [21], що також є основою:
- не рівних конкурентних умов господарювання для учасників продуктового ланцюга;
- гальмування інноваційної індустріалізації харчової і переробної промисловості;
- розбалансування торгівлі харчових продуктів;
- втрати ринків збуту (як внутрішніх, так і зовнішніх);
- соціальних негараздів у трудових колективах підприємств національної харчової індустрії;
- значного недофінансування Державного бюджету України через відверте не бажання та/або не спроможність виготовляти й експортувати готову продукцію, що має додану вартість;
- безповоротного потрапляння нашої держави в світову "пастку глобалізації".

Посилюється актуальність і необхідність оперативного вирішення окреслених проблем враховуючи війну, а також можливі її наслідки, і те, що найближчий наш конкурент — польські виробники харчових продуктів з 01 лютого 2022 року отримали нульову ставку ПДВ, а Європейський Союз планує її запровадити для всіх харчових продуктів на всій його території до середини 2022-го року [2]. Крім того, підписана "Угода про вільну торгівлю між урядами України та урядом Турецької республіки" нас також до цього спонукає [5; 13]. Заради об'єктивності варто зазначити: введені Верховною Радою України зміни стосовно оподаткування діяльності господарюючих суб'єктів на період воєнного стану — це добре. Проте, відсутність інституціональної суб'єктності у підприємств вітчизняної харчової індустрії та їх незахищеність з боку існуючих державних установ як у центрі, так і на місцевому рівні, та невизначеність подальшого існування, залишається нашою реальністю і призводить до погіршення вищехарактеризованих ризиків та є прямою причиною втрати значних надходжень до бюджету, загрозою для продовольчої і національної безпеки держави.

ВИСНОВКИ

На наше переконання, з метою кардинальної зміни ситуації вже сьогодні необхідно розпочати реалізацію комплексу заходів з перенаштування інституціональності в аграрній сфері, що створить належні умови для якісно нової інноваційної розбудови національної харчової індустрії, цілеспрямуює та раціоналізує використання інвестицій і кредитів, унеможливить корупцію і монополюючий лобізм, значно збільшить надходження коштів до бюджетів усіх рівнів, сприятиме соціально-економічній незалежності України, забезпечить стійкість її продовольчої безпеки, а саме:

- використовуючи позитивний досвід провідних країн світу, перерозподілити функціональний вплив діючих інституціональних монополій в аграрній сфері (як державних, так і громадських), створити Міністерство харчової індустрії України та відновити роботу

відділів харчової і переробної промисловості в ОДА, збалансувавши інтереси всіх учасників продуктового ланцюга (для оперативності, перший організаційний етап роботи нової інституції можна розпочати на базі Національного університету харчових технологій);

— підпорядкувати національні ЗВО третього і четвертого рівнів акредитації, що проводять підготовку спеціалістів для потреб підприємств харчової і переробної промисловості, й профільні науково-дослідні установи новоствореному Міністерству харчової індустрії України;

— провести детально-комплексний підрахунок (у тому числі прогнозну оцінку на перспективу) стосовно реальних втрат національного бюджету від експорту сільськогосподарської сировини і недоотримання коштів за можливу додану вартість від її часткової переробки або виготовлення готової продукції для реалізації, а також з огляду на відсутність підприємств харчової індустрії із замкнутим циклом виробництва і скорочення реалізації харчових продуктів вітчизняними виробниками на внутрішньому й на зовнішніх ринках, з метою об'єктивного визначення стратегії розвитку як сільського господарства і харчової індустрії, так й економіки України в цілому;

— провести аналіз реальних втрат (у тому числі зробити прогнозну оцінку на перспективу) національним виробником внутрішнього ринку харчових продуктів від можливих наслідків воєнних дій і від імпоротної експансії;

— в співпраці з усіма заінтересованими сторонами, через процедуру участі в роботі публічних інституцій, фахово, соціально-відповідально та об'єктивно, на виконання Указу Президента України від 14 вересня 2020 року "Про стратегію національної безпеки України", визначити "Стратегію продовольчої безпеки України" і забезпечити реалізацію індустріального підходу до нової структури матеріального виробництва національної харчової індустрії, шляхом налагодження роботи підприємств із замкнутим циклом виробництва з метою випуску соціально значимих харчових продуктів для покриття потреб споживання кожної окремо взятої територіальної громади, які повинні себе не тільки захистити але й у повному обсязі прохарчувати, а також задля створення додаткових робочих місць;

— регулярно проводити аналіз стану і перспектив діяльності вітчизняних підприємств харчової індустрії, надавати прогнозну оцінку і державне замовлення стосовно необхідної структури, обсягу та якості сировини, як головної продукції аграрної сфери України, з метою їх оптимального завантаження, а також неперервної підготовки об'єктивної кількості й фаховості спеціалістів для ефективного функціонування;

— розпочати осучаснене комплексне пропагування необхідності виробництва і споживання харчових продуктів саме національної історичної культури (з урахуванням особливостей харчової культури національних меншин в Україні), що сприятиме відродженню харчової індустрії України та інноваційно-стійкому її розвитку;

— разом із суб'єктами законодавчої ініціативи розробляти проекти законів і підзаконних актів, забезпечувати супровід їх прийняття і реалізацію, створюючи умови для захисту економічних і соціальних інтересів національних виробників харчової продукції, а також спонукаючи до розширення ринків збуту і збільшення обсягів продажу продукції з доданою вартістю;

— проводити фахову експертизу проектів законів та інших нормативно-правових актів, що пропонуватимуть суб'єкти законодавчої ініціативи та інші заінтересовані сторони, для ефективного функціонування харчової індустрії нашої держави;

— на законодавчому рівні унеможливити порушення прозорих конкурентних умов господарювання і розбалансування торгівлі харчових продуктів, що є результатом встановлення спеціального режиму оподаткування для окремих учасників продуктового ланцюга, різних підходів до визначення ставки ПДВ на деякі види

сільськогосподарської і харчової продукції, запровадження регулювання цін на харчі;

— з метою запобігання подальшій інфляції, що стала одним із економічних наслідків пандемії COVID-19 і військової агресії РФ проти України, а також через запобіжні дії ЄС (зокрема Польщі, з цього питання) тимчасово, до 01 січня 2023 року, знизити ставку ПДВ до 0% на харчові продукти, які виробляють національні підприємства харчової індустрії;

— законодавчо врегулювати взаємини виробників харчової продукції України з торговельними мережами з метою недопущення застосування останніми недобросовісних торгових практик, що негативно впливають на інтереси споживачів, постачальників, бізнесу;

— затвердити Галузеву угоду для вітчизняних харчовиків, що за своїм змістом буде захищати і сприятиме відстоюванню прав та інтересів як роботодавців, так і найманих працівників, враховуючи специфіку функціонування суб'єктів господарювання харчової індустрії України;

— досліджувати і рекомендувати до впровадження міжнародний досвід стосовно інноваційно-стійкого розвитку харчової індустрії України;

— для безпосередньої роботи із забезпечення вимог продовольчої безпеки і сприяння всебічному зростанню й стійкому людському розвитку укласти договір про співпрацю з офісом Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН в Україні (офіс ФАО в Україні), регулярно приймати участь у Програмі розвитку ООН в Україні (ПРООН в Україні), а також приєднатися до Глобального договору ООН;

— для системного залучення інвестицій у межах співпраці з офісом ФАО і ПРООН в Україні та іншими інвесторами, спільно з представниками бізнес-середовища, на базі Національного університету харчових технологій створити Інноваційно-інвестиційний освітньо-науковий, продовольчо-виробничий кластер (з офіційними представництвами в інститутах післядипломної освіти та коледжах ЗВО);

— вийти з ініціативою до Президента України та Уряду нашої держави про надання пропозицій ООН створити Міжнародний продовольчий резерв та організувати діяльність Миротворчої продовольчої місії зі штаб-квартирою в Україні (наприклад, на базі Національного університету харчових технологій);

— на базі навчально-наукового комплексу Національного університету харчових технологій забезпечити прогресуючі інноваційно-освітні і наукові процеси з метою якісної неперервної підготовки національних кваліфікованих кадрів для харчової індустрії України;

— відкрити Міжнародний виставковий центр інновацій у харчовій індустрії з метою пропагування виробництва і споживання харчових продуктів національної історичної культури (з урахуванням особливостей харчової культури національних меншин в Україні) (наприклад, на базі Національного університету харчових технологій);

— виступити засновником Міжнародної електронної біржі харчових технологій і продуктів (наприклад, на базі Національного університету харчових технологій). Створити в Університеті всеукраїнську сертифіковану лабораторію і всеукраїнський центр технічного регулювання;

— забезпечувати інституціональний і громадський контроль в аграрній сфері як рівноправному суб'єкту продуктового ланцюга.

Головною метою цих кроків є об'єктивна доцільність харчовикам нашої держави взяти на себе еквівалентну міру обов'язків і відповідальності (як у центрі, так і на місцях) та через правову процедуру відновлення інституціональної суб'єктності зберегти і забезпечити прогресуючий розвиток підприємств, а також профільних НДІ та унікального ЗВО, яким є Національний університет харчових технологій (у тому числі Одеської національної академії харчових технологій Міністерства

освіти і науки України, інститутів післядипломної освіти і коледжів), що дасть можливість представникам вітчизняної харчової індустрії бути рівноправними суб'єктами публічного впливу на національному і міжнародному рівні, захищати інтереси власного товаровиробника, сприяти науково-інноваційній індустріалізації держави і неперервній підготовці якісних національних високо-кваліфікованих кадрів, збільшити надходження до бюджетів усіх рівнів, забезпечити сталість продовольчої безпеки, а Україні — стати міжнародним експортером-лідером харчових продуктів і технологій. Цим історично важливим шансом вже сьогодні ми або скористаємося, або його втратимо. Якщо у когось закрадеться думка, що це інституціональний крок назад (повернення у минуле), то краще зробити крок назад, а потім ряд кроків вперед (переосмисливши ситуацію) і вивести державу на якісно новий рівень соціально-економічного стійкого розвитку та створити належні умови для запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним, насамперед, із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну і політичну вагу в суспільному житті (олігархів). На підтвердження нашого переконання варто навести слова Міністра закордонних справ Великої Британії Ліз Трасс [26], лише трохи перефразувавши їх, враховуючи реалії України, а саме "...зростання економіки держави за рахунок продажу дешевої сировини і грошей, витягнутих з клептократії, є зростанням, заснованим на піску. Реальне, стійке зростання має відбуватися завдяки вищій продуктивності, більшим інноваціям, оптимальній доданій вартості на продукцію, що реалізується". У випадку Міністра, мова йшла про придбання "...дешевого газу країни терориста — російську федерацію".

Література:

1. Алексєєнко А.О., Балишев М.А., Дождєва О.Є., Семенов Є.В. Машинобудування для легкої та харчової промисловості. Центральний державний науково-технічний архів України: путівник. Харків: Федорко. 2009. 338 с. URL: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/3-Putivnik-CDNTA.pdf> (дата звернення 19.02.2022).
2. В Польщі до нуля знизили ПДВ на продукти харчування. Agravery: веб-сайт. 02.02.2022. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/v-polsi-do-nula-znizili-pdv-na-produkti-harcuvanna> (дата звернення 21.02.2022).
3. Віннічук Ю., Головнюєв С. Володимир Власюк: Ми — в пастці глобалізації. Імпортуємо дорогі товари і з їх допомогою виробляємо сировину. Бізнес Цензор: веб-сайт. 12.03.2018. URL: <https://biz.censor.net/resonance/3054970/volodimir-vlasyuk-mi-v-pastts-globalzats-mportumo-dorog-tovari-z-h-dopomogoyu-viroblyamo-sirovini> (дата звернення 18.02.2022).
4. Тулавський В.Т. Перспективи створення додаткової вартості при переробці зернових культур. Зернові продукти і комбікорми. 2016. № 63(3). С. 10-15. DOI: <https://doi.org/10.15673/gpmf.v63i3.214> (дата звернення 18.02.2022).
5. Децик О., Алексєєв В. ЗВТ з Туреччиною: ризики та перспективи для України. LB.ua: веб-сайт. 03.02.2022. URL: https://lb.ua/economics/2022/02/03/504598_zvt_z_turechchinoyu_riziki.html (дата звернення 18.02.2022).
6. Договір про Європейський Союз: Міжнародний документ Європейського Союзу від 07.02.1992 р. № 994_029. Редакція від 13.12.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення 25.03.2022).
7. Зануда А. ПДВ для аграріїв знизили. Чому виграють агрохолдинги та скільки втратить бюджет. BBC News Україна: веб-сайт. 23.02.2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55395029> (дата звернення 20.02.2022).
8. Зміни в реєстрації платників ПДВ для аграріїв. Державна податкова служба України: веб-сайт. 2022. URL: <https://tax.gov.ua/yuridichnim-osobam/derjavna-reestratsiya-ta-obl/komentari-fahivtsiv/print-303584.html> (дата звернення 19.02.2022).
9. Індекси цін. Державна служба статистики України: експрес-випуск. 10.03.2022. URL: <http://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/03/24.pdf> (дата звернення 17.03.2022).
10. Квач Я.П., Кошельок Г.В. Сучасний стан і перспективи розвитку борошномельної галузі України. Економіка харчової промисловості. 2015. № 2. С. 18—24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2015_2_5 (дата звернення 18.02.2022).
11. Кириченко А. Цінові підсумки — 2021: за рік ціни в Україні злетіли на більшість харчових продуктів. УНІАН: веб-сайт. 14.12.2021. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/cinovi-pidsumki-2021-za-rik-cini-v-ukrajini-zletili-na-bilshist-harchovih-produktiv-novini-11642455.html> (дата звернення 17.02.2022).
12. Кравченко М.О., Дергачова В.В., Бояринова К.О., Голук В.Я. Аналіз чинників, що обумовили сценарій розвитку України, в контексті форсайту її економіки. Економіка та держава. 2020. № 8. С. 35—42. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.35 (дата звернення 17.02.2022).
13. Мінекономіки оприлюднило текст Угоди про зону вільної торгівлі із Туреччиною. Mind: веб-сайт. 07.02.2022. URL: <https://mind.ua/news/20235918-minekonomiki-oprilyudnilo-tekst-ugodi-pro-zonu-vilnoyitorgivli-iz-turechchinoyu> (дата звернення 18.02.2022).
14. Міненко М. А. Фахові об'єднання в аграрно-промисловій сфері (теорія, методологія, організація): дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03 / ННЦ "ІАЕ". Київ, 2011. 480 с.
15. Нардепи повернули 20% ставку ПДВ на деяку агропродукцію. Слово і діло: веб-сайт. 01.07.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/01/novyna/suspilstvo/nardepy-povernuly-20-stavku-pdv-deyaku-ahroprodukcziyu> (дата звернення 20.02.2022).
16. Петренко І. Порятунку більше не буде. Ліга, Блоги: веб-сайт. 26.01.2017. URL: <https://blog.liga.net/user/ikurgan/article/25802> (дата звернення 20.02.2022).
17. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції: Закон України від 17.12.2020 р. № 1115-IX. Відомості Верховної Ради. 2021. № 12. Ст. 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-20#Text> (дата звернення 20.02.2022).
18. Про внесення зміни до пункту 414 Постанови Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2020 р. № 1236: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 1. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-vnesennya-zmini-do-punktu-41sup-a1> (дата звернення 20.02.2022).
19. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів): Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 51. Ст. 421. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення 22.04.2022).
20. Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 р. № 341. Офіційний вісник України. 2020 р. № 39. С. 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.02.2022).
21. Про необхідність врегулювання взаємовідносин виробників харчової продукції з торговельними мережами: Пропозиції Комітету підприємців агропромислового комплексу при Торгово-промисловій палаті України від 14.07.2021 р. № 1876/03.2-7.8. Особистий архів автора. 5 арк.
22. Ринок молочної продукції в Україні: краще менше, та краще. PRO CONSULTING: веб-сайт. 02.02.2022. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/gynok-molochnoj-produkcii-v-ukraine-luchshe-menshe-da-luchshe> (дата звернення 18.02.2022).

23. Текст Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною. Євроінтеграційний портал: веб-сайт. 25.09.2017. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu> (дата звернення 18.02.2022).

24. У 2021 році Україна збільшила експорт агропродукції на 25%. Український клуб аграрного бізнесу: веб-сайт. 11.01.2022. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/u_2021_rotsi_ukraina_zbilshila_eksport_agroproduktii_na_25 (дата звернення 17.02.2022).

25. Україна подала заявку до ЄС. Що це означає? Zaxid.net: веб-сайт. 28.02.2022. URL: https://zaxid.net/ukrayina_podala_zayavku_na_vstup_do_yes_n1537131 (дата звернення 25.03.2022).

26. The return of geopolitics: Foreign Secretary's Mansion House speech at the Lord Mayor's 2022 Easter Banquet: Speech by Elizabeth Mary Truss — Secretary of State for Foreign, Commonwealth and Development Affairs of UK, 27 April 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/foreign-secretarys-mansion-house-speech-at-the-lord-mayors-easter-banquet-the-return-of-geopolitics> (Accessed 28.04.2022).

References:

1. Aliksieienko, A. O., Balyshev M. A., Dozhd'ova O. Ye. and Semenov Ye. V. (2009), "Mechanical engineering for light and food industries", [Online], available at: <https://old.archives.gov.ua/Publitat/Guidebooks/3-Putivnik-TsDNTA.pdf> (Accessed 19.02.2022).

2. Agravery (2022), "In Poland, the value added tax on food has been reduced to zero", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/v-polsi-do-nula-znizili-pdv-na-produkti-harcuvanna> (Accessed 21.02.2022).

3. Vinnichuk, Yu. and Holovn'ov, S. (2018), "Volodymyr Vlasnyuk: We are trapped in globalization. We import expensive goods and use them to produce raw materials", *Biznes Tsenzor*, available at: https://biz.censor.net/resonance/3054970/volodimir_vlasnyuk_mi_v_pastts_globalzats_mportumo_dorog_tovari_z_h_dopomogoyu_viroblyamo_sirovi (Accessed 18.02.2022).

4. Hulav's'kyj, V. T. (2016), "Prospects for creating added value in the processing of cereals", *Zernovi produkty i kombikormy*, vol. 63(3), pp. 10—15. doi.org/10.15673/gpmf.v63i3.214

5. Detsyk, O. and Aliksieiev, V. (2022), "FTZ with Turkey: risks and prospects for Ukraine", *LB.ua*, available at: https://lb.ua/economics/2022/02/03/504598_zvt_z_turechchynoyu_riziki.html (Accessed 18.02.2022).

6. International document of the European Union (1992), "Treaty on European Union", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (Accessed 25.03.2022).

7. Zanuda, A. (2021), "VAT for farmers has been reduced. Why agricultural holdings win and how much the budget will lose", *BBC News Ukraine*, available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55395029> (Accessed 20.02.2022).

8. State Fiscal Service of Ukraine (2022), "Changes in the registration of VAT payers for farmers", available at: <https://tax.gov.ua/yuridichnim-osobam/derjavna-reestratsiya-ta-obl-komentari-fahivtsiv/print-303584.html> (Accessed 19.02.2022).

9. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Price indices", available at: <http://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/03/24.pdf> (Accessed 17.03.2022).

10. Kvach, Ya. P. and Koshel'ok, H. V. "Current state and prospects of development of the flour-milling industry of Ukraine", *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, [Online], vol. 2, pp. 18—24, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2015_2_5 (Accessed 18.02.2022).

11. Kyrychenko, A. (2021), "Price results — 2021: in a year, prices in Ukraine have soared for most food products", *UNIAN*, available at: <https://www.unian.ua/economics/agro/cinovi-pidsumki-2021-za-rik-cini-v-ukrajini-zletilina-bilshist-harchovih-produktiv-novini-11642455.html> (Accessed 17.02.2022).

12. Kravchenko, M. O., Derhachova, V. V., Boiarynova, K. O. and Holiuk, V. Ya. (2020), "Analysis of the factors

that determined the scenario of Ukraine's development in the context of the foresight of its economy", *Ekonomika ta derzhava*, [Online], vol. 8, pp. 35—42. DOI 10.32702/2306-6806.2020.8.35.

13. Mind (2022), "The Ministry of Economy has published the text of the Free Trade Agreement with Turkey", available at: <https://mind.ua/news/20235918-minekonomiki-oprilyudnilo-tekst-ugodi-pro-zonu-vilnoyi-torgivli-iz-turechchynoyu> (Accessed 18.02.2022).

14. Minenko, M. A. (2011), "Fakhovi associations in the agro-industrial sphere (theory, methodology, organization)", Abstract of doctoral dissertation, economy, National research center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine.

15. Slovo i dilo (2021), "People's Deputies returned a 20% VAT rate on some agricultural products", available at: <https://www.slovaidilo.ua/2021/07/01/novyna/suspilstvo/nardepy-povernuly-20-stavku-pdv-deyaku-ahroprodukcziyu> (Accessed 20.02.2022).

16. Petrenko, I. (2017), "There will be no more salvation", *Liha. Blohy*, [Online], available at: <https://blog.liga.net/user/ikurgan/article/25802> (Accessed 20.02.2022).

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine Concerning the Value Added Tax Rate on Transactions for the Supply of Certain Types of Agricultural Products", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-20#Text> (Accessed 20.02.2022).

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), The Resolution "On Amendments to Item 414 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 09, 2020 № 1236", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/provnesennya-zmini-do-punktu-41sup-a1> (Accessed 20.02.2022).

19. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On prevention of threats to national security related to the excessive influence of persons of significant economic and political importance in public life (oligarchs)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (Accessed 22.04.2022).

20. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), The Resolution "On measures to stabilize prices for goods of significant social significance, anti-epidemic goods", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 20.02.2022).

21. The Committee of Entrepreneurs of the agro-industrial complex at the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine (14.07.2021), The Proposals "On the need to regulate the relationship of food producers with retail chains", Personal archive of the author, 5 p.

22. CONSULTING PRO (2022), "Dairy market in Ukraine: less is better and better", available at: <https://proconsulting.ua/ua/pressroom/rynok-molochnoj-produkcii-v-ukraine-luchshe-menshe-da-luchshe> (Accessed 18.02.2022).

23. Yevrointehratsijnij portal (2017), "Text of the Association Agreement between the European Union and Ukraine", available at: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu> (Accessed 18.02.2022).

24. Ukrain's'kyj klub aharnoho biznesu (2022), "In 2021, Ukraine increased exports of agricultural products by 25%", available at: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/u_2021_rotsi_ukraina_zbilshila_eksport_agroproduktii_na_25 (Accessed 17.02.2022).

25. Zaxid.net (2022), "Ukraine has applied to the EU. What does it mean?", available at: https://zaxid.net/ukrayina_podala_zayavku_na_vstup_do_yes_n1537131 (Accessed 25.03.2022).

26. Speech by Elizabeth Mary Truss — Secretary of State for Foreign, Commonwealth and Development Affairs of UK (2022), "The return of geopolitics: Foreign Secretary's Mansion House speech at the Lord Mayor's 2022 Easter Banquet", available at: <https://www.gov.uk/government/speeches/foreign-secretarys-mansion-house-speech-at-the-lord-mayors-easter-banquet-the-return-of-geopolitics> (Accessed 28.04.2022).

Стаття надійшла до редакції 05.05.2022 р.

О. М. Світовий,

д. е. н., професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0002-0675-559X

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.14

ВАЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ КАТЕГОРІЇ "ДОДАНА ВАРТІСТЬ" В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

O. Svitovyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Marketing

and Business Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

IMPORTANCE OF APPLICATION OF CATEGORY "VALUE ADDED" IN MANAGEMENT ENTERPRISE

В статті розглянуто теоретичні підходи до визначення економічної категорії "додана вартість" та можливості її застосування в управлінні підприємством. Означені етапи процесу впровадження у вітчизняну статистичну практику системи національних рахунків відповідно до міжнародних стандартів та особливостей економіки України у контексті визначення та обрахування показників "додана вартість", "валова додана вартість", "чиста додана вартість". Охарактеризовані методичні підходи до визначення категорії "додана вартість" на рівні економіки в цілому, галузі та підприємства. Наголошено на важливості застосування категорії "додана вартість" для покращення ефективності господарювання на рівні підприємства. Визначені особливості застосування вказаної категорії на підприємствах галузей зернопродуктового виробництва. Проаналізована структура доданої вартості та встановлено, що пошук оптимального співвідношення її елементів буде сприяти більшій ефективності виробництва та реалізації виготовленої продукції з максимальним прибутком. Доведено, що основна частина доданої вартості створюється на переробних підприємствах. Обґрунтована необхідність створення кластерних систем на прикладі підприємств галузей зернопродуктового виробництва. Доведено переваги інтеграції усіх елементів кластерної системи для збільшення доданої вартості на основі підвищення ефективності виробництва та продуктивності праці.

The article considers theoretical approaches to the definition of the economic category "value added" and the possibility of its application in enterprise management. determined The stages of the process by the introduction of the system of national accounts into domestic statistical practice in accordance with international standards and features of the economy of Ukraine in the context of determining and calculating the indicators "value added," "gross value added," "net value added". Methodical approaches to defining the category of "value added" at the level of the economy as a whole, industry and enterprise are described. The importance of using the category of "value added" to improve the efficiency of management at the enterprise level was emphasized. Peculiarities of application of the specified category at the enterprises of branches of grain product production are defined. The structure of value added is analyzed and it is established that the search for the optimal ratio of its elements will contribute to greater efficiency of the production process and the sale of manufactured products with maximum profit. Emphasis was placed on the need to focus more on increasing the share of wages in the value added structure. This is important because a well-motivated employee works more productively and brings more value to the company in the form of profit. In this case, the value added increases both in terms of wages and profits. In this we see the optimal proportion of the two main elements of value added. It is proved that the main part of value added is created at processing enterprises. Producers of raw materials, such as grain, selling it without processing, do not receive additional income. In order to obtain the optimal value added, the need for cooperation and integration of such enterprises with enterprises that process grain and create finished products is justified. In addition, it is necessary to build logistics and production infrastructure. The main directions of improvement of production management at the level of enterprises on the basis of the analysis and establishment

of optimum size and structure of value added are offered. Necessity of creation of cluster systems, on an example of the enterprises of branches of grain product production is proved. The advantages of integration of all elements of the cluster system in the creation of greater value added based on increasing production efficiency and labor productivity are proved.

*Ключові слова: додана вартість, заробітна плата, прибуток, інтеграція, управління підприємством.
Key words: value added, wages, profit, integration, enterprise management.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Застосування економічної категорії "додана вартість" в управлінні вітчизняними підприємствами для визначення ефективності їх діяльності та пошуку резервів для подальшого розвитку є досить обмеженим та недостатнім. Ця категорія на підприємствах застосовується, в основному, для визначення бази оподаткування податком на додану вартість. Для визначення ефективності господарювання широко застосовуються уже давно звичні для нас показники як рентабельність виробництва продукції, норма прибутку, продуктивність праці тощо. На нашу думку, аналіз величини та структури доданої вартості дуже важливий з точки зору оптимізації її елементів та розуміння ролі кожного такого елемента у формуванні загального показника. Значимість категорії "додана вартість" на рівні підприємства в тому, що вона показує яку частину вартості у загальній вартості продукції додало підприємство у процесі її виробництва та реалізації. На рівні держави це позначається вкладом конкретного підприємства у створення валового внутрішнього продукту та національного доходу. Крім того, ця величина прямо впливає на розмір податку на додану вартість, що надходить до Державного бюджету України. Тому, щоб суттєво збільшити додану вартість необхідно вибрати на довгостроковий період правильну стратегію та застосувати її в управлінні підприємством.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові підходи щодо трактування та дослідження доданої вартості запропонували такі закордонні вчені як Макконнелл Кемпбелл Р., Стенлі А. Брю, М. Портер, П.А. Семюельсон, В.Д. Нордгауз, та ін. Теоретико-методологічні аспекти дослідження формування доданої вартості в національному господарстві та застосування цієї економічної категорії в управлінні підприємствами, зокрема в зернопродуктовому виробництві, висвітлено в наукових працях вітчизняних науковців, серед яких: С.І. Дем'яненко, В.В. Зіновчук, М.М. Ільчук, С.М. Кваша, В.В. Коваль, В.А. Колодійчук, та ін. Проте ступінь впливу певних чинників на величину та структуру доданої вартості з точки зору оптимізації її елементів вивчена недостатньо.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження економічної категорії "додана вартість" та чинників, які впливають на створення доданої вартості на рівні підприємства, і розроблення практичних рекомендацій щодо удосконалення управління у контексті її максимізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Досліджуючи "додану вартість" як економічну категорію, ми вкладаємо в це поняття не тільки економічний зміст як показника ефективності господарювання у вартісному вимірі, а й як чинника, рушійну силу створення вартості продукту.

Насамперед розглянемо додану вартість як статистичний показник та історію його впровадження в системі національних рахунків. Зараз ми користуємося стандартом системи національних рахунків (СНР), який є міжнародним й затверджується статистичною комі-

сією Організації Об'єднаних Націй. Національні рахунки розробляються Державним комітетом статистики України згідно зі стандартом СНР, прийнятим міжнародними організаціями. Перехід макроекономічної статистики на принципи СНР розпочато з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 р. № 727 "Про впровадження системи національних рахунків" [1]. В документі зазначено, що на Міністерство статистики покладено організаційне та методологічне забезпечення робіт, пов'язаних із впровадженням у вітчизняну статистичну практику системи національних рахунків відповідно до міжнародних стандартів та особливостей економіки України.

Продовженням цього процесу стало Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 липня 2002 р. "Про схвалення Концепції розвитку системи національних рахунків" [2], де зокрема сказано, що СНР — це комплексна, послідовна, узгоджена система оцінки економічних операцій і показників, які застосовуються для опису та аналізу макроекономічних процесів. Національні рахунки відображають наскрізний рух потоків товарів і послуг, доходів та фінансових ресурсів на всіх стадіях економічного відтворення — від виробництва до кінцевого споживання, нагромадження і формування національного багатства. За методологічну основу СНР в Україні взято Систему національних рахунків, прийняту в 1993 році Комісією Європейських співтовариств, Міжнародним валютним фондом, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Організацією Об'єднаних Націй та Світовим банком. За змістом СНР повинна також відповідати вимогам Європейської системи національних та регіональних рахунків, прийнятої у 1995 році. У "Концепції" також вказано, що в Україні систематично здійснюються розрахунки головного показника СНР — валового внутрішнього продукту (далі — ВВП) виробничим методом і методом кінцевого використання. ВВП країни обчислюється на річній, квартальній і місячній основі, у фактичних і порівнянних цінах. Також здійснюються річні розрахунки валової доданої вартості за регіонами. Це дає змогу визначати роль регіонів в економіці, проводити комплексний аналіз їх економічного розвитку та зіставлення економічного потенціалу як усередині країни, так і за її межами.

Відповідно до "Концепції" Постановою Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2003 р. № 475 була затверджена "Програма розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року" [3], де серед інших заходів було заплановано розроблення методики та проведення попередніх розрахунків валової регіональної доданої вартості за видами економічної діяльності. У теперішній час ми користуємося нормами міжнародних стандартів Системи національних рахунків ООН 2008 року (СНР 2008) [4] та Регламенту (ЄС) від 21.05.2013 № 549/2013 Європейського Парламенту і Ради щодо Європейської системи національних та регіональних рахунків Європейському Союзу [5]. Останній перегляд національної методології, відповідно до Системи національних рахунків ООН 2008 року та Європейської системи національних та регіональних рахунків 2010 року, відбувся у 2014 році одночасно з країнами Європейського Союзу. Згідно із системою національних рахунків

валова додана вартість (ВДВ) розраховується як різниця між випуском в основних цінах та проміжним споживанням. Вона містить у собі первинні доходи, що створюються учасниками виробництва і розподіляються між ними. У національних рахунках використовуються два рівні показників і два методи оцінки. Для економіки в цілому результати вимірюються випуском товарів і послуг та валовим внутрішнім продуктом у ринкових цінах, для секторів і видів економічної діяльності — випуском в основних цінах і валовою доданою вартістю.

Згідно з національним класифікатором України валову додану вартість визначають як різницю між випуском продукції за основною ціною та проміжним споживанням за цінами покупців. Проміжне споживання — це витрати на товари та послуги (сировину, паливо, енергію, поточний ремонт, послуги транспорту тощо), що їх використовують суб'єкти для виробничих потреб [6]. В методологічних положеннях з організації державного статистичного спостереження "Річні національні рахунки" приводиться додаткове визначення валової доданої вартості як суми первинних доходів, одержаних у результаті участі в процесі виробництва: оплати праці найманих працівників, інших податків за виключенням інших субсидій, пов'язаних з виробництвом, та валового прибутку, змішаного доходу. Чисту додану вартість і чистий внутрішній продукт визначають на основі відповідних валових показників за вирахуванням СОК (споживання основного капіталу) [7]. Іншими словами, чиста додана вартість — це валова додана вартість за мінусом амортизаційних відрахувань.

Розглядаючи валову додану вартість як показник оцінки ефективності діяльності підприємств, В.Ф. Горячук та Ю.А. Назаренко зазначають, що більш виправдано використовувати показник "чиста додана вартість", тобто необхідно з валової доданої вартості виключити споживання основного капіталу (амортизацію), яке з економічного погляду є також проміжним споживанням. Але амортизація в бухгалтерському обліку зазвичай розраховується на основі первісної вартості основних засобів, яка, як правило, не відповідає їх реальній вартості. До того ж амортизація може бути обчислена на основі методів прискореної амортизації, що не відповідає реальним економічним процесам. Усе це обумовило, що в статистиці в основному використовується показник "валова додана вартість", а не показник "чиста додана вартість" [8, с. 29]. На практиці трапляються випадки, коли основні засоби, на які нараховується амортизація, можуть використовуватися набагато більше часу, ніж наперед розрахований період застосування.

В науковій літературі та довідниках визначення "додана вартість" трактують по-різному. В одному випадку цей показник можна розуміти як "валова додана вартість", в інших — як "чиста додана вартість". Наприклад, в Енциклопедії сучасної науки додана вартість визначається як вартість, створена протягом певного періоду безпосередньо суб'єктом господарювання. Становить різницю між вартістю продукції фірми та вартістю ресурсів, куплених у інших фірм. Включає факторні доходи й характеризує внесок суб'єкта господарювання у створення ВВП (валового внутрішнього продукту). Сума доданої вартості за видами діяльності дає величину ВВП [9]. З вищезазначеного слідує, що тут додана вартість розглядається як валова додана вартість. В Економічному словнику додана вартість визначається як різниця між вартістю вироблених товарів і вартістю матеріалів та сировини, що використані для їх виробництва. Додана вартість складається із заробітної плати, відсотка та прибутку, що додаються до продукту підприємством чи галуззю [10]. Таке ж визначення доданої вар-

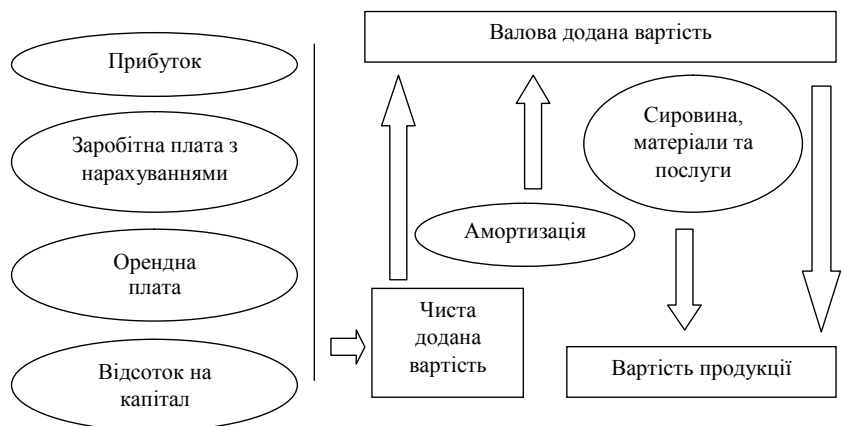

Рис. 1. Загальна схема структури вартості продукції та доданої вартості

Джерело: сформовано автором.

тості дають Пол А. Семюелсон та Вільям Д. Нордгауз. [11]. У цьому розумінні додана вартість характеризується як чиста додана вартість (без урахування амортизації).

Загальну схему структури вартості продукції та доданої вартості наведено на рис. 1.

Розглянемо деякі особливості формування доданої вартості на підприємствах, що вирощують зерно та його переробляють. Останні десятиліття відзначаються збільшенням попиту на продовольство у світі, у тому числі на продукти переробки зерна. А це, в свою чергу спричиняє ріст цін на продукти харчування. Зерно також є сировиною для виробництва комбікормів, і тому його вартість значно впливає на ціни тваринницької продукції. Україна у 2021 році за даними Державної служби статистики України виробила рекордну кількість зернових та зернобобових культур — 86,0 млн тонн, у тому числі за основними культурами (млн тонн): кукурудзи — 42,1; пшениці — 32,2; ячменю — 9,4; жита — 0,59; зернобобових — 0,68 [12]. Втім, більшість цього зерна буде реалізована, переважно на експорт як сировина, тобто як продукція з низькою доданою вартістю.

Об'єктивно, що не має можливості переробити все зерно, що експортується, на борошно, комбікорми та іншу продукцію і готові продукти із зерна, які є продукцією з високою часткою доданої вартості. Крім того, продукти переробки мають значно менший термін зберігання, ніж, наприклад, цільне зерно. Тому нормальним явищем буде те, що значною часткою наша країна буде експортувати зерно як сировину. Більшість держав світу імпортують зерно ще й тому, що через національні особливості в цих країнах є певні вимоги до виробництва борошна та інших продуктів переробки зерна, які важко врахувати у кожному конкретному випадку в експортних кондиціях. Крім того, наприклад комбікорми майже завжди мають свою особливу рецептуру виготовлення та у разі їх імпорту переважно більшістю держав світу вони перевіряються за біологічними нормативами. Тому це є ще одним фактором, щоб імпортувати сировину з України. Але, все таки, необхідно нарощувати виробництво та реалізацію саме продуктів переробки зерна. З нашими розрахунками при виробництві хліба та хлібобулочних виробів як готового продукту, додана вартість по відношенню до виробництва та реалізації зерна пшениці збільшується у 2,5—2,6 рази, у тому числі переробка зерна на борошно збільшує додану вартість на 55—65 %. Переробка зерна на комбікорми може подвоїти величину створеної доданої вартості порівняно із виробництвом сировини.

Звернемо увагу ще на одну особливість додо створення доданої вартості у аграрному виробництві. Як стверджують вчені, в процесі сільськогосподарського виробництва досить складно розмежувати працю людини та процеси, що відбуваються в природі. При по-

**ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Отже, нами доведена важливість застосування категорії "додана вартість" в управлінні підприємством для покращення ефективності господарювання. Аналіз величини та співвідношення елементів доданої вартості дає можливість вишукати та залучити у виробництво резерви та економічні інструменти, які можуть суттєво збільшити досліджуваний показник. Для цього необхідно в управлінні підприємством реалізувати такі заходи:

— привести до оптимального рівня співвідношення елементи доданої вартості у виробництві кожного виду продукції, звернувши особливу увагу на рівень заробітної плати. Це важливо тому, що добре матеріально мотивований працівник продуктивніше працює і приносить підприємству більше додаткової вартості у вигляді прибутку. У цьому випадку збільшується величина доданої вартості як у частині заробітної плати, так і частині прибутку. Тут ми вбачаємо необхідність дотримання оптимальних пропорцій двох основних елементів доданої вартості;

— запровадити нормативний метод планування, обліку, аналізу та контролю виробничих витрат, забезпечуючи таким чином раціональне використання матеріальних ресурсів на виробництво конкретного виду продукції. У цьому разі підприємство за інших рівних умов може зменшити собівартість продукції. А це, в свою чергу дасть змогу збільшити прибуток як результативний елемент доданої вартості;

— застосовувати у виробництві новітню високопродуктивну техніку та обладнання. Об'єктивне збільшення величини амортизаційних відрахувань з одного боку та зростання виробництва з іншого боку — це позитивні тенденції для створення більшої частки доданої вартості у вартості продукції;

— збільшити виробництво продукції з високою часткою доданої вартості, тобто за можливості реалізовувати не сировину, а виготовляти продукти кінцевого споживання чи застосовувати глибоку переробку продукції.

В результаті таких управлінських рішень підвищиться не тільки фінансова стійкість підприємства та конкурентоспроможність виробленої продукції, а й матеріальне благополуччя працівників. Такі заходи дадуть можливість розширити бізнес та створити нові робочі місця.

Вагому роль у формуванні доданої вартості на рівні підприємств відіграє державне регулювання цього процесу. Необхідно удосконалити його шляхом ширшого застосування інструментів державного впливу щодо оптимізації структури доданої вартості та створення умов для покращення функціонування бізнесу.

Для збільшення ефективності діяльності підприємств і, відповідно, зростання величини доданої вартості, також потрібно створювати кластерні формування на принципі територіального співробітництва з галузевим підходом до вирішення соціально-економічних питань.

Враховуючи вищевказане, в подальших дослідженнях щодо покращення управління підприємствами з ширшим застосуванням економічної категорії "додана вартість" особливу увагу варто приділити питанням покращення організації праці та технічного переоснащення підприємств, розбудови виробничої інфраструктури, глибокої переробки сировини та виробництво продукції кінцевого споживання.

Література:

1. Про впровадження системи національних рахунків: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 р. № 727. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/727-92-%D0%BF#Text> (дата звернення 29.04.2022).

єднанні праці людини та дії сил природи додаткова вартість посилюється прирощеним продуктом, що визначає працю землероба як найбільш продуктивну [13, с. 267—268]. Іншими словами, результати праці людини, які завершуються отриманням врожаю, примножується багатьма природними факторами. Тобто частину новоствореної вартості у цьому випадку можна розглядати як дар природи. Проте загальновідомо, що тільки завдяки праці людини із застосуванням засобів виробництва можна виробити відповідний продукт. Унікальність земель сільськогосподарського призначення полягає ще й в тому, що вони одночасно є як засобом виробництва (здатність родючості землі у поєднанні з працею бути джерелом одержання сільськогосподарської продукції) так і предметом праці (праця людини спрямована на обробіток ґрунту).

Велике значення для ефективної діяльності має економічний механізм господарювання, створений в кожному підприємстві. Для покращення функціонування такого механізму, у тому числі для збільшення частки доданої вартості у виробленій продукції, ми пропонуємо в кожному підприємстві запровадити нормативний метод планування, обліку, аналізу та контролю виробничих витрат. Нормативний метод передбачає використання укрупнених норм і нормативів. Нормуються два основних об'єкти — це затрати праці та її оплата і матеріальні ресурси. Крім того, передбачено також нормування нематеріальних активів та накладних витрат [14, с. 244]. Нормативний метод дозволяє зменшувати витрати та, відповідно, збільшувати прибуток як результативний елемент доданої вартості. Це відбувається завдяки раціональному витрачання ресурсів через постійний нормативний контроль виконання технологічних операцій.

Значним резервом підвищення ефективності функціонування агропромислового виробництва, у тому числі зернопродуктового, є формування кластерів, які можуть створити умови до раціонального використання виробничого потенціалу для випуску необхідного продукту з максимальною часткою доданої вартості. Кластери переважно створюються на принципі територіального співробітництва з галузевим підходом до вирішення економічних питань і проблем соціального характеру. Такий комплексний підхід, на нашу думку, є перспективним стосовно як загального розвитку зернопродуктового виробництва на основі регіональних об'єднань, так і створення доданої вартості.

На величину та структуру доданої вартості, яка створюється на підприємстві, значною мірою впливає має і державне регулювання, а саме:

1. Мінімально допустимі строки амортизації основних засобів, розмір ставки податку на прибуток (дохід) та на додану вартість (ПДВ) регулюються Податковим кодексом України [15].

2. Умови оренди та мінімальні відсотки від вартості орендованих земельних угідь — Законом України "Про оренду землі" та Указом Президента України "Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян — власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)" [16; 17].

3. Відсотки єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування — Законом України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [18], розмір мінімальної заробітної плати — Законом України "Про Державний бюджет України" на відповідний рік.

4. Відносини банку з клієнтом регулюються законодавством України, нормативно-правовими актами Національного банку України та угодами (договорами) між клієнтом і банком.

Тобто можна стверджувати, що кожен елемент доданої вартості без виключення регулюється державою. Тому, чим більшу величину доданої вартості отримує підприємство, тим краще буде наповнення бюджетів різного рівня в нашій країні.

2. Про схвалення Концепції розвитку системи національних рахунків: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 липня 2002 р. № 413-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2002-%D1%80#Text> (дата звернення 28.04.2022).

3. Програма розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року: затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2003 р. № 475. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/520332> (дата звернення 29.04.2022).

4. System of National Accounts 2008—2008 SNA. URL: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna2008.asp> (дата звернення 27.04.2022).

5. Regulation (EU) No 549/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on the European system of national and regional accounts in the European Union Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32013R0549> (дата звернення 27.04.2022).

6. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010: прийнято та надано чинності Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text> (дата звернення 02.05.2022).

7. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження "Річні національні рахунки": Державна служба статистики. Київ. 2020. 89 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/204/204.pdf

8. Горячук В.Ф., Назарено Ю.А. Валова додана вартість як головний показник продуктивності діяльності підприємств. Економічні інновації. 2020. Том 22, Вип. 2 (75). С. 25—33.

9. Енциклопедія сучасної України: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=20494 (дата звернення 27.04.2022).

10. Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник: словник. К.: Кондор, 2006. 356 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/EKONOMIC_SL_2006.pdf

11. Семюелсон П.А., Нордгауз В.Д. Мікроекономіка. [пер. з англ. за ред. С. Панчишина]. Київ: Основи, 1998. 676 с.

12. Виробництво зернових і зернобобових культур в Україні у масі після доробки у 2021 році: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 03.05.2022).

13. Боднар О.В. Теоретико-методичні основи формування доданої вартості. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2017. Т. 2. Вип. 1 (49). С. 265—271.

14. Світовий О.М. Вдосконалення економічного механізму господарювання в сільськогосподарських підприємствах. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2011. Вип. 33. Ч. 2. С. 240—245.

15. Податковий кодекс України: документ від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 03.05.2022).

16. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (дата звернення: 28.04.2022).

17. Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян — власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 2 лютого 2002 року № 92/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2002#Text> (дата звернення: 30.04.2022).

18. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> (дата звернення: 28.04.2022).

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (1992), Resolution "On the introduction of a system of national accounts", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/727-92-%D0%BF#Text> (Accessed 29 April 2022).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2002), Order "About approval of the Concept of development of system of national accounts", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2002-%D1%80#Text> (Accessed 28 April 2022).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2003), Resolution "Program for the development of the system of national accounts for the period up to 2010", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/520332> (Accessed 29 April 2022).

4. United Nations (2008), "United Nations Statistical Commission "System of National Accounts 2008 — 2008 SNA", available at: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna2008.asp> (Accessed 27 April 2022).

5. An official website of the European Union (2013), "Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council on the European system of national and regional accounts in the European Union", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32013R0549> (Accessed 27 April 2022).

6. State committee of Ukraine on technical regulation and consumer policy (2010), "Adopted and entered into force by the Order of Derzhspozhyvstandart of Ukraine "National classifier of Ukraine. Classification of economic activities DK 009: 2010", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text> (Accessed 02 May 2022).

7. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Adopted Order of State Statistics Service of Ukraine "Methodological provisions on the organization of state statistical observation "Annual National Accounts", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/204/204.pdf

8. Goryachuk, V.F. and Nazareno, Yu.A. (2020), "Gross value added as the main indicator of productivity of enterprises", *Ekonomichni Innovatsiyi*, vol. 22, no. 2, pp. 25—33.

9. Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine (2022), "Encyclopedia of modern Ukraine", available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=20494 (Accessed 27 April 2022).

10. Zavadsky, J.S. Osovskaya, T.V. and Yushkevich O.O. (2006), *Ekonomichnyi slovník [Economic dictionary]*, Kondor, Kyiv, Ukraine

11. Semjuel'son, P.A. and Nordgauz, V.D. (1998), *Mikroekonomika [Microeconomics]*, Osnovy, Kyiv, Ukraine.

12. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Production of cereals and legumes in Ukraine in bulk after completion in 2021", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 03 May 2022).

13. Bodnar, O.V. (2017), "Theoretical and methodological bases of value added formation", *Naukoviy visnik Uzhgorodskogo unIversitetu. SerIya EkonomIka*, vol. 2, no. 1 (49), pp. 265—271.

14. Svitoviy, O.M. (2011), "Improving the economic mechanism of management in agricultural enterprises", *Naukoviy visnik Uzhgorodskogo unIversitetu. SerIya EkonomIka*, no. 33, P. 2, pp. 265—271.

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed 03 May 2022).

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2008), The Law of Ukraine "On land lease", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (Accessed 28 April 2022).

17. President of Ukraine (2002), Decree "On additional measures for social protection of peasants — owners of land plots and land shares (units)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2002#Text> (Accessed 30 April 2022).

18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On the collection and accounting of a single contribution to the compulsory state insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> (Accessed 28 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 06.05.2022 р.

О. М. Могильний,
д. е. н., професор, головний науковий співробітник,
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" НААН України
ORCID ID: 0000-0002-9802-1701

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.19

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

O. Mohylnyi,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Research Fellow,
National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES

Безперервна трансформація економічних систем, все нові внутрішні виклики і зовнішні загрози формують запит на дослідження в руслі удосконалення організаційно-економічного механізму (ОЕМ) стійкого розвитку аграрної сфери в умовах дисфункціональності соціально-еколого-економічних відносин. У статті узагальнено результати досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених з питань застосування категорії організаційно-економічний механізм (ОЕМ) державного регуляторного впливу на різні об'єкти аграрної сфери. Виокремлено найбільш характерні ознаки останніх 30-ти років трансформаційного періоду від господарського механізму централізовано-адміністративно-планової системи до ліберально-демократичних ринкових відносин. Розглянуто визначення форм, методів та інструментів ОЕМ в законодавчих актах України. Здійснено групування інструментарію, спрямованого на забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі за нормативно-правовими, фінансово-економічними, соціально-еколого-економічними, адміністративно-розпорядчими та м'яким (soft power) методами.

Continuous transformation of economic systems, all new internal challenges and external threats form a demand for research to improve the organizational and economic mechanism (OEM) of sustainable development of the agricultural sector in dysfunctional socio-environmental and economic relations. The purpose of the study is to summarise the universal components of OEM, highlight its evolutionary relationship with the "economic mechanism", and identify new functions and tools in the context of sustainable development of agriculture on an innovative basis.

The most characteristic features of the last 30 years of the transformation period from the economic mechanism of the centralized-administrative-planning system to the OEM of liberal-democratic market relations, are highlighted. Among them: partial replacement of the economic mechanism by OEM; delegation by the state to perform functions that are more effectively performed by the market mechanism and non-governmental organizations of producers; prevention by the state of destructive manifestations of the market element.

A principle scheme of interaction between OEM and market mechanism to ensure sustainable development of the agricultural sector has been developed, the core requirement of which is compliance with economic laws and the availability of an adaptive field for concerted decisions taking into account the interests of society, state and agricultural market counterparts.

The results of research by domestic and foreign scientists on the application of the categories "agricultural sector" and "organizational and economic mechanism" (OEM) to various objects of state regulatory influence as organic components of the sustainable development of the agricultural sector on an innovative basis are summarized.

The definitions of forms, methods and tools of OEM in the legislative acts of Ukraine are considered. A grouping of tools aimed at ensuring the sustainable development of the agricultural sector on an innovative basis was carried out according to regulatory, financial, economic, social, environmental, economic, administrative and administrative and partnership methods.

The elements of scientific novelty are the further development of the definition of "organizational and economic mechanism" in terms of supplementing its design with soft (soft power) methods and its inherent tools of subject-object influence on ensuring the functional sustainability of the agrarian sector. Proposals for improving the OEM of sustainable development of the agrarian sector on an innovative basis can be taken into account when finalizing the strategic directions for Ukraine's transition to the European Green Deal.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, господарський механізм, аграрна сфера, трансформаційний період, стійкий розвиток на інноваційній основі.

Key words: organizational and economic mechanism, economic mechanism, agriculture, transformation period, development of agriculture on an innovative basis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Пошук на сайті Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського авторефератів дисертацій за ключовими словами у назві теми "організаційно-економічний механізм" (ОЕМ), захищених за спеціальною Вищою атестаційною комісією МОН України 08.00.03 — Економіка та управління національним господарством, висвітлив 16 дисертацій, із них чотири — докторських. За проблематикою досліджень в аграрній сфері, або дотичної до неї — десять. Серед них ОЕМ: управління виробничо-господарськими системами; розвитку зернового підкомплексу; формування і розвитку ринку продукції тваринництва; формування і розвитку продовольчого ринку України; державної підтримки малого підприємництва; державного регулювання ринку праці; соціального страхування сільського населення; розвитку сектору домашніх господарств; державної підтримки розвитку сільських територій та інші.

Подібний пошук за словосполученнями в назві авторефератів дисертацій "економічний механізм" висвітлив три праці аграрного спрямування, а "господарський механізм" і "організаційний механізм" не дав результату. Як бачимо, термін "організаційно-економічний механізм", поступово витіснюючи з наукових розвідок "господарський механізм" в широкому сенсі став універсальним поняттям і має багатовекторне спрямування, оскільки застосовується в численних напрямках наукових досліджень фундаментального і прикладного характеру. Завдяки ОЕМ проваджується широкий спектр взаємодії держави з бізнесом, ринками агропродовольчої продукції, інноваціями, домашніми господарствами, соціальною сферою, сільськими територіями, екологічними й кліматичними чинниками. У свою чергу, це не звільняє економістів-аграрників від розроблення особливого ОЕМ як цілісної динамічної системи, наповнення його новими методами та інструментами (засобами, важелями) для приведення в дію з метою досягнення практичного результату.

Заради істини маємо зазначити, що категорія "господарський механізм" чи "економічний механізм" не є винаходом радянських і українських вчених. Теорію й практику "механізмів" досліджують також зарубіжні колеги, хоча і в різних економічних та суспільно-політичних системах. Наприклад, А. Гурвіц, Р. Майерсон та Е. Маскін у 2007 році отримали Нобелівську премію з економіки за "видатний вклад в теорію оптимізації економічних механізмів". Ними була доведена можливість і необхідність механістичного підходу до управління

економічними процесами. На основі економічних моделей, побудованих з використанням математичних методів, механізми спочатку було розроблено А. Гурвіцем, а згодом доповнено Р. Майерсоном та Е. Маскіним. Практичне значення економічного механізму полягає в тому, що завдяки узгодженій організаційній взаємодії компаній і фізичних осіб (споживачів) можуть прийматися рішення, що поєднують добродісні практики ведення бізнесу, індивідуальні вигоди і соціальне благополуччя [14].

Отже, на нашу думку, удосконалення теоретико-методологічних засад ОЕМ стійкого розвитку аграрної сфери в новій соціально-еколого-економічній реальності є на часі, адже залежно від ситуації змінюються суспільні пріоритети й стратегічні орієнтири. Це потребує наукових досліджень, розроблення сучасних освітніх програм, удосконалення елементів ОЕМ, спрямованого на досягнення конкретної мети, визначеної уповноваженими державними органами. Ключове протиріччя полягає в тому, що при регулюванні аграрного виробництва домінує ринковий механізм господарювання, а в соціальному й екологічному секторах, які надають також суспільні послуги, стрижневим є інститут державного регулювання. Це визначає актуальність і затребуваність нашого дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Як вже зазначалося, аграрні дослідження з використанням поняття ОЕМ широко представлені в науковій літературі на всіх рівнях економічних систем від мікро-, мезо- до макроекономіки. У цьому дослідженні нас цікавить соціально-еколого-економічний напрям, пов'язаний із забезпеченням стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі. Галицький О.М., Лівінський А.І., Дяченко О.П. [4, с. 93] здійснили аналіз ОЕМ державного регулювання процесів розвитку аграрного виробництва в Україні. При цьому серед його складників виокремили нормативні, фінансові та організаційні заходи, що, на їх думку, мають забезпечити його стійкий розвиток. Юрченко А.Ю. [27, с. 197—201] присвятив своє дослідження теоретичним підходам до сутності ОЕМ регіональної економічної безпеки. Ним запропоновано системний підхід до формування ОЕМ розвитку і безпеки регіону та розроблено відповідну структурно-логічну схему втілення цієї мети на практиці. Літвінов О.С. і Капалан С.М. [12, с. 146—148] розглядають порізно економічний, організаційний та

організаційно-економічний механізм як блоки господарського механізму, наголошуючи при цьому на необхідності взаємодії підсистем (організаційний блок) та їх спрямованості на досягнення економічних інтересів (економічний блок). Селіверстова А.С. і Лосовська Н.В. [23, с. 13—16] визначили будову OEM соціальної відповідальності бізнесу. До основних елементів OEM впливу на його поведінку ними віднесено: мету, об'єкт, суб'єкти механізму, функції, цілі, принципи формування, а також інструменти його реалізації.

На думку Одінцова М.М. [17, с. 10, 27], OEM покликаний сприяти створенню необхідних умов для забезпечення населення харчовими продуктами, що виробляються вітчизняними товаровиробниками. Автором також визначена низка функцій з регулювання виробництва тваринницької продукції, просування її до споживачів, налагодження економічних відносин між суб'єктами інтегрованих формувань продовольчого сегменту. Лебедев К.А. [11, с. 11] висвітлив основні завдання під час формування OEM розвитку зернопродуктового підкомплексу. Серед них: створення виробникам необхідних умов для діяльності і освоєння прогресивних технологій; удосконалення цінової, податкової, кредитно-фінансової політики; створення нових організаційних структур господарювання різних форм власності; формування економічного механізму розвитку внутрішніх і міжгосподарських зв'язків; відновлення керованості підкомплексом, усунення численних посередників і налагодження прямих зв'язків виробників із ринками збуту; стимулювання підприємницької діяльності; відновлення роботи з професійної підготовки кадрів. Котис Н.В. [9, с. 13] обґрунтував теоретико-методологічні засади OEM розвитку сектору домашніх господарств (СДГ) та розробив науково-практичні рекомендації для підвищення його ефективності. Також надано оцінку інституційному забезпеченню СДГ, здійснено прогнозування та моделювання його розвитку. Розроблено механізми активізації участі ДГ в аграрному виробництві та визначено напрями оптимізації споживчих витрат і заощаджень. Талавири М.П. [25, с. 8] розглянув методологічні основи та принципи побудови OEM, узагальнив теоретичні положення щодо сутності механізму державної підтримки сільських територій, його генезис та пріоритетні напрями розвитку. У цьому контексті розкрито інституційно-правові основи OEM та систематизовано методичні підходи до його застосування в умовах ринкових відносин.

Лузаном Ю.Я. [13, с. 22] обґрунтовано зміст OEM розвитку агропромислового виробництва, розроблено його модель, проведено комплексне оцінювання ефективності задіяних інструментів, доведена необхідність гармонізації організаційних, економічних, соціальних і екологічних складових з метою стійкості системи. Висвітлено також теоретичні основи узгодження ринкових і державних регуляторів забезпечення конкурентоспроможності галузі. Березіним О.В. [2, с. 35] розкрито структуру OEM товарного забезпечення ринку продовольства, запропоновано трактування цього поняття стосовно продовольчого ринку, як сукупності компонентів організаційно-економічного впливу на його розвиток, та накопичення товарних ресурсів. Пришляком Н.В., Токарчуком Д.М., Паламаренком Я.В. [22, с. 111] здійснено ідентифікацію та визначено перелік проблем поводження з відходами сільського господарства на основі Pesteli-famil (Y)-аналізу, на розв'язання яких пропонується розробити відповідну стратегію OEM, що включає раціональне поводження з вторинною продукцією рослинництва, відходами тканини тварин, агрохімічними відходами тощо. Височанська М.Я. [3, с. 58-63] відобразила основні інструменти в системі OEM, які забезпечують діяльність та розвиток агропромислового виробництва (АПВ) у контексті транскордонного співробітництва. Встановлено об'єкти впливу OEM для забезпечення охорони навколишнього середовища, сти-

мулювання модернізації виробництва, створення передумов екологічної безпеки та економічної відповідальності, дотримання балансу між економічними стимулами та санкціями щодо АПВ. Чухно А.А. [26] всебічно розкриває інституційні передумови виникнення господарського механізму, причини його витіснення з наукових досліджень і практики. Пропонує шляхи реанімації, визначивши тенденції його розвитку у процесі становлення інформаційної економіки та формування національної інноваційної системи.

Може здатися, що анотація наукових праць є непередбаченою і навіть еkleктичним набором публікацій, в назві яких міститься словосполучення "організаційно-економічний механізм". Але це лише на перший погляд. Сподіваємося, що далі такий огляд літератури буде виправдано логікою дослідження і наповнення елементами самого поняття "аграрна сфера". Згідно плану статті всі згадані аспекти регуляторної спрямованості OEM лягають в канву процесу досягнення поставленої мети. Водночас, не зважаючи на значний обсяг наукових публікацій, в яких розглядається OEM як трансмісія у відносинах держави з різними суб'єктами соціально-еколого-економічної сфери, стрімка динаміка внутрішніх і зовнішніх реалій постійно генерує все нові виклики. Отже, потребує критичного осмислення поточної ситуації й теоретико-методологічного обґрунтування необхідності посилення чи послаблення державою своїх регуляторних функцій та відповідного коригування інструментарію, що приводить його (OEM) в дію для забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі.

МЕТА СТАТТІ

Узагальнити універсальні складові OEM, висвітлити його еволюційний зв'язок із "господарським механізмом", та визначити нові функції й інструменти в контексті забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі монографічного методу висвітлено напрацювання різних авторів до дефініцій "організаційно-економічний механізм" та "аграрна сфера", удосконалено теоретико-методичні підходи до забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі; з використанням аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення ідентифіковано універсальні складові OEM і аграрної сфери; системно-структурний прийом дозволив розробити принципову схему взаємодії державного і ринкового механізмів регулювання аграрної сфери та актуальну інституційну модель OEM досягнення заявленої мети; структурно-логічний підхід, емпіричний аналіз, світоглядна позиція автора сприяли формулюванню проміжних і прикінцевих висновків до публікації, дали змогу опрацювати пропозиції на понятійному рівні стосовно універсальних складників OEM та сформулювати бачення перспектив подальших розвідок в руслі означеної теми.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методологічні засади OEM. Тлумачний словник української мови дає три визначення "механізму": а) пристрій, що передає, або перетворює рух; б) внутрішня будова, система чого-небудь, устрій; в) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [16, с. 619]. Економічна енциклопедія характеризує "механізм" у двох значеннях: а) система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності; б) внутрішній пристрій машини, устаткування тощо — система певних ланок та елементів, що приводить їх у дію [7, с. 355]. Академік Чухно А. А., аналізуючи перехідний період України від централізовано-планової до ринкової економіки,

відзначає, що в наукових дослідженнях категорія "ринковий механізм" як би замінила (витіснила) "господарський механізм". На його думку, "ринковий фундаменталізм зумовив перевищення ролі ринку, ринкового механізму і недооцінку ролі держави, підміну господарського механізму та механізму функціонування і розвитку ринковим механізмом" [26, с. 456—457].

Важко не погодитися з авторитетним науковцем, адже на початках радикальних економічних реформ відбулося звуження усієї системи господарювання до сфери дії ринкового механізму. Це призвело до нинішнього стану економіки України, яка до початку реформ подавала великі сподівання на прорив до когорти розвинених країн. Проте за 30 років сповзла до відстаючої, малої й залежної економіки від олігархату, зовнішньої кон'юнктури сировинних ринків, занепаду переробних та високотехнологічних секторів, фізично зношеної й морально застарілої інфраструктури. Це, у свою чергу, призвело до істотного погіршення якості життя і добробуту більшості домогосподарств, критичного розшарування населення за майновим станом та доходами. Звідси, на переконання Чухна А. А., потребує відновлення "в правах" категорія "господарський механізм", яка набагато точніше відбиває реальність життя і не допускає переваги якоїсь із форм господарювання, орієнтує теорію і практику на вияв і послідовну реалізацію науково обгрунтованого, змінного співвідношення ринкового й державного регулювання економіки" [Там само, с. 458].

Розвиваючи цей методологічний підхід, дослідник вважає помилковим зводити господарський механізм до сукупності організаційно-економічних відносин. "Будучи важливим елементом змісту цієї категорії, вони не вичерпують її, оскільки не охоплюють такі відносини і категорії, як власність, відносини розподілу, взаємного обміну діяльністю, що в сукупності складають соціально-економічні відносини. Без них не можна зрозуміти ні природи господарського механізму, ні функцій, ні тенденцій його розвитку" [Там само, с. 458].

Мочерний С.В. також наголошує на фундаментальній ролі господарського механізму в економічних відносинах всіх ієрархічних рівнів управління. На його думку, це "система основних форм, методів і важелів використання економічних законів, вирішення суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини й узгодження її інтересів з інтересами колективу, класу, суспільства" [7, с. 269].

З урахуванням викладеного, на нашу думку, категорія "господарський механізм" і "організаційно-економічний механізм" та "організаційно-економічні відносини" співвідносяться між собою як загальне і часткове щодо конкретних процесів і явищ в економічних системах. Це важливий методологічний ключ для подальшого розуміння логіки нашого дослідження.

Змістом трансформаційного періоду, що триває більш ніж три десятиліття, є перехід від тотально одержавленої системи управління господарськими процесами загалом і аграрною сферою, зокрема, до філософії ліберально-ринкових державно-регуляторних відносин. Характерними ознаками зазначеного переходу і створеної ним нової реальності є: по-перше, часткова заміна господарського механізму централізовано-планово-адміністративної моделі економіки на OEM регулювання відтворювальних процесів ринковими засобами; по-друге, поетапне делегування державою виконання функцій, які ефективніше виконуються ринковим механізмом і самоврядними неурядовими організаціями товаровиробників; по-третє, запобігання і недопущення державою деструктивних проявів ринкової стихії, що призводять до небажаних соціально-економічних наслідків.

При цьому бажано пам'ятати, що в умовах ринків, які формуються як "невидима рука" не гарантує від "про-

валів (відмов) ринку", особливо в сфері розподілу суспільних благ, так і "видима рука" державного регулювання може страждати на артрити (корупцію, фаворитизм, бюрократичну ренту тощо) і також призводити до неефективного витрачання суспільних ресурсів, до викривлення конкурентного середовища та низки чутливих негативних екстерналій. Особливо в щодо хижацької експлуатації земельних, водних, лісових та інших природних ресурсів, нехтування деструктивними проявами екологічної кризи та зміною клімату. Кожному державному втручання в економічні процеси мають передувати ґрунтовні аналітичні розрахунки альтернативних варіантів розв'язання проблем, докази ефективності ресурсів задіяних OEM та його всебічні наслідки для національного добробуту на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу.

Залишається відкритою для дискусій проблема вибору мети, форм, методів та інструментів OEM державного регуляторного впливу на функціонування механізму ринкового саморегулювання та їх співвідношення щодо конкретного об'єкта, часу і простору. Залежно від присутності держави в економіці (місце і роль державних підприємств, обсяги перерозподілу ВВП через державний бюджет, частка податків в національному доході тощо), формується той чи інший тип суспільних відносин. Очевидно, що в централізовано-плановій, ринковій, змішаній і перехідній типах економік вони мають суттєві відмінності в головному — ступені втілення філософії людиноцентричності та інклюзивності розвитку економічних і політичних інститутів на всіх рівнях — від мікро до макро просторових локацій. У цьому контексті Дарон Аджемоглу і Джеймс Робінсон [6] поділяють системи на екстрактивні та інклюзивні. Перші — як би усувають більшу частину суспільства від процесу прийняття життєво важливих рішень і розподілу доходів, що неминує обмежує права і свободи всіх, хто не належить до бюрократичної верхівки, а другі — навпаки, функціонують завдяки включенню в різний спосіб максимально широких верств населення в економічне та політичне життя країни.

На схемі (рис. 1) унаочнено інституційну взаємодію OEM державного регулювання і механізму ринкового саморегулювання, що поширюється в теоретико-методологічному сенсі також на забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі. На нашу думку, між різними за своєю онтологічною природою механізмами має бути "адаптаційне поле" гармонізації соціально-еколого-економічних інтересів та потреб суспільства, якими має опікуватися держава, і поведінковими стереотипами бізнесу для прийняття узгоджених рішень щодо чітко окреслених правил (домовленостей) у відносинах сторін. У разі їх порушення бізнесом невідворотно мають застосовуватися адміністративні й економічні санкції. Так само і держава має нести відповідальність за дії або бездіяльність, внаслідок яких нанесено збитки підприємствам. Інакше OEM не може належним чином виконувати покладені на нього функції. Більше того, подаються демомотивуючі сигнали про обов'язковість дотримання "правил гри" для добросовісних суб'єктів господарювання. Основна регуляторна функція OEM — сприяти розвитку певного об'єкту регулювання, не блокуючи ринкових стимулів, які ефективно взаємодіють з державним регулюванням тоді, коли для цього є довіра і тривалі системні передумови.

OEM забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі. Спочатку маємо з'ясувати, яким змістом наповнюється поняття "аграрна сфера", яка в нашому дослідженні є об'єктом регуляторної дії OEM, з метою стійкого інноваційного розвитку. Окремі дослідники порівнюють аграрну сферу із агропромисловим комплексом (АПК). Таке твердження вже не відповідає дійсності. Маємо нагадати, що АПК, як складова єдиного народногосподарського комплексу Ра-

Рис. 1. Принципова схема взаємодії OEM і ринкового механізму забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі

Джерело [15, с. 50].

дяньського Союзу, умовно об'єднував три великі сфери галузей. Першу — машинобудування сільськогосподарське та для харчової промисловості, агрохімічну, мікробіологічну і комбікормову промисловість; матеріально-технічне обслуговування сільського господарства; меліоративне і сільське будівництво. Другу (базову) — сільське, лісове господарство, мисливство і рибальство. Третю — харчову промисловість, холодительне, складське, спеціалізоване транспортне господарство; торговельні й інші підприємства й організації, включаючи гуртові ринки, роздрібну торгівлю і громадське харчування. До кожної з них також відносилися відповідні науково-дослідні інститути і заклади з підготовки кадрів різних рівнів акредитації. Цей термін був широко вживаний в нормативно-правових актах і науковій літературі. Нині на заміну "господарському комплексу" вживається словотвір "економічна політика" — промислова, аграрна, будівельна, соціальна, екологічна, кліматична та інші сфери щодо яких держава здійснює відносно самостійний заходи регуляторного впливу [5].

Павлов О.В. [18, с. 80] вважає, що аграрна або "сільська сфера — це середовище, в межах якого відбувається сільський розвиток, формуються суспільні зв'язки і відносини, задані певними способом виробництва, в якому землі, ландшафти і сільські території виступають ресурсом, капіталом, операційним і соціалізованим простором". Попова О.А. [19, с. 41, 43] розглядає "аграрну сферу" як найважливішу життєзабезпечуючу (виробничу і середовищну) систему, яка включає переважну частину сільської території та соціуму. Курило В.І. [10, с. 91] визначає "аграрну сферу" як поняття об'ємніше порівняно з аграрним сектором через її зв'язок із соціальною інфраструктурою сільської місцевості. Цимбалюк І. і Риковська А. [8, с. 17] об'єднують в "аграрній сфері" сільськогосподарське виробництво, первинну переробку, сервісні організації, підприємства з реалізації аграрної продукції, соціальну інфраструктуру, а також державну аграрну політику на регіональному, національному й міжнародному рівнях.

У наукових працях крім "аграрної сфери" розглядається також близька за змістом "агропродовольча система", що являє собою комплементарність окремих складових, що базуються на "узгодженні інтересів сільськогосподарського виробництва, сільських спільнот і сільської місцевості. Вони як відносно окремі самостійні підсистеми мають збалансовано взаємодіяти між собою у забезпеченні виконання галузевих і загальносуспільних функцій [1, с. 20].

Науковці також аналізують стійкий розвиток окремих складників аграрної сфери. Зокрема, сільського розвитку і сільських територій через призму просторової справедливості у землекористуванні в руслі нової глобальної реальності. Серед її особливостей виокрем-

лено: фінансизацію сільськогосподарських угідь; цифрові трансформації, або розвиток інформаційних технологій і штучного інтелекту; поглиблення екологічної кризи та деградацію екологічних систем [24, с. 29—31].

Як бачимо, в різних підходах науковців до тлумачення змісту "аграрної сфери", більш-менш узгодженою є позиція стосовно її будови (конструкції). Вона як би утримує в своїй орбіті аграрне, лісове і рибне виробництво, первинну переробку, ландшафти, соціальну, інженерну, житлово-комунальну, шляхову та інформаційно-комунікаційну інфраструктуру сільських територій, а також аграрну, соціальну, екологічну й кліматичну політики, відповідну освіту, науку, мистецтва і народні промисли. Усі складові "аграрної сфери" можна згрупувати за економічними, соціальними й екологічними ознаками, як необхідної передумови формування складників OEM регулювання комплексним територіально-просторовим сільським розвитком. Розглядаючи наведені думки під кутом зору людиноцентричності, вважаємо, що "аграрна сфера" — це системотвірний багатофункціональний простір для гідного життя, стабільної зайнятості і доходів, усебічного розвитку особистості й відповідності людей у сільській місцевості. Тобто йдеться про загально визнані цивілізаційні результати комплексного розвитку, а не проміжні ресурси, засоби і процеси, завдяки яким вони досягаються.

З'ясувавши інституційну природу й внутрішню сутність OEM та аграрної сфери доцільно перейти до головного. А саме, до вибору форм, методів та інструментів (засобів, важелів, підойм) забезпечення стійкого розвитку на інноваційній основі визначеного нами об'єкту регуляторного впливу. Згідно законодавства, формами державної економічної політики та OEM її реалізації є поточні й середньострокові плани, довгострокове прогнозування і програмування розвитку держави, регіонів чи окремих секторів національної економіки. Ці форми регулювання економічних систем різних ієрархічних рівнів управління мають доповнювати дію ринкового механізму в частині мотивації господарюючих суб'єктів, орієнтуючи їх поведінку на суспільно значимі пріоритетні види діяльності [5].

Усталеним в науковій літературі є виокремлення прямих (адміністративно-правових) і непрямих (економічних) методів регуляторного впливу на поведінку господарюючих суб'єктів. Прямі — задають певні рамки господарювання і обмежують економічну свободу заради суспільного блага. Згідно законодавства, це — ліцензування, квотування, патентування, заборони, технічні регламенти, стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови, вимоги до екологічних норм щодо реєстрації і застосування агрохімікатів та препаратів для лікування тварин на території України, санітарні вимоги до якості і безпечності харчових продуктів тощо. Держава через спеціально уповноважені органи і поса-

дових осіб здійснює відповідний нагляд і контроль за їх дотриманням у господарських практиках. У свою чергу, вони зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб передбачений Конституцією та законами України.

Щодо непрямих (економічних) методів, то вони не обмежують економічної свободи, оскільки впливають на економічні інтереси товаровиробників опосередковано через їх потреби й мотивацію до діяльності (або бездіяльності). Сюди, в першу чергу, відносяться вже згадані коротко-, середньо- та довгострокові плани соціально-економічного розвитку, державне замовлення, програми державної підтримки аграріїв, передбачених у т. ч. Законом України "Про державну підтримку сільськогосподарства України" від 24 червня 2004 року № 1877 [20]. Цей акт, зокрема, визначає основи державної економічної політики у бюджетно-податковій, кредитно-фінансовій, митно-тарифній, цінній та інших секторах державного регулювання з метою стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення. Участь в бюджетних програмах товаровиробників добровільна, але давши згоду на використання бюджетних та інших преференцій реципієнт бере на себе додаткові зобов'язання щодо: прозорості й актуальності свого балансу; правдивості звітності про товарно-грошові операції; застосування еколого-ощадних технологій; оформлення соціально-трудових відносин персоналу; дотримання етичних правил ведення аграрного бізнесу тощо.

Поділ методів на прямі й непрямі можна вважати дещо умовним, оскільки в функціонуючому OEM вони взаємодіють як єдине ціле, як дві сторони одного процесу, спрямованого на стійкий розвиток аграрної сфери на інноваційній основі. Практика підтверджує, що часто ефективність заходів регуляторного характеру не є очевидною і помилковими рішеннями можна запустити мультіплікатор зі знаком "мінус", генерувавши ще більше ускладнень для суспільства, держави і бізнесу. Тобто державні засоби впливу на економіку стають шкідливішими, ніж небезпеки нерегульованого ринку. Для запобігання деструктивним проявам OEM мають виключатися волонтаристські дії зі сторони органів, уповноважених на його розроблення та адміністрування. Адже правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання механізму ринкового саморегулювання економіки з OEM державного регулювання, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [5].

Законом України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" від 11 вересня 2003 року № 1160 [21] конкретизовано принципи регуляторної політики, визначені суб'єкти державного регулювання, права учасників державно-регуляторних відносин, а також процес планування, підготовки аналізу, попереднє ознайомлення з проектом заінтересованих сторін і оприлюднення прийнятого акту, моніторинг досягнення поетапних і остаточних результатів та порядок перегляду інструментарію у разі потреби.

В умовах лібералізації економіки й демократизації процесу управління все помітніший вплив на уповноважені державні органи щодо прийняття регуляторних актів здійснюють численні неурядові організації та самоврядні об'єднання — галузеві й професійні асоціації товаровиробників, конфедерації великих за розмірами активів аграріїв, союзи кооперативів та кредитних спілок, професійні спілки, інші структури громадянського суспільства. За відсутності відповідного законодавства, вони різними способами в межах вже згаданого адаптаційного поля лобюють інтереси своїх членів в

органах державної влади. Як правило, входять до складу інформаційно-консультативних і дорадчих формувань при міністерствах і відомствах, вносять пропозиції до проектів нормативно-правових актів, організовують протестні акції у разі ігнорування їхніх пропозицій, висувуючи свої економічні й політичні вимоги тощо. Таким чином, під тиском професійної спільноти приймаються узгоджені регуляторні рішення, які враховують інтереси людей, бізнесу і держави. У цьому руслі держава делегує частину повноважень неурядовим організаціям з питань: дотримання стандартів якості технічним регламентам і нормативам безпечності продукції; виконання меморандумів про взаєморозуміння у сфері зовнішньоекономічної діяльності; відповідності етики ведення бізнесу доброчесним конкурентним практикам тощо.

За таких умов об'єкти регулювання одночасно виконують функції суб'єктів формування інструментів OEM, але на партнерських взаємовигідних умовах. Такі функції втілюються методами м'якої сили (soft power). На відміну від прямих (адміністративно-правових) методів вертикальної дії та непрямих (економічних) горизонтального спрямування, м'які (партнерські) методи мають вертикально-горизонтальну дію, оскільки професійні об'єднання аграрних товаровиробників одночасно долучаються і до розроблення, і до виконання, і до моніторингу актів регуляторного характеру.

Щодо інструментів (засобів, важелів, підойм) OEM забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі, то їх можна згрупувати залежно від методів регулювання: а) наскрізної дії — нормативно-правові; б) непрямой дії — фінансово-економічні і соціально-економіко-екологічні; г) прямої дії — адміністративно-розпорядчі, г) засоби м'якої сили (soft power), або партнерські (рис. 2). Таке розділення до певної міри умовне і не обмежує організаційно-економічну взаємодію для досягнення цільової регуляторної функції, особливо у довгостроковій перспективі.

Запропонований теоретико-методологічний підхід, на відміну від вузько галузевих уявлень про соціально-еколого-економічну систему, фокусує спрямованість інструментів OEM на рівнозначність та підпорядкованість стрижневій меті — забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери з використанням інноваційних способів його досягнення. Скажімо, у ціноутворенні на аграрну продукцію, продукти її переробки і продовольство має враховуватися не лише виробничі затрати, а повна вартість, включаючи екологічну складову та побічні соціально чутливі екстерналії від процесу виробництва до використання сировини і продовольства кінцевими споживачами та утилізації відходів.

Для досягнення цієї мети має відбутися радикальний перехід від переважно кількісного росту обсягів виробництва до якісного розвитку аграрної сфери за всіма параметрами зменшення екологічного сліду й повернення до меж самовідтворення природних ресурсів та справедливого розподілу суспільних благ. У новітній інноваційній парадигмі інституційно відокремлений регуляторний вплив на соціальне, екологічне й економічне мислення й поведінку економічних агентів є неприйнятним. Адже залишається архаїчним та руйнівним за самим визначенням. На часі подолання адміністративно-корпоративних бар'єрів на всіх ієрархічних рівнях управління, оскільки в динамічній взаємодії складники стійкого розвитку в функціональному сенсі взаємопов'язані і підсилюють, або послаблюють одне одного як єдине ціле.

Отже, історичний досвід штучно розділеного соціального, екологічного й економічного розвитку доводить, що такий підхід не має ні вродженого, ні набутого імунітету проти дисфункціональності. Як показують дослідження, зміни відбуваються одночасно при різноспрямованих (позитивних і негативних) зворотних зв'язках, інформація про які надходить до регулятора із за-

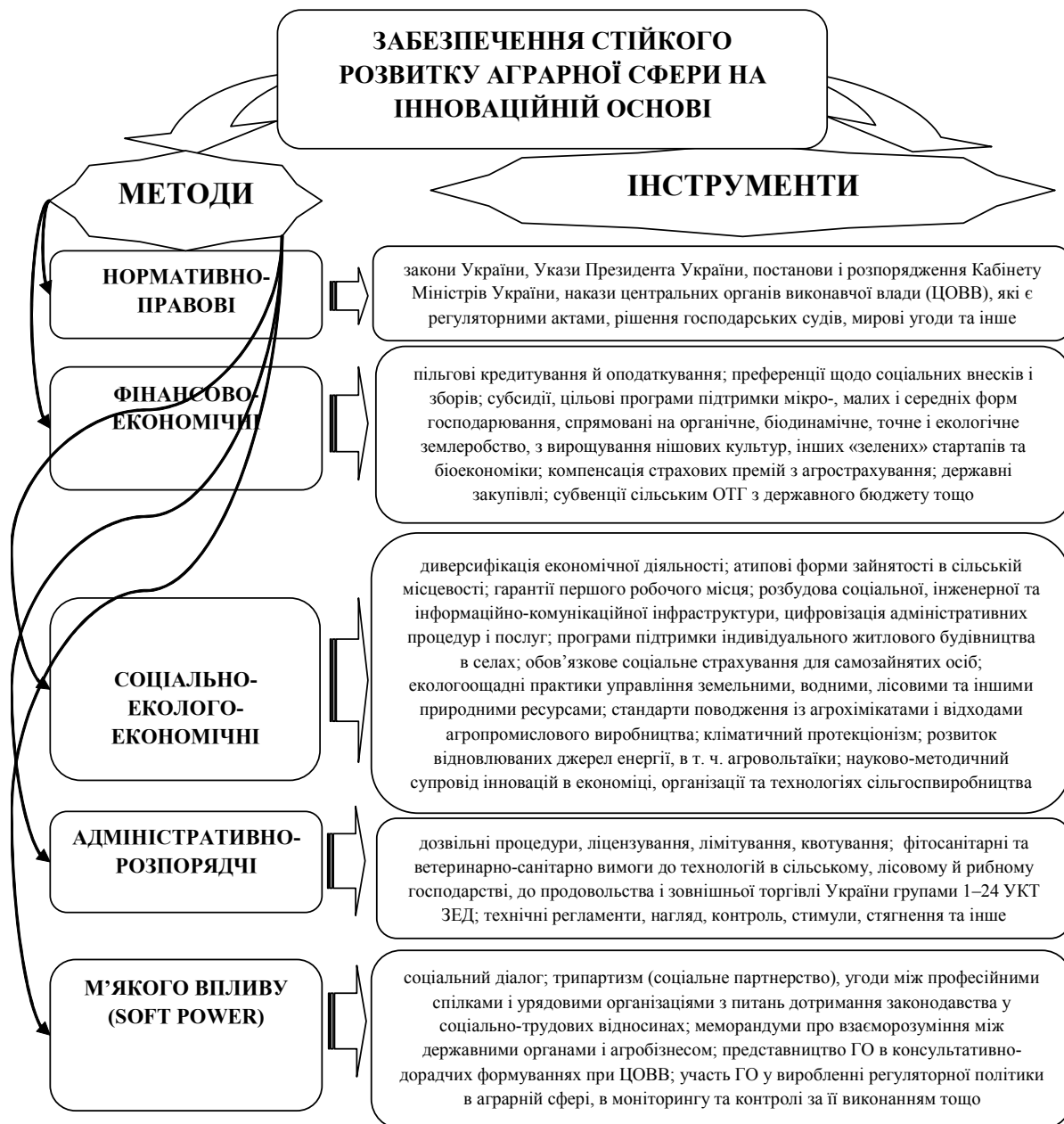

Рис. 2. OEM забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі

Джерело: розроблено автором.

пізнанням, викривленою та асиметричною. Тож чітко визначити, що і коли стало причиною, а що наслідком дестабілізації соціально-еколого-економічної системи не завжди можливо. Проте достеменно відомо, що в оглядовій перспективі фізичне виснаження обмежуючих факторів розширеного відтворення аграрної сфери (земельні, водні і лісові ресурси, клімат, екосистеми, біорізноманіття та інші) в часі й просторі відбуваються за складною динамікою через неоднакову швидкість: по експоненціальній, лінійній (пропорційній), або циклічній траєкторії з піковими значеннями, досягнення плато і спадом. Звідси, невідкладним є своєчасне розроблення стратегічної соціально-еколого-економічної політики держави, розроблений з урахуванням ефекту невизначеності та багатьох невідомих стійкого розвитку на єдиній теоретико-методологічній базі.

ВИСНОВКИ

1. Упродовж тривалої еволюції економічних систем від стихійного ринку до його регулювання засобами OEM накопичено значний досвід взаємного стримуван-

ня і протидія, взаємопроникнення та компліментарності різних за своєю онтологією інститутів. Залишаючись різними за своєю природою, потребами й цілями, як суспільні інститути, вони довели, що не мають вродженого імунітету від так званих "провалів". Через це не завжди виправдовують очікувань людей на еколого-ощадне ведення бізнесу, справедливий розподіл ресурсів, належне забезпечення суспільними благами тощо. Прослідковується тривала тенденція до загострення соціально-еколого-економічних суперечностей локального, регіонального і глобального рівнів, які потребують невідкладного розв'язання.

2. OEM являє собою упорядковану інституційну взаємодію форм, методів та інструментів (засобів, важелів, підойм) регуляторного впливу держави на поведінку ринкових контрагентів з метою досягнення усвідомленої і суспільно значимої мети — стійкого розвитку аграрної сфери на інноваційній основі.

3. Стратегічною метою OEM є забезпечення суспільства від перетину межі стійкості соціально-еколого-економічної системи, за якою передбачувано настають не-

зворотні ланцюгові процеси деградації самого середовища існування людини, рослинного і тваринного світу.

4. Стрижнева функція OEM — подолання протиріччя між потенційно деструктивною стихією ринкового механізму і державно-регуляторними заходами стимулюючого/стимулюючого характеру. При цьому OEM має коригувати дію ринкової і неринкової поведінки господарюючих суб'єктів щодо розподілу ресурсів з метою збалансованого відтворення соціально-еколого-економічної системи.

Очевидно, що нові розвідки затребувані суспільством будуть пов'язані з безпрецедентною дерегуляцією діяльності аграрних товаровиробників, спричиненою повномасштабною війною РФ проти України, а також адаптацією OEM до Європейського зеленого курсу (European Green Deal) на кліматично нейтральний континент до 2050 року, особливо щодо експортно орієнтованої аграрної сировини і продуктів її переробки.

Література:

1. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь / за ред. Бородіної О.М., Шубравської О.В. Київ: ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". 2018. 152 с.
2. Березін О.В. Організаційно-економічний механізм формування і розвитку продовольчого ринку України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.07.02. Київ, 2006. 34 с.
3. Височанська М.Я. Організаційно-економічні механізми еколого-економічних засад розвитку аграрного сектору у контексті транскордонного співробітництва. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 15. С. 58—63. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.15.58
4. Галицький О.М., Лівінський А.І., Дяченко О.П. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 3. С. 93—98.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 21.03.2022).
6. Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон. Чому нації занепадають / Пер. з англ. Олександра Дем'яненка. Київ: Наш Формат, 2016. 400 с.
7. Економічна енциклопедія у трьох томах. Т. 2, Київ: видавничий центр "Академія". 2001. 848 с.
8. Цимбалюк І., Риковська Л. Теоретичний аналіз сутності та складників дефініції "аграрна сфера". Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. Вип. 4. С. 13—19. Електронна версія (дата звернення: 16.02.2022).
9. Котис Н.В. Організаційно-економічний механізм розвитку сектору домашніх господарств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.03. Тернопіль, 2011. 21 с.
10. Курило В.І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій. Економіка АПК. 2014. № 2. С. 87—92.
11. Лебедєв К.А. Організаційно-економічний механізм розвитку зернопродуктового підкомплексу: теорія, методологія, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.03. Київ, 2010. 34 с.
12. Літвінов О.С., Капталан С.М. Сутність та види механізмів в економіці. Східна Європа. Придніпровська академія будівництва та архітектури. Випуск 6 (11). 2017. С. 146—148.
13. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.03. Київ, 2010. 37 с.
14. Мічені Нобелем: конструктор механізмів Леонід Гурвіч. URL: <https://www.epravda.com.ua> (дата звернення: 15.02.2022).

15. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери. Ужгород. ІВА, 2005. 400 с.

16. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Т. 2, Київ: "Акоїт", 1998. 910 с.

17. Одінцов М.М. Організаційно-економічний механізм формування і розвитку ринку продуктів тваринництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.03. Київ, 2010. 35 с.

18. Павлов О.І. Збалансованість агропродовольчої сфери у контексті концепції сталого розвитку та соціоекономічної парадигми // Сталий розвиток та безпека агропродовольчої системи України в умовах глобалізаційних викликів: монографія. Одеса: Астропринт, 2012. 760 с.

19. Попова О.А. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми. Київ: Ін-т економіки та прогнозів НАН України, 2009. 352 с.

20. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 21.03.2022).

21. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 21.03.2022).

22. Пришляк Н.В., Токарчук Д.М., Паламаренко Я.В. Передумови та організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії поведінки з відходами аграрних підприємств. Економіка та держава. 2021. № 3. С. 104—117. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.104.

23. Селіверстова А.С., Лосовська Н.В. Підходи до формування організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу. Економіка та держава. 2019. № 7. С. 13—16. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.13

24. Справедливість у доступі до земельних ресурсів і вигід від їх використання на сільських територіях: монографія / за ред. О.М. Бородіної. Київ: ДУ "Ін-т економіки та прогнозів. НАН України. 2021. 225 с.

25. Талавиря М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.03. Київ, 2011. 39 с.

26. Чухно А.А. Економічна теорія: [у 2-х т.] / А.А. Чухно. Київ: ДНУ АФУ, 2010. — Т. 2. 628 с.

27. Юрченко А.Ю. Формування організаційно-економічного механізму розвитку і безпеки регіону. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. причорноморські економічні студії. Вип. 7. Миколаїв, 2016. С. 197—201.

References:

1. Borodina, O.M. and Shubravs'ka, O.V. (2018), *Ahrarnyj i sil's'kyj rozvytok dlia zrostantia ta onovlennia ukrains'koi ekonomiky: naukova dopovid* [Agrarian and rural development for growth and renewal of the Ukrainian economy: scientific report], DU "In-t ekon. ta prohnzuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.
2. Berezin, O.V. (2006), "Organizational and economic mechanism of formation and development of the food market of Ukraine", Doctor's Thesis, Agricultural Economics, Kyiv, Ukraine.
3. Vysochanska, M. (2021), "Organizational and economic mechanisms of ecological and economic fundamentals of the development agricultural sector in the context of cross-border cooperation", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 58—63. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.15.58.
4. Halyts'kyj, O.M., Livins'kyj, A.I. and Diachenko, O.P. (2019), "Organizational and economic mechanism of state regulation of agrarian production in Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 3, pp. 93—98.

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Economic Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 21 March 2022).
6. Adzhemohlu, D. and Robinson, D. (2016), Chomu natsii zanepadaiut' [Why nations are declining], Nash Format, Kyiv, Ukraine.
7. Akademiia (2001), Ekonomichna entsyklopediia u tr'okh tomakh [Economic encyclopedia in three volumes], vol. 2, Akademiia, Kyiv, Ukraine.
8. Tsybaliuk, I. and Rykovs'ka, L. (2017), "Theoretical analysis of the essence and components of the definition of "agricultural sphere", Ekonomichnyj chasopys Skhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky, vol. 4, pp. 13—19.
9. Kotys, N.V. (2011), "Organizational and economic mechanism of development of the household sector", Ph.D. Thesis, National Economy, Ternopil', Ukraine.
10. Kurylo, V.I. (2014), "On the content and relationship of some agrarian definitions". Ekonomika APK, vol. 2, pp. 87—92.
11. Lebediev, K.A. (2010), "Organizational and economic mechanism of grain product subcomplex development: theory, methodology, practice", Doctor's Thesis, National Economy, Institute of Agrarian Economics, Kyiv, Ukraine.
12. Litvinov, O.S. and Kaptalan, S.M. (2017), "The essence and types of mechanisms in the economy", Skhidna Yevropa. Prydniprov's'ka akademiia budivnytstva ta arkhitektury, vol. 6 (11), pp. 146—148.
13. Luzan, Yu.Ya. (2010), "Organizational and economic mechanism for ensuring the development of agro-industrial production of Ukraine", Doctor's Thesis, National Economy, NSC "Institute of Agrarian Economics", Kyiv.
14. Korneliuk, R. (2010), "Nobel Laureates: Mechanism Designer Leonid Gurvich", available at: <https://www.epravda.com.ua> (Accessed 15 February 2022).
15. Mohyl'nyj, O.M. (2005), Rehulivannia ahrarnoi sfery [Regulation of the agricultural sector], IVA, Uzhhorod, Ukraine.
16. Akoit (1998), Novyj tlumachnyj slovnyk ukrains'koi movy u chotyri'okh tomakh [New explanatory dictionary of the Ukrainian language in four volumes], vol. 2, Akoit, Kyiv, Ukraine.
17. Odintsov, M.M. (2010), "Organizational and economic mechanism of formation and development of the market of livestock products", Doctor's Thesis, National Economy, NSC "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine.
18. Pavlov, O.I. (2012), Zbalansovanist' ahroproduktivnoho sektora u konteksti kontseptsij staloho rozvytku ta sotsioekonomichnoi paradyhmy [Balance of agri-food sphere in the context of concepts of sustainable development and socio-economic paradigm], Astroprint, Odesa, Ukraine.
19. Popova, O.L. (2009), Stalyj pozvytok ahposfepy Ukrainy: polityka i mekhanizmy [Sustainable development of Ukraine's agriculture: policy and mechanisms], In-t ekonomiky ta ppohnozuv NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On state support of agriculture of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 21 March 2022).
21. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the principles of state regulatory policy in the field of economic activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 21 March 2022).
22. Pryshliak, N., Tokarchuk, D. and Palamarenko, Y. (2021), "Prerequisites and organizational and economic mechanism of formation and implementation of the strategy of waste management of agricultural enterprises", Ekonomika ta derzhava, vol. 3, pp. 104—117. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.104
23. Seliverstova, L. and Losovska, N. (2019), "Approaches to the formation of organizational and economic

mechanism for managing business social responsibility", Ekonomika ta derzhava, vol. 7, pp. 13—16. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.13

24. Borodina, O.M. (2021), Spravedlyvist' u dostupi do zemel'nykh resursiv i vyhid vid ikh vykorystannia na sil's'kykh terytoriiakh: monohrafiia [Justice in access to land resources and benefits from their use in rural areas: monograph], DU "In-t ekonomiky ta ppohnozuv NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

25. Talavyria, M.P. (2011), "Organizational and economic mechanism of state support for rural development", Doctor's Thesis, National Economy, Kyiv, Ukraine.

26. Chukhno, A.A. (2010), Ekonomichna teoriia: u 2-kh t. [Economic theory: in 2 volumes], vol. 2, DNU AFU, Kyiv, Ukraine.

27. Yurchenko, A.Yu. (2016), "Formation of the organizational and economic mechanism of development and security in the region", Rozvytok produktyvnykh syl i rehional'na ekonomika. prychnomors'ki ekonomichni studii, vol. 7, pp. 197—201.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2022 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

В. М. Третяк,
д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-6779-1941
Н. О. Капінос,
к. е. н., доцент, доцент кафедри геодезії та землеустрою,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-9354-5311

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.28

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

V. Tretiak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Geodesy
and Land Management, Sumy National Agrarian University
N. Kapinos,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University

THE CONCEPT AND ESSENCE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION LAND USE IN THE SYSTEM OF PUBLIC RELATIONS

Обґрунтовано, що: поява терміну "природоохоронне землекористування" закономірна, вона стала своєрідним компромісом у боротьбі "природоохоронної" ідеології; історія терміну "природоохоронне землекористування" — рідкісний приклад швидкого та широкого поширення нового наукового терміну в академічному, управлінському та побутовому середовищі, однак загальноприйняте розуміння досі відсутнє; термін "природоохоронне землекористування" продовжує залишатися багатозначним, у чому одночасно проявляється його сила та його слабкість, відображаючи таким чином складні процеси розвитку екологічної культури у суспільстві; будучи складним природно-суспільним феноменом, "природоохоронне землекористування" нині не може бути адекватно представлено у формі єдиної класифікації (типології); конструктивна систематика цього феномена може бути представлена у формі запропонованої системи класифікацій; проблема класифікацій по праву може бути віднесена до найважливіших в теорії сфери землекористування. З'ясовано, що у світовій практиці термін "Environmental protection land use" вживається 4 550 млн разів, або частіше ніж "Protected lands" (827 млн). Найменш вживаним у світовій практиці є термін "Ecological land use" (155 млн). В той же час в Україні "природоохоронне землекористування" вживається більш як у 2 рази менше (103 тис) ніж "землі природоохоронного призначення" (235 тис) та в 37 раз ніж "Екологічне використання землі" (3,7 млн). Відповідно, постає питання дослідження поняття та сутності терміну "природоохоронне землекористування". Обґрунтовано, що під природоохоронним землекористуванням слід розуміти сферу використання земельних та інших природних благ (цінностей) у суспільному виробництві, що існує поряд з відносно самостійними сферами охорони земель та природи і їх відтворення, які спільно утворюють сферу взаємодії "земля — природа — суспільство".

It is substantiated that: the emergence of the term "environmental land use" is natural, it has become a kind of compromise in the fight against "environmental" ideology; the history of the term "environmental land use" is a rare example of the rapid and widespread spread of a new scientific term in the academic, managerial and

domestic environment, but there is still no common understanding; the term "environmental land use" continues to be ambiguous, which simultaneously manifests its strengths and weaknesses, thus reflecting the complex processes of development of environmental culture in society; being a complex natural and social phenomenon, "environmental land use" today can not be adequately represented in the form of a single classification (typology); constructive systematics of this phenomenon can be presented in the form of the proposed system of classifications; the problem of classifications by law can be attributed to the most important in the theory of land use. However, this is not the only problem in this area, the development of which is constrained by the clear advantage of empiricism over methodology. The future of the term "environmental land use" largely depends on the results of its competition with related in nature terms (ecology of land use, etc.), on the objective interest of society in it. Decades of its use in domestic practice have revealed some problems, among which we noted: the lack of the term "environmental land use" in the current land legislation; regarding the weak representation of the term "environmental land use" in modern management practice, its slow and limited spread in the main normative documents of land and nature management; The slow introduction of the term "environmental land use" in modern scientific, educational and domestic environments due to the unsatisfactory development of land management science has been observed in recent years. It has been found that in world practice, the term "Environmental protection land use" is used 4,550 million times, or more often than "Protected lands" (827 million). The term "Ecological land use" is the least used in world practice (155 million). At the same time, in Ukraine "environmental land use" is used more than 2 times less (103 thousand) than "environmental land" (235 thousand) and 37 times less than "Environmental land use" (3.7 million). Accordingly, there is a question of studying the concept and essence of the term "environmental land use". It is substantiated that environmental land use should be understood as the sphere of use of land and other natural goods (values) in social production, which exists along with relatively independent spheres of land and nature protection and their reproduction, which together form the sphere of interaction "land — nature — society".

It is proposed to divide all classifications of environmental land use into two major categories: general and isolated classifications. General classifications reflect the characteristics of environmental land use, which are inevitably found everywhere and in all types of land use. There are three classifications — typological, historical and land management, and taking into account the four subtypes of the last of the above — six categories. In particular, general classifications are characterized by: 1. Typological: general, special (individual, sectoral). 2. Historical: archaic, innovative, modern. 3. Land management: according to the main purpose of land categories; by types of landscapes (agricultural, urban, etc.); by types of macrorelief (plain, mountain, foothill, etc.); according to other land management features of land management. Separate classifications complement and deepen the maximum possible completeness of the above universal general classifications of land use, including environmental land use. In the proposed model of land use taxonomy, there are five of them — sectoral, ethnocultural, spatial, large-scale, according to the features (parameters) of use and evaluation, and taking into account the penultimate — ten. In particular, separate (individual) classifications are characterized by: 1). Sectoral: agricultural, forestry, water, industrial, infrastructural, settlement, recreational, special (defense, ()); 2). Ethnocultural: historical and cultural; 3). Spatial: linear, planar; 4). Large-scale: local, regional, global; 5). By features (parameters) of use: by the nature of the impact: extensive, intensive; by duration: short-term, long-term; by frequency: single, episodic, systematic, permanent; involvement of those employed in it: individual, community, public; by level of socialization: private, state, communal, collective. 6). Evaluative: effective (rational), inefficient (irrational,..., predatory).

Also, it is noted that the emergence of the concept of "environmental land use" at the beginning of the XXI century means fulfilling the social order of social-behavioral and natural sciences and disciplines. Accordingly, now there are signs of a new social order to develop a theory of environmental land use. And they are associated with the adoption by the world community of the paradigm of "green" economy, which still has many white spots, the erasure of which is largely the mission of land management and its components, which is related to the theory of environmental land use.

Ключові слова: природоохоронне землекористування, класифікація природоохоронного землекористування, сутнісні ознаки природоохоронного землекористування.

Key words: conservation land use, classification of conservation land use, essential features of conservation land use.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зовнішня простота терміну "природоохоронне землекористування" та його функціональна привабливість призвели до його широкого поширення у різних суспільних практиках (наука, освіта, управління). Активної соціалізації цього терміну сприяв і вихід проблематики природоохоронного землекористування до пріоритетів державної політики. Такі найважливіші законодавчі акти сучасності як земельний, лісовий та водний кодек-

си — це, по суті, національні нормативно-правові акти регламентації окремих видів землекористування у відповідних сферах.

Так, згідно із Земельним кодексом України [1], у земельному фонді країни можуть здійснюватися передбачені цим нормативно-правовим актом види землекористування, які характеризуються його галузевим поняттям. Різноманітності видів землекористування у земельному законодавстві країни відповідає цільове при-

значення всіх категорій земель у межах території України (ст. 19): "а) землі сільськогосподарського призначення; б) землі житлової та громадської забудови; в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; г) землі оздоровчого призначення; г) землі рекреаційного призначення; д) землі історико-культурного призначення; е) землі лісгосподарського призначення; є) землі водного фонду; ж) землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення" [1].

Назви галузевих видів землекористування використовуються і в інших нормативно-правових актах України.

Так, згідно Лісового кодексу України (ст. 39), ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії: "1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції); 2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції); 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо); 4) експлуатаційні ліси" [2].

Перелічені види діяльності, зазначені у Лісовому кодексі як "лісове користування" є окремими випадками землекористування, пов'язаними з його лісовою галуззю.

Аналогічна ситуація проявляється і в чинному Водному кодексі України, який встановлює (ст. 47—48), що водні об'єкти можуть використовуватися для наступних цілей [3]: "Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на прогулянкових суднах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) ...". "Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських (у тому числі для цілей аквакультури) та інших державних і громадських потреб". Названі тут види використання природних вод як і в попередньому випадку є галузевими видами землекористування.

Використовуючи назви різних видів діяльності, названі закони не фіксують їхнє ставлення до землекористування в цілому, хоча таке безсумнівно. Створюється враження, що законодавець виявляє щодо цього базового поняття певну обережність, пов'язану, мабуть, з його термінологічною нечіткістю, відсутністю загальноприйнятого трактування.

На жаль, в земельному кодексі України використаний тільки термін "землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення" а поняття "природоохоронне землекористування" відсутнє, як і в законі України "Про природно-заповідний фонд України", що навряд чи відповідає інтересам підвищення ефективності природно-заповідного фонду. В законі України "Про природно-заповідний фонд України" [4] використовується термін "території та об'єкти природно-заповідного фонду", що не можна віднести до систематичних категорій цього найважливішого рамкового закону сфери екологічної політики країни та навряд чи це відповідає інтересам підвищення їх ефективності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням розвитку природоохоронного землекористування як складних еколого-соціально-економічних систем присвячені праці вітчизняних і зарубіжних фахівців. Дослідженню і розвитку теорії та практики екологобезпечного використання і охорони земель та

інших природних ресурсів, відводиться чільне місце у багатьох працях відомих українських учених, зокрема, таких як: В.М. Будзяк, О.С. Будзяк, В.А. Голян, Т.П. Галушкіна, В.В. Горлачук, Д.С. Добряк, В.М. Другак, Н.В. Зіновчук, Р.М. Курильців, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень, А.М. Третяк, В.М. Третяк, М.А. Хвесик, А.Ю. Якимчик та ін. Проте, сталого розуміння терміну "природоохоронне землекористування" і його сутності в системі суспільних відносин так і не сформовано.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження поняття та сутності природоохоронного землекористування в системі суспільних відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний стан економіки та екології демонструє їх глибинний взаємозв'язок, який реально виявився з настанням глобальної екологічної кризи, основного причини якої стала гонитва за прибутком без урахування антропогенного впливу на зміни землі — та природоохористування, природи на саму людину і навколишнє його середовище. Основою подальшого розвитку цивілізації має стати така організація використання земельних та інших природних ресурсів, яка не тільки не руйнує природні екологічні системи, а й відновлює, зберігає їх природні параметри. У зв'язку з цим світовою спільнотою розроблена та реалізується на міжнародному рівні концепція сталого розвитку, яка заснована на дотриманні балансів розвитку економічної, соціальної та екологічної складових. Серед основних принципів міжнародної концепції сталого розвитку провідна роль належить екологізації землекористування. А.М. Третяк [5] під екологізацією землекористування розуміє "процес поступового і неухильного впровадження системи землевпорядних, регуляторно-правових, організаційно-економічних, технологічних і управлінських рішень, що дають змогу підвищити ефективність використання земельних та інших природних ресурсів й умов використання та охорони земель з одночасним поліпшенням і збереженням їх якості та довкілля на локальному, регіональному та національному рівнях".

Екологізація економіки, або впровадження "зеленої" економіки, дозволить не тільки зберегти середовище людського проживання, а й підвищити інноваційний та інвестиційний характер економічного розвитку, що, у свою чергу, забезпечить зайнятість населення та зростання його добробуту. Вирішення задач переходу на нові принципи розвитку як у національному, так і в регіональному плані актуалізує проблеми формулювання нових напрямів економічної науки в цілому та економіки природоохоронного землекористування зокрема. Розробка системи заходів спонукання, примушення та примусу до природоохоронної діяльності землекористувачів, їх обґрунтоване застосування та ефективне використання, зрештою, покликані сприяти інноваційному характеру розвитку землекористування та зростанню його екологічної чистоти. Провідну роль цьому процесі відіграє економічний аналіз, як особливо значуща функція управління землекористуванням [6]. Для проведення економічного аналізу природоохоронного землекористування необхідно не тільки достатньо розробити його методологію, але і визначити поняття та сутність природоохоронного землекористування, вирішити проблеми інституційного та інформаційного забезпечення. Названі проблеми нині потребують всебічного вивчення та глибокого наукового опрацювання.

Поняття природоохоронне землекористування: ретроспективний дискурс. У вітчизняній практиці по відношенню до поняття "природоохоронне землекористування" склалася парадоксальна ситуація, коли в багатьох випадках воно сприймається як поняття, яке не вима-

Таблиця 1. Тезаурусний каркас напрямів розвитку термінів "Природоохоронне землекористування", "Землі природоохоронного призначення" станом на квітень 2022 р.

Мовні фрейми та категорії	Згадування в Google, тис.
Землекористування	319
Land use	3 370 000
Природоохоронне землекористування	103
Environmental protection land use	4 550 000
Землі природоохоронного призначення	235
Protected lands	827 000
Екологічне використання землі	3 740
Ecological land use	155 000

гає визначення. Так, наприклад, у глосарії закону України "Про охорону земель" [7] серед визначень основних понять відповідної сфери управління, визначення терміну "природоохоронне землекористування", відсутнє. Трактують та зміст цього терміну не нормовані і в інших чинних документах. Водночас його розуміння в науковій літературі зустрічається.

На думку З. Панькова [8] "Природоохоронне землекористування — це тип використання земельних ділянок, які зайняті природними територіями (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), штучно створеними об'єктами (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва), які мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну цінність; ґрунтозахисними, водозахисними об'єктами і спорудами з метою збереження унікальних ландшафтів та недопущення погіршення корисних властивостей інших природних ресурсів. Основними формами природоохоронного землекористування є природозаповідна, ґрунтозахисна, водозахисна".

Так, В.М. Третяк та Ю. Лобушко [9] під природоохоронним землекористуванням розуміють "територіальний комплекс оптимальних взаємозв'язків ґрунту, організмів і атмосфери через склад і структуру угідь, систему організації і методів використання землі та інших природних ресурсів на різних правах власності як об'єкт права, об'єкт економічних, екологічних та інших земельних відносин визначеної частина єдиного земельного фонду України". Як зазначає В.М. Другак [10], "на формування раціональної системи природоохоронного землекористування спрямовані політичні, правові, екологічні, економічні й адміністративні заходи державних органів". Одним з механізмів організації й удосконалення формування природоохоронного землекористування є територіально-просторове планування розвитку землекористування [11] та землеустрій і землепорядкування.

Природоохоронне землекористування як поняття випливає із змісту глави 7 земельного кодексу України "Землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення" [1], яка визначає поняття земель природно-заповідного фонду та зміст земель іншого природоохоронного призначення. Зокрема, до земель природно-заповідного фонду віднесено (ст. 43) "ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду". До земель іншого природоохоронного призначення віднесено (ст. 46) "земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність". Оскільки, ми погоджуємося, що природоохоронне землекористування це "система організації і методів використання землі та інших природних ресурсів на різних правах власності як об'єкт права, об'єкт економічних, екологіч-

них та інших земельних відносин визначеної частина єдиного земельного фонду України", то його сутність є відмінною від інших категорій землекористування.

В цьому зв'язку нами проведено дослідження тезаурусного каркасу напрямів розвитку термінів "Природоохоронне землекористування", "Землі природоохоронного призначення", у світовій практиці (табл. 1).

Google (гугл) — назва однієї з найпотужніших пошукових систем у Всесвітній мережі інтернет.

Як свідчать дані табл. 1.1 у світовій практиці термін "Environmental protection land use" вживається 4 550 млн разів, або частіше ніж "Protected lands" (827 млн). Найменш вживаним у світовій практиці є термін "Ecological land use" (155 млн). В той же час в Україні "природоохоронне землекористування" вживається більш як у 2 рази менше (103 тис) ніж "землі природоохоронного призначення" (235 тис) та в 37 раз ніж "Екологічне використання землі" (3,7 млн). Відповідно, постає питання дослідження поняття та сутності терміну "природоохоронне землекористування".

З досвіду роботи іноземними джерелами випливає, що проблематика "природоохоронного землекористування" нерідко активно присутня в таких поняттях, як land use (landuse), landscape ecology та landscape management, environmental policy, urban ecology, physical and landscape planning, regional planning тощо. За переліченими англійськими термінами найчастіше стоять значні наукові та прикладні напрями, багато в чому співпадають з предметним полем "природоохоронного землекористування" в українському розумінні. Проте прямого аналога розглянутого українськомовного терміна іноземними мовами нам не відомо. Схоже, що сучасна "латина" не змогла або вважала за потрібне запропонувати прямий аналог поняттю "природоохоронне землекористування". Неминучим наслідком цієї обставини є труднощі перекладу, які нерідко спотворюють його сенс.

Таким чином, "природоохоронне землекористування" інтерпретується гранично широко, доходячи до меж всієї сфери взаємодії природи та суспільства, і водночас — як самостійна сфера знань. Одночасно існують і більш вузькі трактування цього поняття. Звідси можливі такі важливі висновки:

— у ряді джерел "природоохоронне землекористування" трактується як сукупність всіх форм екосистемних взаємовідносин земля, природа та суспільство, що можна вважати "природоохоронне землекористування" у широкому значенні цього поняття;

— проте все ж таки часто — і в літературі, і в практичній сфері управління — "природоохоронне землекористування" це частина системи взаємовідносин земля, природа та суспільство, що складається з тих форм, які мають безпосереднє відношення до використання (споживання) природних ресурсів (цінностей, благ).

Друге трактування, на нашу думку, має ту явну перевагу, що в цьому випадку не розмивається семантична основа поняття "природоохоронне землекористування". А саме це поняття може знайти своє більш чітке місце в системі основних форм взаємовідносин земля,

природа та суспільства, що утворюють класичну тріаду: використання земельних та інших природних ресурсів (землекористування), їх охорону та їх відтворення.

Названі поняття у цій тріаді трактуються так:

— використання земельних та інших природних ресурсів — пряме споживання природних благ;

— охорона земельних та інших природних ресурсів — цілеспрямована діяльність з підтримки природних параметрів земельних та інших природних ресурсів, що виявляється у свідомому, екологічно обумовленому обмеженні господарської діяльності;

— відтворення — як цілі спрямованої діяльності з відновлення порушених земельних та інших природних ресурсів та підтримці їх екологічного потенціалу, що включає таку сферу, яка активно розвивається в останні десятиліття, як екологічна безпека.

Викладене уявлення про "природоохоронне землекористування" є ширшим ніж приведене раніше. Таким чином, природоохоронне землекористування слід трактувати як сферу використання земельних та інших природних благ (цінностей) у суспільному виробництві, що існує поряд з відносно самостійними сферами охорони земель та природи і їх відтворення, що спільно утворюють сферу взаємодії земля, природа та суспільство. Названі поняття можуть одночасно позначати і відповідні форми або процеси діяльності, що не суперечить уявленням про них як про сфери діяльності. Можна говорити про процеси "природоохоронного землекористування" як явища у розвитку сфери природокористування. І це так само правомірно, як, скажімо, процеси розвитку промисловості чи сільського господарства у межах відповідних сфер суспільного виробництва.

Історично склалося так, що під використанням земельних благ (землекористуванням) часто розуміється тільки використання земельних ресурсів. Проте ототожнювати останні з усім комплексом природних благ було некоректно. Звичайним для "природоохоронного землекористування", поряд з використанням земельних, лісових, водних та інших природних ресурсів у господарських та побутових цілях, є використання природних умов, наприклад, кліматичних (в охороні здоров'я), агрокліматичних (у сільському господарстві), гірничо-геологічних (у промисловому та транспортному) будівництві і т.д. Не менш закономірним є залучення до "природоохоронного землекористування" об'єктів та явищ природної спадщини для цілей рекреації, освіти, виховання, наукових досліджень, спорту, туризму тощо. Звідси висновок: сфера "природоохоронного землекористування" включає використання всіх основних категорій природних благ або цінностей — природних умов, земельних та інших природних ресурсів і природної спадщини. Виділивши "природоохоронне землекористування" з усієї галузі взаємодії земля, природа і суспільство та відділивши його від інших його сфер, ми створили передумови для виявлення його внутрішньої структури та систематики, першим кроком до чого може стати робота з класифікації явища, що вивчається.

Отже, природоохоронне землекористування використовується для характеристики одного з напрямків взаємодії людини із землею і природою, що передбачає використання земельних ресурсів в життєдіяльності людини з урахуванням збереження екологічних зв'язків та екосистем. Як термін "природоохоронне землекористування" властиве екологічному режиму використання та охорони земель і інших природних ресурсів та біорізноманіття, має свій специфічний зміст, об'єкти та суб'єкти і не може застосовуватися в одному полі з поняттям "охорона навколишнього середовища". Наприклад, об'єктом охорони може бути повітряний басейн, але повітряний басейн не може бути об'єктом природоохоронного землекористування, тому що ним не можна користуватися як річчю. Отже, охорона навколиш-

нього середовища разом із природоземлекористуванням та забезпеченням екологічної безпеки перебуває у спільному віданні органів центральної виконавчої влади, регіонів і районів та територіальних громад відповідно до стаття 13 Конституції України [12]. Діяльність з охорони навколишнього середовища від шкідливого впливу, що підвищує її природні характеристики і веде до її деградації та виснаження земельних та інших природних ресурсів, здійснюється в рамках чинних нормативно-правових актів України та норм міжнародного права.

Природоохоронне землекористування регіону чи територіальної громади спрямовано на збереження якості елементів землекористування та довкілля певної території. Це такі заходи, як:

— створення екологічної мережі України — екологічного каркасу системи землекористування [13];

— щодо зміни клімату — зменшення розораності територій та боротьба з опустелюванням і деградацією земель;

— формування водоохоронних та прибережних захисних смуг водних об'єктів;

— запровадження сільськогосподарського нетрадиційного землекористування [14] тощо.

Досліджуючи питання природоохоронного землекористування як системи організації і методів використання землі та інших природних ресурсів необхідно відмітити, воно пов'язане із рівнем антропогенного впливу людини на інтенсивність використання земельних та інших природних ресурсів. Відповідно в цьому контексті необхідно розглянути визначення поняття антропогенного впливу людини на інтенсивність використання земельних та інших природних ресурсів та його класифікацію. Провідний учений-еколог Н.Ф. Реймерс визначає антропогенний вплив людини як "привнесення в середовище або виникнення в ньому нових, зазвичай не характерних для нього фізичних, хімічних, інформаційних або біологічних факторів, або перевищення природного рівня вмісту даних факторів у середовищі, що призводять до негативних наслідків" [15].

Антропогенні фактори впливу на інтенсивність використання земельних та інших природних ресурсів дуже різноманітні. Серед них не тільки сільське господарство, промислові підприємства та теплоенергетичний комплекс, а й побутові відходи, відходи тваринництва, транспорту, а також хімічні речовини, що вводяться людиною в екосистему для захисту рослин від шкідників, хвороб, бур'янів. Залежно від особливостей циклів масообміну антропогенна дія може поширюватися на всю поверхню відповідної території, на більш-менш значну територію або мати локальний характер. Таким чином, екологічні кризи, що є результатом антропогенних дій людини, можуть бути трьох видів — глобальні та національні, регіональні та локальні. Однією з проблем, що мають глобальний характер, є зростання вмісту в атмосфері вуглекислого газу в результаті техногенних викидів. Найбільш небезпечним наслідком цього явища є зміна клімату завдяки "парниковому ефекту". Проблема так званого глобального потепління вже переходить із галузі екології в економічні, соціальні та, зрештою, політичні сфери. Антропогенний вплив на земельні ресурси [16] негативно впливає на населення, сільськогосподарські угіддя, лісові ресурси, рибні ресурси, рекреаційні ресурси. Для цілей цього дослідження необхідно уточнити та доповнити класифікаційні ознаки антропогенних факторів.

Особливо важливою класифікаційною ознакою, на нашу думку, є цінність територій, об'єктів, земельних та інших природних ресурсів і біорізноманіття, ступінь збереження земельних та інших природних ресурсів і біорізноманіття від деградованості та забрудненості. Тому ми вважаємо, що, з метою управління природоохоронним землекористуванням, його обліку, аналізу та оцінки ефективності здійснення природоохоронних

Рис. 1. Класифікація сутнісних ознак формування природоохоронного землекористування

заходів, слід розглядати в основному вище вказані фактори впливу на використання земельних та інших природних ресурсів. У зв'язку з цим ми пропонуємо наступну класифікацію сутнісних ознак формування природоохоронного землекористування (рис. 1).

Виходячи з вищевикладеного слід також зауважити, що класифікація сутнісних ознак формування природоохоронного землекористування повинна виходити з того, що забрудненнями є тільки створені людиною в процесі її життєдіяльності накопичувані побутові та технологічні відходи в елементах системи землекористування. У зв'язку з цим актуальною є така класифікаційна ознака, як можливість знешкодження забруднень, тобто перетворення їх на безпечний продукт та зменшення.

Основними антропогенними факторами впливу забруднення і вилучення землі на формування природоохоронного землекористування є: хибне землекористування (неефективне сільськогосподарське використання земель, винищення лісів, сприяння або не вжиття заходів щодо деградації земель, порушення гідрологічного режиму, випалювання рослинності тощо); технічне перетворення (видобуток корисних копалин тощо); штучна ерозія (осушення боліт та ін.); забруднення (транспортне, сільськогосподарське, комунально-побутове, промислове, теплоенергетичне тощо); відведення під будівництво сільськогосподарських та природоохоронних земель.

Якщо під впливом природних факторів не порушується рівновага й хід звичних біологічних та геологічних процесів, то під впливом антропогенних факторів відбуваються негативні процеси, які призводять до деградації та зниження екологічної стабільності і продуктивності земель та інших природних ресурсів і біорізноманіття, виключення або включення їх з/до природоохоронного землекористування.

Одночасно з науковим усвідомленням поняття природоохоронного землекористування та його змісту в нашій країні ведеться практична діяльність з удосконалення порядку управління у сфері взаємодії земля, природа та суспільство. Важливою у цьому відношенні подією стало прийняття Кабінету Міністрів України розпорядження від 19 січня 2022 р. № 70-р про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель [17]. Як зазначається в Концепції "Надмірне розширення площі ріллі за рахунок схилів земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь: ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і спричинило значну техногенну ураженість екосфери. Внаслідок цього земельні ресурси прискореними темпами деградують, забруднюються та виснажуються, і при цьому не виробляється достатня кількість продук-

товства навіть для нинішнього покоління, ставляться під загрозу потреби майбутніх поколінь. Особливо загрозливою є прогресуюча деградація та спад родючості ґрунтів-основи біосфери і сільськогосподарського виробництва. Щорічні збитки від основних видів ґрунтової деградації становлять близько 40—50 млрд гривень, у тому числі за рахунок незбалансованих втрат гумусу і поживних речовин — 23—28 млрд гривень; від недобору продукції та втрат ґрунту через ерозію — 17—22 млрд гривень" [17].

За даними Держстату України, площі земель під об'єктами природно-заповідного фонду з 2015 по 2020 рік зросли лише на 0,17 відсотка і становлять 6,8 відсотка площі території країни. Площі лісгосподарського землекористування з 2015 по 2020 рік зросли лише на 0,09 відсотка і становлять 17,7 відсотка площі території країни. Для порівняння — у Фінляндії лісистість території становить 68,4 відсотка, Франції — 32, Польщі — 29,8 відсотка [17]. Землеємність основних галузей національної економіки в 2,5—2,7 рази вища, ніж у країнах з високим рівнем соціально-економічного розвитку.

Отже, "сучасний стан земельних ресурсів переважної частини України можна охарактеризувати як напружений, а подекуди кризовий, з тенденцією до погіршення, що суттєво ускладнює соціально-економічний розвиток України та її регіонів і негативно впливає на ландшафтне та біологічне різноманіття, здоров'я і умови проживання населення" [17].

Визнаючи природоохоронне землекористування складним і багатоаспектним історичним феноменом, ми припускаємо наявність у нього складної структури (співвідношення окремих частин цілого), яка змінюється в часі, яка може бути оцінена з різних точок зору або з позицій різних практичних і теоретичних цілей. Виявлення внутрішньої будови здійснюється за допомогою класифікації досліджуваного явища, під чим зазвичай розуміють усвідомлений порядок речей або явищ, поділ їх на різновиди відповідно до будь-яких важливих ознак. Зазвичай як основу поділу в класифікації вибирають критерії або ознаки, суттєві для досліджуваних явищ. У цьому випадку здійснення класифікації дозволяє виявляти суттєві подібності та різницю між окремими структурними елементами і може мати не тільки пізнавальне, а й практичне значення.

Найпростішим і найчастіше найпоширенішим видом класифікації є дихотомія, що передбачає логічний поділ на підкласи. Дихотомічний розподіл є способом утворюючих взаємовиключаючих підрозділів одного поняття чи терміну і служить для класифікації елементів. Природоохоронне землекористування не є винятком щодо цього. З самого початку його введення в суспільний побут проявилось його підрозділ на дві взаємовиключні частини — раціональне і нераціональне, що доходить до

хижацького (або "розумне" і "нерозумне" як у Арманда). Іншими прикладами дихотомічних класифікацій є поділ природоохоронного землекористування на загальне та галузеве (зокрема, а також на інтенсивне та екстенсивне.

Однак очевидно, що лише дихотомічним підходом у класифікації природоохоронного землекористування обійтися неможливо. Так, безсумнівно, що він годиться для галузевої класифікації, що передбачає безліч рівнів і компонентів. Велике значення в класифікаціях завжди має питання про знаки або критерії. Як такі стосовно класифікації природоохоронного землекористування вважаємо за необхідне, перш за все, позначити наступні критерії: повнота відображення особливостей досліджуваної множини; внутрішня логіка та несуперечність класифікаційних ознак; ієрархічність одиниць класифікації; теоретична обґрунтованість; практична орієнтація; історизм; просторова (географічна) адекватність.

Природоохоронне землекористування — це одне із найскладніших явищ у людській історії. Тому стосовно нього неможливо уявити просту і в той же час вичерпну класифікацію, що відповідає перерахованим вище критеріям. Теоретично можна припустити можливість складної типологічної класифікації природоохоронного землекористування на кшталт періодичного закону хімічних елементів Д.І. Менделєєва. Однак у нашому випадку для поточних завдань удосконалення управління природоохоронним землекористуванням практичніше порушити питання про адекватну систему підпорядкованих понять (класів) відповідної сфери діяльності людини, представлених необхідною та достатньою кількістю щодо простих зокремлених класифікацій.

Практично будь-яке територіально-просторове середовище — це місце прояву того чи іншого виду природоохоронного землекористування. Географи, екологи, землевпорядники та представники інших сфер діяльності давно і досить успішно "прив'язують" відповідні види природоохоронного землекористування до території, відображаючи це на тематичних картах (планах). У легендах цих карт їх автори представляють типи землекористування просторів, що картографуються. Отже, стали з'являтися перші, емпіричні за своєю сутністю класифікації видів або типів землекористування. Виходячи з аналізу відомих нам різновидів та типів землекористування [18], представлених у літературних джерелах та відомих матеріалах, а також апелюючи до викладених вище теоретичних положень, ми пропонуємо поділити всі класифікації природоохоронного землекористування на дві великі категорії: загальні та зокремлени класифікації. Загальні класифікації відображають ознаки природоохоронного землекористування, що неминуче виявляються повсюдно і в будь-яких різновидах землекористування. Їх три — типологічна, історична та землевпорядна, а з урахуванням чотирьох підтипів останньої з перерахованих вище — шість категорій. Зокрема, загальні класифікації характеризуються: 1. Типологічна: загальне, спеціальне (індивідуальне, галузеве). 2. Історична: архаїчне, інноваційне, сучасне. 3. Землевпорядні: за основним цільовим призначенням категорій земель; за типами ландшафтів (сільськогосподарське, містобудівне та ін.); за типами макрорельєфу (рівнинне, гірське, передгірне тощо); за іншими землевпорядними особливостями землегосподарювання [18].

Зокремлени класифікації доповнюють і поглиблюють максимально можливо повноту перелічених вище універсальних загальних класифікацій землекористування, в тому числі природоохоронного землекористування. У запропонованій моделі систематики землекористування їх п'ять — галузева, етнокультурна, просторова, масштабна, за особливостями (параметрами) користування та оцінна, а з урахуванням передостанньої — десять. Зокрема, зокремлени (індивідуальні) класифікації характеризуються: 1). Галузева: аграрне, лісове, водне, промислове, інфраструктурне, сільбищне, рек-

реаційне, спеціальне (оборони, ...); 2). Етнокультурна: історико-культурне; 3). Просторова: лінійне, площинне; 4). Масштабна: локальне, регіональне, глобальне; 5). За особливостями (параметрами) користування: за характером впливу: екстенсивне, інтенсивне; по тривалості: короткочасне, довготривале; за частотністю: разове, епізодичне, систематичне, постійне; залучення зайнятих у ньому: індивідуальне, общинне, суспільне; за рівнем соціалізованості: приватне, державне, комунальне, колективне. 6). Оціночна: ефективне (раціональне), неефективне (нераціональне, ..., хижацьке).

Будь-яка класифікація, включаючи і представлену вище, є результатом деякого огрублення дійсних граней між видами, бо вони завжди умовні та відносні. З розвитком знань відбувається уточнення та зміна класифікацій. Можна припустити, що такою ж буде і еволюція класифікацій у сфері землекористування, в тому числі природоохоронного.

Кожна з названих класифікацій може бути описана з вичерпною повнотою і проілюстрована характерними прикладами. Тут же ми обмежимося прикладом по першій універсальній класифікації — дихотомії загального та спеціального землекористування.

Загальне землекористування є загальнодоступним, тобто не вимагає в кожному конкретному випадку особливого дозволу з боку компетентних державних органів, а також юридичних чи фізичних осіб, за якими земельні об'єкти закріплені у користування. Загальне землекористування пов'язане з реалізацією природного права кожного на користування суспільних благ та сприятливе довкілля. Право на таке користування земельними об'єктами виникає безпосередньо із законів чи інших нормативних актів. При цьому, однак, у ряді випадків встановлюються межі та умови загального користування земельними та іншими природними ресурсами. Наприклад, досить повне і чітке право загального користування парками, водами та лісами виражене у лісовому і водному законодавстві.

Так, згідно статті 66 лісового кодексу України [2] "громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законодавчими актами України".

Загальне водокористування традиційно передбачається українським водним законодавством. Цей вид водокористування тісно пов'язаний з Водним кодексом України водних об'єктів загального користування, що виділяються. Так, згідно стаття 47 Водного кодексу України [3] "загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на прогулянкових судах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів". Також, згідно стаття 88 Водного кодексу України, "громадянам забезпечується безперешкодний та безоплатний доступ до узбережжя морів, морських заток, лиманів та островів у внутрішніх морських водах у межах пляжної зони, до берегів річок, вододій та островів для загального водокористування" [3].

Спеціальне землекористування — це таке землекористування, яке здійснюється відповідними суб'єктами на основі дозволу компетентних державних органів, та пов'язане, як правило, із задоволенням економічних інтересів суспільства, юридичних та фізичних осіб. Воно пов'язане з більш значимими, ніж за загального землекористування, впливами на довкілля. Спеціальне землекористування має низку юридично значимих особливостей. Зокрема, воно здійснюється відповідно до дозвільної (ліцензійної) системи та характеризується тим,

що потребує виділення певних частин природних об'єктів у відокремлене користування юридичних та фізичних осіб. Форми спеціального землекористування щодо використання природних ресурсів, які невіддільні від земельних ділянок поділяються на: комплексне (багатофункціональне) землекористування [18]; спеціальне користування водами, надрами, об'єктами тваринного світу, іншими природними ресурсами, що невіддільні від земельної ділянки.

Необхідність введення комплексного (багатофункціонального) землекористування обумовлена тим, що нерідко при наданні одного природного ресурсу в користування використовуються в більшому або меншому ступені інші ресурси. Комплексне землекористування — це спрямоване на задоволення, як правило, економічних інтересів землекористувачів використання юридичною особою або громадянином-підприємцем природно-ресурсного потенціалу території (використання одного або декількох природних ресурсів та ін.), що здійснюється з урахуванням стану навколишнього середовища в регіоні, при якому екологічно значуща господарська та інша діяльність проводиться у рамках встановлених уповноваженими державними органами нормативів допустимого використання (вилучення) природного ресурсу, гранично допустимих шкідливих впливів (або тимчасово узгоджених нормативів впливів на навколишнє природне середовище, а експлуатація (видобуток, вилучення) одного або ряду видів природних ресурсів завдає найменшої шкоди іншим природним ресурсам та з дотриманням інших умов, передбачених ліцензією (дозволом).

Окремі природні ресурси — земля, надра, води, ліси, об'єкти тваринного світу, атмосфера — як правило, подаються у спеціальне використання природних ресурсів для здійснення підприємницької діяльності. Право спеціального землекористування виникає на підставі дозволів, ліцензій, договорів, що оформлюються в рамках визначених у законодавстві процедур (надання земельної ділянки, гірничого відводу, видачі лісорубочного квитка, ліцензії на розміщення відходів тощо) у випадках, передбачених законом або договору. Необхідно зазначити, що розвиток концепції природоохоронного землекористування, включаючи питання термінології, класифікацій, типології та ін., у майбутньому багато в чому буде зумовлено активністю її контактів з правом та правозастосовними практиками у широкому розумінні цих понять.

Таким чином, феномен терміну "природоохоронне землекористування" проявляється в його широкому розповсюдженні як комплексне (багатофункціональне) землекористування, що означає його безперечне визнання як логічний інструмент аналізу та сталого (збалансованого) управління земельними і іншими природними ресурсами. З природоохоронним землекористуванням пов'язані технологічні інновації, включаючи пріоритетний напрям розвитку науки, технологій та техніки у контексті раціонального землекористування та "зеленої економіки".

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано, що: поява терміну "природоохоронне землекористування" закономірна, вона стала своєрідним компромісом у боротьбі "природоохоронної" ідеології; історія терміну "природоохоронне землекористування" — рідкісний приклад швидкого та широкого поширення нового наукового терміну в академічному, управлінському та побутовому середовищі, однак загальноприйняте розуміння досі відсутнє; термін "природоохоронне землекористування" продовжує залишатися багатозначним, у чому одночасно проявляється його сила та його слабкість, відображаючи таким чином складні процеси розвитку екологічної культури у суспільстві; будучи складним природно-суспільним феноменом, "природоохоронне землекористування" нині не може бути адекватно представлено у формі єдиної

класифікації (типології); конструктивна систематика цього феномена може бути представлена у формі запропонованої системи класифікацій; проблема класифікацій по праву може бути віднесена до найважливіших в теорії сфери землекористування. Однак це далеко не єдина проблема названої сфери, розвиток якої стримується явною перевагою емпіризму над методологією. Майбутнє терміну "природоохоронне землекористування" багато в чому залежить від результатів його конкуренції з спорідненими за своєю сутністю термінами (екологія землекористування та ін.), від об'єктивної зацікавленості в ньому соціуму. Десятиліття його використання у вітчизняній практиці виявили й деякі проблеми, серед яких нами зазначається: відсутність терміну "природоохоронне землекористування" у чинному земельному законодавстві; щодо слабкої представленості терміну "природоохоронне землекористування" у сучасній практиці управління, повільне та обмежене його поширення в основних нормативних документах управління землею — та природоохоронним; спостережуване останніми роками повільне запровадження терміну "природоохоронне землекористування" в сучасному науковому, освітньому та побутовому середовищі із-за незадовільного розвитку землевпорядної науки. Обґрунтовано, що під природоохоронним землекористуванням слід розуміти сферу використання земельних та інших природних благ (цінностей) у суспільному виробництві, що існує поряд з відносно самостійними сферами охорони земель та природи і їх відтворення, які спільно утворюють сферу взаємодії "земля — природа — суспільство".

Література:

1. Земельний кодекс України. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Лісовий кодекс України. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
3. Водний кодекс України. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Закон України "Про природно-заповідний фонд України". Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
5. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: Монографія / А.М. Третяк. — Херсон: Гринь Д.С., 2012. — 440 с.
6. Третяк А.М. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціоналізації, практики: монографія / А.М. Третяк, В.М. Третяк, Р.М. Курильців, Т.М. Прядка, Н.А. Третяк; [за заг. ред. А.М. Третяка]. — Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. — 227 с.
7. Закон України "Про охорону земель". Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
8. Паньків З. Еволюція землекористування в Україні: монографія / Зіновій Паньків. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. — 188 с.
9. Третяк В., Лобунько Ю. Поняття та сутність природоохоронного землекористування в умовах нових земельних відносин / В. Третяк, Ю. Лобунько // Землевпорядний вісник. — 2015. — № 3. — С. 29—33.
10. Другак В.М. Економіка сільськогосподарського землекористування: теорія, методологія та практика: дис... доктора екон. наук: 08.00.06 / — К., 2010. — 461 с.
11. Третяк А.М. Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики: монографія / А.М. Третяк, В.М. Третяк, Т.М. Прядка; Н.А. Третяк, [за заг. ред. А.М. Третяка]. — Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 142 с.
12. Конституція України. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

13. Третяк А.М., Третяк В.М., Гунько Л.А., Лобунько Ю.В. Організація землекористування структурних елементів екомережі України на місцевому рівні. — Монографія. / Третяк А.М., Третяк В.М., Гунько Л.А., Лобунько Ю.В. К.: ДП "Комприг"; 2016. — 163 с.

14. Третяк В.Н., Ляшинський В.Б. Поняття та сутність нетрадиційного сільськогосподарського землекористування та його екологізації і капіталізації. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. № 2. 2019. С. 78—85.

15. Реймерс Н.Ф. Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы). — М.: "Россия молодая", 1994.

16. Третяк А.М. Земельні ресурси та їх використання: навч. пос. / Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Трофименко П.І., Трофименко Н.В. [за заг. ред. А.М. Третяка]. — Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2022. 304 с.

17. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>

18. Третяк А.М., Третяк В.М. Теоретичні засади розвитку сучасної системи землекористування в Україні. Агросвіт № 1—2, 2021. С. 3—11.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768&14/print&1509602912924405> (Accessed 05 May 2022).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), "Forest Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (Accessed 05 May 2022).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), "Water Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 05 May 2022).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), Law of Ukraine "On the Nature Reserve Fund of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (Accessed 05 May 2022).

5. Tretiak, A. (2012), Ekologiya zemlekorystuvannia: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta administruvannia [Ecology of land use: theoretical and methodological foundations of formation and administration], Green D.S., Kherson, Ukraine.

6. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Kuriltsiv, R.M., Priadka, T.M. and Tretiak, N.A. (2021), Upravlinnia zemel'nymy resursamy ta zemlekorystuvanniam: bazovi zasady teorii, instytutsiolizatsii, praktyky [Management of land resources and land use: basic principles of theory, institutionalization, practice], Belotserkivdruk LLC, Bila Tserkva, Ukraine.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On Land Protection", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96215/print147658641194-3513> (Accessed 20 October 2021).

8. Pankiv, Z. (2012), Evoliutsiia zemlekorystuvannia v Ukraini [Evolution of land use in Ukraine], Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.

9. Tretiak, V. and Lobunko, Y. (2015), "The concept and essence of environmental land use in terms of new land relations", Zemlevporiadny visnyk, vol. 3, pp. 29—33.

10. Druhak, V.M. (2010), Economics of agricultural land use: theory, methodology and practice Abstract of Ph.D. dissertation, Economics of nature management and environmental protection, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

11. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M. and Priadka, T.M. (2021), Terytorial'no-prostorove planuvannia: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky [Territorial-spatial planning: basic principles of theory, methodology, practice], Belotserkivdruk LLC, Bila Tserkva, Ukraine.

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.ra->

da.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96&%D0%B2%D1%80#Text (Accessed 20 October 2021).

13. Tretiak, A., Tretiak, V., Gunko, L. and Lobunko, Yu. (2016), Orhanizatsiia zemlekorystuvannia strukturnykh elementiv ekomerezhii Ukrainy na mistsevomu rivni [Organization of land use of structural elements of the ecological network of Ukraine at the local level], Comprig, Kyiv, Ukraine.

14. Tretiak, V. and Lyashinsky, V. (2019), "The concept and essence of non-traditional agricultural land use and its greening and capitalization", Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel', vol. 2. pp. 78—85.

15. Reimers, N.F. (1994), Ekologiya (teoriya, zakony, pravyla, pryntsyipy y hypotezy) [Ecology (theory, laws, rules, principles and hypotheses)], Young Russia, Moscow, Russia.

16. Tretiak, A., Tretiak, V., Pryadka, T., Trofimenko, P. and Trofimenko, N. (2022), Zemel'ni resursy ta ikh vykorystannia [Land resources and their use], Belotserkivdruk LLC, Bila Tserkva, Ukraine.

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96&%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 20 October 2021).

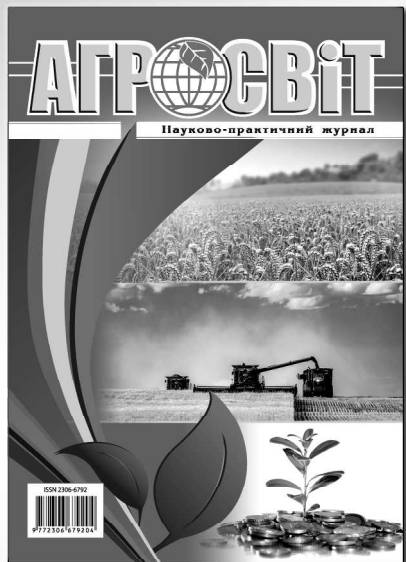
18. Tretiak, A. and Tretiak, V. (2021), "Theoretical basis of a modern land use system development in Ukraine", Agrosvit, vol. 1—2, pp. 3—11.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2022 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

К. М. Ніколаєць,
д. і. н., професор, професор кафедри економічної теорії
та конкурентної політики, Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-0471-2895
Т. С. Ожелевська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-8985-5149

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.37

МАТЕРІАЛЬНІ ЧИННИКИ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

К. Nikolaiets,
Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Economics
and Competition Policy, State University of Trade and Economics
T. Ozhelevskaya,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics
and Competition Policy, State University of Trade and Economics

MATERIAL REASONS OF EXTERNAL LABOUR MIGRATIONS

Визначено вплив оцінок рівня оплати праці в Україні та у країнах Західної Європи на настрої українських зовнішніх трудових мігрантів різних вікових категорій, а також значення уявлень про можливості кар'єрного зростання для ухвалення рішення про виїзд у пошуках роботи. Охарактеризовані основні чинники, які спонукають до зовнішньої трудової міграції українських працівників із різних регіонів держави. Підкреслено залежність темпів і масштабів зовнішньої трудової міграції від економічної політики українських урядів. Висвітлено ставлення зовнішніх трудових мігрантів до змісту праці та конкурентної боротьби на ринку трудових ресурсів. Проаналізована динаміка ставлення молоді до виїзду поза межі України на постійне місце проживання. Окреслена залежність міграційних настроїв від оцінок рівня життя та можливостей самореалізації працівників в Україні та поза межами держави.

The study of modern migration processes is closely related to determining the motivational priorities of external migrant workers. This approach is based on the ability to determine the state of affairs in the labor market of a country, the level of training of qualified professionals and their ability to participate in global competition, as well as attitudes to the content of work and the use of workers, including opportunities for retraining. It is studied that the main factors that determined the material component of motivation of external labor migrants are awareness of working conditions and wages, business organization, protection of legal rights and interests of entrepreneurs, as well as stability of economic development and transparent business conditions. Comparison of working conditions and wages and costs in some European countries and Ukraine has formed a belief in the prospects of working abroad. There has been an increase in the number of migrants who have focused their efforts on securing legal employment outside Ukraine. After Ukraine received a visa-free regime with EU countries, a growing number of Ukrainian labor migrants have become convinced that doing business in some European countries is more promising than in Ukraine. Under the influence of European realities, a demand was

formed to ensure a stable business environment. Such stability was primarily associated with progressive economic development and stability in the field of political activity. The latter was related to limiting the influence of large financial and industrial groups on the highest echelons of power in Ukraine in order to counter competitors. The use of political levers as a means of competition has acquired a negative connotation precisely under the influence of beliefs formed in the course of work in the EU. Thus, the material component of the motivation of external labor migrants is no longer limited to the desire to receive higher wages abroad. It already includes factors that determine the ability to dispose of earned money and conduct business freely. This, in turn, puts on the agenda the creation of a favorable business environment for small and medium-sized enterprises, which will be protected from the destructive influence of significant financial and industrial groups.

Ключові слова: соціальна політика, міграційна політика, міграції населення, зайнятість населення, зовнішні трудові міграції.

Key words: Social policy, migration policy, population migration, population employment, external labor migrations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дослідження сучасних міграційних процесів тісно пов'язане із визначенням мотиваційних пріоритетів зовнішніх трудових мігрантів. Такий підхід обумовлений можливістю на основі аналізу такої мотивації визначити стан справ на ринку праці певної країни, рівень підготовки кваліфікованих спеціалістів та їхню здатність брати участь у конкурентній боротьбі на світовому рівні, а також ставлення до змісту праці та характеру використання працівників, у тому числі й враховуючи можливість перекваліфікації. Оцінка конкурентних переваг та недоліків спеціалістів з певної країни не лише дозволяє за потреби внести зміни у міграційне законодавство задля регулювання кількісних та якісних характеристик трудових мігрантів, а й визначити стратегічні напрями щодо виготовлення певного виду продукції. Втрата працівників певної кваліфікації або створення умов для їх перепрофілювання в інтересах інших держав може суттєво вплинути на можливості держави створювати та втілювати у життя інноваційні проекти. Забезпечення високого рівня мотивації працівників залишається вкрай важливим завданням як керівників окремих підприємств, установ та організацій, так і політичного керівництва держави. Тим більше, що прагнення до самореалізації на теренах рідної країни може виступити й важливим фактором підвищення обороноздатності держави. Інша річ, коли значна частина працівників віддає перевагу зовнішній трудовій міграції. У цьому випадку регулювання мотиваційних чинників виступає вагомим засобом збереження та відтворення трудового потенціалу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти обраної теми дослідження представлені у працях Р. Адамса [1], Дж. Борджеса [2; 3], які свого часу спробували пов'язати стан матеріального забезпечення мігрантів із можливістю виїхати у пошуках нового місця роботи.

Незадоволеність громадян України рівнем заробітної плати та відсутність зрозумілих перспектив і можливостей для розвитку та самореалізації у якості причин зовнішньої трудової міграції називали А. Мазаракі, Т. Мельник та О. Лошенюк. Науковці стверджували, що міграційна політика має бути спрямована на розширення легальних можливостей працевлаштування українців за кордоном, оскільки в умовах пандемії кількості зовнішніх мігрантів скоротилася несуттєво [10].

Українські дослідники О. Малиновська [11], С. Пірожков [18, с. 41-57] сходилися на думці про те, що основною причиною зовнішньої трудової міграції було прагнення заробити за кордоном кошти, необхідні для збалансування сімейного бюджету. Науковці стверджували, що запровадження безвізового режиму з країнами ЄС розширило можливості не лише для туристичних подорожей, а й для пошуку роботи поза межами України. На думку українських дослідників серйозна зацікавленість урядів ряду європейських країн в українських трудових мігрантах сприяла спрощенню законодавства, яке регулювало в'їзд мігрантів та їх працевлаштування. Е. Лібанова визначила специфіку зміни настроїв українських зовнішніх трудових мігрантів в умовах корона кризи [9], на основі аналізу динаміки соціального самопочуття окреслила причини, що спонукали молодих українців виїжджати поза межі держави на постійне проживання або принаймні у пошуках роботи. Саме вона однією з перших поставила під сумнів твердження про те, що підвищення заробітних плат українських громадян може припинити зовнішню трудову міграцію. Свій висновок вона підкріпила даними, що свідчили про сприйняття українськими громадянами зовнішньої трудової міграції у якості соціального ліфта, який може забезпечити порівняно швидке підвищення рівня життя [8, с. 10—26].

Дослідники, стверджуючи про незадоволення українських громадян розмірами оплати праці в Україні, розійшлися стосовно оцінки перспектив впливу її підвищення на масштаби зовнішньої трудової міграції. Попри твердження про недостатність такого кроку для суттєвого скорочення міграції, науковці не зосередили увагу на пошуку засобів обмеження міграції, збереження трудового потенціалу України та визначенні причин, які формують у молодих людей впевненість у не перспективності самореалізації на теренах рідної держави.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення місця матеріальної складової серед мотиваційних чинників зовнішньої трудової міграції з України у сучасних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На початку ХХІ ст. Україна зітнулася із зростанням темпів зовнішньої трудової міграції. Цей процес був суттєво прискорений після анексії Криму Російською Федерацією та початку російсько-української війни на

Донбасі. В умовах війни відбулося значне зростання цін на комунальні послуги, продукти харчування та товари першої необхідності. Якщо у 2013 р. споживчі ціни зросли лише на 0,5 %, то у 2014 році — майже на 25 %, у 2015 році — на 43 %, що негативно позначилося на купівельній спроможності громадян. Водночас, у 2014 р. знайти роботу у своєму населеному пункті за кваліфікацією і достатнім рівнем заробітку було важко для 85,1 % громадян, а будь-яку роботу — для 60,0 %. У 2018 р. ці показники становили, відповідно, 73,8 % і 45,1 % [16, с.140]. Це змусило домогосподарства шукати додаткові джерела прибутків, які б дозволили покрити зростаючі витрати.

В українському науковому та публіцистичному дискурсах побуває думка про те, що переважна більшість зовнішніх трудових мігрантів віддає перевагу роботі поза межами України через можливість більше заробити. Прагнення задовольнити матеріальні потреби сім'ї поширене через порівняно низький рівень оплати праці в Україні, де заробітки у 10 разів нижчі, ніж у Німеччині, у 5,5 раза, ніж в Італії та Іспанії, у 3—3,5 раза, ніж у Португалії, Чехії та Польщі [13, с.12].

Іншим важливим чинником, який сприяв зростанню темпів зовнішньої трудової міграції стало забезпечення безвізового режиму України із країнами ЄС. Якщо протягом 2015–2017 років у пошуках роботи поза межами України виїжджали близько 1,3 млн українців (загальні масштаби трудової міграції можна було оцінити у 2–3 млн осіб), більшість з яких становили короткострокові мігранти, то після у 2018 році кількість мігрантів зросла утричі. Близько 17,9 % громадян цього року виїжджали за кордон на заробітки принаймні один раз, 10,3 % — двічі, а 12,8 % — більше трьох разів. І зарубіжні заробітки для 46,2 % громадян становили понад 50 % бюджету сім'ї, а для 35,8 % громадян — від 20 % до 50 % сімейного бюджету [6, с.170]. Таким чином, зовнішня трудова міграція для значної частини українських сімей стала важливим засобом наповнення сімейного бюджету. Зароблені кошти стали також засобом придбання житла, що було особливо актуальним у країні, де понад 70 % сімей з дітьми мешкають в Україні в умовах перенаселення [18, с. 44].

Інтенсивність зовнішніх трудових міграцій залишалася вищою у західноукраїнських областях, оскільки близько 70 % таких мігрантів були вихідцями саме звідти. У Центрі, на Півночі, Сході та Півдні впродовж 2015—2017 рр. цей показник становив 6—9 % [18, с. 45]. Тому тривалий час східноукраїнські підприємці не відчували значних проблем із пошуком кваліфікованих спеціалістів. Місцеві працівники переважно не мали можливостей порівняти умови працевлаштування та рівень оплати праці на місцевих та зарубіжних підприємствах. Але зростання масштабів зовнішньої трудової міграції в умовах російсько-української війни та запровадження безвізового режиму із країнами ЄС змінило ситуацію. Поширення відомостей про рівень оплати праці у країнах Європи поєднане із отриманням реальної інформації про умови проживання та пересування у ЄС поступово сформувало новий тренд, особливо поширений серед української молоді. Мова йде про переконання у перспективності працевлаштування за кордоном як засобу самореалізації.

Але зміст, який вкладають у поняття "самореалізація" українські громадяни, потрібно дещо уточнити. А. Маслоу вважав, що ієрархія потреб найбільшою мірою залежить від індивідуальних особливостей кожної людини. Дослідник виокремлював фізіологічні потреби, безпеку, любов, повагу, пізнання, естетичні потреби та самоактуалізацію. При тому "пізнання", "естетичні потреби" та самоактуалізацію об'єднував як "потребу у особистому зростанні".

Однак в Україні під "самореалізацією" все частіше розуміють не "працевлаштування, яке забезпечує можливість повністю розкрити власні здібності", а "працев-

лаштування, яке дозволить заробляти достатньо для задоволення нагальних потреб". Самореалізація через високий рівень оплати праці та можливість витратити зароблене не зосереджуючись переважно на накопиченнях коштів для значних закупівель набула поширення серед української молоді. Відійшли у минуле твердження про необхідність "роботи на майбутнє". Молоді люди почали віддавати перевагу праці для того, щоб "мати бажане вже зараз". Це сформувало розуміння самореалізації через можливість задовольняти власні потреби, нав'язані засобами масової інформації, спілкуванням у мережі INTERNET. Такі потреби переважно отримали матеріальне втілення. І якщо для постіндустріального суспільства важливим стало задоволення потреб духовного розвитку, то для значної частини громадян України на першому місці залишалися потреби матеріальні. Тут варто зауважити, що мова не йде про нехтування громадянською ідентичністю. Більшість зовнішніх трудових мігрантів тривалий час прагнули заробити кошти для того, щоб відчувати себе господарями на власній землі. На користь такої думки свідчить аналіз структури витрат коштів, зароблених українськими громадянами за кордоном. Згідно із даними МОМ у 2014—2015 рр. щодо розподілу переказаних мігрантами в Україну коштів за цілями використання, 9 % призначалося для купівлі товарів тривалого зберігання, 17% — для інвестування в житло, 25 % — на споживчі витрати (їжа, одяг), 42 % — для заощадження і 6 % — на інші потреби [12, с. 20]. Такий характер розподілу коштів свідчив, що переважну частину заробленого трудові мігранти планували використати в Україні. Мотивом цього була переконаність у тому, що розвиток держави із врахуванням здобутків європейської цивілізації дозволить забезпечити гідний рівень життя її громадянам. Про збереження надії на покращення ситуації незважаючи на труднощі свідчили й результати соціологічного дослідження 2015 року, озвучені О. Балакіревою. Мова йшла про те, що майже 21% дорослого населення висловило бажання емігрувати з України, але лише 6,66% опитаних громадян щось конкретне зробили для цього [15]. Принаймні до 2017 року для багатьох трудових мігрантів робота поза межами України все ще розглядалася лише як засіб покращення матеріального становища своїх родин в Україні.

Проте з часом ситуація дещо змінилася. Навіть в умовах російсько-української війни не вдалося подолати кланово-олігархічну систему, яка залишалася суттєвою перешкодою на шляху поступального розвитку держави.

Прагнення українських великих фінансово-промислових груп до використання порівняно дешевої робочої сили для забезпечення конкурентних переваг на зовнішніх ринках сприяли поширенню патрон-клієнтських відносин у суспільстві. Низький рівень оплати праці зводив нанівець прагнення до підвищення кваліфікації. Натомість на перше місце висуvalася особиста відданість керівникам. Це консервувало виробничу ініціативу та не сприяло втіленню у життя інноваційних проектів. А усвідомлення суттєвих труднощів у реалізації інноваційних проектів на теренах України сприяло формуванню переконання не лише у неможливості професійної самореалізації, а й у доцільності мати високий рівень освіти. Натомість для частини громадян ваги набула реалізація власних амбіцій за рахунок інтеграції до кланово-олігархічних структур.

Формування та збереження сприятливого економічного середовища для великого бізнесу в Україні виступило вагомим демотиватором для багатьох дрібних та середніх підприємців. При тому таке сприятливе середовище багато в чому визначалося можливостями для ухилення від сплати податків, преференціями у отриманні державних замовлень та виграшем тендерів, махінаціями на ринку енергоресурсів. Це сприяло поширенню переконання у неможливості заробити значні

кошти поза межами сфер впливу великих фінансово-промислових груп. Особливо таке переконання набуло популярності у середовищі молоді в Україні. Тим більше, що українські ЗМІ неодноразово транслювали інформацію про спроби рейдерських захоплень підприємств та установ, а також про переділ власності на користь певних фінансово-промислових груп після зміни політичного керівництва країни. В умовах війни на Донбасі такі відомості суттєво впливали на ставлення громадян до владних структур та можливості успішно працювати у власних інтересах, а не на користь олігархічних кланів.

Відсутність дієвого антимонопольного законодавства та обмеженість впливу Антимонопольного комітету України дозволила великим фінансово-промисловим групам зберегти свій вплив в Україні. Одним із наслідків збереження такого впливу за відсутності реальної конкурентної боротьби у частині сфер промислового та сільськогосподарського виробництва залишався порівняно низький рівень оплати праці.

У аналітичній доповіді до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році" відзначалося, що трактування низьких заробітних плат як конкурентної переваги у попередні десятиліття призвело до системної кризи ринку праці, що зумовило зменшення частки оплати праці у ВВП до 36,8 % у 2016 р. У документі констатовалося скорочення можливостей реалізації економічного потенціалу працюючого населення в Україні та збільшення залежності населення від доходів, зароблених за кордоном. Висновок авторів аналітичної доповіді був невтішним: відставання рівня зарплат дестимулювало економічну активність громадян та посилювало ризики трудової еміграції [5, с. 515].

Подібні перестороги знайшли своє втілення вже у 2017—2018 роках. У цей час практично зникає тенденція до повернення трудових мігрантів в Україну за зміцнення тренду тільки на виїзд за будь-яких умов [14, с. 50]. І вже з 2017 року українські підприємці, поступово програючи у конкурентній боротьбі на ринку робочої сили, принаймні своїм польським колегам, стали відчували брак кваліфікованих спеціалістів.

За даними опитування EY Ernst&Young People Advisory Services, 2017 року 56 % українських компаній мали труднощі у формуванні кадрового складу за суттєвого зростання плинності кадрів. При тому 53 % тих, хто звільнився за власним бажанням, віддавали перевагу виїзду на роботу поза межі України. У 2018 р. керівники 69 % компаній вважали, що зростання темпів зовнішньої трудової міграції суттєво вплине на їхню діяльність протягом наступних трьох років. 43 % компаній мали суттєві труднощі, пов'язані із утриманням працівників через їх схильність до трудової міграції, а 28 % компаній передбачали такі труднощі у найближчому майбутньому [7]. ці труднощі мали б виникнути через те, що країну залишала порівняно велика кількість населення найбільш активного віку із високим рівнем освіти [4].

У таких умовах держава змушена була реагувати на зростаючі темпи виїзду громадян у пошуках роботи за кордон. Метою ухвалені в Україні у 2017 р. Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. було оголошене спрямування зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію державної міграційної політики, яка б позитивно впливала на консолідацію української нації та безпеку держави, прискорювала соціально-економічний розвиток, сприяла уповільненню темпів депопуляції, стабілізації кількісного та якісного складу населення, задоволенню потреб економіки в робочій силі, відповідадала міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням України [17].

Але до останнього часу ситуацію виправити не вдалося. У визначенні мотивації зовнішніх трудових мігрантів відіграє найважливішу роль не рівень життя загалом, а специфічна комбінація джерел доходів та споживання [18, с. 45].

Останнім часом самореалізація через можливість мати гідну оплату праці стає основною причиною виїзду за кордон у пошуках роботи. Якщо у 2019 р. відсутність перспектив в Україні пояснювали міграцією 17 % громадян, то у 2020 р. — вже 25 % [20]. Низький рівень оплати праці в Україні залишається на першому місці серед мотиваційних чинників зовнішньої трудової міграції. На другому місці серед таких чинників перебуває відсутність роботи та безробіття, а на третьому — прагнення забезпечити гідний рівень життя власним дітям. Проте впродовж 2015—2016 років третю сходинку у пріоритетах зовнішніх трудових мігрантів посіли економічна криза та корупція в Україні. При тому наявність кризових явищ у економіці переважно сприймається українськими громадянами як перманентне явище, а низька оплата праці — як засіб великих фінансово-промислових груп збільшувати свої статки.

Проблемою залишається й ставлення значної частини роботодавців до працівників в Україні, яке відзначається зверхністю та трактуванням робочих відносин як особистої залежності працівника від роботодавця. Уявлення про таку залежність формується переважно на основі уявлення роботодавців, що саме завдяки їхнім зусиллям працівники мають можливість працювати, а отже й годувати власні сім'ї. Подібне ставлення до відносин "роботодавець-працівник" постало як результат тривалої відсутності реальної конкуренції на ринку праці в Україні, коли держава була недостатньо інтегрована у європейський та світовий ринок праці. За збереження подібного ставлення до працівників Україна продовжуватиме втрачати не лише кваліфікованих працівників, а найбільш відповідальний та сумлінний сегмент працівників нижчої кваліфікації. Про це свідчить, зокрема, ситуація на ринку праці у сфері робітничих професій, коли роботодавці вже з 2018—2019 років зітнулися із нестачею таких працівників.

Заслужовує увагу компаративний аналіз кількісних показників щодо намірів виїхати на роботу за кордон із показниками наявного досвіду роботи поза межами України. Так, у 2012 році досвід роботи поза межами України мали 13,7 %, у 2014 році — 17 %, у 2016 році — 20,2 %, у 2018 році — 25,2 %, у 2019 році — 27,8 %, у 2020 році — 29,7 %. Водночас наміри виїхати на роботу за кордон у 2012 році висловлювали 5,3 % респондентів, у 2014 році — 7,4 %, у 2016 році — 10,8 %, у 2018 році — 14,3 %, у 2019 році — 16,4 %, у 2020 році — 12 % [19, с. 524]. Зменшення у 2020 році порівняно із 2019 роком кількості бажаних виїхати за кордон на роботу автори дослідження "Міграція в Україні: цифри і факти" пов'язували із обмеженнями на пересування працівників, запровадженим і в умовах пандемії COVID-19 [13, с. 12]. Проте і до пандемії кількісні показники тих, хто мав наміри виїхати за межі України у пошуках роботи залишалися меншими від кількості тих, хто мав досвід зовнішньої трудової міграції. Пояснити це можна у тому числі і наявністю негативного досвіду працевлаштування за кордоном. Невиплати заробітної плати, важкі умови праці та проживання, невлаштованість побутом та незахищеність прав мігрантів порівняно із місцевими працівниками суттєво впливали на коригування настроїв зовнішніх трудових мігрантів. Більшість із них за кордоном були змушені виконувати важку роботу (переважно на будівництві), яка вважалася неprestижною. Відповідним найчастіше виявлялося і ставлення зарубіжних роботодавців до мігрантів. Українським заробітчанами, які вперше виїхали на роботу поза межі України, досить складно було адаптуватися до таких умов. Особливо з огляду на те, що значна частина українських громадян перед тим виконувала хоч і менш оплачувану, але більш престижну роботу. Крім того, важливим було і перебування у сімейному колі у рідній країні порівняно із необхідністю адаптуватися до іншого соціального середовища на чужині. Порівняно краще соціальна адаптація відбувалася, коли у пошуках

роботи виїжджала група родичів або знайомих, які мали можливість спілкуватися і за кордоном. Простішою виявилася і адаптація висококваліфікованих працівників, які не лише отримували високооплачувану роботу за кордоном, а й мали можливість спілкуватися у інтелектуальних колах, учасників яких об'єднувала певна спеціалізація чи галузь знань. Для таких працівників зовнішня трудова міграція стала засобом самовираження та забезпечення професійного зростання. І саме вони, як правило, категорично відмовлялися повертатися формуючи тренд щодо попиту на висококласних спеціалістів за кордоном у середовищі молодих людей в Україні.

Крім того, під впливом обмежень транскордонних переміщень в умовах пандемії COVID-19 тимчасова трудова міграція у прикордонних областях трансформувалася у постійну зміну місця проживання за кордоном. У випадку, коли мешканці прикордонних областей, які перед тим регулярно їздили на роботу за кордон, були поставлені перед жорстким вибором щодо визначення місця проживання, то значна частина трудових мігрантів обирала постійне проживання за кордоном. Найбільш привабливими країнами стали Польща та Німеччина. У цих країнах українцям простіше було адаптуватися до умов праці та проживання, оскільки порівняння обсягів доходів і об'ємів споживання виявилось найбільш прийнятним.

Українці, на відміну від багатьох мігрантів із Близького Сходу, прагнуть заробити потрібні кошти за кордоном, а не лише мігрувати, розраховуючи переважно на блага, отримані унаслідок реалізації соціальних програм.

Багатьох українських мігрантів, окрім порівняно високих заробітків, приваблює верховенство закону і вищий рівень захисту інтересів професійних працівників у країнах Європейського Союзу. Зростаюча тривалість праці на теренах Євросоюзу сприяла усвідомленню важливості для комфортного життя не лише порівняно високої оплати праці, а й стабільних умов проживання, що забезпечувалися верховенством права, прозорістю ведення бізнесу, упевненістю у можливості побудови бажаної кар'єри. Попри поширення випадків невиконання зобов'язань, неадекватного ставлення іноземних роботодавців до українських заробітчан у середовищі українських трудових мігрантів ставала все більш популярною думка про можливість успішної соціалізації за кордоном у випадку легального працевлаштування. А таке переконання сприяло пошуку шляхів для відмови від сезонних заробітків на користь пошуку шляхів для постійного проживання за кордоном. Постійне проживання на території ЄС виступило у цьому зв'язку фактором, який мав забезпечити успішне ведення бізнесу, який був би захищений від рейдерських захоплень та перерозподілу сфер економічного впливу після зміни політичного керівництва. Політична боротьба між олігархічними кланами в Україні виступала антиподом уявленням про стабільне європейське законодавство у сфері ведення бізнесу.

Позитивне враження справляла й відсутність бюрократизованості процедур створення чи ліквідації малого бізнесу на теренах ЄС, а також суттєва ускладненість використання правових норм наближеними до влади структурами для тиску на бізнес конкурентів. Тому зовнішня міграція виступала не лише засобом заробляння коштів, а й у частині випадків — засобом їх збереження від зазіхань з боку великого бізнесу. Про небажання значної частини зовнішніх трудових мігрантів інвестувати зароблені кошти у розвиток малого бізнесу в Україні свідчать наступні дані. Протягом 2014—2015 рр. 17 % переказаних зовнішніми трудовими мігрантами в Україну коштів були витрачені на придбання житла, 25 % — на споживчі витрати (їжа, сплата комунальних послуг), 9 % — на придбання товарів тривалого зберігання, 1 % — для інвестування (придбання цінних паперів, розширення бізнесу), 42 % — для зао-

щадження та 6 % — на інші витрати [12, с.20]. Водночас такі витрати зароблених коштів можуть свідчити й про загальну нестачу коштів для розвитку малого підприємництва, порівняно великі ризики для підприємців в Україні та недостатній рівень підготовки зовнішніх трудових мігрантів для ведення підприємницької діяльності. Проте відсутність підприємницької ініціативи у будь-якому випадку негативно позначається на розвитку виробництва та сфери послуг в Україні.

В умовах пандемії COVID-19 набула поширення й так звана "віртуальна трудова міграція", коли працівники виконували завдання в інтересах зарубіжних роботодавців фізично не переїжджаючи за кордон. Для таких працівників фінансова складова посідала провідне місце серед пріоритетів у виборі місця роботи. Отримуючи порівняно великі кошти за свою роботу, "віртуальні трудові мігранти" отримали можливість залишатися у звичному для себе соціальному середовищі, для них неактуальним виявився пошук житла за кордоном, оскільки переважну більшість завдань стало можливим виконувати навіть удома за використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. А звичне середовище сприяє зниженню рівня стресу та зростанню можливостей для виваженої оцінки доступної інформації. Однак, отримуючи порівняно великі кошти за свою роботу "віртуальні трудові мігранти", які переважно працюють у сфері ІТ-технологій, консалтингу та PR-менеджменту, формують в Україні попит на товари та послуги, які поширені у західному світі. Це позначається, насамперед, на прискореному розвитку он-лайн платформ, які пропонують відповідні товари та послуги, та служб доставки, орієнтованих на перевезення товарів, у тому числі й замовлених у закордонних виробників.

"Віртуальна трудова міграція" стала одним із засобів забезпечити собі підвищений рівень оплати праці за можливості залишатися у звичному та комфортному для себе соціальному середовищі. Однак такий варіант організації роботи доступний та прийнятний переважно для висококваліфікованих спеціалістів. Для працівників із нижчим рівнем професійної підготовки виїзд за кордон у пошуках роботи залишається досить актуальним.

Для зменшення масштабів зовнішньої трудової міграції необхідно суттєво підвищити рівень оплати праці в Україні. Прийнятною для багатьох громадян залишається заробітна плата від 1000 до 3000 євро на місяць. Це суттєво перевищує реальні показники і свідчить про суттєву різницю у бажаному рівні заробітної плати для низькокваліфікованих та висококваліфікованих працівників. І досягнення такого рівня середньомісячної оплати праці можливе лише за суттєвого підвищення рівня конкурентоздатності української економіки. Проте навіть побажання українських працівників щодо визначення розмірів власної зарплати нижчі за відповідні прагнення працівників у розвинених країнах Європи. У країнах ЄС мінімальний розмір оплати праці становить близько 2000 євро на місяць, а для кваліфікованих працівників сягає 5000 євро. Через це українські працівники продовжують залишатися затребуваними на європейському ринку праці унаслідок прийнятного рівня кваліфікації за порівняно менших сподівань щодо оплати власної праці.

Серед обставин, які б змусили зовнішніх трудових мігрантів повернутися до України можна виділити покращення економічної ситуації. Таке покращення більшість трудових мігрантів розглядають не лише як "підвищення оплати праці", а й як "можливість для здійснення економічної діяльності". Тобто важливим видається створення можливостей для ведення власного бізнесу, який був би максимально невразливим від протистояння між собою великих фінансово-промислових груп. На користь такої думки свідчать і сподівання мігрантів на покращення політичної ситуації в країні, яке розуміється як прогнозованість дій політиків,

уникнення політичної боротьби, яка призводить згорання або обмеження економічної діяльності конкурентів.

Фактично покращення економічної та політичної ситуації в Україні в уявленнях зовнішніх трудових мігрантів тісно пов'язане із усуненням умов для поширення недобросовісної конкуренції, яку уособлює протистояння олігархічних кланів. Це може суттєво спростити ведення власного дрібного бізнесу, забезпечуючи умови для реєстрації. Тобто в сучасних умовах важливою умовою для повернення мігрантів є не лише забезпечення гідних умов оплати праці найманих робітників, а й створення умов для ефективної підприємницької діяльності у сфері малого бізнесу. Поширення такого переконання можна назвати одним із наслідків залучення українських трудових мігрантів до європейського ринку праці. Привабливою видається можливість не лише заробляти більше, а й працювати, організовуючи процес роботи відповідно із власними уподобаннями. Це сприяє зростанню привабливості роботи фрілансерів та виконання аналітичної роботи із використанням відкритих даних мережі INTERNET. Можливість самостійно планувати тривалість робочого дня та обирати гнучкий графік відпочинку приваблює дедалі більшу кількість працівників. Роботодавцям варто звернути особливу увагу на подібні запити з боку спеціалістів, оскільки в умовах розвитку інформаційного суспільства подібні запити будуть лише збільшуватися будучи засобом забезпечення стресостійкості.

ВИСНОВКИ

Основними чинниками, які визначали матеріальну складову мотивації зовнішніх трудових мігрантів, можна назвати обізнаність із умовами та оплатою праці, організації бізнесу, захисту законних прав та інтересів підприємців, а також стабільність економічного розвитку держави та прозорі умови здійснення підприємницької діяльності. Порівняння умов та оплати праці та розмірів витрат у деяких європейських країнах та Україні формувало переконання у перспективності роботи за кордоном. Проте якщо ще десять років тому трудові мігранти переважно були орієнтовані на короткотермінові поїздки задля отримання коштів, які планували витратити в Україні, то вже через деякий час більше уваги почали звертати й на умови праці, визначення перспектив легального працевлаштування. Таким чином, порівняно висока зарплата вже мала бути доповнена певними гарантіями роботодавців, які мали забезпечити більш прийнятні умови праці. А після отримання Україною безвізового режиму із країнами ЄС зростаючи кількість українських трудових мігрантів сформувала переконання, що ведення бізнесу у деяких європейських країнах більш перспективне, аніж в Україні. Тому для забезпечення реєстрації вже стало недостатньо лише підвищення заробітних плат українськими підприємцями. Під впливом європейських реалій сформувався запит на забезпечення стабільного бізнес середовища. Така стабільність, перш за все асоціювалася із поступальним економічним розвитком та стабільністю у царині політичної діяльності. Останнє пов'язувалося із обмеження впливу великих фінансово-промислових груп на вищі ешелони влади в Україні задля протидії конкурентам. Використання політичних важелів у якості засобу конкурентної боротьби набуло негативного підтексту саме під впливом переконань, сформованих у процесі виконання трудової діяльності у країнах ЄС. Таким чином, матеріальна складову мотивації зовнішніх трудових мігрантів вже не обмежується лише прагненням отримати підвищену зарплату за кордоном, до неї уже включені й фактори, які визначають можливість вільно розпоряджатися заробленими коштами, вести підприємницьку діяльність. А це у свою чергу ставить на порядок денний формування сприятливого бізнес-середовища для малих та середніх підприємств, яке буде

убезпечене від деструктивного впливу з боку великих фінансово-промислових груп.

Літератури:

1. Adams R.H. International migration, remittances and the brain drain: A study of 24 labour-exporting countries, World Bank Policy Research Working Paper, 2003. № 3069. June.
2. Borjas J. The economic benefits from immigration. *Journal of Economic Perspectives*. 1995. № 9. С. 3—22.
3. Borjas J. The economic Research on the Determinants of Immigration: Lessons for the European Union. *World Bank Technical Paper*. 1999. 438.
4. Pozniak O. External Labour Migration in Ukraine as a Factor in Socio-demographic and Economic Development. *Migration Policy Centre*. CARIM-East Research Report 2012/14. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/24857/CARIM-East_RR-2012-14.pdf?sequence=3&isAllowed=y
5. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році". Київ: НІСД, 2017. 928 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Poslanya_druk_fin.pdf
6. Буров І. Трудова міграція як наслідок соціально-економічної політики України 2014-2018 рр. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. зб. наук. праць. Вип. 6 (20). Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. С. 166—170.
7. Зануда А. Робсила чи рабсила: як впливає на економіку України трудова міграція. *BBC NEWS*. 2018. 26 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43485101>
8. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2. С. 11—26.
9. Лібанова Е. М. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. Демографія та соціальна економіка. 2020. № 4 (42). С. 25—40.
10. Мазаракі А., Мельник Т., Лошенко О. Глобальші міграційні процеси в умовах пандемії COVID-19. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2021. № 5. С. 4—32.
11. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
12. Міграція в Україні: факти і цифри. Київ, 2016. 32 с.
13. Міграція в Україні: цифри і факти. 2021. Київ: МОМ, 2021. 24 с.
14. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізм регулювання. Монографія. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долинського", 2019. 263 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>
15. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування. Фонд ім. Фрідріха Еберта, Київ, 2017. 135 с. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr-Generation_ukr_inet-2.pdf
16. Петрушина Т., Соколовський І. Соціологічні показники стану ринку праці України: актуальні проблеми та виклики. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. зб. наук. праць. Вип. 6 (20). Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. С. 139—147.
17. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. База даних "Законодавство України". ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>
18. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
19. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 7 (21). Інститут соціології Національної ака-

демії наук України. Київ. 2020. 547 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>

20. Чи потрібні у Польщі українські робочі руки? Офіційний сайт Всеукраїнської Асоціації компаній з міжнародного працевлаштування. 2020. 19 липня. URL: <https://ampua.org/novyny/chi-potribni-u-polshhi-roboch/>

References:

1. Adams, R. H. (2003), "International migration, remittances and the brain drain", A study of 24 labour-exporting countries, World Bank Policy Research Working Paper, 3069, June.

2. Borjas, J. (1995), "The economic benefits from immigration", Journal of Economic Perspectives, vol. 9, pp. 3—22.

3. Borjas, J. (1999), "The economic Research on the Determinants of Immigration: Lessons for the European Union", World Bank Technical Paper, vol. 438.

4. Pozniak, O. (2012), "External Labour Migration in Ukraine as a Factor in Socio-demographic and Economic Development", Migration Policy Centre, CARIM-East Research Report 2012/14, available at: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/24857/CARIM-East_RR-2012-14.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Accessed 10 May 2022).

5. NISD (2017), "Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2017", available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Poslanya_druk_fin.pdf (Accessed 10 May 2022).

6. Burov, I. (2018), "Labor migration as a consequence of the socio-economic policy of Ukraine 2014—2018", Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. zb. nauk. prats, vol. 6 (20), pp.166—170.

7. Zanuda, A. (2018), "Slavery workforce or workforce: how the labor migration influences the economy of Ukraine", BBC NEWS, 26 March, available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43485101> (Accessed 10 May 2022).

8. Libanova, E.M. (2019), "External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences", Demography and Social Economy, vol. 2 (33), pp. 10—26, available at: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6547> (Accessed 10 May 2022).

9. Libanova, E. M. & Pozniak, O. V. (2020), "External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19", Demography and Social Economy, vol. 4 (42), pp. 25—40. <https://doi.org/10.15407/dse.2020.04.025>

10. Mazaraki, A., Melnyk, T., Loshenyuk, O. (2021), "Global migration processes in the context of the COVID-19 pandemic", Foreign trade: economics, finance, law, vol. 5, pp. 4—32.

11. Malinovskaya, O.A. (2018), Mihratsijna polityka: hlobal'nyj kontekst ta ukrains'ki realii [Migration policy: global context and Ukrainian realities], NISD, Kyiv, Ukraine.

12. Migration in Ukraine: facts and figures (2016). Kyiv. 32 p.

13. Migration in Ukraine: figures and facts (2021). Kyiv: IOM, 2021. 24 p.

14. State Institution "Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine" (2019), Mihratsiia v umovakh transformatsii rehional'nykh rynkiv pratsi Ukrainy: mekhanizm rehuliuвання [Migration in the transformation of regional labor markets of Ukraine: a regulatory mechanism], Lviv, Ukraine, available at: <https://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf> (Accessed 10 May 2022).

15. Fond im. Fridrikha Eberta (2017), "Ukrainian generation Z: values and landmarks: the results of a nationwide poll in 2017", available at: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf (Accessed 10 May 2022).

16. Petrushyna, T. and Sokolovskyi, I. (2018), "Sociological indicators of the state of the Ukrainian labor market: current problems and challenges", Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. zb. nauk. prats, vol. 6 (20), pp. 139—147.

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On Approval of the Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the Period up to 2025", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (Accessed 10 May 2022).

18. Ptukha Institute of Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine (2018), Ukrains'ke suspil'stvo: mihratsijnyj vymir: nats. dopovid' [Ukrainian society: migration dimension: Nat. report], Kyiv, Ukraine.

19. Institute of Sociology NAS of Ukraine (2020), "Ukrainian society: monitoring of social change", Issue 7 (21), available at: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf> (Accessed 10 May 2022).

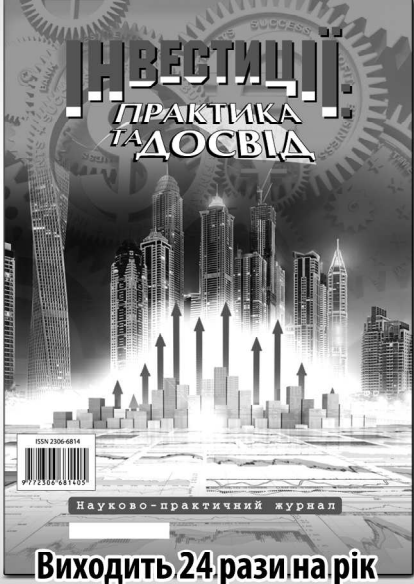
20. Official website of the All-Ukrainian Association for International Employment (2020), "Does Poland need Ukrainian labor?", 19 July, available at: <https://ampua.org/novyny/chi-potribni-u-polshhi-roboch/> (Accessed 10 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 12.05.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

О. Ю. Бобровська,

д. держ. упр., професор, професор кафедри економіки та соціально-трудових відносин,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро

ORCID ID: 0000-0002-2174-9040

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.44

ВЕКТОРИ "НОВОЇ ЕКОНОМІКИ" І УМОВИ ЇХ ЕФЕКТИВНОГО ДОСЯГНЕННЯ

O. Bobrovska,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Economics and Social and Labor Vidnosin, University of Customs and Finance

VECTORS OF THE "NEW ECONOMY" AND THE CONDITIONS FOR THEIR EFFECTIVE ACHIEVEMENT

Показано, що напрями економічного розвитку Національної економічної стратегії України до 2030 р. суттєво змінюються. Потребують перегляду засоби реалізації стратегічних завдань, обґрунтування доцільності і потенціалу існуючих можливостей. Для недопущення зниження темпів економічного розвитку країни запропоновано запровадження додаткових заходів, доповнення і зміну переліку пріоритетів розвитку, розроблення і реалізацію концепції розвитку трудових ресурсів. Цільовим вектором економічного розвитку країни в умовах критичних змін і викликів розглянуто трудові ресурси країни. Підкреслено необхідність більш глибокого теоретичного, аналітичного й інституційного корегування темпів зростання і розвитку галузей промисловості країни для укріплення їх економічного базису, взаємозв'язку і взаємопідтримки розвитку всіх нематеріальних галузей і соціальної сфери загалом з боку держави. Запропоновано методичний підхід до аналізу і перегляду змісту і ключових критеріїв економічного розвитку країни в умовах існуючих викликів, непередбачуваності очікуваних подій для визначення основних кроків і послідовності їх здійснення.

It is shown that the directions of economic development of the National Economic Strategy of Ukraine until 2030 under the influence of the COVID-19 epidemic and the shameful war unleashed by Russia are changing significantly. The means of realization of strategic tasks, substantiation of expediency and potential of existing possibilities need to be reconsidered. To prevent a slowdown in the country's economic development, it is proposed to introduce additional measures, supplement and change the list of development priorities, develop and implement the concept of human resources development. The target vector of the country's economic development in the face of critical changes and challenges is the country's labor resources, which are presented as a stock of capital, the effective use of which can minimize the negative consequences and risks of stable economic growth. This will increase the role and importance of people in the economic development of the country, will aim to create and implement the ideology of its innovation, especially in the restoration of stable growth processes. The need for deeper theoretical, analytical and institutional adjustment of the growth and development of the country's industries to strengthen their economic base, the relationship and mutual support for the development of all intangible industries and the social sphere in general by the state. The methodical approach to the analysis and revision of the maintenance and key criteria of economic development of the country in the conditions of existing challenges, unpredictability of the expected events for definition of the basic steps and sequence of their realization is offered. The application of the proposed methodological approach to the analysis of the content and criteria of economic development of the National Economic Strategy of Ukraine until 2030 will allow more reasonable

adjustment of its long-term priorities and create conditions for their achievement, choosing among the main factors of development — man, for the quality of work. Theoretical conclusions and proposals can be used for quantitative calculations, scenario forecasts of economic development, further harmonization of state regulatory mechanisms for economic management.

Ключові слова: економіка, критерії, показники, умови досягнення, стратегія, економічне зростання, економічний розвиток.

Key words: economy, criteria, indicators, conditions of achievement, strategy, economic growth, economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою тенденцією розвитку світової економіки є глобалізація, передумовою якої стала інформатизація, що суттєво підвищує і збагачує потенціал економічного зростання всіх країн світу. Перехід до інформаційного суспільства створив для України нечувані технологічні можливості економічного розвитку, які вона використовує для вибору й обґрунтування пріоритетів економічного зростання при розробці і реалізації поточних і стратегічних планів діяльності, прагнучи стати інноваційно-інформаційною країною, спрямованою на сталий розвиток.

Цільові пріоритети економічного зростання представлені в Національній економічній стратегії України на період до 2030 р. (далі — Національна економічна стратегія) [1]. В ній були враховані всі трансформаційні вимоги і передбачені заходи щодо їх опанування і втілення. Однак реалізації цієї стратегії суттєво загрожує подальше загострення економічної ситуації в Україні, пов'язаною із продовженням інфекційної пандемії COVID-19 і ганебно розв'язаною війною з боку Росії. Умови економічного зростання і розвитку погіршилися у зв'язку з необхідністю відновлення економічної бази і новими умовами вибору напрямів економічного розвитку. В сучасних умовах обрані стратегічні напрями розвитку галузей економіки країни та їх пріоритети, характер і темп потребують переоцінки очікуваних результатів, взаємозв'язку і нових важелів управління.

Для продовження інноваційного курсу економічного розвитку необхідний аналіз, а також обґрунтоване корегування прийнятої Національної економічної стратегії. Без цього врахувати непередбачені економічні зміни, відновити системний економічний порядок і напрями руху економіки із застосуванням інноваційних технологій і механізмів виконання стратегії стає неможливим. Зазначене мотивує до пошуку розширення методичного інструментарію стратегічного планування економічного зростання країни в умовах кризового стану.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням довгострокового бачення розвитку суспільства присвячені праці багатьох вчених: А. Сміта, Дж. М. Кейнса, Т. Веблена, Д. Белла, Г. Міллера, І. Алексєєва, В. Вакуленко, Н. Гринчук, О. Берданової, В. Колтун, В. Куйбіди, А. Фідулової, Ю. Шарова та інших. Але глобалізація світової системи, ускладнення і швидкість її трансформаційних процесів, загострення викликів, пов'язаних із наслідками пандемії COVID-19, кліматичних змін, появою процесів нового світового економічного порядку порушують питання систематичного перегляду методично-аналітичної та інструментальної оцінки обраних стратегічних напрямів, їх доцільності та необ-

хідності корегування в умовах змін. Зазначене обумовлює продовження досліджень аналітичних і методичних основ формування й обґрунтування стратегій довгострокового розвитку країни.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті: Поглибити уявлення, уточнити ознаки й особливості векторів побудови "нової економіки", окреслити й оцінити можливості їх ефективного застосування; визначити підходи до їх обґрунтування і використання в довгостроковій перспективі, інструменти і технології застосування в умовах кризи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В кінці XX — на початку XXI ст. світ соціального життя суспільства суттєво змінився. Постіндустріальна стадія відкрила нову картину загальних трансформаційних зрушень в усіх сферах життя суспільства: політиці, економіці, культурі та ін. Світ увійшов в інформаційну епоху з новими чинниками і факторами суспільного розвитку. Крім землі, праці й капіталу до них додалися фактори знань, рівня інформатизації, фактори розподілу суспільних благ, фактори прогнозованості, фактори розвитку і нові форми організації діяльності та управління. Ускладнився простір економічних систем, стали розгортатись і розвиватись інтеграційні зв'язки господарюючих суб'єктів, формуватись у системний порядок їх взаємодії, з'явилися нові форми просторової орієнтації економіки і просторові форми її організації.

Водночас із появою у світі нових економічних інноваційних чинників зростання, з'явилися перепони і проблеми, які ускладнюють можливості їх застосування. За останні роки це природні катаклізми, пандемія COVID-19, а для України — ганебно розв'язана війна Росією. Ці умови не тільки не сприяють появі умов економічного зростання, а й суттєво їх обмежують, створюють проблеми для відтворення попереднього стану економіки. Необхідним стає глибокий аналіз зрушень існуючого стану й оцінювання реальних можливостей його відновлення і подальшого зростання з урахуванням усіх впливових чинників. До них слід віднести сировину, гроші, технології, людей, обладнання, інформацію, процеси глобалізації. Усі ці чинники легко долають державні кордони. Рушійною силою стали нові технології, які не мають національного забарвлення. Кожна інноваційна технологія стала міжнародним товаром, але підприємства України, що виробляють конкурентну продукцію, в тому числі інноваційно привабливу, поки орієнтуються скоріше на перевагу її експорту, що не сприяє вирішенню внутрішніх економічних потреб реалізації трансформаційних процесів. Це гальмує своєчасне опанування нових технологій, ідей і засобів їх застосування,

відмову від застарілих спеціалізацій виробництва. Існує і недостатня зорієнтованість на потреби внутрішнього ринку країни. Знижуються темпи відновлення фізичної і гуманітарної інфраструктури, вирішення соціальних, територіальних проблем, виникають навіть етнічні суперечності.

Ключовим фактором розвитку розглядається становлення "нової економіки". В наукових колах цей термін тісно пов'язується з розвитком сучасних інформаційних технологій, становленням інформаційної системи мережі Інтернет. Його часто вживають поряд із поняттями "інформаційне суспільство", "економіка знань", "креативна економіка", "сервісна економіка", "суспільство знань", "корпоративна економіка", виокремлюючи термін "нова економіка" як такий, що повністю змінив існуючий зміст економічних систем суспільства. Втім, як уявляється, розглядаючи нові економічні можливості країни (в даному випадку маються на увазі можливості існуючої економічної системи України) розділяти існуючу економіку як базову економічну систему країни і "нову економіку" (якою ще тільки вона може стати при певних умовах) не є обгрунтованим, оскільки це порушує класичне визначення економічної системи в частині її матеріальної основи і бази для вироблення продукції людської життєдіяльності, забезпечення продуктивних функцій і економічності відносин. Очевидно, що оновлену "нову економіку", до якої прагне країна, слід розглядати як більш інформаційно розвинену, інноваційно спрямовану, відкриту сферу діяльності, яка крім матеріальної основи вбирає в себе знання, інновації, технологічні відносини, форми організації та інші нематеріальні чинники, які розвиваються, втілюючи і трансформуючи в систему існуючих видів, сфер, галузей виробництва продукції і послуг, підвищення загальноосвітнього професійно-кваліфікаційного рівня працівників з переважанням творчого складника праці, її технологічної наукоємності, що потребує належного рівня їх організаційного й управлінського упорядкування.

Запровадження надбань і розвиток оновленої економіки потребує розгляду всіх її складників у цілісності і дотримання таких умов, за яких сукупні результати економічної діяльності будуть перевищувати економічні витрати всіх ресурсів країни.

Вітчизняні вчені виокремили три шляхи концептуалізації і використання нової економіки: зрушення від промислового до сервісного сектору економіки, трансформація виробничих систем для переходу від масового виробництва до гнучкої спеціалізації внаслідок технологічного розвитку і економіки знань [7, с. 3]. Виокремлені підходи мають певне обгрунтування. Але, як зазначалося вище, зміст пропонованих заходів навіть у сукупності не охоплює всіх особливостей і властивостей інноваційно-інформаційного спрямування зростання економічного складника країни і потребує подальших досліджень з урахуванням природних ресурсів країни, її географічного розташування, освітньо-кваліфікаційного потенціалу, існуючих традицій і уподобань українського народу. Невраховання зазначеного є не виправданим і недалекоглядним. Тому концепція розвитку "нової економіки" як інноваційно-інформаційного спрямування її зростання і розвитку повинна охоплювати всі нові інноваційні можливі, джерела, ресурси і чинники економічного зростання в їх гармонійному поєднанні. Способи поєднання всіх складників зростання економічної системи потребують відповідного обгрунтування, пошуку і визначення змісту реальних кроків для спрямування суспільних дій в напрямі швидкого еволюційного зростання.

Створюючи умови для опанування і використання нових наукових здобутків, знань, ідей, технологій і здійснення інноваційних заходів для імплементації їх у процеси виробництва й управління, слід виходити із глибокого розуміння відмінності таких економічних

понять, як "економічний розвиток" і "економічне зростання", розглядаючи їх як ключові чинники економічного стану і економічної незалежності України.

Економічне зростання країни — це її здатність розширювати можливості щодо виробництва потрібних людям товарів і послуг, задоволення інших людських потреб, тобто стабільне збільшення реального обсягу усього того, що використовувалось і було доступним раніше і, на що, продовжує існувати попит.

Економічний розвиток — це не тільки збільшення обсягу виробництва і послуг, а і їх урізноманітнення, удосконалення їх різновидів, підвищення якості і конкурентоспроможності стосовно того, що випускалось раніше. Економічний розвиток передбачає зміни в структурі виробництва, співвідношенні витрат і випуску продукції, збалансованості інвестицій у споріднені галузі, які потребують оновлення, розширення ринків вітчизняної продукції, створення нових і допоміжних галузей, забезпечення якості структур господарювання, організаційного розвитку і розвитку управління. Для створення цих умов слід чітко обізнаним із даними стосовно обсягу і якості капіталу країни і традиційний галузей виробництва продукції і послуг, кількості і якості природних ресурсів і соціально-культурного розвитку. Саме цей шлях економічного зростання і розвитку й обрала Україна.

Останніми роками в країні відбулося багато змін на краще. На довгостроковий період була розроблена низка стратегій, програми і плани їх виконання [10; 11], прогнози і сценарії розвитку країни [4—6; 8; 9]. Бачення нового економічного зростання і економічного розвитку країни до 2030 р. представлено в Національній економічній стратегії [1]. У ній визначено візію, принципи і цінності, недопустимі напрями руху, ключові вектори розвитку та за кожним із них стратегічні цілі, шляхи їх досягнення, а також основні завдання державної економічної політики. Визначені конкретні заходи щодо оновлення економіки України, серед яких: зростання продуктивності праці, зниження рівня зношеності основних засобів, зростання обсягів промислового виробництва, перехід до випуску товарів із високою доданою вартістю, запровадження смарт-спеціалізацій, забезпечення переходу до Індустрії-4 і реальні кроки щодо впровадження заходів. До створення Національної економічної стратегії приєдналось понад 500 учасників: представники понад 20 аналітичних центрів, понад 30 бізнес-асоціацій, 40 органів виконавчої влади, експертного середовища і громадянського суспільства, народні депутати. Понад 60 компаній і не менш ніж 30 аналітичних центрів об'єднались у Центр економічного відновлення, на базі якого і була розроблена Національна економічна стратегія. Під час її прийняття було заявлено, що Україна має суттєві переваги завдяки природним ресурсам, географічному положенню та якості людського капіталу [1]. Цифровізація заявлена головним інструментом для досягнення стратегічної цілі — збільшення ВВП до 1 трлн дол. США 2030 р. [12].

Вибору амбітних економічних цілей держави на період до 2030 р. сприяло проведення Аудиту української економіки Державною аудиторською службою України та Рахунковою палатою України [3]. Протягом 2019 — 2020 рр. проведено 2 103 ревізій фінансово-господарської діяльності, 223 перевірки закупівель, 16 010 моніторингів закупівель та інші перевірки, які виявили фінансові порушення та недоліки на загальну суму 625,1 млрд грн. Аудит охопив наслідки майже 30-ти років існування незалежної України, виявив усі віхи непослідовної політики в питаннях розвитку держави. На основі цих даних надана оцінка наслідків політики, яка проводилася, поточного рівня економічного і соціального розвитку України та можливості для зростання в довгостроковій перспективі.

На час розробки Національної економічної стратегії при проведенні аудиту були зафіксовані такі економічні

Таблиця 1. Номінальний і реальний ВВП і продуктивність праці України за період 2012–2021 рр.

Рік	Населення України, тис. осіб	Номінальний ВВП		Реальний ВВП		Різниця (реальний – номінальний), млн грн	Різниця (реальний – номінальний), %	Номінальний ВВП України в доларах США, млн дол.	Продуктивність праці в доларах США, млн дол.	Зростання продуктивності праці, %
		у фактичних цінах, млн грн	у %	в цінах попереднього року, млн грн	у %					
2012	45 553,0	1 408 889	100,0	1 304 064	100,0	-104 825	-7,4	175 781	385,7	100,0
2013	45 426,2	1 454 931	103,3	1 410 609	108,1	-44 322	-3,0	183 310	403,0	104,4
2014	43 928,9	1 566 728	107,7	1 365 123	96,7	-201 605	-12,9	131 805	301,4	74,7
2015	42 760,5	1 979 458	126,3	1 430 290	104,7	-549 168	-27,7	90 615	211,5	70,1
2016	42 584,5	2 383 182	120,4	2 034 430	142,2	-348 752	-14,6	93 270	218,5	103,3
2017	42 386,4	2 982 920	125,2	2 445 587	120,2	-537 333	-18,0	112 154	264,0	120,8
2018	42 153,2	3 558 706	119,3	3 083 409	126,0	-475 297	-13,4	130 832	309,5	117,2
2019	41 902,4	3 974 564	111,7	3 675 728	119,2	-298 836	-7,5	153 781	365,9	118,2
2020	41 588,4	4 194 102	105,5	3 818 456	103,8	-375 642	-9,0	155 582	372,5	101,8
2021	41 167,3	5 459 574	130,2	4 363 582	114,2	-1 095 992	-20,1	-	-	-

Джерело: виконано на основні даних наведених на сайті Minfin: <https://minfin.com.ua>

показники недовикористання її власного потенціалу: аграрного — менше ніж третини існуючих можливостей, розробка розвіданих родовищ корисних копалин — лише 36 %, використання наявних лісових площ від загальної площі країни (16 — 19 %), зношеність доріг загальної користування — 90 %, критичний стан енергоблоків ТЕС — 92 % та інші [3, с. 7—8]. Була здійснена спроба врахування накопичених за 30 років проблемних питань у змісті векторів економічного розвитку [2]. Вектори охопили майже всі необхідні напрями економічного зростання, однак, на жаль, прогнозований рівень їх досягнення викликає певний сумнів ще з часу прийняття стратегії. В показниках векторів недостатньо враховується навіть базовий існуючий стан економіки та її матеріальних і нематеріальних активів. За період 2014—2021 рр. їх співвідношення становило 1,4. При порівнянні показників цілей економічного зростання з існуючим невикористаним потенціалом країни стає зрозумілим, що їх суттєва частина була б недосягнутою, незважаючи навіть на великі втрати України, завдані епідемією COVID-19 і війною з Росією.

Для відтворення можливостей спрогнозованого економічного зростання необхідним є різке підвищення продуктивності праці (ПП) в країні і валового внутрішнього продукту (ВВП). Вони є інтегральними показниками розвитку. ВВП вимірюється сукупною вартістю товарів і послуг, виготовлених до кінцевого використання в поточних (номінальних) і в реальних цінах. Реальний ВВП (з поправками на інфляцію) розраховується в цінах попереднього (або якогось іншого року) і визначається зростанням виробництва, а не зростанням цін. Однак в Україні різниця між реальним і номінальним ВВП, на жаль, досить велика. Реальний ВВП хронічно відстає від номінального (табл. 1), на величину якого, у свою чергу, впливає рівень інфляції і девальвації, що враховують економічне зростання і добробут громадян.

Як свідчать дані табл. 1, номінальний і реальний ВВП і ПП (в дол. США) зростатиме за аналізований час нерівномірно. Їх використання для застосування базового розрахунку показників досягнення стратегічних цілей потребує більш глибоко аналізу можливостей їх підвищення за рахунок конкретних заходів, оскільки, як зазначається в Національній економічній стратегії, якщо зростання ВВП в Україні залишиться на сучасному рівні, то щоб наздогнати Польщу за цим показником треба 50 років, а Німеччину — майже 100 років, без урахування того, що вони також будуть здійснювати заходи з підвищення ВВП [1].

Поява нових сучасних напрямів діяльності і продукування нових видів продукції чи послуг в економічній системі суспільства повинно супроводжуватись і оновлюватись створенням умов для їх швидкого опанування і використання, включаючи їх різноманіття, у тому числі прогноз вигід і витрат, раціональність розрахунків обсягів виробництва у сферах споживання, розподіл з ура-

хуванням оновлених ресурсів існуючих підприємств, домогосподарств і населення. Важливо прийняти за основу, що приріст ВВП, який може бути досягнений на одного працівника, повинен розраховуватись з урахуванням появи нових видів продукції чи послуг, зміни ринку, зміни ринкових факторів виробництва, ринку капіталу, облігацій, акцій тощо. При цьому надзвичайно важливим є забезпечення цих дій глибоким і об'єктивним аналізом. Слід зазначити, що в наукових колах і практичній діяльності вже існують нові методики аналізу та їх успішне застосування. Однак при цьому недостатньо враховуються показники результатів аналізу при розробці відповідних стратегій і програм розвитку.

Так, у рамках проекту Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) "Підтримка Уряду України щодо оновлення національно-визначеного внеску" на основі розробки сценаріїв (референтного, кліматично нейтрального, сценарію чутливості і комбінованого) був розроблений довгостроковий сценарій розвитку України до 2050 р. як базовий макроекономічний сценарій, який має відновлюваний інерційний характер зростання економіки з випереджальний розвитком виробництва споживчих товарів (табл. 2).

Порівнюючи прогнозовану величину показників розвитку за даними стратегії економічного розвитку країни і результатами аналізу ЄБРР, видно їх суттєву неспівставність. Перший цільовий пріоритетний індикатор стратегії прогнозує зростання реального ВВП країни до 2030 р. не менше ніж у 2 рази. Водночас наведені дані ЄБРР прогнозують його величину на рівні 3,8 %. Безумовно, Україна повинна спиратись на власні прогнози, але ігнорувати дані європейських організацій не слід. Очевидно, що необхідно ґрунтовніше розглянути причини розходжень у таких важливих розрахунках.

Вищенаведене робить очевидним необхідність проведення більш глибокого аналізу і діагностики передумов зростання показників розвитку країни за певний період. Темпи зростання номінального і реального ВВП країни (див. табл. 1) показують відсутність стійкої динаміки зростання цього показника, що також потребує пояснень причин і наслідків коливань. Досить великою і нерівномірною є різниця між номінальною і реальною величиною ВВП, що викликає занепокоєння стосовно нестійкої динаміки. Не менш важливим є також аналіз динаміки продуктивності праці, розрахованої за номінальним ВВП в доларах. Її величина також не викликає оптимізму, оскільки підвищення саме цих показників створює умови для досягнення багатьох інших результатів, а їх фактичний рівень формує стартові умови економічного зростання з урахуванням здійснених як позитивних, так і негативних зрушень.

Ще за перше півріччя 2020 р. коли Україна опинилася в системі непередбачуваних ризиків, пов'язаних з пандемією COVID-19, ВВП знизився на 6,7 %, падіння промислового виробництва становило 8,3 %, що по-

рівняно з першим півріччям попереднього року зменшилося на третину, вплив капітальних інвестицій знизився, кількість осіб, задіяних в економіці, скоротилась [13]. Безумовно, крім названих проблем глобальної пандемії, економічне зростання залежить від низки інших чинників, які також можуть суттєво впливати на його зниження. Тому основні ціннісні орієнтації економічного зростання повинні спиратись на застосування такого методико-аналітичного підходу до розробки стратегій зростання і розвитку, який передбачає і створює гарантовані умови для досягнення ключових індикаторів за будь-яких несприятливих сценаріїв суспільного життя і з урахуванням майбутніх економічних трансформацій попередніх траєкторій розвитку. Систему показників очікуваних реформ доцільно надавати за кожним напрямом. Такі показники також вже існують чи запропоновані науковою спільнотою і практиками, але в розрахунках фактичної і прогнозованої динаміки процесів зростання вживаються поки недостатньо. Усе це мотивує до перегляду й удосконалення моделі методико-аналітичного обґрунтування і розробки стратегій і планів довгострокового економічного зростання. До її складників, які послідовно реалізуються при розробці стратегій, в першому наблизенні доцільно включити:

- обґрунтування внутрішніх потреб країни в продукції і послугах власного виробництва за галузевою і територіальними структурами;
- аналіз структури споживання продукції і послуг для функціонування промисловості і соціально-економічного простору України;
- аналіз можливостей і доцільності експорту й імпорту;
- визначення і оцінка внутрішнього невикористаного потенціалу і можливостей його задіяння;
- встановлення впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на темпи економічного зростання з урахуванням непередбачуваних подій і явищ;
- визначення переліку компонент світових трансформацій на період розробки стратегії і їх урахування в складі запланованих до впровадження трансформаційних заходів в економіці країни;
- визначення змісту і послідовності реалізації заходів і інституалізація трансформаційних зрушень в економічній системі за пріоритетними напрямками впливу;
- розробка коротко- і довгострокових стратегій розвитку існуючих галузей і напрямів, узгоджених з потребами українського народу за територіями;
- формування інноваційної національної стратегії збалансованого зростання соціально-економічного розвитку країни.

Удосконалюючи методичний підхід до побудови моделі економічного зростання, безумовно слід вивчати прогресивний зарубіжний досвід, але імпортування інститутів розвитку із зовнішнього середовища доцільно тільки за умови, що вони відповідають вітчизняним векторам розвитку, або принаймні не суперечать їх застосуванню. Зміни, привнесені в економіку інформаційною революцією, не слід обмежувати певними сегментами технологій і окремими галузями. Адже вони здатні модифікувати і змінювати технології і процеси в усіх інших галузях, їх функціональні параметри, умови і закономірності функціонування. Тому їх опанування необхідно планувати в усій економічній системі, створюючи умови збалансованості розвитку.

Водночас способи забезпечення стратегічного економічного зростання повинні відповідати не тільки умовам економічної доцільності, а й можливостям самої держави для їх цілісної і збалансованої реалізації, враховуючи власні пріоритети та наявні проблеми. Так, сьо-

Таблиця 2. Сценарій зростання економіки України інерційного характеру з випереджальним розвитком виробництва споживчих товарів

Показник	Роки		
	2021 – 2030	2031 – 2040	2041 – 2050
ВВП, %, середній за період	3,8	3,5	3,2
Добувна промисловість, %, середній за період	2,0	1,2	0,6
Переробна промисловість, %, середній за період	4,5	4,2	3,8
Промисловість усього, %, середній за період	3,5	3,2	2,2
Будівництво, %, середній за період	5,0	4,3	3,9
Частка сфери послуг у ВВП, %, середній за період	52,7	54,3	55,7

Джерело: на основні даних, наведених на сайті Євроінтеграційного порталу: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/analitika>

годні пріоритетними в низці заходів і чинників відновлення економіки України слід розглядати заходи з упровадження надійної системи забезпечення соціально-економічного захисту людей і створення умов утримання громадян в країні від міграції в пошуках роботи за кордоном, забезпечення і розвиток трудових ресурсів та їх мотивування до підвищення продуктивності і якості праці в рідній країні. Необхідно також вживати заходи щодо розширення внутрішнього ринку праці країни, його можливостей і гарантій для працевлаштування.

На сучасному етапі війна поглибила існуючі і створила нові проблеми в усій економічній системі України. Ще на початку 2022 р. в нашій державі зафіксовано критично низький рівень безробіття порівняно з країнами Європи, а саме, він став вищим ніж у Чехії, Угорщині і Литві у 8–20 разів, що відкинуло частину наших громадян за межу бідності. Встановлення з 1 січня 2022 р. прожиткового мінімуму 2 393 грн і мінімальної заробітної плати 6 500 грн, зростаючий рівень інфляції, податок на заробітну плату не змінюють їх злиденного існування.

ВИСНОВКИ

Отже, нагальною стає потреба підвищення заробітної плати всіх категорій працівників. Середня заробітна плата в Україні, розмір якої публікується державною статистикою, повинна бути представлений не як середня величина, а за окремими категоріями працівників. Оскільки цей показник сьогодні не свідчить про реальний стан оплати праці всіх категорій створюючи необ'єктивну картину. Саме заробітна плата насамперед впливає на виїзд жителів країни за її межі. При цьому її низький рівень призводить не тільки до економічного зубожіння нації, знань і продуктивності праці, а й до соціальних, психологічних проблем, життєвої недоволеності, поглиблення соціальної напруги і соціальних протестів. Тому розмір середньої заробітної праці і співвідношення заробітної плати різних категорій працівників, підвищення прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати повинні розглядатись як основні результати стратегічних заходів розвитку і поточного економічного зростання.

Безробіття завдає прямих економічних збитків суспільству, змінює можливості достатку окремих груп населення, не сприяє подальшому удосконаленню набутих знань, які взагалі можуть бути незатребуваними на новому робочому місці. Це робить надзвичайно не ефективними витрати суспільства і самих громадян на освіту, знижує знаннєвий потенціал населення країни. Усе це засвідчує необхідність пріоритетної розбудови і розвитку інноваційно спрямованої економіки країни на засадах використання власних трудових ресурсів, їх збереження, накопичення і подальшого розвитку.

Для економічного зростання і збалансованого розвитку загрозливою є тенденція нарощення зовнішнього боргу країни. Стає очевидним, що реформи необхідно проводити не за рахунок цього джерела, а спиратись на джерела, які не пов'язані зі збільшенням боргу: за рахунок зростання прибутків суб'єктів господарювання, бюджетних коштів, опанування нових можливостей випуску продукції з вищою доданою вартістю, знижен-

ня сировинно орієнтованого виробництва і обсягів його експортував, розбудови переробних і нових галузей із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій і "нової економіки" (диджиталізації, адаптивних виробництв, 3D друку), побудова коротких ланцюгів створення доданої вартості та інші. Необхідним є створення умов для збільшення інновацій, інвестицій і втілення нових ідей не за рахунок позичкових коштів, а утримання в країні фахівців, підготовлених закладами вищої освіти України, збільшення їх мотиваційних стимулів до вищої продуктивності праці.

Література:

1. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-p#Text>
2. Вектори економічного розвитку 2030 / Кабінет Міністрів України (опубліковано 6 листопада 2020 р.), 2020. 416 с. Режим доступу: <https://nes2030.org.ua/#-rec246061582>
3. Аудит економіки України 2030 / Кабінет Міністрів України (опубліковано 6 листопада 2020 р.), 2020. 123 с. Режим доступу: <https://nes2030.org.ua/#rec246061582>
4. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку / авт. кол.: Жилінська О. (наук. ред.), Мельничук О. (відповід. ред.), Антонюк Л. [та ін.]; 2-ге вид. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.
5. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с.
6. Шевченко А.В. Інструменти активізації інноваційного розвитку у промисловості України на засадах СМАРТ-спеціалізації: аналітична записка (опубліковано 22.12.2021) НІСД: Центр економічних і соціальних досліджень. 22 с. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/instrumenty-aktyvizatsiyi-innovatsiynoho-rozvytku-u-promyslovosti-ukrayiny>
7. Чирок І. М. Нова економіка: навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 236 с.
8. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015—2020 роки) і довгостроковий (2020—2030 роки) часові горизонти / наук. кер. проекту М. З. Згуровський / Міжнародна рада з науки (ICSU); Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ: НТУУ "КПІ", 2015. 136 с.
9. Інституційно-організаційні основи проведення форсайтдослідження "Економіка України — 2050": колективна монографія / за ред. М. І. Скрипниченко; НАН України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ, 2021. 485 с. Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/mg/358.pdf> ISBN 978-966-02-9830-9 (електронне видання).
10. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text>
11. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p#Text>
12. Україна 2030E — країна з розвинутою цифровою економікою / Український інститут майбутнього. Режим доступу: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>
13. Україна: вплив на економіку і суспільство (бачення постпандемічного розвитку у 2020—2024 рр.

очима експертів та молоді): консенсус-прогноз № 52 / Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. Режим доступу: file:///C:/Users/Helen/Downloads/Concensus_2020_ukr_-52_Aug.pdf

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-p#Text> (Accessed 10 May 2022).
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), "Vectors of economic development 2030", available at: <https://nes2030.org.ua/#rec246061582> (Accessed 10 May 2022).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), "Audit of the economy of Ukraine 2030", available at: <https://nes2030.org.ua/#rec246061582> (Accessed 10 May 2022).
4. Zhylyns'ka, O. Mel'nychuk, O. and Antoniuk, L. (2017), *Ukraine 2030: Doktryna zbalansovanoho rozvytku [Ukraine 2030: The Doctrine of Balanced Development]*, Kal'variia, L'viv, Ukraine.
5. Reznikova, O.O. (2022), *Natsional'na stijkist' v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyscha [National resilience in a changing security environment]*, NISD, Kyiv, Ukraine.
6. Shevchenko, A.V. (2021), "Tools for intensifying innovative development in the industry of Ukraine on the basis of SMART-specialization", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/instrumenty-aktyvizatsiyi-innovatsiynoho-rozvytku-u-promyslovosti-ukrayiny> (Accessed 10 May 2022).
7. Chyrok, I.M. (2016), *Nova ekonomika [The new economy]*, TNEU, Ternopil', Ukraine.
8. Zghurovs'kyj, M.Z. (2015), *Forsajt ekonomiky Ukrainy: seredn'ostrokovyj (2015—2020 roky) i dovhostrokovyj (2020—2030 roky) chasovi horyzonty [Foresight of Ukraine's economy: medium-term (2015-2020) and long-term (2020-2030) time horizons]*, Mizhnarodna rada z nauky (ICSU); Komitet iz systemnoho analizu pry Prezydii NAN Ukrainy; Natsional'nyj tekhnichnyj universytet Ukrainy "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut"; Instytut prykladnoho systemnoho analizu NAN Ukrainy i MON Ukrainy; Svitovyj tsentr danykh z heoinformatyky ta staloho rozvytku. NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.
9. Skrypnichenko, M.I. (2021), *Instytutsijno-orhanizatsijni osnovy provedennia forsajtdoslidzhennia "Ekonomika Ukrainy — 2050" [Institutional and organizational bases of conducting foresight research "Economy of Ukraine - 2050"]*, NAN Ukrainy, DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy". Kyiv, Ukraine, available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/358.pdf> (Accessed 10 May 2022).
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021—2027", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text> (Accessed 10 May 2022).
11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the State Strategy for Regional Development until 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p#Text> (Accessed 10 May 2022).
12. Ukrain's'kyj instytut majbutn'oho (2018), "Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy", available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (Accessed 10 May 2022).
13. Departament stratehichnoho planuvannia ta makroekonomichnoho prohnozuvannia Ukraina (2020), "Ukraine: impact on the economy and society (vision of post-pandemic development in 2020—2024 through the eyes of experts and youth): consensus forecast № 52", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=bc5d2c61-1a7f-4ec7-8071-b996f2ad2b5a> (Accessed 10 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 15.05.2022 р.

Р. О. Костирко,

*д. е. н., професор кафедри облікових технологій та оподаткування,
ДВНЗ "Університет банківської справи", м. Львів, Україна*

ORCID ID: 0000-0001-9247-3363

О. О. Замай,

*аспірант, Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна*

ORCID ID: 0000-0003-1244-6846

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.50

ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНА ЗВІТНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ ФІНАНСОВОГО ТА УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ

R. Kostyrko,

*Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting Technologies and Taxation,
SHEI "University of Banking", Lviv, Ukraine*

O. Zamai,

Postgraduate student, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine

COST-ORIENTED REPORTING AS A TOOL FOR TRANSPARENCY OF FINANCIAL AND MANAGEMENT ACCOUNTING

Основний науковий результат статті полягає у визначенні методів облікового і прогнозно-аналітичного забезпечення управління вартістю корпорації, а також вимог до переліку форм і змісту вартісно-орієнтованої звітності та її транспарентності. Надано дефініцію механізму обліково-аналітичного забезпечення управління вартістю підприємства, визначено характеристики його елементів. Транспарентність визначено ключовим принципом інформаційного забезпечення управління підприємством як відкритої системи. Обґрунтовано вимоги до складання управлінської звітності про вартість в частині стратегічної, тактичної, оперативної, ретроспективної. Запропоновано складати вартісно-орієнтовану звітність корпорацій на добровільній основі у складі: Звіту про дохідність акцій та інформацію з ринків капіталів; Звіту про створення вартості; Звіту про стратегічні переваги. Окреслено методичні підходи до формування вартісно-орієнтованої звітності корпорацій за даними фінансового та управлінського обліку, яка має характер зовнішньої. Показано, що Звіт про власність має відкритий характер і призначений для інвесторів, кредиторів, інших стейкхолдерів для забезпечення їх довіри до суб'єктів господарювання і залучення фінансових ресурсів. Формалізовано складові частини Звіту про вартість загальна, методологічна, забезпечуюча, розрахункова, підсумкова. Доведено, що використання на практиці запропонованих підходів до формування відповідних Звітів сприятиме зростанню вартості і зміцненню корпоративного управління.

The main scientific result of the article is to determine the methods of accounting and forecasting and analytical management of the value of the corporation, as well as the requirements for the list of forms and content of cost-oriented reporting and its transparency. The definition of the mechanism of accounting and analytical support of enterprise value management is given, the characteristic of its elements is determined. Transparency is defined by the key principle of information support of enterprise management as an open system. It is shown that the quality pyramid of the information base of cost-oriented management consists of accounting and standardized reporting, financial and economic analysis based on them, off-account indicators represented by stock market indicators, the results of securities transactions on trading platforms.

The requirements for the preparation of management reporting on value in terms of strategic, tactical, operational, retrospective are substantiated. It is proved that the purpose of its use is to increase the investment attractiveness of economic entities and their competitiveness in financial markets; leveling the information asymmetry of financial reporting and capital markets in general in terms of reducing the cost gap. It is proposed to compile cost-oriented reporting of corporations on a voluntary basis, consisting of: Report on stock returns and information on capital markets; Value Creation Report; Report on Strategic Advantages.

Methodical approaches to the formation of cost-oriented reporting of corporations according to financial and management accounting, which has an external character, are outlined. It is shown that the Property Report is open and intended for investors, creditors and other stakeholders to ensure their trust in businesses and attract financial resources. The components of the General, Methodological, Provisioning, Estimating, Final, and Final Cost Report have been formalized. It is proved that the practical use of the proposed approaches to assessing the value of the enterprise and the formation of relevant reports will provide interested parties with objective information that will serve as a guide for their purchase of shares, real investment, loans, purchase and sale as a whole property complex, decision making on merger (acquisition) operations.

Ключові слова: вартісно-орієнтована, звітність, інструмент, транспарентність, фінансовий, управлінський облік.

Key words: cost-oriented, reporting, tool, transparency, financial, management, accounting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах панівною концепцією корпоративного управління становиться вартісно-орієнтований підхід. Погоджуємося з Васильчук І., що серед багатьох інструментів досягнення стратегічних цілей підприємства особливе місце відводиться вартісно-орієнтованій звітності [1, с. 71]. Відповідно до вартісно-орієнтованої концепції головною метою будь-якого бізнесу є не тільки зростання прибутку, а максимізація вартості [2]. У вирішенні зазначеної проблеми важлива роль відводиться бухгалтерському обліку та звітності як джерела інформації, що забезпечує прийняття ефективних управлінських рішень, підвищення якості корпоративного управління. Обліково-інформаційна система підприємства має будуватися з урахуванням потреб задоволення інформаційних запитів користувачів. Актуальність налаштування її на потреби формування вартісно-орієнтованої звітності обумовлює актуальність проблематики статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблеми формування вартісно-орієнтованої звітності за даними фінансового та управлінського обліку, а також забезпечення її транспарентності знаходяться у центрі уваги багатьох учених. З точки зору етимології поняття "транспарентність" означає прозорість об'єкту, стосовно облікових та звітних даних, які передаються користувачам відповідними засобами комунікації. — це їх легкозрозумілість, відкритість, якість, відсутність секретності, демонстрація справедливої і чесно діяльності. Необхідність забезпечення транспарентності обліку і звітності обумовлена потребами: зменшення асиметрії інформації, усунення відмінностей в національних і міжнародних стандартах, подолання корупції, зниження ризиків фінансового шахрайства тощо [3, с. 15]. Транспарентність фінансової і нефінансової звітності є обов'язковою умовою зміцнення кор-

поративного управління. При цьому забезпечення транспарентності є певною мірою дискусійним питанням, оскільки зовнішні користувачі фінансової та нефінансової звітності зацікавлені в отриманні максимально повної та своєчасної інформації про діяльність суб'єкта господарювання, тоді як останні вимушені дозволити розкривати інформацію з огляду на власну економічну безпеку [4, с. 151].

Недеря Л. В., Біла Д. В. роблять акцент на фінансовій звітності як інформаційному забезпеченні оцінки вартості суб'єктів господарювання [5]. Але об'єктивне уявлення про неї неможливе без відповідного корегування статей фінансової звітності, спробу формалізації якого робить Корягін М. В. [6, с. 93]. Вартість вітчизняних підприємств розглядається з позицій системного підходу — як цілісний майновий комплекс, або окремі драйвери, що впливають на неї. Зокрема, Гангал Л. С., Церковнюк Я. С., Мандрик О. І., Главацький А. В. вдало дослідили вплив управління виробничими запасами на організацію вартісно-орієнтованого обліку, аналізу і звітності [2]. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід визнати, що основна їх увага прикута до проблеми транспарентності фінансової звітності. Утім формування вартісно-орієнтованої звітності є новим напрямом теорії і практики бухгалтерського обліку, тому питання її змісту, порядку складання за даними фінансового та управлінського обліку, а також забезпечення транспарентності потребують подальшого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є визначення методів облікового і прогностико-аналітичного забезпечення управління вартістю корпорації, а також вимог до переліку форм і змісту вартісно-орієнтованої звітності та її транспарентності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У умовах ринкової економіки відкритість діяльності є запорукою конкурентоспроможності кожного окремо взятого суб'єкта господарювання, Проте забезпечення прозорості відносно інформації про емітентів, цінні

папери яких допущені до торгів на регульованому ринку, є імперативною вимогою регулятивних органів відповідно до Директиви 2004/109/ЄС Європейського Парламенту та Ради [7]. У ній наголошується, що розкриття точної, повної та своєчасної інформації про діяльність емітентів цінних паперів є запорукою стійкої довіри інвесторів до них та об'єктивної оцінки вартості їх активів. Це покращує як захист інвестора, так і продуктивність ринку. Дотримання вимог щодо забезпечення транспарентності обліково-звітної інформації для інвесторів є об'єктом контролю компетентних органів держав-членів ЄС. За порушення правил розкриття інформації на фінансових ринках передбачені санкції, аж до призупинення або заборони торгів цінними паперами на ринках ЄС.

Транспарентність — це ознака, яка не має чітко визначеного вимірника, і оцінюється, скоріше якісно, ніж кількісно. Вона є характеристикою діяльності на різних економічних рівнях: макро-, мезо-, мікро-. Показовим є приклад існування Закону України "Про забезпечення прозорості у видобувних галузях" [8], на який є посилання у Законі України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність" [9].

Існує багато показників, які можуть слугувати доказами транспарентності. Її вимірювання здійснюють переважно треті особи (міжнародні організації, урядові і неурядові установи, рейтингові агентства, аудиторські фірми). Відомими є такі показники: індекс непрозорості ведення бізнесу (Opacity Index), який знаходиться у зворотному зв'язку з рівнем транспарентності обліку та фінансової звітності; індекс сприйняття корупції Transparency International, низький рівень якого є ознакою належного управління, включаючи й управління корупційними ризиками.

В основі управління вартістю лежить якість змін та швидкість її зростання. Одним із джерел зростання вартості підприємства є створення ним доданої вартості, яка є системним об'єктом, що оцінюється кількісно та якісно. На макрорівні вона узагальнюється показником валової доданої вартості (Cross Value Added — CVA), яка розраховується як різниця двох показників вартості: випуск продукції в основних цінах, проміжне споживання (у т.ч. споживання основного капіталу) [10, с. 145]. На мікрорівні показниками доданої вартості є: бухгалтерська додана вартість (як об'єкт оподаткування), капіталізована додана вартість вартісно-орієнтованого управління, економічна додана вартість (Economic Value Added — EVA), ринкова додана вартість (Market Value Added — MVA), додана акціонерна вартість (Shareholder Value Added — SVA). Архітектуру доданої вартості складають: заробітна плата персоналу підприємства; єдиний соціальний внесок; чистий прибуток; податки і платежі.

Причиною поширення Звітів зі стійкого розвитку, Звітів з вартості, Звітів про прогрес, Соціальних звітів тощо є недостатня ємність фінансової звітності в частині надання інформації про деякі фінансові і нефінансові показники, зокрема про вартість підприємства. Формування звітності з вартості надає можливість не тільки визначити її величину, але і має такі позитивні наслідки: сприяє її зростанню; полегшує доступ до зовнішніх джерел фінансування; знижує їх вартість; розширює перелік кредиторів; зменшує операційний та стратегічний ризик; зміцнює конкурентні позиції суб'єкта господарювання, його інвестиційну привабливість та кредитоспроможність; збільшує рівень лояльності клієнтів, обсяги продаж, ділову активність; покращує взаємовідносини зі стейкхолдерами; сприяє формуванню позитивного іміджу підприємства, надійної ділової репутації, конкурентних брендів тощо.

Управління вартістю можна визначити як вплив керуючої системи на керувану, представлену драйверами вартості, або факторами, які здатні забезпечити її зростання. Незважаючи на велике різноманіття драйверів,

їх можна поділити на фінансові і нефінансові. Основними з фінансових є такі: темпи зростання обсягів реалізації готової продукції, товарів, робіт, послуг; темп зростання рентабельності за прибутком від операційної діяльності; ставка податку на прибуток; вартість робочого капіталу; розмір поточних і капітальних витрат; середньозважена вартість капіталу; наявність чітких трендів зростання, стабільності, скорочення вартості, абсолютна величина і арифметичний знак чистих грошових потоків, що генеруються операційною, фінансовою та інвестиційною діяльністю; очікувані темпи їх зростання; обсяги реінвестування чистого прибутку підприємства; рентабельність інвестованого капіталу; структура капіталу; зміна активів, їх якість і ліквідність; конкурентоспроможність продукції, товарів, робіт, послуг та підприємства в цілому; частка суб'єкта господарювання на внутрішньому і зовнішньому ринках; наявний та стратегічний потенціал зростання (розширення) бізнесу [11, с. 77]. До нефінансових драйверів зростання вартості відносять: ринкова кон'юнктура, наявність стратегій розвитку, їх якість та ресурсне забезпечення, структура і стан корпоративного управління, введення в експлуатацію і вибуття основних засобів; операції злиття, поглинання та придбання підприємств. Наведені фактори носять загальний, абстрактний характер, для ефективного управління вартістю вони мають бути ідентифіковані і персоналізовані до умов функціонування конкретного підприємства з урахуванням його галузевої приналежності, життєвого циклу, обраних детермінант розвитку і застосовуваних стратегій. Головною ознакою ідентифікації драйверів вартості є їх безпосередній вплив на добробут власників (акціонерів) і стейкхолдерів, тому можна казати про цінність для власників (акціонерів) і цінність для стейкхолдерів. Драйвери вартості можна класифікувати за такими ознаками: напрям впливу — позитивний (стимулюючий), негативний (деструктивний); відношення до підприємства — зовнішні і внутрішні; можливості опису впливу — кількісні та якісні; можливості грошової оцінки — монетарні і немонетарні; безперервність впливу — перманентні та тимчасові. Зазначені драйвери можуть бути відображеними у Звіті про власність.

Вартісно-орієнтована звітність (Value Reporting) є інструментом вартісно-орієнтованого управління, метою використання якого є зростання інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання та їх конкурентоспроможності на фінансових ринках. Її значення визначається розкриттям нефінансової інформації та перспектив діяльності корпорацій у частині прогнозів та планів розвитку; деталізацією інформації щодо змісту статей фінансової звітності, у тому числі в частині нематеріальних активів. Вартісно-орієнтована звітність покликана нівелювати інформаційну асиметрію фінансової звітності та ринків капіталів загалом в частині зменшення вартісного розриву, тобто різниці між бухгалтерською та ринковою вартістю. В основі бухгалтерської вартості активів і зобов'язань лежать об'єктивні фактори цінності, а в основі ринкової — суб'єктивні фактори оцінки, очікування щодо індикаторів фінансового ринку і перспективного фінансового стану підприємства.

Попри велике значення, вартісно-орієнтована звітність має вужче коло користувачів порівняно з фінансовою, і орієнтована, передусім, на власників та потенційних інвесторів у рамках комунікаційної політики (Investor Relations). Вартісно-орієнтована звітність корпорацій складається на добровільній основі і містить такі елементи: Звіт про дохідність акцій та інформацію з ринків капіталів (Total Return Reporting); Звіт про створення вартості (Value Added Reporting); Звіт про стратегічні переваги (Strategic Advantage Reporting) [12, с. 160]. Їх формування має як ендогенні ефекти (зростання вартості за рахунок внутрішніх управлінських рішень), так і екзогенні ефекти (інформаційне забезпе-

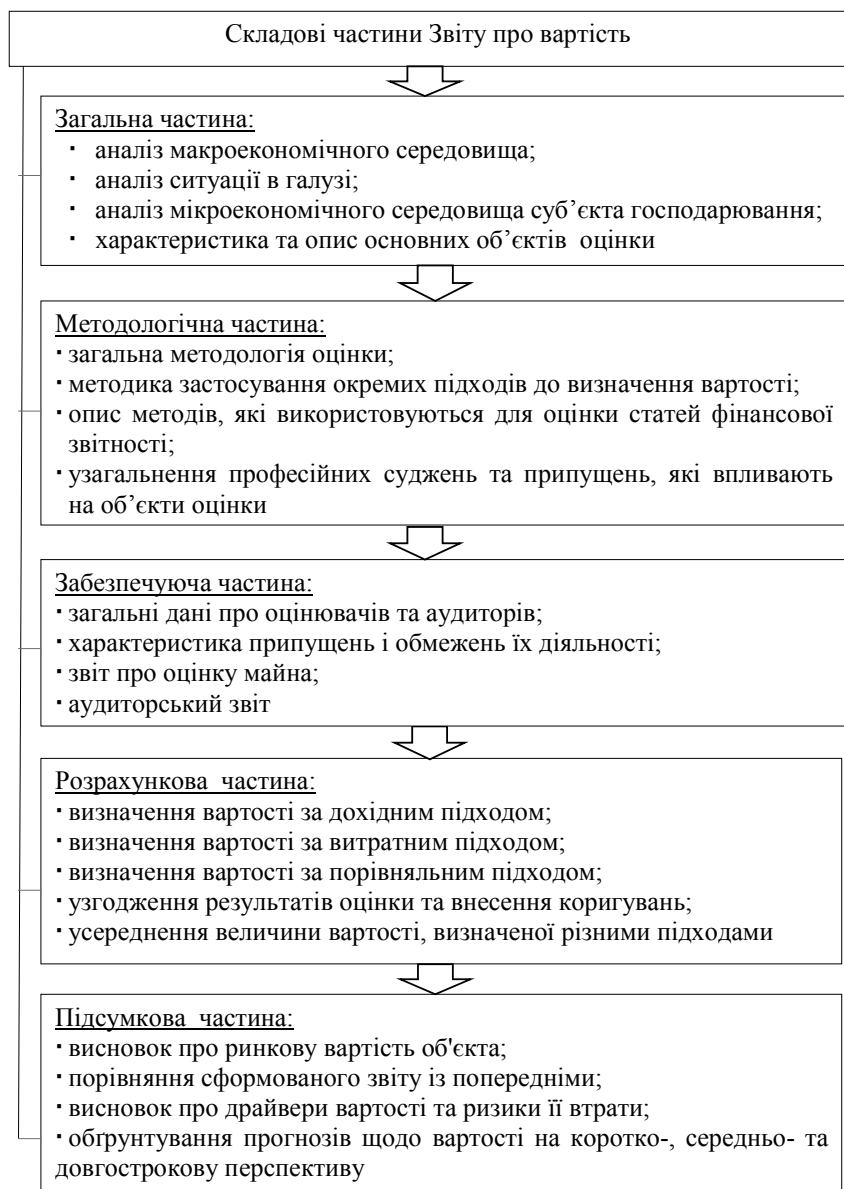

Рис. 1. Пропозиції щодо змісту Звіту про власність

Джерело: власна розробка.

чення інвесторів в частині очікування зростання вартості підприємства у майбутньому). Глобальною метою складання вартісно-орієнтованої звітності є усунення або мінімізація вартісних розривів. Вони можуть носити додатний характер, коли ринкова вартість перевищує балансову і має місце переоцінка підприємства. У разі від'ємних значень вартісних розривів балансова вартість підприємства перевищує ринкову, тобто має місце недооцінка цінних паперів (акцій).

Надамо коротку характеристику основних форм вартісно-орієнтованої звітності.

I. Звіт про загальну дохідність та інформацію з ринків капіталів розкриває інформацію про ринкові фактори створення вартості для внутрішніх і зовнішніх користувачів і включає такі показники: скоригована кількість простих та привілейованих акцій; динаміка ринкового курсу акцій та її аналіз; оборотність акцій (динаміка та обсяги укладених угод); дивіденд на акцію та дивідендна політика; дохід на акцію (EPS); ринкова капіталізація підприємства; співвідношення ринкової до бухгалтерської вартості власного капіталу; співставлення дохідності акцій із загальноринковим індексом дохідності (відносна результативність акцій).

II. Звіт про вартісно-орієнтоване управління включає додаткову інформацію про концепцію вартісно-

орієнтованого управління на основі обраного показника результативності (EVA, CVA, SVA, EP тощо). Вона призначена про розкриття внутрішніх драйверів створення вартості: показники результативності вартісно-орієнтованого управління на підприємстві, їх динаміка і прогнозування; фактори зміни показників результативності та побудова дерева вартості; система вартісно-орієнтованої мотивації топ-менеджменту та інших найманих працівників.

III. Звіт про стратегічні переваги та корпоративну соціальну відповідальність (Strategic Advantage & Corporate Social Responsibility Reporting) орієнтований на широке коло стейкхолдерів.

Таким чином, вартісно-орієнтована звітність є інструментом комунікаційної політики, вдала реалізація якої дозволить трансформувати вартісний потенціал корпорації у реальну вартість шляхом зменшення інформаційної асиметрії фінансової звітності та вартісних розривів.

В основі вартісно-орієнтованого корпоративного управління лежать механізми оцінки і моніторингу вартості бізнесу під впливом зміни чинників зовнішнього та внутрішнього економічного середовища, серед яких важливе значення мають курсова динаміка та інфляційні процеси. Вирішення глобальної задачі зростання вар-

тості підприємства потребує формування відповідного інформаційного забезпечення, зокрема документів про її ретроспективну, поточну і перспективну оцінку. Звіт про вартість суб'єкта господарювання не відноситься до обов'язкових форм фінансової звітності, це найважливіша форма управлінської звітності, яка лежить в основі розробки стратегії його розвитку, формування виробничої та інвестиційної програми, планування і прогнозування грошових потоків [13, с. 238]. На відміну від внутрішніх управлінських форм звітності, Звіт про власність має відкритий характер і призначений для інвесторів, кредиторів, інших стейкхолдерів для забезпечення їх довіри і залучення фінансових ресурсів. Ураховуючи, що відсутні єдині вимоги до змісту і структури Звіту про власність, висловимо свої пропозиції з цього приводу (рис. 1).

Вони зводяться до виділення таких складових частин Звіту про вартість: загальна, методологічна, забезпечуюча, розрахункова, підсумкова. На першому етапі аналізуються такі показники: макроекономічне середовище; ситуація в галузі; мікроекономічне середовище суб'єкта господарювання; надається характеристика та опис основних об'єктів оцінки. За отриманими результатами формується загальна частина Звіту про вартість. У методологічній частині наводиться загальна методологія оцінки; конкретизується застосування окремих підходів до визначення вартості в частині використаних методик; наводиться опис методів, які використовуються для оцінки статей фінансової звітності; узагальнюються професійні судження та припущення, які впливають на об'єкти оцінки.

Забезпечуюча частина, яка надає загальну характеристику суб'єктам оціночної діяльності та аудиторським фірмам, а також змісту їх звітів, призначена для надання впевненості користувачам Звіту про вартість щодо достовірності фінансової звітності та об'єктивності експертної оцінки майна, покладених в основу оцінки вартості.

У розрахунковій частині визначається вартість підприємства із використанням трьох методів (дохідного, витратного, порівняльного). На відміну від двох зазначених методів, порівняльний ґрунтується не на інформації фінансової звітності, а на даних про ринкові угоди з відповідними активами. Природно, що вартісні оцінки, отримані різними методами, будуть відмінними. Для можливості усереднення проводиться оцінка їх узгодженості і, у разі необхідності, вносяться відповідні корективи.

Обов'язковим елементом підсумкової частини Звіту про вартість є інформація про остаточне судження про ринкову вартість об'єкта оцінки. Дані поточного звіту мають порівнюватися зі звітами за минулі періоди, якщо вони є у наявності. Для управління вартістю підприємства доцільно виділити драйвери вартості та ризики її втрати, обґрунтувати прогнози щодо вартості на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу.

Як об'єкт управління, вартість потребує не тільки обліково-аналітичного, але і прогнозно-аналітичного забезпечення. У зарубіжній практиці для цього використовують технології EU FOREN Guide для систематичного, спільного процесу побудови бачення майбутнього, яке впливає на драйвери вартості та прийняття управлінських рішень [14, с. 13]. В основі ідеології фортсайта лежить синтез досягнень у сфері політичного аналізу, стратегічного аналізу та прогнозування.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Основний науковий результат статті полягає у визначенні методів облікового і прогнозно-аналітичного забезпечення управління вартістю корпорації, а також вимог до переліку форм і змісту вартісно-орієнтованої звітності та її транспарентності.

1. Механізм обліково-аналітичного забезпечення управління вартістю підприємства складається з таких елементів: відображення на рахунках бухгалтерського обліку, інструменти, методи (оцінка, формалізація, системно-цільовий та ситуаційний аналіз), моніторинг за ринковими індикаторами, вимірювання та розкриття статей фінансової звітності та додаткових звітів, формування управлінських звітів із вартісно-орієнтованого управління.

2. Транспарентність є ключовою характеристикою інформаційного забезпечення управління підприємством як відкритої системи. Піраміда якості інформаційної бази вартісно-орієнтованого управління складається з бухгалтерського обліку та стандартизованої звітності, фінансово-економічної аналітики на їх базі, позаоблікових показників (індикатори фондового ринку, результати операцій із цінними паперами на торгівельних майданчиках).

3. Управлінська звітність про вартість має складатися зі стратегічної, тактичної і оперативної. Стратегічна має формуватися за основними групами показників, що обумовлюють зростання ринкової вартості підприємства. Основою для складання стратегічних звітів мають бути тактичні звіти, предметом яких є оцінка конкурентних переваг і слабких позицій підприємства, що впливають на вартість. Оперативні управлінські звіти мають містити інформацію про поточні ринкові вартісні індикатори, їх порівняння з обліковими, результати переоцінки інструментів капіталу тощо.

4. Вартісно-орієнтована звітність (Value Reporting) є інструментом вартісно-орієнтованого управління, метою використання якого є зростання інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання та їх конкурентоспроможності на фінансових ринках. Вона покликана нівелювати інформаційну асиметрію фінансової звітності та ринків капіталів загалом в частині зменшення вартісного розриву, тобто різниці між бухгалтерською та ринковою вартістю. Вартісно-орієнтована звітність корпорацій складається на добровільній основі і містить такі елементи: Звіт про дохідність акцій та інформація з ринків капіталів; Звіт про створення вартості; Звіт про стратегічні переваги.

5. Вартісно-орієнтована звітність корпорацій формується за даними фінансового та управлінського обліку і має характер зовнішньої. На відміну від внутрішніх управлінських форм звітності, Звіт про власність має відкритий характер і призначений для інвесторів, кредиторів, інших стейкхолдерів для забезпечення їх довіри і залучення фінансових ресурсів. Формалізовано складові частини Звіту про вартість загальна, методологічна, забезпечуюча, розрахункова, підсумкова.

6. Використання на практиці запропонованих підходів до оцінки вартості підприємства та формування відповідних Звітів сприятиме наданню зацікавленим особам об'єктивної інформації, яка слугуватиме орієнтиром для придбання ними акцій, здійснення реального інвестування, видачі кредитів, купівлі-продажу як цілісного майнового комплексу, прийняття рішень про операції злиття (поглинання).

Перспективами подальших досліджень є розробка рекомендацій із уніфікації методів оцінки статей фінансової звітності українських підприємств відповідно до міжнародних стандартів.

Література:

1. Васильчук І. Вартісно-орієнтована звітність як інструмент досягнення стратегічних цілей підприємства. Ринок цінних паперів України. 2012. № 7. С. 65—72.
2. Гангал А. С., Церковнюк Я. С., Мандрик О. І., Главацький А. В. Облік, аналіз і звітність у забезпеченні управління виробничими запасами в контексті підвищення конкурентоспроможності та вартості вітчизняних підприємств. Ефективна економіка. 2018. № 10. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_10_39

3. Мельник Н. Транспарентність обліку як складова сприятливості ведення бізнесу в Україні. Бухгалтерський облік і аудит. 2015. № 4. С. 10—17.

4. Мельник Н. Г. Облікове забезпечення транспарентності в державному секторі: проблеми України та досвід ЄС. Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки. 2016. Вип. 24 (3). С. 147—155.

5. Недеря Л. В., Біла Д. В. Оцінка фінансової звітності в інформаційному забезпеченні вартості фінансово-кредитних установ. Ефективна економіка. 2017. № 11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_11_34

6. Корягін М. В. Коригування фінансової звітності для потреб оцінки вартості підприємства. Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Економічна. 2014. Вип. 44. С. 90—95.

7. Про гармонізацію вимог щодо прозорості відносно інформації про емітентів, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку: Директива 2004/109/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 грудня 2004 року. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2018/03/2004_109_%D0%84%D0%A1.doc

8. Про забезпечення прозорості у видобувних галузях: Закон України від 18.09.2018 № 2545-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-19#Text>

9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>

10. Темчишина Ю. А. Сучасні актуалітети комунікаційно-прогнозної функції стандартизованого обліку та звітності в контексті управління генеруванням доданої вартості промисловим підприємством. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2020. Вип. 4. С. 141—146.

11. Лаговська О. А. Драйвери вартості як основа побудови адаптивної моделі бухгалтерської звітності. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. 2012. Вип. 39. С. 74—79.

12. Макаренко Т. Ю. Вартісно-орієнтована звітність як фактор підвищення ринкової вартості підприємств. Economics. 2017. № 1 (29). С. 155—161.

13. Корягін М. В. Звітність про оцінку ринкової вартості підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2012. Вип. 22.8. С. 233—239.

14. Квітка С. А. Форсайт як технологія проектування майбутнього: новітні механізми взаємодії публічної влади, бізнесу та громадянського суспільства. Аспекти публічного управління. 2016. № 8. С. 5—15.

References:

1. Vasylichuk, I. (2012), "Cost-oriented reporting as a tool for achieving strategic goals of the enterprise", *Rynok tsinnykh papieriv Ukrainy*, vol. 7, pp. 65—72.

2. Hanhal, L. S., Tserkovniuk, Ya. S., Mandryk, O. I. and Hlavatskyi A. V. (2018), "Accounting, analysis and reporting in the management of inventories in the context of increasing the competitiveness and value of domestic enterprises", *Efektivna ekonomika*, vol. 10, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_10_39 (Accessed 27 March 2022).

3. Melnyk, N. (2015), "Transparency of accounting as a component of business benefits in Ukraine", *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, vol. 4, pp. 10—17.

4. Melnyk, N. H. (2016), "Accounting for transparency in the public sector: Ukraine's problems and the EU experience", *Zbirnyk naukovykh prats Podilskoho derzhavnoho ahrarno-tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 24(3), pp. 147—155.

5. Nedera, L. V. and Bila, D. V. (2017), "Evaluation of financial statements in the information support of the value of financial institutions", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_11_34 (Accessed 27 March 2022).

6. Koriahin, M. V. (2014), "Adjustment of financial statements for the purposes of estimating the value of the enterprise", *Visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii. Serii: Ekonomichna*, vol. 44, pp. 90—95.

7. European Parliament and Council (2004), "On harmonization of transparency requirements regarding information on issuers whose securities are admitted to trading on a regulated market", available at: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2018/03/2004_109_%D0%84%D0%A1.doc (Accessed 28 March 2022).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On ensuring transparency in the extractive industries", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-19#Text> (Accessed 29 March 2022).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On accounting and financial reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (Accessed 30 March 2022).

10. Temchysyna, Yu. L. (2020), "Modern actualities of the communication and forecasting function of standardized accounting and reporting in the context of managing the generation of value added by an industrial enterprise", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 4, pp. 141—146.

11. Lahovska, O. A. (2012), "Cost drivers as a basis for building an adaptive accounting model", *Visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii. Serii ekonomichna*, vol. 39, pp. 74—79.

12. Makarenko, T. Iu. (2017), "Cost-oriented reporting as a factor in increasing the market value of enterprises", *Economics*, vol. 1 (29), pp. 155—161.

13. Koriahin, M. V. (2012), "Reporting on the assessment of the market value of the enterprise", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 22.8, pp. 233—239.

14. Kvitka, S. A. (2016), "Foresight as a technology for designing the future: the latest mechanisms of interaction between public authorities, business and civil society", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 8, pp. 5—15.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2022 р.

www.economy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. О. Веклич,

д. е. н., професор, головний науковий співробітник відділу екосистемного оцінювання природно-ресурсного потенціалу, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України"

ORCID ID: 0000-0003-4566-8701

В. М. Колмакова,

к. е. н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу екосистемного оцінювання природно-ресурсного потенціалу, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України"

ORCID ID: 0000-0002-2172-7351

І. В. Патока,

к. е. н., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник сектору збалансованого розвитку та екологічної оцінки відділу суспільної географії, Інститут географії Національної академії наук України

ORCID ID: 0000-0002-3810-2796

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.56

КОМПЛЕКС НОРМАТИВНО-ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОПОЗИЦІЙ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІНСЬКУ ПРАКТИКУ*

O. Veklych,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Scientist of the Department of Ecosystem Assessment of Natural Resource Potential, Public Institution "Institute of environmental economics and sustainable development of the National academy of sciences of Ukraine"

V. Kolmakova,

PhD in Economics,

Senior Researcher, Leading Researcher of the Department of Ecosystem Assessment of Natural Resource Potential, Public Institution "Institute of environmental economics and sustainable development of the National academy of sciences of Ukraine"

I. Patoka,

PhD in Economics, Senior Researcher, Senior Researcher of the Sector for Sustainable Development and Environmental Assessment of the Department of Social Geography, Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine

COMPLEX OF REGULATORY AND LEGISLATIVE PROPOSALS REGARDING THE IMPLEMENTATION OF THE ECOSYSTEM APPROACH IN MANAGEMENT PRACTICE

Нагальна потреба в формуванні інституціональних умов для впровадження екосистемного підходу в практику господарювання актуалізує розроблення конкретних рекомендацій органам державної влади в Україні. З огляду на це, у статті вперше представлено систематизований масив науково-прикладних пропозицій та законодавчих ініціатив по реформуванню системи екологічного управління на екосистемних засадах із урахуванням загальних процесів децентралізації та євроінтеграції. Для наочності й чіткості розуміння цих пропозицій їх згруповано в два блоки. У першому блоці запропоновано науково-прикладні рекомендації з означеної тематики, а у другому блоці — доповнення до чинних нормативно-правових актів у сфері екологічного законодавства з позиції унормування процесу збалансованого управління екосистемами, адресованих центральним органам влади.

* Статтю підготовлено за результатами дослідження в рамках прикладної НДР III-33-20 "Оцінювання екосистемних активів територіальних громад" і фундаментальної НДР III-38-22 "Екосистемні платежі як інструмент забезпечення сталого розвитку територій", що виконується в ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України".

Визначено, що розроблений авторський комплекс науково-практичних рекомендацій центральним органам влади та його сприйняття у вищих ешелонах виконавчої та законодавчої влади в підсумку надасть поштовх відповідним активним діям, закладаючи нормотворчі основи формування інституціонального середовища по впровадженню екосистемного підходу в господарську практику, що сприятиме підвищенню ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, належного соціально-територіальним спільностям.

The ecosystem approach from the management point of view is interpreted as a comprehensive adaptive management approach to balancing the key characteristics of ecosystems and public nature management to achieve both sustainable management and sustainable ecosystem capacity by ensuring their reproducibility in functional production of goods and services to meet current and future needs. One of the central positions of the introduction of the ecosystem approach in all areas of socio-economic development of the state is the active involvement of stakeholders in the process of balanced ecosystem management at all its hierarchical levels, starting from the grassroots level — territorial groups. European experience convincingly shows that the achievement of the goals of sustainable spatial development is ensured through the full mobilization of all types of local resources, in particular by taking into account the value of ecosystem assets and ecosystem services they produce in the interests of local communities. This approach provides an opportunity to identify the range of ecosystem services from the standpoint of their economic feasibility and include them as a commodity in economic circulation and, accordingly, in the system of management decisions in Ukraine. The solution of this problem actualizes the development of specific recommendations to public authorities to initiate the necessary regulatory and legal measures.

With this in mind, the article for the first time presents a systematized array of scientific and applied proposals and legislative initiatives to reform the environmental management system on an ecosystem basis, taking into account the general processes of decentralization and European integration. To clarify the understanding of these proposals, they are grouped into two blocks. The first block offers scientific and applied recommendations on this topic, and the second block — additions to existing regulations in the field of environmental legislation from the standpoint of regulating the process of balanced ecosystem management, addressed to central authorities.

It is hoped that the developed author's set of scientific and practical recommendations to central authorities and its adoption in the highest echelons of executive and legislative power will eventually give impetus to appropriate action, laying the foundations for institutionalization of the ecosystem approach to economic practice and promote efficiency of use of natural resource potential belonging to social and territorial communities.

Ключові слова: екосистемний підхід; екосистемні послуги; екосистемні активи; оцінювання екосистемних активів; соціально-територіальні спільноти; екологічне управління; екологічне законодавство.

Key words: ecosystem approach; ecosystem services; ecosystem assets; assessment of ecosystem assets; socio-territorial communities; environmental management; environmental legislation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У Законі України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" зазначено, що "метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем" [1]. Своєю чергою, екосистемний підхід із позиції управління трактується як комплексний адаптивний управлінський підхід до збалансування ключових характеристик екосистем і суспільного природокористування для досягнення одночасно сталого господарювання й сталого потенціалу екосистем на

основі забезпечення їх відтворювальної здатності щодо функціонального продукування товарів і послуг з метою задоволення поточних і майбутніх потреб [2, с. 59—60].

Однією з центральних позицій запровадження екосистемного підходу в усі напрями соціально-економічного розвитку держави є активне залучення зацікавлених сторін до процесу збалансованого управління екосистемами на всіх його ієрархічно впорядкованих рівнях, починаючи з вихідного низового рівня суб'єктів природокористування — територіальних угруповань як базових адміністративно-територіальних одиниць (громад). Європейський досвід переконливо свідчить, що досягнення цілей сталого просторового розвитку забезпечується за рахунок повної мобілізації всіх видів місцевих ресурсів, зокрема через врахування вартісних оцінок екосистемних активів і екосистемних послуг, які

ними продукуються, в інтересах територіальних спільнот.

Такий підхід дає нагоду ідентифікувати спектр екосистемних послуг з позиції їх господарської доцільності та включити їх як товар в економічний обіг і, відповідно, в систему прийняття управлінських рішень і в Україні. Звідси стає очевидною нагальна потреба в формуванні інституціональних умов для впровадження екосистемного підходу в практику господарювання територіальних громад і проведення відповідної інформаційно-просвітницької роботи. Вирішення цієї проблеми актуалізує розроблення конкретних рекомендацій органам державної влади по започаткуванню необхідних нормативних і правових заходів.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проведений пошук джерел у вітчизняній фаховій літературі, які би містили напрацювання та пропозиції центральним органам виконавчої влади щодо реформування системи екологічного управління на екосистемних засадах із урахуванням загальних процесів децентралізації та євроінтеграції, виявив повну відсутність належних публікацій. Тому надалі викладений матеріал, що ґрунтується на результатах новаторського дослідження проблематики оцінювання екосистемних активів теоретико-прикладного характеру (за авторством О.О. Веклич, В.М. Колмакової, І.В. Патоки), який, в свою чергу, спирається на фундаментальні офіційні документи ООН, Євростату, Світового банку, спеціалізовані публікації, зарубіжні й вітчизняні проєктні розробки з еколого-економічного й екосистемного обліку, вперше в українському науковому просторі конкретизує масив науково-практичних рекомендацій та законодавчих ініціатив щодо імплементації екосистемного підходу в управлінську та регуляторну практику, адресованих державним органам влади.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного напрацювання є репрезентація розгорнутого комплексу науково-практичних рекомендацій та законодавчих ініціатив для центральних органів влади щодо просування концепту екосистемних активів у сферу еколого-економічних інтересів соціально-територіальних спільнот, починаючи з низового рівня, задля досягнення цілей сталого розвитку та адекватності природоохоронної правової бази України нормам міжнародного екологічного законодавства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наразі пропонується комплекс відповідних авторських ініціатив, який для чіткості їх розуміння доречно згрупувати у два блоки. Першим блоком пропонується науково-прикладні рекомендації з означеної тематики для владних структур вищого рівня, а за другим блоком — конкретні пропозиції щодо удосконалення чинної законодавчої бази на екосистемних засадах.

Блок 1. Комплекс науково-практичних рекомендацій центральним органам влади щодо підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу територіальних громад завдяки імплементації оцінювання екосистемних активів

1. Рекомендується Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України звернутись до Міністерства розвитку громад і територій України з пропозицією щодо вдосконалення чинної "Методики формування спроможних територіальних громад", затверджену постановою № 214 Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р., із змінами, затвердженими постановою № 34 Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. [3], завдяки поглибленню нормативно-правового поняття спроможності територіальних громад уведенням в його змістове наповнення позиції щодо забезпечення на-

лежного рівня надання послуг у сфері охорони та відтворення навколишнього природного середовища. Включення цієї позиції в нормативно-правовий перелік змістовних ознак поняття спроможності територіальних громад усуватиме існуючу нині невідповідність цього поняття основним законодавчим нормативам реалізації і екологічної політики, і політики регіонального розвитку, зокрема прописам щодо природокористування та екологічного регулювання, які містяться в Законах України "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про місцеві державні адміністрації", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні", Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Запропоноване коригування нормативно-правового поняття спроможності територіальних громад позитивно впливатиме на активізацію процесу усвідомлення громадою та управлінськими органами, по-перше, соціально-економічної та екологічної значущості надання ними публічних послуг, що зменшують екологічний ризик і мінімізують забруднення та використання ресурсів, а по-друге, соціально-економічної та екологічної значущості проведення природозберігаючих заходів локального рівня для підтримки належного продуктивного стану їх екосистемних активів, які сприяють забезпеченню спроможності громади та її посилення і у майбутньому, згідно з стратегічними цілями та завданнями і Закону України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року", і Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179 (із змінами, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2021 р. № 202).

2. Рекомендується Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України звернутись до Міністерству розвитку громад і територій України з пропозицією запровадити в "Методику формування спроможних територіальних громад" положення щодо оцінювання екосистемного активу громади як складову аналізу природо-ресурсного потенціалу з метою визначення спроможності громади за допомогою відповідно розширеного переліку критеріїв.

3. Рекомендується Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України ініціювати здійснення офіційного перекладу на українську мову базових засадничих міжнародних нормативних документів Статистичної комісії ООН з системи еколого-економічного обліку, в яких міститься розгорнута інформація з тематики екосистемних активів і генерованих ними екосистемних послуг, а також алгоритму їх оцінювання. Йдеться, зокрема, про такі документи: 1) "System of Environmental-Economic Accounting — Experimental Ecosystem Accounting" ("Система еколого-економічного обліку: Експериментальний екосистемний облік") [4]; 2) "System of Environmental-Economic Accounting — Ecosystem Accounting. Final Draft" ("Система еколого-економічного обліку — Екосистемний облік. Фінальний проєкт") [5]; 3) "Technical Recommendations in support of the System of Environmental-Economic Accounting 2012 — Experimental Ecosystem Accounting" ("Технічні рекомендації з підтримки Системи еколого-економічного обліку 2012 — Експериментальний екосистемний облік" 6), котрі мають лише англomовну редакцію, що звужує можливість широкого ознайомлення з їх змістом українськими фахівцями та подальшого використанням їх положень при оцінюванні екосистемних активів.

4. Рекомендується Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України використати існуючі науково-прикладні розробки відділу екосистемного оцінювання природно-ресурсного потенціалу Дер-

жавної установи "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України" з оцінювання екосистемних активів територіальних громад для опрацювання відповідних методик, в тому числі методик щодо процедури, формалізації та розрахунку вартісних оцінок певних екосистемних послуг ґрунтів, поверхневих прісних вод, природоохоронної території/ландшафту, біорізноманіття рослинного та тваринного світу, занесених до Червоної книги України.

5. Рекомендується Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України розробити методичне забезпечення оцінювання екосистемних активів, пов'язаних із водою, яке можна представити у вигляді алгоритму із таких шести блоків. Перший блок передбачає розгляд сутності й диференційованих складових екосистемних активів, пов'язаних із водою із позицій екосистемного підходу; другий — визначає методологію ідентифікації комплексу екосистемних послуг, пов'язаних із водою, які можуть надаватися виявленими екосистемними активами в межах просторових утворень; третій — орієнтований на дослідження інтеграційних процесів, пов'язаних із вивченням комбінаторики екосистемних послуг і системної взаємодії територіальних просторів; четвертий — передбачає обґрунтування моделі відтворення екосистемних активів, пов'язаних із водою, у формальному вигляді із перспективною параметризацією їх складових; п'ятий — орієнтований на виявлення методів, які застосовуються для їх вартісного виміру; шостий — на вирішення питань фінансово-економічного врегулювання та визначення інноваційних шляхів сталого просторового розвитку місцевих соціально-територіальних спільнот.

6. Рекомендується Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України якнайшвидше ініціювати в Україні процес оцінювання біорізноманіття і екосистемних послуг, що ним надаються, як міждисциплінарного дослідження, що враховувало б найкращі напрацювання міжнародних проектів та досвід оцінок інших країн. Для цього необхідно розробити рекомендації та напроцювати завдання для першого етапу національного оцінювання послуг екосистем біорізноманіття та природоохоронних територій, зокрема:

- закласти в основу вітчизняної розробки висновки і рекомендації TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity), проєктів ESMERALDA (Enhancing ecoSystem sERvices mApping for poLicy and Decision mAKing), IPBES (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services);

- проаналізувати, як і на скільки оцінювання послуг екосистем можуть мати значення для добробуту людей в Україні, враховуючи досвід інших країн;

- проаналізувати та охарактеризувати тенденції стану екосистем, екосистемних послуг та біорізноманіття в Україні;

- сформувати статистичну базу з відповідною та достовірною інформацією про природний капітал;

- переглянути чинні методи оцінювання послуг екосистем та врахувати сферу застосування, переваги та недоліки різних підходів та методів оцінювання у процесі прийняття управлінських рішень на різних рівнях управління (враховуючи напрацювання проєктів та ініціатив SEEA, MAES, OpenNESS, OPERAs, Millennium Assessment, TEEB);

- забезпечити інформаційну платформу для поширення інформації та знань з проблематики оцінювання екосистемних послуг та економічної цінності природоохоронних територій в межах громад всім зацікавленим особам щодо прийняття управлінських рішень у сфері природоохоронного менеджменту.

Блок 2. Комплекс законодавчих ініціатив для органів державної влади щодо впровадження екосистемного підходу до управління природно-ресурсним потенціалом

1. Пропонується чинний Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" в Частині I розділ "Біологічне та ландшафтне різноманіття" доповнити текстом у такій редакції: "Разом з тим недосконалість існуючої законодавчої бази, відсутність чітко визначеної стратегії розвитку заповідної справи та недосконалість системи управління нею, **НЕВІДПОВІДНІСТЬ МІЖНАРОДНИМ ВИМОГАМ ЕКОСИСТЕМНОГО УПРАВЛІННЯ ЩОДО ВРАХУВАННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ ДАНИХ ТЕРИТОРІЙ**, низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення організації і функціонування природно-заповідного фонду, невідповідність системи охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду сучасним вимогам, відсутність єдиної системи оплати праці, соціальних гарантій та пільг для їх працівників, низький рівень екологічної освіти та інформованості населення зумовлюють загрозу нецільового використання та втрати територій та об'єктів природно-заповідного фонду" [1].

2. Пропонується чинний Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" в Частині II "Мета, засади, принципи та інструменти державної екологічної політики" доповнити текстом у такій редакції: "Основними засадами державної екологічної політики є: досягнення рівності та збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети сталого розвитку; **ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ НА ЕКОСИСТЕМНИХ ЗАСАДАХ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНІШОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ**" [1].

3. Пропонується чинний Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" в Частині III "Стратегічні цілі та завдання" доповнити текстом у такій редакції:

"Ціль 2. Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України. Завданнями є:

- **ЗАПРОВАДЖУВАТИ ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ**;

"Ціль 3. Забезпечення інтеграції екологічної політики в процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України.

Завданнями є:

- включення питань щодо цінності біорізноманіття в національні, місцеві стратегічні, програмні документи та плани розвитку економіки та її галузей;

- **ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УСІХ РІВНЯХ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЄ ВРАХУВАННЯ ВАРТОСТІ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ ТЕРИТОРІЙ**" [1].

4. З огляду на відсутність в українській законодавчій базі нормативно-правового визначення поняття природного активу та екосистемних послуг, пропонується текст статті 1 позиції 1 Закону України "Про оцінку впливу на довкілля" № 2059-VIII від 23.05.2017 (із змінами, внесеними згідно із Законами України № 199-IX від 17.10.2019, № 733-IX від 18.06.2020, № 1657-IX від 15.07.2021) доповнити таким абзацом: "**ПРИРОДНИЙ АКТИВ — ЦЕ ПРИРОДНИЙ РЕСУРС, ЗАЛУЧЕНИЙ ДО ГОСПОДАРСЬКОГО ОБОРОТУ АБО ВИКОРИСТАНИЙ У ВИРОБНИЦТВІ ТОВАРІВ ЧИ НАДАННІ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ**" [7].

5. З огляду на відсутність в українській законодавчій базі нормативно-правового визначення поняття екосистемних послуг, пропонується текст статті 1 позиції 1 Закону України "Про оцінку впливу на довкілля" доповнити таким абзацом: "**ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ — ЦЕ ВНЕСКИ ЕКОСИСТЕМ У ВИГОДИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ІНШІЙ**

ЛЮДСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ" [7].

6. Пропонується текст статті 2 позиції 2 Закону України "Про оцінку впливу на довкілля" доповнити реченням "ТА ОБСЯГУ НАДАННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ, ЩО ПРОДУКУЮТЬСЯ ПРОСТОРОВОЮ ЗОНОЮ ПРИРОДНОГО АКТИВУ" після слів "з урахуванням стану довкілля". Тоді коригований повний текст статті 2 цього закону матиме таку редакцію: "Оцінка впливу на довкілля здійснюється з дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, з урахуванням стану довкілля ТА ОБСЯГУ НАДАННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ, ЩО ПРОДУКУЮТЬСЯ ПРОСТОРОВОЮ ЗОНОЮ ПРИРОДНОГО АКТИВУ в місці, де планується провадити плановану діяльність, екологічних ризиків і прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу (прямого та опосередкованого) на довкілля, у тому числі з урахуванням впливу наявних об'єктів, планованої діяльності та об'єктів, щодо яких отримано рішення про провадження планованої діяльності або розглядається питання про прийняття таких рішень" [7].

7. Пропонується у чинному Законі України "Про стратегічну екологічну оцінку" № 2354-VIII від 2018 р. (поточна редакція від 01.01.2020 р.) Частину 1 статті 5 доповнити пунктом 8 такого змісту: "8) ВНОСИТЬ ДО ЄДИНОГО РЕЄСТРУ СТРАТЕГІЧНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ ІНФОРМАЦІЮ ПРО ОЦІНКУ ЕКОСИСТЕМНИХ АКТИВІВ" [8].

8. Пропонується у чинному Законі України "Про стратегічну екологічну оцінку" в Частині 1 статті 6 у пункті 8:

8.1) текст після речення "застосування новітніх методів екологічної оцінки" доповнити реченням "МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ АКТИВІВ І ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ, ЩО НИМИ ПРОДУКУЮТЬСЯ".

8.2) доповнити пунктом 81 такого змісту: "81) ВЕДЕ ЄДИНИЙ РЕЄСТР ОЦІНЮВАННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ АКТИВІВ" [8].

9. Пропонується текст статті 1 розділу 1 "Загальні положення" Лісового кодексу України (документ № 3852-XII, поточна редакція від 01.01.2022), другий абзац, в якому прописано визначення лісів України, після слів "інші функції та" доповнити реченням "НАДАЮТЬ ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ, А ТАКОЖ"; далі — за чинним текстом. Тоді коригований повний текст другого абзацу статті 1 розділу 1 "Загальні положення" Лісового кодексу України матиме таку редакцію: "Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та НАДАЮТЬ ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ, А ТАКОЖ є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах" [9].

10. Пропонується в усіх статтях Лісового кодексу України, де прописано словосполучення "корисні властивості лісів" (у всіх відмінках) замінити на словосполучення "ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ ЛІСІВ" (у всіх відмінках).

Запропоновані коригування та доповнення до текстів статей Закону України "Про оцінку впливу на довкілля" і Лісового кодексу України не лише корелюють з наведеним у них базовими визначеннями основних їх понять, а й оновлюють та поглиблюють їх цільове значення адекватно до мети і положень Закону України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" щодо впровадження екосистемного підходу в управлінську практику.

11. З огляду на проект Закону "Про території Смарагдової мережі" № 4461 від 06.09.2021, метою якого відповідно до п. 2 пояснювальної записки до нього є

"встановлення правових та організаційних засад визначення територій Смарагдової мережі та управління ними в Україні для збереження природних оселищ та видів фауни і флори, що підлягають особливій охороні, правових та організаційних засад оцінки впливу на території Смарагдової мережі у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на території Смарагдової мережі, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів" [10, с. 2], з метою впровадження екосистемного підходу до оцінки впливу на довкілля на територіях Смарагдової мережі пропонується його розробникам у текст законопроекту внести доповнення щодо необхідності оцінювання екосистемного активу природоохоронних територій громад, спираючись на відповідне методичне та організаційно-правове забезпечення.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

З огляду на об'єктивну необхідність імплементації вартісного оцінювання внеску в добробут соціально-територіальних спільнот екосистемних активів і продукованих ними послуг, а відтак — на суспільну потребу в формуванні інституціональних умов для впровадження екосистемного підходу в практику господарювання, уперше в українському науковому просторі розроблено конкретні нормативні та правові ініціативи по започаткуванню та активізації відповідних заходів органами державної влади.

Представлено масив пропозицій центральним органам виконавчої влади по реформуванню системи екологічного управління на екосистемних засадах із урахуванням загальних процесів децентралізації та євроінтеграції. Для наочності й чіткості розуміння цих пропозицій їх згруповано в два блоки. Першим блоком пропонуються науково-прикладні рекомендації з означеної тематики для владних структур вищого рівня, а за другим блоком — доповнення положень чинних нормативно-правових актів у сфері екологічного законодавства з позиції імплементації екосистемного підходу в регулятивну та управлінську практику.

Слід сподіватись на те, що запропонований розгорнутий комплекс таких науково-практичних рекомендацій та законодавчих ініціатив для центральних органів влади надасть поштовх відповідним активним діям, закладаючи нормотворчі основи формування інституціонального середовища оцінювання екосистемних активів соціально-територіальних спільнот, починаючи з низового рівня.

У підсумку розроблений авторський комплекс науково-практичних рекомендацій центральним органам влади та його сприйняття у вищих ешелонах виконавчої та законодавчої влади, врешті-решт, сприятиме підвищенню ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, належного соціально-територіального спільнотам, насамперед, завдяки опрацюванню та внесенню змін до чинних нормативно-правових актів у сфері екологічного законодавства з метою приведення у відповідність до кореспондуючих положень Закону України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" по впровадженню екосистемного підходу в господарську практику.

Література:

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України № 2697-VIII від 28.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення 11.05.2022).

2. Веклич О.О. Сутність і зміст концепту "екосистемний підхід" в економічній науці. Економіка України.

2017. № 12. С. 52—67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_12_5c (дата звернення 11.05.2022).

3. Методика формування спроможних територіальних громад: постановою Кабінету Міністрів України № 214 від 08.04.2015 р. (із змінами, затвердженими постановою № 34 Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 11.05.2022).

4. System of Environmental-Economic Accounting 2012 — Experimental Ecosystem Accounting / United Nations, European Union, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Organization for Economic Co-operation and Development, World Bank Group. — New York, 2014. — 177 p. URL: https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/seeaRev/eea_final_en.pdf (дата звернення 20.05.2022).

5. System of Environmental-Economic Accounting — Ecosystem Accounting. Final Draft. Version 5, February 2021. 350 p. URL: [BG-3f-SEEA-EA_Final_draft-E.pdf](https://bg-3f-seea-ea_final_draft-E.pdf) (дата звернення 20.05.2022).

6. Technical Recommendations in support of the System of Environmental-Economic Accounting 2012 — Experimental Ecosystem Accounting. White cover publication, pre-edited text subject to official editing. United Nations, 2017. — 180 p. URL: https://seea.un.org/sites/seea.un.org/files/technical_recommendations_in_support_of_the_seea_eea_final_white_cover.pdf (дата звернення 20.05.2022).

7. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України № 2059-VIII від 23.05.2017 (із змінами, внесеними згідно із Законами України № 199-IX від 17.10.2019, № 733-IX від 18.06.2020, № 1657-IX від 15.07.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення 20.05.2022).

8. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України № 2354-VIII від 2018 р., поточна редакція від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text> (дата звернення 20.05.2022).

9. Лісовий кодекс України: Закон України № 3852-XII від 21.01.1994 р., поточна редакція від 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення 20.05.2022).

10. Пояснювальна записка до проекту Закону України № 4461 "Про території Смарагдової мережі" від 06.09.2021. 5 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/909392> (дата звернення 20.05.2022).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "About the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (Accessed 20 May 2022).

2. Veklych, O.O. (2017), "The essence and content of the concept of "ecosystem approach" in economics", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 12, pp. 52—67, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_12_5 (Accessed 20 May 2022).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "Methods of forming affluent territorial communities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text> (Accessed 20 May 2022).

4. United Nations (2014), "System of Environmental-Economic Accounting 2012 — Experimental Ecosystem Accounting", available at: https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/seeaRev/eea_final_en.pdf (Accessed 20 May 2022).

5. System of Environmental-Economic Accounting (2021), "Ecosystem Accounting. Final Draft", Version 5, February, available at: [BG-3f-SEEA-EA_Final_draft-E.pdf](https://bg-3f-seea-ea_final_draft-E.pdf) (Accessed 20 May 2022).

6. United Nations (2017), "Technical Recommendations in support of the System of Environmental-Economic Accounting 2012 — Experimental Ecosystem Accounting. White cover publication, pre-edited text subject to official

editing", available at: https://seea.un.org/sites/seea.un.org/files/technical_recommendations_in_support_of_the_seea_eea_final_white_cover.pdf (Accessed 20 May 2022).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On environmental impact assessment", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (Accessed 20 May 2022).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On strategic environmental assessment", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text> (Accessed 20 May 2022).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), The Law of Ukraine "Forest Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (Accessed 20 May 2022).

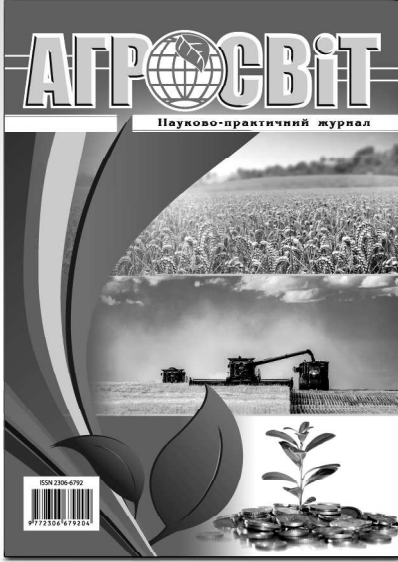
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), "Explanatory note to the draft Law of Ukraine № 4461 "On the territory of the Emerald Network", available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/909392> (Accessed 20 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 19.05.2022 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. О. Плахотнік,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту організацій та адміністрування,
Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське
ORCID ID: 0000-0001-9717-2877

А. А. Павленко,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня зі спеціальності 113 Прикладна
математика, Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське
ORCID ID: 0000-0002-1057-0694

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.62

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

О. Plakhotnik,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management
of Organizations and Administration, Dniprovsk state technical university, Kamianske
A. Pavlenko,

Applicant for higher education of the second (master's) level in the specialty 113 Applied Mathematics,
Dniprovsk state technical university, Kamianske

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF THE WORLD ECONOMY AND THE ECONOMY OF UKRAINE

У статті висвітлено джерела, процеси, що у сукупності утворюють явище глобалізації загалом й дозволяють розглядати її як самостійну і складну, але внутрішньо дуже суперечливу систему відносин.

Обґрунтовано доцільність інтеграції України до міжнародного співтовариства. Проаналізовано позиції України за окремими складовими індексу глобалізації. Досліджено соціально — економічні проблеми глобалізації. Приділено увагу проблемним моментам, пов'язаних з глобалізацією як розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Розглянуто як позитивні, так і негативні сторони впливу глобалізаційних процесів на економічний розвиток України.

Висвітлено вирішальну роль та розглянуто проблему збільшення впливу транснаціональних компаній в контексті світових процесів глобалізації.

Висвітлено різноманітність оцінок щодо наслідків глобалізації світового економічного простору. Наведено фактори, що перешкоджають вступу України до інтеграційних процесів світової економіки.

At the beginning of the third millennium, the world became a global economic system, and a globally functioning world economic mechanism emerged, elements of which became individual national economies. The world is living in an era of change leading to global integration due to the introduction of knowledge-intensive technologies and the creation of global infrastructure.

The article highlights the sources and processes that form the phenomenon of globalization in general and allows us to consider it an independent and complex but internally very contradictory system of relations.

The expediency of Ukraine's integration into the international community is substantiated. Ukraine's integration into the world community will provide an opportunity to open new horizons and additional opportunities to realize its potential and achieve a higher level of development as soon as possible, adopting the experience of other countries and adjusting it for its developing economy. Ukraine's position on some components of the globalization index is analyzed.

Socio-economic problems of globalization are investigated. Attention is paid to the problematic issues related to the globalization of both developed and developing countries.

The process of globalization's impact on the national economy of Ukraine is quite complex and controversial. Both positive and negative aspects of the impact on Ukraine's economic development are considered.

The crucial role and the problem of increasing the influence of transnational companies in the context of globalization are highlighted.

The concept of globalization is considered. Significant diversity of assessments of the consequences of the globalization of the world economic space is highlighted, namely the possibility of solving global socio-economic problems, ensuring harmonization of interests of developed and developing countries, sustainable development of the global system, and highly negative consequences of the open national economy. One of the main signs of intensifying globalization processes problems in the social and labor sphere is the growth of unemployment, deepening stratification between rich and poor, and weakening of traditional moral ties.

The objective reasons for the emergence of globalization processes are highlighted. The contradictions of the consequences of globalization on the state of the labor market are emphasized.

The factors that hinder Ukraine's accession to the integration processes of the world economy are presented.

Ключові слова: глобалізація, світове господарство, процес глобалізації, інтеграція, транснаціональні корпорації, національна економіка, модель розвитку.

Keywords: globalization, world economy, globalization process, integration, transnational corporations, national economy, development model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМ ЗАВДАННЯМИ

На початок третього тисячоліття світ перетворився на глобальну економічну систему, виник глобально функціонуючий світовий господарський механізм, елементами, якого стали окремі національні економіки. Світ живе в епоху змін, що ведуть до глобальної інтеграції, обумовленої впровадженням наукомістких технологій, створення світової інфраструктури.

Глобалізація виникла як процес, який якісно відрізняється від інтернаціоналізації не лише тим, що охоплює найширші сфери життя, а тим, що означає перехід до системи відкритого національного господарства до інтегрованого світового господарства. Глобалізація — це організація та розширення економічної діяльності за межами окремих країн, вона пов'язана з економічною відкритістю, зростанням взаємозалежності у всіх сферах життя суспільства.

В умовах формування сучасної моделі міжнародного поділу праці виникає потреба вирішення проблеми ефективної інтеграції у систему мікроекономічних зв'язків. Сьогодні ця система характеризується високим ступенем невизначеності, що ускладнює завдання реалізації національних економічних інтересів країн із перехідною економікою, у тому числі України.

Стосовно України одним із найважливіших етапів її інтеграції у світовий простір є входження до Європейського Союзу. Інтеграція України до Європейського Союзу є надзвичайно складною дилемою як для неї, так і для Європи. Вже сьогодні Україна здатна будувати свої зовнішньоекономічні відносини на взаємовигідних умовах. Високий рівень конкуренції на світовому ринку, гнучкість стратегії та тактики товаровиробників вимагають створення в Україні структур, які б забезпечували та координували функціонування зовнішньоекономічного комплексу, а також усієї інфраструктури зовнішніх економічних зв'язків. Прибуток у сфері технологій, зміна геополітики, розширення торгівлі та фінансових потоків створили величезні можливості та усунули бар'єри для пізнання методів щодо вирішення проблем, накопичених країнами у всьому світі.

Європейська інтеграція та членство у Європейському Союзі є стратегічною метою України тому, що найкраще реалізує національні інтереси у формуванні соціально — орієнтованої ринкової економіки та побудові розвинутої демократичної держави, зміцнює позиції країни у системі міжнародних відносин. Інтеграція України у світову співдружність на сьогодні найбільш обговорювана та хвилююча тема. Вступивши до Євросоюзу, Україна відкриває для себе нові горизонти, додаткові можливості для реалізації свого потенціалу, а також можливість якнайшвидше досягти вищого рівня розвитку, перейнявши досвід інших країн, скоригувавши його для своєї економіки, що розвивається.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Останнім часом спостерігається збільшення кількості наукових досліджень, присвячених теоретичним і прикладним аспектам проблем глобалізації, питанням визначення ролі та місця України в глобалізаційному світі, її інтеграції у світове господарство. Великий вклад у дослідженні даної тематики внесли такі вчені, як: С. Айтюв, А. Гальчинський, Ю. Богущкий, І. Бондар, А. Герман, Б. Гвоздов, В. Манзя, П. Лаудисіна, О. Власюк, Ю. Макогон, Е. Макгрю, Т. Орехова, А. Філіпенко, Т. Кравченко, О. Діба, О. Білоус, Д. Лук'яненко, С. Ткаченко, Т. Кравченко, О. Ковальова, А. Піскун, Б. Губський, В. Новицький, А. Уткін, В. Миронов [1—10] та інші. Проте питання щодо визначення ступеню впливу глобалізаційних процесів на розвиток світової економіки та економіки України потребують подальшого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою даного дослідження є висвітлення соціально-економічних проблем глобалізації, ідентифікація місця України в глобалізаційних процесах та виявлення впливу глобалізації на розвиток світової економіки та

Таблиця 1. Позиції країн у загальному рейтингу рівня глобалізації 2019 KOF Globalisation Index (рейтинг 2017 р.)

Країна	Загальний індекс глобалізації		Індекс глобалізації де-факто		Індекс глобалізації де-юре	
	місце	індекс	місце	індекс	місце	індекс
Україна	45	74,83	34	76,51	57	73,15
Швейцарія	1	91,19	1	91,65	6	90,73
Нідерланди	2	90,71	2	90,66	5	90,76
Бельгія	3	90,59	3	90,48	7	90,71

Джерело: побудовано автором на основі джерела [12].

Таблиця 2. Позиції країн у загальному рейтингу рівня глобалізації 2020 KOF Globalisation Index (рейтинг 2018 р.)

Країна	Загальний індекс глобалізації		Індекс глобалізації де-факто		Індекс глобалізації де-юре	
	місце	індекс	місце	індекс	місце	індекс
Україна	44	74,95	33	76,31	53	73,62
Швейцарія	1	90,79	1	90,81	7	90,78
Нідерланди	2	90,68	2	90,01	5	91,35
Бельгія	3	90,46	3	89,96	6	91,00

Джерело: побудовано автором на основі джерела [12].

Таблиця 3. Позиції країн у загальному рейтингу рівня глобалізації 2021 KOF Globalisation Index (рейтинг 2019 р.)

Країна	Загальний індекс глобалізації		Індекс глобалізації де-факто		Індекс глобалізації де-юре	
	місце	індекс	місце	індекс	місце	індекс
Україна	45	73,93	40	74,10	54	73,75
Нідерланди	1	90,91	2	90,12	5	91,69
Швейцарія	2	90,45	1	90,38	10	90,52
Бельгія	3	90,33	3	89,68	6	90,97

Джерело: побудовано автором на основі джерела [12].
економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Існування глобалізації як явища не викликає сумнівів і ніким не заперечується. Однак, існують різні думки вчених щодо тлумачення сутності категорії "глобалізація". Першопроходцем у дослідженні проблем глобалізації економіки і творцем терміну "глобалізація" є американський вчений Т. Левітт [13]. Учений тлумачив глобалізацію як об'єднання, інтеграцію ринків окремих продуктів, що виготовляються домінуючими у світі транснаціональними компаніями (ТНК). Він визнав майбутнє за ТНК, проте його інтерпретація глобалізації економіки, застосовна тільки до рівня фірм — вузька.

Насьогодні існує багато робіт, в яких більш широко трактується термін "глобалізація". Загалом глобалізація означає вихід національних економік за межі національних кордонів. Імпульсом цього процесу послужила науково-технічна революція, внаслідок якої кожній країні стало не вигідно мати своє виробництво і всі вони почали шукати свою нішу у світовому господарстві. Їх зростаючий взаємозв'язок набув глобального характеру.

Глобалізація, у її найширшому розумінні, означає інтеграцію країни у світове співтовариство. Точніше визначення глобалізації — це світовий обіг товарів, послуг, капіталу, інформації, ідей та людей. Це зростання міжнародної діяльності, що набуває різних форм. Наприклад, економічна глобалізація здійснюється у кількох напрямках: глобалізація виробництва, глобалізація торгівлі, фінансова глобалізація, трансформація механізмів міждержавного регулювання світової економіки [8].

Зміст глобалізації зводиться до зростання взаємодії між країнами: коли ринки стають все більш взаємопов'язаними і, відбувається величезне збільшення масштабів світової торгівлі, валютних потоків, руху капіталу, обміну технологіями, інформацією тощо. Глобалізація — це вищий етап інтернаціоналізації, коли нібито буде забезпечено гармонійне поєднання інтересів розвинених країн та країн, що розвиваються, багатих та бідних країн, досить сталий розвиток усієї глобальної системи та відновлено рівновагу між суспільством та природним середовищем.

Окрім економічних наслідків глобалізація включає екологічні, етнічні, політичні, міжнародні та інші аспекти. Зміст глобалізації складають різноманітні за їх походженням, сферами, проявами та наслідками процеси, що дозволяє розглядати глобалізацію як самостійну і складну, але внутрішньо дуже суперечливу систему відносин. У літературі найчастіше вказується на кілька джерел, що у сукупності й утворюють явище глобалізації загалом. Це:

- стабільні негативні екологічні та інші наслідки господарювання людини на планеті, що досягли у другій половині ХХ ст. масштабів, що загрожують небезпеками вичерпання рідкісних природних ресурсів і непереносимості за її наслідками мутації всієї біосфери Землі, включаючи людину;

- поява перших суб'єктів світової економіки та політики (транснаціональних корпорацій, держав, міжурядових організацій), поєднання інтересів яких дозволяє їм діяти глобально в одній або кількох сферах життєдіяльності;

- активність суб'єктів (насамперед США), яка спрямована на забезпечення їх поточних інтересів та зміцнення домінуючого становища у світовій економіці.

Усвідомлення того, що людство набуло епохи глобалізму, почалося на рубежі 1960-х рр. з доповідей Римського клубу та було продовжено у 1970-і рр. екологами. Проте у ті десятиліття представники обох напрямків не пов'язували свої висновки із проблематикою міжнародних відносин.

Міжнародні економічні організації стали запроваджувати єдині критерії макроекономічної політики (у сфері податків, зайнятості тощо).

Про рівень залученості національної економіки й всього світового виробництва в міжнародний обмін дають уяву різні індикатори (індекс глобалізації CSGR, індекс глобалізації Т.А. Kearney / Foreign Policy Magazine, соціологічний індекс глобалізації Global Index, KOF — індекс глобалізації). Розглянемо позиції України у загальному рейтингу рівня глобалізації. З метою оцінки рівня глобалізації використаємо систему кількісного вимірювання ступеня розвитку глобалізаційних процесів KOF, що вимірює економічні (обсяг міжнародних інвестицій, обмеження й податки на міжнародну торгівлю, рівень міжнародної активності тощо), соціальні (обсяг поштових відправлень, рівень культурної інтеграції, обсяг транскордонних грошових переказів, розвиток інформаційно — комунікаційної інфраструктури тощо) та політичні (кількість посольств, членство держав в міжнародних організаціях, ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів тощо) аспекти глобалізації. Методика оцінки KOF — індексу включає до себе три виміри: субіндекси економічної, соціальної та політичної глобалізації. Кожен з цих показників поділено на категорії де — факто та де — юре. Показники де-факто вимірюють фактичні потоки між країнами, а де-юре — їх інституціональні можливості. Кожен показник формується за даними світової офіційної статистики з 1970 р. та публікується з запізненням на два роки. Вимірюється за 100 — бальною шкалою.

Розглянемо позиції деяких країн у загальному рейтингу рівня глобалізації за три роки (табл. 1—3).

Таблиця 4. Позиції України у загальному рейтингу рівня глобалізації KOF Globalisation Index

Показник	Позиціонування	Період, що аналізується		
		2019 рейтинг 2017	2020 рейтинг 2018	2021 рейтинг 2019
Загальний індекс глобалізації	місце	45	44	45
	індекс	74,83	74,95	73,93
Індекс глобалізації де-факто	місце	34	33	40
	індекс	76,51	76,31	74,10
Індекс глобалізації де-юре	місце	57	53	54
	індекс	73,15	73,62	73,75
Економічна глобалізація	місце	72	66	71
	індекс	64,97	66,01	64
Соціальна глобалізація	місце	90	88	95
	індекс	70,29	70,38	69,04
Політична глобалізація	місце	30	32	32
	індекс	89,24	88,32	88,35

Джерело: побудовано автором на основі джерела [12].

Самими глобалізованими країнами світу є Швейцарія, Нідерланди й Бельгія. Відмінності між трьома ведучими країнами останніми роками мінімальні. Усі три країни мають високі коефіцієнти зовнішньої торгівлі та сильний фінансовий сектор. Чим вище значення індексу держави, тим більше вона залучена у світові процеси. Швейцарія, Нідерланди і Бельгія є координаційним центром для багатьох неурядових організацій. Нідерланди особливо характеризуються дуже високою мірою економічної глобалізації (фінансово привабливе місце для компаній, торгівля товарами через порти Роттердама тощо) [1]. Щодо України за загальним індексом глобалізації, то він має стійкий характер. Розглянемо позиції України за окремими складовими індексу глобалізації (табл. 4).

Якщо аналізувати тенденції зміни індексу глобалізації України за три роки, то стає помітно, що показники де — юре переважають над показниками де — факто. Як висновок, в процесах економічного, соціального й політичного характеру недостатньо задіяний створений законодавчий та інституційний механізм сприяння глобалізації. Найбільш схильній глобалізації виявилася політична сфера, що характеризується поширенням державної політики (89,24—88,35).

Процес впливу глобалізації на національну економіку України досить складний та суперечливий. Існують як позитивні, та і негативні сторони.

Позитивні сторони очевидні: можливість брати активну участь в обговоренні режимів регулювання міжнародних економічних відносин; скорочення витрат на здійснення зовнішньоекономічних операцій, що сприяє підвищенню цінової конкурентоспроможності українських виробників. Тим самим наша країна виконає одну з головних умов поглиблення відносин із Європейським союзом та отримає можливість захисту інтересів України та її підприємств відповідно до міжнародних форм та процедур.

Також позитивним фактором глобалізації для України є можливість її входження до міжнародних коопераційних проєктів, забезпечивши тим самим інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів та розширивши можливості більш вільного доступу до зарубіжних ринків за рахунок зменшення тарифних та нетарифних перешкод.

Негативними наслідками глобалізації є: домінування економічно розвинених країн; гноблення розвитку окремих галузей національної економіки, які через заміщення їх імпортом не готові до міжнародної конкуренції; соціальна нерівність у порівнянні з економічно успішними країнами; звільнення економічних сил, що посилюють нерівність у сфері зайнятості, у питаннях продуктивності праці, матеріального благополуччя тощо.

Глобалізація, що почалася, чітко розмежувала світ на центр і периферію. Вона рухається насамперед у найбільш розвинені частини світу: саме тут зосереджені всі ТНК, виробляється ледова частка валового внутрішнього продукту, сконцентровані всі фінансові корпорації, що обслуговують світову економіку. Тут найрозвиненіші і потужні у всіх відносинах держави, зацікавлені в глобалізації та здатні рухати її у всіх сферах життя, тут же утворюється найбільша частина забруднень довкілля. Наростаючий розрив між бідними та багатими країнами посилює міграційний тиск на останні й робить все більш нетерпимим збереження на планеті голоду, злиднів та відсталості. Прорив глобалізації до держав третього світу підриває традиційні відносини, породжує конфлікти, які вже не піддаються врегулюванню без втручання світової спільноти.

Глобалізація господарської діяльності в теорії при досконалій конкуренції, рівності умов позитивно впливає на розвиток економіки окремих країн та всього світу. Вважається, що завдяки цьому процесу досягається економія на масштабі виробництва, більш ефективно розміщуються фактори виробництва у світі, стають більш доступними досягнення науки та техніки. На практиці, як показав досвід 80—90-х років ХХ ст., вигоди від глобальної господарської діяльності, знаряддям якої виступають ТНК, дістаються провідним розвиненим країнам. Не дивно, тому що вплив англосаксонського економічного мислення "в наявності". У політичному відношенні глобалізація виступає інструментом держав, що ведуть в економічному відношенні, для вирішення завдань зміцнення своїх домінуючих позицій.

Концепція глобалізації включає положення про наявність єдиної держави, здатної діяти глобально та має світові інтереси у всіх найважливіших сферах. Різко загострюючи конкуренцію на національних ринках, глобалізація не дає зміцнити господарствам менш розвинених країн. Транснаціональні корпорації прагнуть підкорити соціальну спрямованість національного розвитку, що позначається на соціальній обстановці у всіх країнах — у країнах базування ТНК та у приймаючих країнах. Одним з наслідків цього є подальше зниження впливу на ринку праці організованої робочої сили. Світове господарство потребує вільного ринку праці, але він переважно створюється не за рахунок свободи пересування робочої сили між країнами, а внаслідок вільного вибору ТНК найкращих їм умов використання робочої сили. Для розвинених країн головний вплив глобалізації виявляється у тиску на зайнятість малокваліфікованих робітників.

Глобалізація економічних систем, що супроводжується посиленням відкритості національних господарств, сприяє ТНК швидко переводити з одного центру до іншого величезні фінансові кошти, вкидаючи ослаблені національні економіки у стан фінансових криз.

Геополітики та націоналісти вбачають у глобалізації лише форму світового панування США, що склалася до кінця XX ст. внаслідок зникнення колишньої другої наддержави — СРСР, у трансформації біполярного світу на монополярний. Інші бачать у глобалізації обумовлений об'єктивними причинами процес світового розвитку, що мало залежить (або зовсім не залежить) від еґотичних спонукань окремих країн, крім США.

Нарешті, треті вважають, що має місце поєднання об'єктивної динаміки світового розвитку із чітко заявленими претензіями США на лідерство (а по можливості і — пряме домінування) у ньому. Розглянемо їх.

1. Якщо "глобальний світ" — це не більше ніж ширма для позначення світового панування США, то всі інші держави можуть існувати в такій системі лише у підпорядкованому положенні. Не володіючи економічним потенціалом, щоб прямо протистояти тиску та диктату США, такі держави не повинні бути зацікавлені в тому, щоб надмірно включатися до процесів глобалізації. Отже, повинні стримано ставитися до політичного закріплення глобалізації як світопорядку, саботувати його формування та функціонування.

2. Якщо ж глобалізація — це обумовлений об'єктивними причинами процес світового розвитку, то в інтересах будь — якої країни якомога раніше увійти до нього, зайняти в ньому значуще для себе місце і використовувати можливості, що відкриваються глобалізацією з метою розвитку. Така зацікавленість країн у глобалізації не лише законна, вона закономірна і більш необхідна. Звичайно, світ не був би при цьому вільним від конфліктів, у ньому ще довго зберігалось б фактичне лідерство США, але він принципово відрізнявся б від описаної вище "моделі" панування однієї держави.

3. Нарешті, поєднання більш менш вираженого домінування США з тими елементами глобалізації, що зумовлені об'єктивним перебігом історичного розвитку, ставило б найбільш країн світу перед необхідністю якось обмежити імперсько-еґотичні домагання США та одночасно сприяти процесам глобалізації у тій частині, яка найбільш відповідала б інтересам конкретних держав.

Третій підхід, який виходить із того, що глобалізація спричинена об'єктивними причинами і в той же час вигідна США та групі "країн — олігархів", видається найточнішим. Техносфера служить матеріальною основою глобалізації, тому що виникає на базі міжнародного поділу праці, кооперації, інтернаціоналізації різних видів діяльності. Вона викликає до життя та розвиває нові глобально взаємопов'язані види діяльності у всіх сферах економіки, науки, культури; породжує необхідні їй фінансові потоки, не зупиняючись перед державами; народжує свої специфічні екологічні та інші глобальні наслідки. В результаті глобалізації формується ієрархія країн за їхнім місцем у системі функціональних зв'язків із зовнішнім світом; змінюється місце держави у всьому комплексі відносин, вбудовуючи його в нову систему глобальних відносин зв'язків та залежностей, розвиваючи традиційний суверенітет держави та доповнюючи її регуляцією по "вертикалі": регіон — держава — міждержавна інтеграція — глобалізація.

Необхідно констатувати, що глобалізація світового господарства — процес складний, суперечливий, багатовекторний. Як політики, так і науковці, остаточно не усвідомили його роль у розвитку людської цивілізації. Існує значна різноманітність оцінок наслідків глобалізації світової економіки.

Одні економісти з розвитком цього історичного процесу пов'язують можливість розв'язання глобальних соціально-економічних проблем, забезпечення гармонізації інтересів розвинених та країн, що розвиваються, сталий розвиток всієї глобальної системи, досягнення рівноваги між суспільством та природним середовищем.

Але багато економістів дотримуються і протилежних оцінок наслідків глобалізації. Найбільш характер-

ною є така: "Ідея глобалізації... є лише лукаво завуальованою установкою західного світу, який реально очолюється олігархами, на підпорядкування всієї планети та можливості експлуатувати більшу частину людства у своїх інтересах. Для реалізації своїх цілей олігархи укладають явні та таємні спілки, утворюючи певною мірою "братство", яке претендує на роль вершителя долі країн та народів планети".

Чимало науковців відзначають вкрай негативні наслідки відкритості національної економіки, що є однією з основних ознак інтенсифікації процесів глобалізації.

Найбільш концентровано таку оцінку глобалізації дано у висновках лауреата Нобелівської премії Мориса Алле. На основі аналізу класичної теорії порівняльних переваг, критичної оцінки її основних положень М. Алле приходить до висновку, що в сучасних умовах вільна торгівля у світовому масштабі, як провідна характеристика відкритості економіки може мати лише негативні наслідки. Самим суттєвим серед них є відносне зниження оплати праці та значне зростання безробіття.

Не ідеалізуючи і позитивні результати глобалізації, не можна також погодитись із твердженнями про те, що йдеться не про закономірний історичний процес розвитку світової економіки, а про наслідки дій верхівки фінансової олігархії. Водночас не можна стверджувати, що глобалізація — це панацея від усіх економічних негараздів. Процеси включення економік окремих країн у світове господарство є вкрай складними за змістом, суперечливими за наслідками і потребують зваженого, неупередженого аналізу та підготовки відповідних наукових висновків та рекомендацій.

Багато іноземних та вітчизняних економістів справедливо відзначають загострення, під впливом процесів глобалізації, проблем у соціально-трудовій сфері, проявом яких є зростання безробіття, поглиблення розшарування між багатими та бідними, ослаблення традиційних моральних зв'язків, зростання десолідаризації суспільства тощо.

Суперечливим за наслідками є вплив глобалізації на стан ринку праці. Фахівці Науково — дослідного інституту соціального розвитку при ООН, визнаючи неоднозначність та суперечливість впливу глобалізації на соціально-трудову сферу, зазначають: "Відкриваючи нечувані можливості одним людям і цілим країнам, ті ж глобалізаційні сили відіграють не останню роль у зростанні зuboжіння інших людей та країн, їхньої невпевненості у завтрашньому дні, у послабленні соціальних інститутів та систем соціального захисту, у розмиванні традиційних особистісних та громадських цінностей".

Під впливом лібералізації зовнішньої торгівлі, розширення меж відкритості національних товарних та фінансових ринків, зростання конкуренції між товаровиробниками відбуваються суттєві зміни у структурі та масштабах зайнятості. Дедалі більше розширюються можливості перенесення виробництва, а разом із ним — і робочих місць, — до інших країн, і, насамперед, у країни з дешевшою робочою силою. Безумовні переваги тут мають компанії розвинених країн, що виробляють конкурентоспроможну продукцію, мають можливість впливати на політичні рішення урядів країн світу, що диктують їм умови. Слід зазначити, що негативні наслідки глобалізації на ринку праці відчувають не лише країни, що розвиваються. Не є винятком погіршення ситуації у певних сегментах ринку праці в країнах із розвинутою ринковою економікою.

Вплив глобалізації на стан ринку праці наочно демонструє приклад нашої країни. Тут реальністю є вимивання з національного ринку праці робочих місць із високою та середньою освітою, погіршення перспектив зайнятості у галузях, які можуть і мають стати пріоритетними, зростання незатребуваності накопиченого людського капіталу, погіршення перспектив зайнятості у високотехнологічних галузях, створення робочих

мість, що погіршують професійно-кваліфікаційну структуру зайнятості тощо.

Інтеграція — це дія, або процес, що має своїм результатом, цілісність; об'єднання, поєднання, відновлення єдності; сторона процесу розвитку, пов'язана з об'єднанням у ціле різномірних елементів та елементів. Інтеграція — це об'єднання економічних, політичних, державних та громадських інститутів у рамках регіону, країни, світу [8].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Глобалізація — об'єктивний історичний процес. Але цей процес аж ніяк не безпроблемний. Він має як позитивні, так і негативні наслідки. Глобалізація насамперед зміцнює позиції індустріально розвинених країн, дає їм додаткові переваги. Вона створює реальну тенденцію завоювання світового господарства транснаціональними корпораціями та міжнародними фінансовими конгломератами, причому у своїх корисливих інтересах, аж ніяк не на користь абстрактного "глобального" суспільства. Таким чином, глобалізація — реальність сучасного суспільства і є комплексним процесом, що впливає на різні сфери функціонування суспільства, впливає на формування світової економіки з єдиним ринком, у якому вільно переміщуються капітал, товари, послуги та робоча сила.

Процес глобалізації міжнародної економіки не омине і Україну, яка поступово займає своє місце в системі нових міжнародних економічних відносин та активно впливає на всі аспекти економічного розвитку України. Потенціал України для участі у глобальних ринках достатньо високий, але він має як позитивні, так і негативні наслідки.

Щодо процесу європейської інтеграції — то він буде тривати далі непростим. Між іншим, інтеграція до Європи означає зростання відкритості національної економіки та конкуренції із боку фірм Європейського Союзу. При цьому неминучі досить болючі наслідки для окремих секторів виробництва та навіть регіонів, але, на превеликий жаль без цього неможливо сформувати національну стратегію подальшої інтеграції у світовий економічний простір. Проте потенційні досягнення та переваги європейської інтеграції перевищують можливі втрати та ризики.

Література:

1. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації. Монографія. Власюк О. С., Мокій А. І., Іляш О. І. та ін.; за ред. Власюка О. С. Київ: НІСД, 2017. 384 с.
2. Белоус О., Лукьяненко Д. Глобализация и безопасность развития. К.: КНЭУ. 2021. 733 с.
3. Гірман А. П., Гвоздов Б. Ю., Брусенцева А. С. Формування стратегії розвитку України в умовах глобалізації. Регіональні студії. № 24. 2021. С. 116—122. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39530/1/ФОРМУВАННЯ%20СТРАТЕГІЇ.pdf> (дата звернення 03.03.2022).
4. Діба О., Осадчий Є. Вплив глобалізації на соціально-економічний стан України. Ринок цінних паперів в Україні. 2014. № 7. С. 19—28.
5. Ковальова Г. П., Даніліян В. О. Україна у світових глобалізаційних процесах: виклики і відповіді. Науковий вісник. Серія "Філософія". Харків: ХНПУ. 2015. Вип. 45 (частина І). С. 229 — 241.
6. Кравченко Т. И., Миронов В. С. Интеграция Украины в современную мирохозяйственную систему. Международная экономика. Донецк: Родник. 2001. С. 89—97.
7. Макогон Ю. В., Орехова Т. В. Глобализация и Украина в мировой экономике. Д.: ДонНУ. 2004. 478 с.
8. Піскун А. В. Основні макроекономічні пропорції України. Статистичні методи оцінки соціально-еконо-

мічного розвитку країни і регіонів. Міжнародна науково-практична конференція "Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо— та мікроекономічному рівнях" (Одеса 22—23.04.2015). Одеса: ОНЕУ. 2015. С. 37—40.

9. Ткаченко С. Є. Аналіз сучасних процесів світової економічної глобалізації. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 4. С. 23—31.

10. Філіпенко А. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23 (3). С. 54—61.

11. Top 50 countries in the Globalization Index 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/268168/globalization-index-by-country/> (дата звернення 18.02.2022).

12. KOF Index of Globalisation. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (дата звернення 28.04.2022).

13. Levitt Th. (1983), The Globalization of Markets. N. Y.

References:

1. Vlasjuk, O. S. Mokij, A. I. and Iliash O. I. (2017), Bezpeka ta konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Security and competitiveness of Ukraine's economy in the context of globalization], NISD, Kyiv, Ukraine.
2. Belous, O. and Luk'ianenko, D. (2021), Hlobalyzatsiya y bezopasnost' razvytyia [Globalization and safety of development], KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Hirman, A. P. Hvozdoz, B. Yu. and Brusentseva, A. S. (2021), "Formation of Ukraine's development strategy in the context of globalization", Rehional'ni studii, vol. 24., pp. 116 — 122, available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39530/1/ФОРМУВАННЯ%20СТРАТЕГІЇ.pdf>, (Accessed 3 March 2022).
4. Dyba, O. and Osadchyj, Ye. (2014), "The impact of globalization on the socio — economic situation in Ukraine", Rynok tsinnykh paperiv v Ukraini, vol. 7, pp. 19—28.
5. Koval'ova, H. P. and Danil'ian, V. O. (2015), Naukovyj visnyk. Seriia "Filosofiiia", Kharkiv, KhNPU, vol. 45, no. 1, pp. 229—241.
6. Kravchenko, T. I. and Mironov, V. S. (2001), "Integration of Ukraine into the modern world economic system", Mezhdunarodnaya ekonomika [International economics], Doneck, Rodnik, pp. 89—97.
7. Makogon, Yu. V. and Orekhova, T. V. (2004), Globalizatsiya i Ukraina v mirovoj ekonomike [Globalization and Ukraine are in a world economy], DonNU, Doneck, Ukraine.
8. Piskun, A. V. (2015), "The main macroeconomic proportions of Ukraine. Statistical methods for assessing the socio-economic development of countries and regions", Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia. Naukovi problemy hospodariuvannia na makro-, mезo— ta mikroekonomichnomu rivniakh [International scientific-practical conference "Scientific problems of management at the macro-, meso- and microeconomic levels"], ONEU, Odesa, Ukraine, 22.04. — 23.04.2015, pp. 37—40.
9. Tkachenko, S. Ye. (2019), "Analysis of modern processes of world economic globalization", Ukrain's'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky, vol. 4, no. 4, pp. 23—31.
10. Filipenko, A. (2016), "International economic integration: modern theoretical discourse", Naukovyi visnyk Diplomatychnoi akademii Ukrainy, vol. 23 (3), pp. 54—61.
11. Statista (2022), "Top 50 countries in the Globalization Index 2021", available at: <https://www.statista.com/statistics/268168/globalization-index-by-country/> (Accessed 18 February).
12. KOF Swiss Economic Institute (2022), "KOF Index of Globalisation", available at: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (Accessed 28 April 2022).
13. Levitt, Th. (1983), The Globalization of Markets, NY, USA.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2022 р.

В. В. Ємець,
к. е. н., експерт ГО "Стратегічна група "Софія"
ORCID ID: 0000-0002-8747-2961

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.68

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА МІСЦЕВИЙ АСПЕКТИ

V.Yemets,
PhD in Economics, expert NGO "Strategic group "Sofia"

ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE POST-WAR PERIOD IN UKRAINE: REGIONAL AND LOCAL ASPECTS

У статті йдеться про необхідність, напрями та інструменти повоєнного відновлення в Україні на регіональному та місцевому рівнях. Зазначається, що прийняття основних стратегічних рішень щодо вектору економічного розвитку регіонів є відповідальністю центральної влади, тоді як змістовне наповнення економічного розвитку має бути сферою відповідальності місцевої влади, у тому числі органів місцевого самоврядування на рівні регіонів, районів та громад. Формування умов для економічного розвитку на регіональному та місцевому рівні має включати в себе наступні заходи: забезпечення першочергової ролі місцевої влади у формуванні стратегії регіонального розвитку; забезпечення стратегічного планування та прийняття середньо — і довгострокових програм розвитку територій; розширення фінансової бази місцевого самоврядування; збільшення ролі та максимальне розширення повноважень місцевої влади та розроблення відповідних правових механізмів щодо створення умов ведення бізнесу; збільшення інституційних та фінансових ресурсів місцевої влади для управління інвестиціями; посилення координації функцій центральної та регіональної влади; посилення участі та можливостей органів місцевого самоврядування у програмах транскордонного та регіонального співробітництва з країнами ЄС; посилення ролі місцевих бюджетів у здійсненні інвестицій в регіонах та удосконалення системи місцевих фінансів; розвиток міжрегіональної співпраці та участі різних регіонів у спільних проектах тощо.

The article deals with the need, directions and tools of post-war reconstruction in Ukraine at the regional and local levels. It is noted that the main strategic decisions on the vector of economic development of regions are the responsibility of the central government, while the content of economic development should be the responsibility of local authorities, including local governments at the regional, district and community levels. Creating conditions for economic development at the regional and local levels should include the following measures: ensuring the primary role of local authorities in shaping the strategy of regional development; ensuring strategic planning and adoption of medium — and long-term development programs; expanding the financial base of local self-government; increasing the role and maximizing the powers of local authorities and developing appropriate legal mechanisms to create the conditions for doing business; increase the institutional and financial resources of local authorities for investment management; strengthening coordination of central and regional government functions; strengthening the participation and capacity of local governments in cross-border and regional cooperation programs with EU countries; strengthening the role of local budgets in investing in the regions and improving the system of local finances; development of interregional cooperation and participation of different regions in joint projects, etc. The proposed directions and tools of regional and local development in

the postwar period will not only contribute to the overall economic recovery, but also create opportunities to address a number of long-standing problems, such as leveling regional disparities, improving energy security at the local level, improvement of spatial and territorial development, structure of the local economy, etc.

Ключові слова: регіональний розвиток, місцевий розвиток, економічне відновлення, місцеве самоврядування, місцева економіка.

Key words: regional development, local development, economic recovery, local self-government, local economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Завдання відродження України, і зокрема її економіки, промислової та соціальної інфраструктури, системи відтворення людського капіталу, має кілька вимірів. Так, на національний вимір необхідний для формування загальної "рамки", створення зрозумілого образу економіки майбутнього в цілому. В той же час, регіональний та місцевий виміри дають можливість забезпечити реалізацію загальнонаціональних завдань на окремо взятих територіях країни, таким чином "вирівнюючи" певні регіональні відмінності у контексті загальнонаціональних цілей і завдань. У зв'язку з цим осмислення напрямів змін у контексті повоєнного відновлення економіки на регіональному та місцевому рівнях є запорукою вдалого та ефективного відновлення та відбудови всього соціально-економічного механізму України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є розробка та викладення напрямів економічного розвитку України у повоєнний період на регіональному та місцевому рівнях, а також визначення основних пріоритетів і інструментів на яких центральна і регіональна влада мають зосередити свої зусилля.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням різних аспектів економічного розвитку України, зокрема їх регіональних та місцевих аспектів займалась і займається велика кількість вчених з України, серед них: В. Геєць, Ю. Уманців, М. Ільїна, Х. Прицула, Г. Возняк та інші.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток місцевого самоврядування і розширення повноважень територіальних громад є наріжним каменем гарантування безпеки, економічного зростання і соціальної стабільності єдиної України. На регіональному та місцевому рівнях існує більше можливостей для заохочення бізнесу та залучення інвестицій: простіше та швидше створити необхідні умови для запуску бізнес-процесів, налагодити контакти та встановити партнерські відносини з інвесторами, виконати пілотні проекти тощо. Як влучно висловились українська вчена Г. Возняк: "регіональний розвиток за своєю суттю — це економічна концепція, яка враховує взаємний вплив економічної діяльності та інтеграції ринків на територіально-географічні об'єкти" [1; 8].

Прийняття основних стратегічних рішень щодо вектору соціально-економічного розвитку регіонів є відповідальністю центральної влади, тоді як змістовне наповнення соціально-економічного розвитку має бути сферою відповідальності місцевої влади, у тому числі органів місцевого самоврядування на рівні регіонів, районів та громад. Це передбачає посилення суб'єктності місцевої влади.

Оновлені "правила гри" для регіональної місцевої влади та взаємодії бізнесу повинні передбачати такі основні напрями:

— Забезпечення першочергової ролі місцевої влади у формуванні стратегії регіонального розвитку та надання їй достатньої кількості інструментів для реалізації цієї стратегії. Місцеві громади тільки тоді отримають реальну самостійність і тільки тоді зможуть бути відповідальними за ситуацію на місцях, коли одержать право самостійно планувати свій розвиток і матимуть для цього відповідні ресурси і механізми. Місцеві ради повинні отримати реальну можливість щодо ухвалення місцевого бюджету, стратегії регіонального розвитку, інших документів щодо планів розвитку регіонів, готувати проекти цих документів та відповідати перед місцевими радами та громадами.

— Забезпечення стратегічного планування та прийняття середньо- і довгострокових програм розвитку територій. Для цього треба створити правову базу, забезпечити співпрацю місцевого самоврядування, уряду, приватних інвесторів. Гармонізувати процеси формування місцевих бюджетів із регіональними інвестиційними пріоритетами та національними стратегічними завданнями. В. Борщевський та ін. вказують, що "більшість державних і регіональних програм... мають переважно декларативний характер або не забезпечуються необхідними фінансовими ресурсами, що ускладнює, а подекуди і цілком унеможливує їхнє виконання" [9].

— Розширення фінансової бази місцевого самоврядування та відповідність повноважень місцевої влади ресурсам, що є у розпорядженні органів місцевого самоврядування. Усі основні сфери життєдіяльності територіальних громад мають перебувати у сфері відповідальності органів місцевого самоврядування. У тому числі, питання соціальної і соціо-культурної політики, підтримки правопорядку, розвитку територій. При цьому на центральному рівні повинні залишатись функції забезпечення національної безпеки і оборони, реалізації зовнішньої політики.

— Збільшення ролі та максимальне розширення повноважень місцевої влади та розроблення відповідних правових механізмів щодо створення умов ведення бізнесу, а також залучення та управління інвестиціями, а саме щодо: створення умов для залучення інвестицій (інвестиційний клімат), усунення адміністративних та інших перешкод для інвестування, супроводження інвестиційних проектів на місцях, спільного інвестування та участі у проектах державно-приватного партнерства тощо. З цього приводу доцільно висловився С. Воскобійник, який зазначає, що залучення інвестицій на місцевий рівень є показником стабільності й успішності соціально-економічного розвитку певної територіальної громади. При цьому роль органів місцевого самоврядування в процесі залучення інвестицій має зводитися до виконання таких функцій: формування привабливого для інвестора іміджу територіальної громади; створення сприятливих умов для надходжень та ефективної

реалізації інвестицій; створення ефективних каналів для поширення інформації про інвестиційний потенціал відповідної території; посередництво в налагодженні контактів і співпраці між представниками місцевого бізнесу і потенційними інвесторами [2, с. 401].

— Збільшення інституційних та фінансових ресурсів місцевої влади для управління інвестиціями у рамках відповідних територій. Збільшення фінансових ресурсів місцевої влади в процесі бюджетної децентралізації збільшує "капіталоємність" місцевих бюджетів і таким чином розширює можливості та доступ органів місцевого самоврядування до залучення інвестиційних та кредитних ресурсів для регіонального розвитку, до участі у проектах спільного фінансування.

— Посилення координації функцій центральної та регіональної влади для більш ефективного управління інвестиційними ресурсами на національному та регіональному рівнях. Як пише І. Грищенко: "необхідність удосконалення управління розвитком регіонів в Україні нині зумовлена, з одного боку, загостренням конкуренції територій щодо залучення і збереження різноманітних ресурсів, а з другого — підвищенням ролі територій щодо реалізації економічних реформ та формування точок зростання" [3].

— Посилення участі та можливостей органів місцевого самоврядування у програмах транскордонного та регіонального співробітництва з країнами ЄС. На це робиться акцент в Угоді про Асоціацію України з ЄС, що свідчить про можливості використання транскордонного співробітництва як каталізатора процесів європейської інтеграції України. Для цього необхідно передбачити створення інституційних можливостей заснування та розвитку різних форм транскордонного співробітництва, що підтримуються Євросоюзом. Насамперед, мова йде про євро регіони та об'єднання євро регіонального співробітництва, у форматі яких місцева влада повинна отримати додаткові можливості залучати інвестиції, зокрема, для реалізації спільних проектів транскордонного співробітництва. Як пишуть українські вчені Х. Притула та Я. Калат: "розвиток транскордонного співробітництва спрямований в першу чергу на забезпечення високої якості життя мешканців прикордонних територій, інфраструктурне забезпечення відповідних територій, вирішення спільних проблем суміжних територій..." [8, с. 30].

— Посилення ролі місцевих бюджетів у здійсненні інвестицій в регіонах та удосконалення системи місцевих фінансів збільшення видатків органів місцевого самоврядування у капітальні інвестиції в основні фонди, в т.ч. у житлово-комунальний сектор (системи опалення, водопостачання та водовідведення), охорону здоров'я та освіту, транспорт (дороги), сільське господарство. На думку Т. Крикун: "Важливим є перетворення місцевих бюджетів у ефективний інструмент фінансово-економічного регулювання, створення інституційних умов для підвищення ефективності прогнозування і планування їх дохідної та видаткової частини, управління бюджетними коштами, розмежування бюджетних видатків на виконання делегованих і власних повноважень місцевого самоврядування, удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин" [7].

— Розвиток міжрегіональної співпраці та участі різних регіонів у спільних проектах з метою посилення відносин між поділеними та ізольованими територіальними громадами в т.ч. через вирішення спільних для регіонів проблем, формування транспортної, комунікаційної, інформаційної інфраструктури.

Основні механізми та інструменти політики регіонального розвитку:

— Удосконалення процесу розробки та реалізації стратегій для регіонів з метою забезпечення довгострокового планування та можливості коригування, орієнтації на потреби інвесторів, потреби та прагнення

конкретних регіонів; більш активне залучення громадськості до розроблення стратегії тощо.

— Розширення права місцевих рад із землекористування передавати місцевим радам право управляти землекористуванням на відповідних територіях, у тому числі за межами населених пунктів, за винятком територій, відведених під стратегічні об'єкти національного значення, заповідники тощо. Зараз місцеві ради мають право визначати землекористування тільки у межах населених пунктів.

— Розвиток місцевої/комунальної економіки — в умовах глибокої кризи української економіки однією з рушійних сил відновлення може стати розвиток комунальної економіки. Місцеве самоврядування повинно стати активним суб'єктом економічної політики. У цьому контексті треба конструктивно використовувати європейський досвід та адаптувати найбільш ефективні механізми розвитку місцевих громад до українських реалій.

— Розвиток транскордонної співпраці муніципалітетів України і країн ЄС та надання місцевій владі додаткових повноважень щодо питань транскордонного співробітництва: ініціювання спільних проектів, пошуку партнерів та вибір формату співпраці, участі у спільному інвестуванні проектів тощо. Реалізація таких проектів на місцях дозволить створити позитивні приклади співпраці, поглибити ланцюжки кооперації з європейськими партнерами, швидше адаптувати місцевий бізнес до європейських стандартів та закріпитися на європейському ринку. Значний потенціал для розвитку закладений у проектах транскордонної співпраці українських та польських територій, зокрема в євро регіоні "Карпати" й у програмах транскордонного співробітництва України, Польщі та Словаччини.

— Підвищення ефективності використання таких інструментів як Державний фонд регіонального розвитку, державні замовлення, інвестиційні субвенції для стимулювання капітального інвестування на місцях. Спрямування діяльності Державного фонду регіонального розвитку в першу чергу на запуск та фінансування стратегічних регіональних капітальних проектів, пріоритет — підтримка інтегрованих програм та інфраструктурних проектів, що можуть стати каталізаторами розвитку на місцях.

— Проведення ревізії використання на місцях таких економічних інструментів, як спеціальні режими економічної діяльності (індустріальні парки, ТПР, спеціальні економічні зони), більшість з яких на сьогодні не виконуються. Вивчення європейського досвіду щодо створення транскордонних індустріальних парків, підготовка відповідного нормативного забезпечення для його запровадження з метою стимулювання використання новітніх технологій, створення робочих місць, розширення ринків збуту тощо.

— Запровадження гнучких інноваційних форм і механізмів стимулювання та підтримки розвитку малого та середнього бізнесу (з використанням європейського досвіду, в т.ч. надання венчурного або початкового капіталу, грантів та позик) для стимулювання місцевої економічної ініціативи, в тому числі через залучення коштів міжнародної технічної допомоги, грантів міжнародних організацій, використання механізму кластеризації тощо.

— Розвиток туризму з метою стимулювання економічного і соціального розвитку регіонів та наповнення місцевого та державного бюджету, в т.ч.: прийняття відповідного законодавства та створення нормативної бази, що врегульовує питання стандартизації та сертифікації робіт і послуг у туристичному бізнесі, удосконалення податкової політики тощо.

— Проведення підготовки та тренінгів керівного і кадрового складу органів місцевого самоврядування з метою посилення спроможності та якості врядування місцевих і регіональних громад та влад. Потрібні на-

вчальні програми для посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад та державних службовців з питань децентралізації фінансової системи, зміцнення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування, участі в донорських проектах.

— Більш активне задіяння потенціалу місцевого самоврядування та громадськості шляхом максимального залучення жителів територіальних громад до прийняття управлінських рішень; забезпечення відкритості та підзвітності органів місцевого самоврядування; розроблення механізмів контролю за якістю надання населенню адміністративних, соціальних та інших законодавчо визначених послуг тощо.

— Удосконалення на законодавчому рівні фінансових та організаційних механізмів державно-приватного партнерства з метою розширеного впровадження на місцевому та регіональному рівнях.

В умовах гострої необхідності надання імпульсу розвитку місцевої економіки набуває актуальності використання інструментів, які надають місцевому самоврядуванню можливості для спільного фінансування проектів місцевого розвитку з місцевою бізнес-спільнотою, з приватними і громадськими ініціативами. Крім того, ці інструменти дозволяють стимулювати ті сектори економік міст і сіл, які є найбільш пріоритетними для вирішення завдань розвитку конкретних територій.

Важливою умовою запуску місцевих економік є політика децентралізації, яка передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування, підвищення їхньої суб'єктності та зміцнення фінансової спроможності. "Саме регіональний рівень публічної влади виступає основним бенефіціарієм від децентралізації публічної влади в унітарній державі. Крім нормативного оформлення, регіональний рівень публічної влади децентралізованої унітарної держави набуває специфічного статусу територіальної громади, населення якої потребує на сукупність прав та обов'язків, притаманних населенню територіальної громади, зокрема, право місцеве (регіональне) самоврядування" [4].

Створення місцевих підприємств з максимально відкритою і підконтрольною громадам діяльністю поверне довіру громадян і дозволить мобілізувати і спрямувати кошти внутрішніх інвесторів на загальні потреби громади. В свою чергу, це призведе до реабілітації фінансово-банківського сектора, розморожування кредитування, залучення інвестицій і створення робочих місць. Це стане стимулом для економічного розвитку міст і сіл, з урахуванням особливостей кожної конкретної території. З огляду на основні європейські тенденції територіального управління основна увага та фінансова підтримка держави повинні фокусуватись на проблемних територіях (малозаселені, віддалені, де відсутні суб'єкти господарювання, соціальна інфраструктура зруйнована, екологічна ситуація є критичною тощо) та точках зростання місцевих економік (природні, матеріальні активи або суб'єкти господарювання, чия діяльність за належних умов здатна надати поштовх для розвитку території) [5, с. 28]. Більш того, необхідність забезпечення продовольчої, екологічної та енергетичної безпеки, а також фінансування проектів розвитку на місцях все це об'єктивно ставить завдання розробки і впровадження нових підходів до розвитку місцевої економіки.

Розвитку місцевої економіки сприятимуть наступні інструменти:

— створення місцевих банків як фінансового інструменту підтримки комунальної економіки. Місцеві банки зможуть обслуговувати рахунки місцевих підприємств, акумулювати гроші суб'єктів місцевої економіки з метою фінансування інфраструктурних проектів, в тому числі надання довгострокового фінансування. Крім того, місцеві банки будуть сприяти формуванню каналів залучення зовнішнього фінансування з метою

отримання більш дешевих коштів від іноземних фінансових установ та міжнародних організацій;

— розвиток комунальної енергетики передбачає створення комунальних енергокомпаній із зовнішніми інвестиціями, які будуть працювати на основі відновлюваних джерел енергії або тих, яких достатньо в конкретному регіоні (горючі сланці, торф, деревина та ін). Підсумком реалізації подібних проектів може стати оновлення енерго- і теплогенеруючих виробничих фондів, зменшення залежності від дорогої імпортованої сировини, поліпшення якості послуг ЖКГ;

— створення комунальних фондів спільного інвестування в реконструкцію житлового фонду за участю мешканців та місцевого бізнесу. Створення таких фондів може ініціювати місцева влада, а їхнє фінансування може проводитися за рахунок інвестиційної складової місцевих бюджетів, внесків мешканців, а також грошей місцевого бізнесу. З таких фондів буде фінансуватися ремонт і утеплення будинків, прокладання нових інженерних мереж і т.д.;

— запуск формату "муніципально-приватного партнерства", яке дозволяє без приватизації майна (яке перебуває в комунальній власності) залучати приватних партнерів до його модернізації, створення та управління. Цей інструмент дозволить підвищити ефективність управління, залучити інвестиції, впровадити інноваційні рішення, розподілити підприємницькі та інвестиційні ризики між партнерами.

Прикладом такого партнерства може бути спорудження комунальних платних доріг між населеними пунктами, а також розвиток місцевих транспортних компаній (для забезпечення транспортним сполученням найбільш віддалених територій);

— розвиток комунальних медичних установ, що буде набувати все більшої актуальності в умовах скорочення державного фінансування об'єктів сфери охорони здоров'я. Підтримка діяльності комунальних медичних установ повинна бути спрямована на реалізацію двох завдань. По-перше, збільшення доступу місцевих жителів до отримання більш широкого переліку сучасних медичних послуг. По-друге, поліпшення якості послуг, що вже надаються на місцях. Як приклад, приватний інвестор може закупити медичне обладнання, а місцева влада може передбачити спільне фінансування даного проекту або, наприклад, надання медичному закладу пільг з оренди приміщення;

— створення мережі продуктових кооперативів, через які будуть реалізовуватися в тому числі соціальні продовольчі товари. Такі кооперативи виконуватимуть два важливих завдання: вони будуть являти собою ринок збуту для продукції місцевих фермерів і фермерських господарств, а місцеві жителі отримають можливість купувати більш доступні і якісні продукти місцевого виробництва в своїх населених пунктах. Ці кооперативи будуть альтернативою торгівельним мережам і будуть орієнтовані на потреби місцевих покупців та виробників. Доступності продукції в кооперативах можна буде досягти за рахунок уникнення зайвих ланок посередників, а також підтримки місцевої влади, зокрема надання пільг для оренди приміщень тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Запропоновані напрями та інструменти регіонального та місцевого розвитку у повоєнний період сприятимуть не тільки загальному економічному відновленню, а й створять можливості для вирішення низки давніх проблем, таких як: вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку, підвищення енергетичної безпеки на місцевому рівні, підвищення показників екологічності та ефективності виробництва, покращення просторово-територіального розвитку, структури локальної економіки та ін.

Для вчених, які мають намір присвятити свої дослідження тематиці пов'язаній з економічним розвитком та відродженням економіки України на регіональному та місцевому рівнях, відкривається досить широкий спектр напрямів для досліджень — наукові пошуки можуть стосуватися, як найбільш перспективних напрямів розвитку окремо взятих територій та локацій, так і пошуку балансу між розвитком проектів національного значення та локального у контексті планування поствоєнного відродження економіки України.

Література:

1. Возняк Г. В. Регіональний розвиток: сутність і методична основа. Регіональна економіка. 2015. № 3. С. 34—43.
2. Воскобийник С. І. Політика органів місцевого самоврядування щодо залучення інвестицій. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2012. Вип. 1. С. 399—405.
3. Грищенко І. М. Зарубіжний досвід управління регіональним розвитком. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 5. — URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1245> (дата звернення: 25.04.2022).
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385.
5. Ільїна М.В., Шпиліова Ю.Б. Інституціональне середовище формування стратегії розвитку територіальних громад. Приазовський економічний вісник. 2020. Випуск 1 (18). С. 26—31.
6. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. 2015. 336 с.
7. Крикун Т. І. Місцеві бюджети як інструмент економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Ефективна економіка. 2020. № 12. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8470> (дата звернення: 25.04.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.124
8. Прутула Х., Калат Я. Розвиток євро регіонального співробітництва України та ЄС: сучасний стан та перспективи. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. Вип. 6 (116). С.27—31.
9. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь [В. В. Борщевський, Х. М. Прутула, В. Є. Крупін, І. М. Куліш]; НАН України. Ін-т регіон. досліджень; [наук. ред. В. В. Борщевський]. Львів, 2011. 60 с.
10. Уманців Ю. М., Міняйло О. І. Економічна політика держави в умовах глобальних трансформацій. Економіка України. 2018. № 9. С. 37—49.

References:

1. Wozniak, G. (2015), "Regional development: essence and methodical basis", Regional economy, vol. 3, pp. 34—43.
2. Voskobiynyk, S. (2012), "Policy of local governments to attract investment", Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration, Series: Management, Vol. 1, pp. 399—405.
3. Grishchenko, I. (2018), "Foreign experience in managing regional development", Public administration: improvement and development, vol. 5, available at: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1245> (Accessed 25 Apr 2022).
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "State strategy of regional development for the period up to 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text> (Accessed 25 Apr 2022).
5. Ilyina, M. and Shpilova, Y. (2020), "Institutional environment of formation of strategy of development of territorial communities", Priazovsky Economic Bulletin, vol. 1 (18), pp. 26—31.

6. Heitz, V. (2015), Innovatsijna Ukraina 2020: natsional'na dopovid' [Innovative Ukraine 2020: national report], Kyiv, Ukraine.

7. Krykun, T. (2020), "Local budgets as a tool for economic development of administrative-territorial units", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8470> (Accessed 25 Apr 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.124

8. Prytula, H. and Kalat J. (2015), "Development of Euroregional cooperation between Ukraine and the EU: current status and prospects", Socio-economic problems of the modern period of Ukraine, vol. 6 (116), pp. 27—31.

9. Borshechsky, V., Prytula, H., Krupin, V. and Kulish, I. (2011), Problemy ta perspektyvy rozvytku sil's'kykh terytorij Ukrainy (na prykladi Karpats'koho rehionu): naukovo-analitychna dopovid' [Problems and prospects of development of rural areas of Ukraine (for example Carpathian region): scientific and analytical report], NAS of Ukraine, Inst region. research, Lviv, Ukraine.

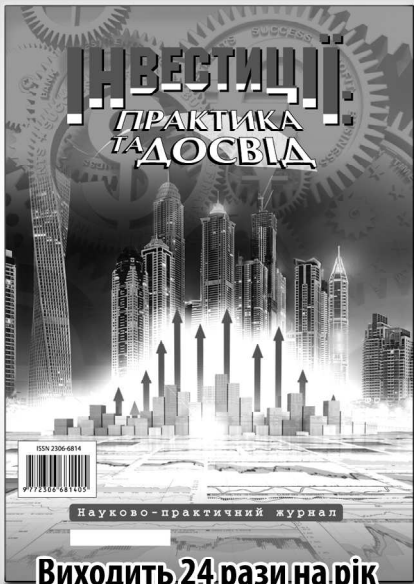
10. Umantsiv, Y. and Minyailo, O. (2018), "Economic policy of the state in the context of global transformations", Ukraine economy, vol. 9, pp. 37—49.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

А. М. Пронько,
к. е. н., доцент, доцент адміністративного менеджменту та державного управління,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-5633-901X

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.73

ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

L. Pronko,
PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University

ECONOMIC PRINCIPLES OF EMPLOYMENT FORMATION IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Доведено, що нині спостерігається кризова ситуація забезпечення сільськогосподарських підприємств працівниками виробничих спеціальностей. На сьогодні працівників масових професій готують не тільки в професійних технічних училищах і ліцеях, але й на виробництві. Основною причиною такої ситуації є відсутність у сільськогосподарських підприємств коштів для оплати підвищення кваліфікації працівників основного виробництва. Катастрофічна ситуація в сільському господарстві зумовлена старінням працівників у суб'єктах підприємницької діяльності в сфері агробізнесу.

Необхідно зазначити про поширеність у середовищі суб'єктів господарювання в сфері агробізнесу такого негативного явища як залучення працівників для виконання певних технологічних операцій без укладання трудової угоди. Наразі практично кожен п'ятий українець працює неофіційно — найчастіше у сільському господарстві, оптовій та роздрібній торгівлі, будівництві, транспорті та кур'єрській діяльності. Без сумніву, що ці працівники юридично не захищені безправними у відносинах з роботодавцем.

Істотна особливість використання трудових ресурсів у сільському господарстві полягає у нерівномірній зайнятості працюючих протягом року, що впливає з особливостей сільськогосподарського виробництва і, насамперед, сезонності. Яскраво виражена сезонність використання трудових ресурсів зумовлюється розбіжністю в часі виробництва і робочого періоду.

Основними шляхами нівелювання сезонності сільськогосподарського виробництва розглядаються: механізація та автоматизація найбільш трудомістких виробничих процесів і використання високопродуктивної техніки в напружені періоди; поєднання культур і сортів з різними строками ведення робіт, а також галузей, що сприяють вирівнюванню затрат праці; розвиток підсобних виробництв і промислів; агропромислової інтеграції; виявлення прихованих умінь працівників та їх використання в господарській діяльності організації.

Вважаємо, що низький рівень оплати праці призводить до відтоку робочої сили із сільського господарства в інші галузі й особисті селянські господарства. Парадокс сучасних реалій полягає в тому, що сільськогосподарські підприємства здебільшого залишаються рентабельними до тих пір, поки у них працюють робітники, які отримують невисоку заробітну плату. Це пояснюється тим, що зі зростанням величини оплати праці збільшується собівартість і, як наслідок, знижується рентабельність. Водночас, низький рівень заробітної плати слід розглядати як вимушений крок, що дає змогу підприємствам на певний період продовжити своє функціонування, оскільки втрачається її стимулююча роль, як вартості робочої сили що, в кінцевому рахунку веде до призупинення виробничо-господарської діяльності.

It is proved that now there is a crisis situation of providing agricultural enterprises with employees of production specialties. Today, workers of mass professions are trained not only in vocational technical schools and lyceums, but also in production. The main reason for this situation is the lack of funds for agricultural enterprises to pay for training of basic production workers. The catastrophic situation in agriculture is due to the aging of workers in agribusiness.

It is necessary to note the prevalence of such a negative phenomenon among business entities in the field of agribusiness as attracting employees to perform certain technological operations without concluding an employment agreement. Currently, almost one in five Ukrainians works informally — most often in agriculture, wholesale and retail trade, construction, transport and courier activities. There is no doubt that these employees are not legally protected by lawlessness in their relations with the employer.

An essential feature of the use of labor resources in agriculture is the uneven employment of workers during the year, resulting from the peculiarities of agricultural production and, above all, seasonality. The pronounced seasonality of the use of labor resources is due to differences in production time and working period. The main ways to level the seasonality of agricultural production are: mechanization and automation of the most labor-intensive production processes and the use of high-performance equipment in stressful periods; combination of crops and varieties with different terms of work, as well as industries that contribute to the equalization of labor costs; development of ancillary industries and crafts; agro-industrial integration; detection of hidden skills of employees and their use in the economic activities of the organization.

We believe that low wages lead to the outflow of labor from agriculture to other industries and personal farms. The paradox of modern realities is that agricultural enterprises for the most part remain profitable as long as they have low-wage workers. This is due to the fact that with increasing wages increases the cost and, consequently, reduces profitability. At the same time, low wages should be seen as a forced step that allows companies to continue to operate for a certain period, as it loses its stimulating role as the cost of labor, which ultimately leads to the suspension of production and economic activity.

Ключові слова: робоча сила, зайнятість, сільськогосподарське виробництво, заробітна плата, сезонність.
Key words: labor force, employment, agricultural production, wages, seasonality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сільському господарстві однією з насущних, що потребує серйозного та глибокого вивчення проблем, стала проблема кадрового забезпечення. Комплексний аналіз ситуації, що склалася в аграрному секторі України, показує, що одним з основних факторів стабілізації та розвитку сільськогосподарського виробництва, забезпечення продовольчої безпеки держави є повніше використання внутрішніх ресурсів і, насамперед, людського ресурсу. В умовах розвитку ринкових відносин, формування багатокладної економіки, становлення нових форм господарювання змінюються та зростають вимоги до якісних характеристик та професійного складу сільськогосподарських кадрів. Поряд із традиційними професіями та спеціальностями виникає попит на менеджерів, маркетингових, підприємців, аудиторів, антикризових менеджерів. У міру підвищення вимог до робочих кадрів, спеціалістів та керівників зростає необхідність у вдосконаленні форм та методів їх підготовки, створення ефективної системи безперервної професійної освіти всіх категорій працівників.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В Україні теоретичні, методологічні та прикладні проблеми зайнятості й регулювання ринку праці досліджують Л. Авдеєв, С. Бандур, В. Брич, О. Волкова, І. Гнибіденко, Т. Заяць, О. Левченко, Е. Лібанова, А. Лісогор, О. Магопець, Ю. Маршавін, В. Нижник, І. Петрова, М. Романюк, М. Семикіна, З. Смутчак, А. Шаульська, А. Червінська, Н. Шалімова, А. М. Фільштейн та ін. Проте, швидкоплинні зміни зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування сільських підприємств вимагають вимагає перегляду певних методичних підходів і розробки практичних рекомендацій щодо створення нових робочих місць в сільськогосподарському виробництві.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо стимулювання до зайнятості в сільськогосподарському виробництві сільської молоді.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні працівників масових професій готують не тільки в професійних технічних училищах і ліцеях, але й на виробництві. Основною причиною такої ситуації є відсутність у сільськогосподарських підприємств коштів для оплати підвищення кваліфікації працівників основного виробництва. Катастрофічна ситуація в сільському господарстві зумовлена старінням працівників у суб'єктах підприємницької діяльності в сфері агробізнесу. Знання та навички працівників основного виробництва, які отримали освіту в інших політичних і економічних умовах, не можуть повною мірою відповідати вимогам ринкової економіки [1]. Зміна характеру, спектру і сфер застосування праці вимагає від сучасного працівника постійного підвищення кваліфікації та поглиблення професійних знань. Так, на основі державно-приватного партнерства в регіонах України відкривають спеціалізовані центри з перепідготовки кадрів для сільськогосподарських підприємств.

Так, упродовж 2010—2020 рр. кількість зайнятих працівників у сільськогосподарських підприємствах поступово знизилася на 25 %, насамперед через впровадження інноваційних технологій, що спричиняє зниження трудоемкості виробничих процесів та орієнтацію більшості господарств корпоративного сектору аграрної економіки на виробництво менш трудомісткої сільськогосподарської продукції. Крім, того для оптимізації податкового навантаження більшість суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу — юридичні особи практикують найм працівників на основі строкових трудових угод з метою проведення комплексу сезонних робіт [2]. Решту часу вони перебувають на обліку в центрах зайнятості у статусі безробітних. Органи Державної служби статистики України відображають у звітності зайнятих працівників з урахуванням коефіцієнта повної зайнятості. Незважаючи на певний суб'єктивізм інформаційних масивів даних, вони свідчать про певні негативні тенденції зменшення кількості зайнятих у корпоративному секторі аграрної економіки.

Необхідно зазначити про поширеність у середовищі суб'єктів господарювання в сфері агробізнесу такого не-

Таблиця 1. Динаміка зайнятих працівників у сільськогосподарських підприємствах за видами економічної діяльності

Рік	Всього		У тому числі					
			рослинництво		тваринництво		змішане виробництво	
	осіб	% до всього	осіб	% до всього	осіб	% до всього	осіб	% до всього
2010	723390	100	494394	68,3	163332	22,6	65664	9,1
2011	664502	100	454110	68,3	149356	22,5	61036	9,2
2012	666761	100	477028	71,5	127735	19,2	61998	9,3
2013	645224	100	466326	72,3	119099	18,5	59799	9,2
2014	654722	100	497134	75,9	106847	16,3	50741	7,8
2015	563859	100	428321	76,0	92915	16,5	42623	7,5
2018	577807	100	446773	77,3	85719	14,8	45315	7,9
2019	556527	100	439414	79,0	71880	12,9	45233	8,1
2020	549254	100	430834	78,4	72849	13,3	45571	8,3
2020 р. до 2010 р., %	75,9		87,1	10,1 в.п.	44,6	-9,3 в.п.	69,4	-0,1 в.п.
2020 р. до 2019 р., %	98,7		98,0	0,6 в.п.	101,3	0,4 в.п.	100,7	0,2 в.п.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

гативного явища як залучення працівників для виконання певних технологічних операцій без укладання трудової угоди [3]. Наразі практично кожен п'ятий українець працює неофіційно — найчастіше у сільському господарстві, оптовій та роздрібній торгівлі, будівництві, транспорті та кур'єрській діяльності. Без сумніву, що ці працівники юридично не захищені безправними у відносинах з роботодавцем.

В 2020 році проти 2019 року в суб'єктах підприємницької діяльності у сфері агробізнесу — фізичних осіб спостерігається незначне зростання кількості зайнятих працівників (на 1 %). Пояснити це можна тим, що їхньою діяльністю є сімейний бізнес, що в нинішніх умовах вимагає їх легалізації з перспективою отримання пенсійного забезпечення, а також відбувається посилення частоти перевірок відповідними контролюючими органами за дотриманням норм трудового законодавства.

Орієнтація більшості суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу на виробництво продукції рослинництва спричиняє посилення концентрації зайнятих працівників у даній галузі. Наявність вищезазначеного процесу у виробничо-господарській діяльності сільськогосподарських підприємств зумовила збільшення зайнятих у рослинництві протягом 2010—2020 рр. на 10,1 в.п. При цьому відбувається зменшення чисельності зайнятих протягом досліджуваного періоду на 12,9 %, що пов'язано передусім з модернізацією матеріально-технічної бази висококонцентрованих господарств корпоративного сектору аграрної економіки (табл. 1).

Зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції в сільськогосподарських підприємствах пояснюється дією певних економічних чинників, головним чином через збитковість, що спричинило до більш ніж дворазового зниження чисельності зайнятих працівників у вищезазначеній галузі. Необхідно зазначити, що рівень трудоемкості виробничих процесів у тваринництві, передусім у молочному скотарстві, значно вищий ніж у галузях рослинництва. Вірогідно, що важливим чинником, який вплинув на зниження зайнятих у галузі тваринництва є технічне переозброєння матеріально-технічної бази в суб'єктах господарювання, особливо висококонцентрованих, які спеціалізуються на виробництві продукції м'ясного і яєчного птахівництва та свинарства.

Встановлено, що в суб'єктах господарювання, що за КВЕД класифікуються як сільськогосподарські підприємства, які ведуть змішане виробництво, займають незначну частку в структурі зайнятих працівників у сільському господарстві. Пояснити цю обставину можна в першу чергу трансформаційними процесами в аграрній економіці країни, що характеризується посиленням спеціалізації господарств корпоративного сектору.

Упродовж досліджуваного періоду у вищезазначеній категорії сільськогосподарських підприємств знизилася кількість зайнятих працівників, що викликано як банкрутством суб'єктів господарювання, так і зміною напрямів виробничо-господарської діяльності.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що впровадження інновацій у технологічний процес виробництва сільськогосподарської продукції та рівень спеціалізації сільськогосподарських підприємств впливають на кількість зайнятих. Так, упродовж досліджуваного періоду знизилася кількість зайнятих працівників в цілому по Україні, що працювали на умовах повної зайнятості, на 3 особи в 2020 р. і становила 11 осіб.

Вважаємо, що дана обставина є свідченням орієнтації на виробництво продукції рослинництва із застосуванням сучасної сільськогосподарської техніки. Подібна ситуація складається і по відношенню до фізичних осіб — підприємців у сфері агробізнесу. Використання зайнятих працівників у кількості 1—2 особи в більшості випадків забезпечується для виконання сезонних робіт. Варто зазначити, що в умовах запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення кількість їх суттєво зменшиться і в найближчій перспективі вони не будуть виконувати роль соціального підприємництва на селі внаслідок призупинення своєї виробничо-господарської діяльності.

Очевидно, що зі зменшенням кількості зайнятих у сільському господарстві скорочується їх робочий час. Цю тенденцію можна простежити за показниками фактично відпрацьованих годин за рік у розрахунку на одного працівника. За даними вибіркового обстеження населення з проблем зайнятості, у 2020 р. кожен четвертий працівник сільського господарства був зайнятий менше 30 год., а кожен десятий — менше 16 год. у тиждень. У середньому тривалість робочого тижня працівників сільського господарства була на 4,3 год. меншою порівняно із середньостатистичними показниками. Таке скорочення робочого часу зумовлено як технологічними, так і організаційними новаціями в нових господарюючих суб'єктах, які ведуть гнучку кадрову політику, що розглядається раціональним з економічного погляду. Варто зазначити, що неповна зайнятість для сільського населення неминуче спричиняє скорочення реальних доходів та погіршення якості життя.

Істотною особливістю використання трудових ресурсів у сільському господарстві полягає у нерівномірній зайнятості працюючих протягом року, що впливає з особливостей сільськогосподарського виробництва і, насамперед, сезонності. Яскраво виражена сезонність використання трудових ресурсів зумовлюється розбіжністю в часі виробництва і робочого періоду [4].

Таблиця 2. Групування сільськогосподарських підприємств за чисельністю зайнятих працівників у розрахунку на одне господарство за 2020 р., осіб

Групи за чисельністю працівників, осіб	Кількість господарств у групі	На 1 працівника					Рівень рентабельності, %
		площа с.-г. угідь на 1 працівника, га	середньомісячна оплата праці, грн	продуктивність праці, тис. грн	дохід, тис. грн	прибуток, тис. грн	
до 5	1282	162	5186	702	2538	545	27,4
6-10	1165	99	4290	498	1849	446	31,8
11-20	1543	87	4745	435	1577	373	31,0
21-50	2069	60	5303	342	1239	270	27,9
51-100	1100	52	5773	295	996	190	23,6
101-150	373	36	5941	280	861	121	16,4
більше 150	448	30	6953	361	929	144	18,4
У середньому по Україні	7980	47	6086	346	1068	199	22,8

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Основними шляхами нівелювання сезонності сільськогосподарського виробництва розглядаються: механізація та автоматизація найбільш трудомістких виробничих процесів і використання високопродуктивної техніки в напружені періоди; поєднання культур і сортів з різними строками ведення робіт, а також га-лузей, що сприяють вирівнюванню затрат праці; розвиток підсобних виробництв і промислів; агропромислової інтеграції; виявлення прихованих умінь працівників та їх використання в господарській діяльності організації.

Зниження сезонності у залученні трудових ресурсів — це реальний резерв підвищення ефективності не тільки їх використання, але і виробництва в цілому, тобто це сприятиме збільшенню обсягів виробництва продукції, отримання прибутку і високому рівню зайнятості населення в господарській діяльності підприємства.

Результати групування (табл. 2.) доводять, що в 2020 р. 16 % середніх і великих сільськогосподарських підприємств мали зайнятих 5 осіб, при найвищому рівні землезабезпеченості порівняно з іншими господарствами корпоративного сектору аграрної економіки. Таку тенденцію можна розглядати як орієнтацію цієї групи сільгосппідприємств на виробництво продукції рослинництва.

Необхідно зазначити, що проаналізовані вище суб'єкти господарювання характеризуються використанням інноваційних технологій, свідченням чого є високий рівень продуктивності праці, отримання доходу та прибутку в розрахунку на 1 працівника. Розрахунки в табл. 2. доводять, що зі зростанням кількості зайнятих працівників у виробництві знижується рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, що є свідченням орієнтації суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу на виробництво продукції тваринництва. Крім того, свідченням є невисокий рівень оновлення матеріально-технічної бази.

Отже, процес модернізації сільськогосподарського виробництва зумовлює скорочення кількості зайнятих у розрахунку на 1 суб'єкт господарювання залежно від рівня спеціалізації.

Так, протягом 2010—2020 рр. в сільськогосподарських підприємствах — виробниках продукції рослинництва кількість зайнятих зменшилася на 11 %, тваринництва — вдвічі, інших видів діяльності — у 2,2 рази. До основних чинників слід віднести використання інноваційних технологій виробництва, та наявність тенденції до зменшення кількості сільськогосподарських тварин по відношенню до підприємств, що спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва.

Одним основних показників, який активізує процеси зайнятості в сільськогосподарських підприємствах, є рівень заробітної плати. Встановлено, що упродовж 2010—2020 рр. суттєво збільшилася величини заробіт-

ної плати в сільському господарстві, що зумовлено збільшенням мінімальної заробітної плати, підвищенням попиту на кваліфіковану робочу силу.

Однак її рівень суттєво нижчий ніж у цілому по національному господарству, що є однією основних причин відтоку працівників в інші галузі. Водночас позитивну тенденцію, що має прояв протягом досліджуваного періоду, слід вказати підвищення оплати праці до середнього значення по країні.

Без сумніву, це позитивна тенденція, адже середня зарплата селян почала зростати динамічніше, ніж середня по країні, крім того, розрив між зарплатою із працівниками промисловості скорочується. Проте, зарплата працівників сільськогосподарських підприємств не досягла долларової вартості зарплат 2013 р., яка становила в середньому 303 дол. США, а в 2018 р. — 274 дол. США [5].

Вважаємо що низький рівень оплати праці призводить до відтоку робочої сили із сільського господарства в інші галузі й особисті селянські господарства. Парадокс сучасних реалій полягає в тому, що сільськогосподарські підприємства здебільшого залишаються рентабельними до тих пір, поки у них працюють робітники, які отримують невисоку заробітну плату. Це пояснюється тим, що зі зростанням величини оплати праці збільшується собівартість і, як наслідок, знижується рентабельність. Водночас, низький рівень заробітної плати слід розглядати як вимушений крок, що дає змогу підприємствам на певний період продовжити своє функціонування, оскільки втрачається її стимулююча роль, як вартості робочої сили що, в кінцевому рахунку веде до призупинення виробничо-господарської діяльності.

Ведення безвізового режиму для України значною мірою впливає на ринок праці в сільському господарстві, оскільки рівень середньої заробітної плати в цій галузі є одним із найнижчих в Україні. Із цієї причини певна частка працівників залишає свої робочі місця для пошуку в країнах ЄС вище оплачуваного робочого місця. Цей процес позначився і на внутрішньому ринку праці, оскільки роботодавці, щоб втримати на робочих місцях наявних працівників, змушені підвищувати заробітну плату.

Необхідно зазначити про процес вирівнювання заробітної плати між Україною і країнами ЄС, зокрема Польщею. Як свідчать результати дослідження, у 2018 р. рівень заробітної плати трактористів у Польщі — був 20 тис. грн за місяць, в Україні — відповідно 30—40 тис. грн у сезон збирання урожаю, в поза сезоном — 7,5—15 тис.; працівників птахофабрик у Польщі — 17 тис. грн за місяць, в Україні — відповідно 9-15 тис; по догляду і збору плодовоовочевої продукції в Польщі — 19 тис. грн за місяць, в Україні — відповідно 8 тис. грн [6]. При цьому слід враховувати, що тим, хто працює за кордоном, треба витратити значні кошти на оренду житла і харчу-

вання, отже реальні доходи в них будуть або менші, ніж виконуючи аналогічну роботу в Україні.

Слід наголосити, що за кордоном соціальні гарантії українським працівникам не забезпечуються, праця людей середнього і старшого віку оцінюється набагато нижче, ніж молоді. При цьому в Україні роботодавці віддають перевагу фахівцям із досвідом. Тим більше, практика діяльності агрохолдингів в Україні, які використовують новітню техніку і сучасні технології, доводить про реальні можливості отримання високої заробітної плати для тих працівників, які прагнуть до розвитку і опановують нові професії.

Очевидно, що механізація та автоматизація виробничих процесів у сільському господарстві скорочує потребу підприємств у низькокваліфікованих робітниках, натомість підвищує її у спеціалістах середньої та високої кваліфікації. Водночас дефіцит кадрів відчувається у всіх ланках виробництва. Однак, якщо на посади, які не потребують високого рівня фаховості, ще можна знайти кандидатів, то за кваліфікованих спеціалістів ведеться боротьба серед суб'єктів господарювання.

Зазначимо, що формування кадрового потенціалу для корпоративного сектору аграрної економіки здійснюється в закладах вищої аграрної освіти, де більша частка контингенту є вихідцями із села. Так, в Україні на сьогодні функціонує 23 ЗВО III—IV рівнів акредитації, яких 6 мають статус національних та 118 навчальних закладів I—2 рівнів акредитації. За даними НМЦ "Агроосвіта", загальна кількість студентів у 2020 р. перевищує 190 тис. осіб. Проте тільки 20% від усієї кількості студентів, які навчаються в українських аграрних ЗВО, після закінчення навчання працюють за фахом.

Основною причиною низької привабливості сільськогосподарського виробництва для молодих осіб є соціальна необлаштованість сільських населених пунктів. Адже різниця у рівні життя між містом і селом суттєва внаслідок нерозвиненості інфраструктури, недостатнього рівня соціального і медичного обслуговування, погіршення демографічної ситуації, низької ефективності і виробничої діяльності деяких сільськогосподарських підприємств. І це лише окремі чинники, які негативно впливають на прийняття рішення дипломованими спеціалістами працевлаштовуватися в сільському господарстві [7].

У 2020 р. держава звернула увагу на нестачу кадрів для сільського господарства та збільшила кількість держзамовлення (місця для безкоштовного навчання) за галузями знань "Аграрні науки і продовольство" — із 6,7% в 2018 р. до 6,9% в 2020 р. та "Інформаційні технології" — із 12,0% до 12,1%.

Встановлено, що аграрному секторі економіки існує розбіжність між рівнем пропозиції і вимогою розміру оплати праці. Так, стосовно посади генерального директора агрохолдингу рівень заробітної плати фахівців може коливатися від 5 до 20 тис. дол. США, наявність службового автомобіля, програми страхування та бонусів залежно від попереднього досвіду, функціональних обов'язків і управлінських навичок. У даній ситуації кожен показник має значення: відповідна освіта, практичний досвід роботи, площа сільгоспугідь і результати діяльності. Щодо посади головного ветеринара та головного технолога, то визначальними чинниками рівня заробітної плати є: досвід фахівця, масштабістність проєктів, розмір земельних угідь в обробітку або інноваційність технологій та техніки, із якими працював фахівець, наявність управлінських навичок, результативність на попередньому місці роботи. Як правило, досвідчені, кваліфіковані фахівці роботу самостійно не шукають, а компанії, вибудовують для них привабливі мотиваційні системи.

Рівень оплати праці для робітничих спеціальностей на практиці узгоджують із продуктивністю. За цим принципом працюють багато компаній, передбачаючи в

мотиваційних програмах не тільки залежність рівня оплати праці, але й інших кількісних показників. Результати дослідження свідчать, що збільшення розміру заробітної плати в сільськогосподарських підприємствах у середньому на 15—20%. Це можна пояснити як збільшенням мінімальної заробітної плати робітників, так і посиленням конкуренції на ринку праці.

Найбільший позитивний ефект від зростання мінімальної заробітної плати помічено в категорії робітників нижчої ланки та новоприйнятих працівників — подекуди дворазове підвищення заробітної плати, а розмір заробітної плати сільгоспробітників середньої ланки у цілому по країні фактично не змінилися. У великих компаніях та агрохолдингах ситуація із рівнем оплати праці не зазнала кардинальних змін, адже тут щороку переглядають зарплатний пакет, підвищуючи рівень мотивації працівників у середньому на 10% [8].

За результатами опитування працівників сільськогосподарських підприємств Вінницької області (562 особи), задоволені рівнем своєї заробітної плати 46,7% працівників. Таку ж частку працівників заробітна плата не задовольняє. Організацією праці цілком задоволена майже половина опитаних, ближче до задовільної оцінки — 26,7%, 6,6% — не задоволені, 6,6% — абсолютно не задоволені за недостатнього рівня облаштування робочих місць 13,3% працівників.

Розмір заробітної плати як системоутворюючий інструмент механізму функціонування ринку праці є ключовим елементом економічної системи держави. Поряд із цим рівень заробітної плати — один із основних показників і чинників якості соціально-економічного життя кожної країни. Заробітна плата розглядається як головне джерело доходів населення, мотиватор розвитку трудового потенціалу та потужний стимул підвищення продуктивності праці.

Проте існуючі проблеми у сфері оплати праці в Україні суттєво ускладнюють реалізацію цих функцій та створюють перешкоди на шляху позитивного впливу системи оплати праці на соціально-економічний розвиток України, можливості економічного зростання та підвищення якості життя населення. Однією з таких проблем є заборгованість із виплати заробітної плати. Затримки з виплатою винагороди за працю найманих працівників є не лише порушенням їхніх трудових прав, адже вони ставлять під загрозу економічний стан домогосподарств, залишаючи їх без засобів для здійснення нормальної життєдіяльності. Поряд із низьким рівнем оплати праці це явище є однією з основних причин поширення бідності серед працюючого населення, посилення соціальної напруженості. Невиплата заробітної плати безпосередньо впливає на фінансове становище і знижує життєвий рівень сільських родин, погіршуючи якість життя дітей, та перетворюється з економічного фактору життя в соціальний.

Незважаючи на посилення відповідальності за своєчасність виплати заробітної плати існує заборгованість по її виплаті, яка в 2020 р. становила 13,1 млн грн. Як свідчать результати обстежень, 61,1% заборгованості припадає на економічно активні підприємства, 37,8% — підприємства банкрути і решта 1,1% — на економічно неактивні суб'єкти господарювання. Проблема заборгованості із заробітної плати в Україні значною мірою зумовлена недоліками трудового законодавства, низькою платіжною дисципліною, недостатнім рівнем претензійно-позовної роботи зі стягнення заборгованості, високим рівнем збитковості підприємств, недостатньою ефективністю управління державним майном, застосування процедур реструктуризації, санації та банкрутства неефективно працюючих підприємств тощо.

ВИСНОВКИ

В Україні, як і в багатьох пострадянських республіках, вибір між зайнятістю і заробітною платою трансформувався у вибір між безробіттям і заборгованістю з

оплати праці. У результаті подібний підхід до адаптації ринку праці характеризується незначним збільшенням безробіття і вагомими проблемами із заробітною платою, передусім — хронічною заборгованістю з її виплати.

Відчутною причиною практики несвоечасної виплати заробітної плати є слабкий розвиток інститутів ринку праці, що мають не тільки реалізовувати економічні інтереси роботодавців, але і захищати права інших суб'єктів соціально-трудових відносин. Забезпечуючи на певний проміжок часу функціонування підприємствам, яким в іншому інституціональному середовищі загрожувала б реорганізація або ліквідація, невиклати заробітної плати підбивають стимули до реструктуризації, зумовленої інтересами довгострокового розвитку і забезпечення ефективності української економіки. Натомість відбувається консервація неефективної структури виробництва і зайнятості.

Крім того, практика невиклати породжує низку негативних екстернальних ефектів. Посилюється непрозорість трудових відносин, сповільнюються перерозподільні процеси на ринку праці, підбиваються основи трудових взаємин через недовіру трудових контрактів і договорів. Заборгованість підштовхує працівників у пошуках інших заробітків погоджуватися на незадекларовану зайнятість, що живить тінізацію ринку праці.

Крім того, головною проблемою у вирішенні проблеми зайнятості полягає в тому, що абітурієнти та студенти аграрних навчальних закладів мають чітке уявлення про умови праці на сільськогосподарських підприємствах та рівень її оплати. Цю негативну ситуацію можна частково вирішити шляхом включення села до єдиної загальноекономічної системи та зробити сільські території найбільш соціально привабливим, що сьогодні є реальністю у розвинених європейських державах. І, незважаючи на реалізацію державних та регіональних програм розвитку сільських територій, ситуація не зміниться без цілеспрямованої професійної орієнтації старшокласників та випускників шкіл. Але головне завдання, яке має ставитися перед аграрною освітою, — це виділення групи бажаних працівників на селі та всіляке сприяння їм як у плані підготовки, так і у плані реального матеріального стимулювання їх професійного розвитку безпосередньо на сільськогосподарському виробництві.

Література:

1. Варченко О.М., Свиноус І.В., Понедільчук Т.В. Розвиток підприємництва на базі особистих селянських господарств як засіб покращення якісної складової людського капіталу сільських територій. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2021 Вип 16. Т. 2. С. 114—125.
2. Селевко В. О. Трудові ресурси аграрних формувань регіону та ефективність їх використання. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. 2012. Т. 14, № 1 (2). С. 227—231.
3. Єрмаков О. Ю., Жибак М. М., Величко О. В. Трудові ресурси сільських територій та ефективність їх використання в сільськогосподарських підприємствах. Агросвіт. 2009. № 17. С. 15—19.
4. Машко А. О. Трудові ресурси як фактор формування агропродовольчого комплексу Черкаської області. Економічна та соціальна географія. 2013. Вип.3. С. 80—86.
5. Заяць Г. С. Людський потенціал соціальної сфери села: динаміка змін. Наукові праці МАУП. Економічні науки. 2016. Вип. 4. С. 48—52.
6. Васильєва О. О. Людський капітал в агропромисловому комплексі. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 11. С. 7—11.

7. Запукхляк В. М., Мельник О. І. Людський капітал як чинник підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України. Агросвіт. 2017. № 3. С. 40—44.

8. Нежид Ю. С. Зайнятість в аграрному секторі економіки: економічна сутність та чинники формування. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 4 (1). С. 65—70.

References:

1. Varchenko, O.M. Svinous, I.V. and Ponedil'chuk, T.V. (2021), "Development of entrepreneurship on the basis of personal farms as a means of improving the quality of human capital in rural areas", Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu, vol. 16, no. 2, pp. 114—125.
2. Selevko, V.O. (2012), "Labor resources of agrarian formations of the region and the efficiency of their use", Naukovyj visnyk L'vivs'koho natsional'noho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohij im. Gzhyts'koho, vol. 14, no. 1 (2), pp. 227—231.
3. Yermakov, O.Yu. Zhybak, M.M. and Velychko, O.V. (2009), "Labor resources of rural areas and the efficiency of their use in agricultural enterprises", Ahrosvit, vol. 17, pp. 15—19.
4. Mashko, A.O. (2013), "Labor resources as a factor in the formation of the agri-food complex of Cherkasy region", Ekonomichna ta sotsial'na heohrafiia, vol. 3, pp. 80—86.
5. Zaiats', H.S. (2016), "Human potential of the social sphere of the village: the dynamics of change", Naukovi pratsi MAUP. Ekonomichni nauky, vol. 4, pp. 48—52.
6. Vasyl'ieva, O.O. (2020), "Human capital in the agro-industrial complex", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 11, pp. 7—11.
7. Zapukhlyak, V. and Melnyk, O. (2017), "Human capital as part of improving the competitiveness of the agricultural sector of Ukraine's economy", Agrosvit, vol. 3, pp. 40—44.
8. Nezhyd, Yu.S. (2019), "Employment in the agricultural sector of the economy: the economic essence and factors of formation", Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi, vol. 4 (1), pp. 65—70.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

З. В. Мокринська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, фінансів та оподаткування,
Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-6546-412X

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.79

КОДЕКС ЕТИКИ ПРОФЕСІЙНИХ БУХГАЛТЕРІВ ЯК ОСНОВА ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНОЇ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Z. Mokrynska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting, Finance and Taxation, National Aviation University, Kyiv

CODE OF ETHICS FOR PROFESSIONAL ACCOUNTANTS AS A BASIS FOR BUILDING EFFECTIVE ACCOUNTING PRACTICES

Стрімкий економічний розвиток та домінування міжнародних корпорацій у світі призвело до необхідності посилення довіри до працівників бухгалтерії, які оперують обліковою інформацією. З огляду на особливості бухгалтерської професії визначено значення бухгалтерів для боротьби з корупцією у світі. Професія бухгалтера не обмежується вимогами лише національного законодавства, одночасно і принципи облікової діяльності побудовані на стандартах, які досить часто гармонізовані з міжнародними. Вимоги щодо етичних аспектів професії регламентуються Міжнародним кодексом етики професійних бухгалтерів. Узагальнено у кодексі не лише правила для бухгалтера, який працює як найманий працівник, але і подано детальні рекомендації для ведення приватної бухгалтерської практики. Проте, даний кодекс не є незмінною константою. Його редагують, доопрацьовують та вносять зміни із врахуванням тих викликів, з якими зустрічаються професійні бухгалтери сьогодні. На вміст кодексу впливають переконання тих, хто залучений до процесу розробки. Проте, Рада з міжнародних стандартів етики для бухгалтерів, яка є його розробником здійснює оперативний моніторинг основних напрямів можливих змін через опитування всіх зацікавлених стейкхолдерів. Дані зміни мають вплив не лише на кодекс етики, але і на стратегію та робочий план наступних чотирьох років самої ради. У статті досліджується порядок роботи міжнародних рад зі встановлення стандартів Міжнародної федерації бухгалтерів. Проаналізовано значення бухгалтерської професії у боротьбі з корупцією. Оскільки, випадки корупції можуть бути виявлені в будь-якій організації не залежно від її розміру чи сфери діяльності, то будь-який фахівець може стати мішенню шахраїв, і повинен дотримуватися кодексу етики, таким чином підтвердивши свою причетність до спільноти професійних бухгалтерів. Окрім того, професійні бухгалтери є активними учасниками боротьби з корупцією, про що свідчить і активна співпраця Міжнародної федерації бухгалтерів з іншими організаціями у цьому напрямі. Проаналізовано заходи проведені Радою з міжнародних стандартів етики для бухгалтерів для поширення Міжнародного кодексу етики професійних бухгалтерів.

The rapid economic development and dominance of international corporations in the world have led to the need to strengthen the trust of accounting staff who operate with accounting information. Given the peculiarities of the accounting profession, the importance of accountants in the fight against corruption in the world has been determined. The profession of an accountant is not limited to the requirements of national law, at the same time and the principles of accounting are based on standards that are often harmonized with international ones. Requirements for the ethical aspects of the profession are regulated by the International Code of Ethics for Professional Accountants. The code not only summarizes the rules for an accountant who works as an employee but also provides detailed recommendations for private accounting practice. However, this code is not a constant.

It is being edited, refined and amended to take into account the challenges facing professional accountants today. The content of the code is influenced by the beliefs of those involved in the development process. However, the International Ethics Standards Board for Accountants, which is its developer, monitors the main areas for possible change through a survey of all stakeholders concerned. These changes affect not only the code of ethics but also the strategy and work plan for the next four years of the council itself. The article examines the procedure for the work of international councils to establish standards of the International Federation of Accountants. The importance of the accounting profession in the fight against corruption is analyzed. Because corruption can be detected in any organization, regardless of its size or field of activity, any professional can be targeted by fraudsters and must adhere to a code of ethics, thus confirming its involvement in the community of professional accountants. In addition, professional accountants are active participants in the fight against corruption, as evidenced by the active cooperation of the International Federation of Accountants with other organizations in this area. The measures taken by the Council on International Standards of Ethics for Accountants to disseminate the International Code of Ethics for Professional Accountants are analyzed.

Ключові слова: кодекс етики, професія, бухгалтер, бухгалтерський облік, аудит.
Key words: code of ethics, profession, accountant, accounting, audit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективний та успішний бізнес, незалежно від його специфіки не можливо реалізувати без досвідчених співробітників в основі діяльності яких є професійна етика та досвід. Тому, ті співробітники, які безпосередньо пов'язані із обліково-аналітичною інформацією мають дотримуватися суворих стандартів етики та доброчесності, що у свою чергу забезпечує збереження довіри інших працівників підприємства, клієнтів та ділових партнерів. Чесність, вважається одним з компонентів етичних стандартів бухгалтерської практики. На основі специфічних особливостей бухгалтерської професії було узагальнено сукупність певних моральних норм, в рамках обраної спеціальності та узагальнено у Кодексі етики професійних бухгалтерів. Проте, процес доопрацювання та редакції даного кодексу продовжується, що дозволяє обґрунтувати актуальність подальших його досліджень у контексті значення для професії.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Велика кількість наукових та практичних статей, як вітчизняних так і закордонних спеціалістів, свідчать про актуальність досліджень професійної етики бухгалтерів. Аналіз національних особливостей застосування Міжнародного кодексу етики професійних бухгалтерів наведено у праці Т.В. Розіт, Т.А. Слюніної [1]. Перелік проблемних аспектів щодо впровадження та дотримання професійної етики бухгалтерів та аудиторів наведено у статті А.І. Орехової [2]. Дослідження бухгалтерської професії та особливостей застосування кодексу етики на прикладі банківського сектору у праці З. Тодоровича [3]. К. Макфейл, Д. Уолтерс [4] у своїй роботі наводять аналіз різних етичних питань, які можуть бути поставлені у бухгалтерському обліку та детально досліджують етику стосовно професії бухгалтера та етику як основу міжнародного проекту гармонізації бухгалтерського обліку. Проте, питання процесу реалізації змін Міжнародного кодексу етики професійних бухгалтерів у відповідь на потреби практикуючих бухгалтерів досліджено недостатньо.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою даної статті є дослідження процесу трансформації Кодексу етики професійних бухгалтерів, його впливу на бухгалтерську практику та розвиток професії у світі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасному світі через прогресивну професіоналізацію серед фахівців різних сфер діяльності все частіше

виникають фінансові скандали та моральні конфлікти, які практично неможливо вирішити лише за допомогою певних професійних знань. Тому в професійному середовищі провідним завданням авторів і упорядників етичних кодексів стало узагальнення та впровадження таких принципів і норм ділової етики, які безпосередньо направлені на вирішення морально-етичних питань, спірних ситуацій необхідних для запобігання зловживанням у професії. Звісно, бухгалтери, не єдині, для кого такі правила та норми існують. Свої професійні кодекси мають лікарі, науковці, журналісти та представники багатьох інших професій. Бухгалтери мають етичні обов'язки перед багатьма різними сторонами, як внутрішніми, так і зовнішніми щодо підприємства. Дослідження деяких етичних обов'язків бухгалтерів може допомогти зрозуміти, якою інформацією доречно поділитися з тими, хто працює у бухгалтерській службі.

Професія бухгалтера має вирішальне значення також і для досягнення цілей сталого розвитку. Починаючи від допомоги в розробці глобальних стандартів управління та правил, які лежать в основі функціонування сучасної економіки, до надання впевненості та практик фінансового управління, які забезпечують довіру в основі організацій, професія бухгалтера є основою економічного та соціального прогресу. Таким чином, робота бухгалтера завжди повинна виконуватися з професійною етикою та в інтересах суспільства, де б вона не реалізовувалась по усьому світі [5].

Безпосередня робота із обліковою інформацією, яка може становити комерційну таємницю, для бухгалтера свідчить і про велику відповідальність перед суспільством щодо надання достовірної фінансової інформації користувачам. Тому, професійні бухгалтери чи не щоденно зустрічаються з етичними викликами у даній професії. Окрім того, існують також і труднощі пов'язані із суттю бухгалтерської інформації, наприклад, з точки зору того, чи є вона приватним чи колективним благом, та хто отримає вигоду від поширення такої інформації.

Професія бухгалтера відіграє позитивну роль у боротьбі з корупцією, про що свідчать і численні дослідження. Корупція є однією з найбільш шкідливих і загальних проблем, з якими сьогодні стикаються люди усього світу. Серед її наслідків — негативний вплив на економічне зростання, який нівелює зусилля з подолання бідності та підриває довіру суспільства до бізнесу, уряду та верховенства права. Позитивна роль, яку відіграють бухгалтери в сучасному світі в боротьбі з корупцією, очевидна, а професіоналізм підкреслюється як важливий компонент успіху. Для досягнення успіху у вирішенні даної проблеми, важливо [6, с. 5]:

— здійснювати активну співпрацю в усіх сферах — бізнесі, уряді та професії, для запровадження чітких стандартів організаційного управління та забезпечення захисту для тих хто виявляє неправомірні дії;

— враховуючи значні витрати державного сектору, необхідно активізувати глобальний інтерес до надійного, прозорого та підзвітного управління державними фінансами;

— для підтримки суспільних інтересів необхідне більш глобальне прийняття високоякісних міжнародних стандартів фінансової звітності, аудиту та етики.

Професійні бухгалтери є частиною механізму управління, яка служить для боротьби з корупцією, і їх позитивний внесок посилюється там, де реалізуються функції контролю. Зв'язок між поширеністю професійних бухгалтерів у робочій силі та більш сприятливими оцінками щодо основних глобальних заходів протидії корупції сильніший у країнах G20, а також у країнах, які прийняли закони про боротьбу з відмиванням грошей відповідно до міжнародних рекомендацій. Професійні бухгалтери відіграють важливу позитивну роль у боротьбі з корупцією разом з іншими ключовими гравцями світової економіки. Робота професійних бухгалтерів має вирішальне значення для управління економікою, а разом з іншими важливими елементами служить підтримкою прозорості, підзвітності та верховенства права. Професійна етика, освіта та контроль, які є в основі професії бухгалтера відіграють позитивну роль у боротьбі з корупцією. Основними якостями, що дозволяють зробити бухгалтера глобальною професією, є його надійний Міжнародний етичний кодекс професійних бухгалтерів, вичерпні освітні вимоги та постійні механізми моніторингу та контролю [6, с. 6].

Українські бухгалтери також є частиною світової спільноти професіоналів, тому для них важливим є дотримання принципів Міжнародного кодексу етики професійних бухгалтерів (далі — кодекс). Переклад якого представлено на офіційному сайті Міністерства фінансів України 25 лютого 2021 року, при цьому сам кодекс вступив в дію ще з 15 червня 2019 року.

В основі Міжнародного кодексу етики професійних бухгалтерів [7] узагальнено фундаментальні принципи етики, а це чесність, об'єктивність, професійна компетентність та належна ретельність, конфіденційність та професійна поведінка — саме вони визначають стандарт поведінки, який очікується від професійного бухгалтера, і відображають першочергові вимоги до професії у відповідності з суспільними інтересами. Ці фундаментальні принципи, а також різні категорії загроз — незмінні. Також незмінними залишаються загальні вимоги щодо застосування концептуальної основи для відповідності основоположним принципам і, якщо можливо, незалежності.

Розробником Міжнародного кодексу етики для професійних бухгалтерів є Рада з міжнародних стандартів етики для бухгалтерів (IESBA — International Ethics Standards Board for Accountants) [8] Міжнародної федерації бухгалтерів (IFAC — International Federation of Accountants). Міжнародна федерація бухгалтерів є глобальною професійною організацією бухгалтерів, заснованою у 1977 році. Її місія полягає в тому, щоб служити інтересам суспільства, розвиваючи та презентуючи професію бухгалтера у всьому світі та сприяючи розвитку сильної міжнародної економіки шляхом встановлення та сприяння дотриманню високоякісних професійних стандартів, а також вирішення питань суспільного значення, в яких знання професії є найбільш актуальними. Починаючи з 63 членів-засновників з 51 країни, кількість учасників IFAC зросла до 180 членів і партнерів у 135 країнах і юрисдикціях по всьому світу, які представляють понад 3 мільйона бухгалтерів у державній практиці, промисловості та торгівлі, державному секторі та освіті на сьогодні [9]. Жодна інша професійна бухгалтерська організація у світі не має такої ши-

рокої міжнародної підтримки, яка характерна для IFAC. Дана організація також має на меті посилити дотримання цінностей професійних бухгалтерів через Кодекс етики професійних бухгалтерів Ради з міжнародних стандартів етики для бухгалтерів.

Даний кодекс має служити основою для інших кодексів етики, розроблених і використовуваних уже національними бухгалтерськими організаціями. Кодекс поширюється на всіх професійних бухгалтерів, незалежно від того, чи працюють вони в промисловості, торгівлі, державному секторі чи освіті. Також дана організація розробляє тлумачення кодексу для вирішення питань, які мають широке значення. IESBA служить суспільним інтересам, встановлюючи високоякісні етичні стандарти для професійних бухгалтерів і сприяючи зближенню міжнародних і національних стандартів етики. Єдиний набір етичних стандартів може підвищити якість та узгодженість послуг, що надаються професійними бухгалтерами в усьому світі, сприяючи, таким чином, довірі суспільства до професії бухгалтера.

Бухгалтери є надійними професіоналами як у державному, так і в приватному секторі. IFAC прагне використовувати свою репутацію для вирішення кількох критичних проблем, зокрема [10]:

1. Нормативна фрагментація. Неузгодженість у регулюванні між юрисдикціями коштує фінансовим установам від 5 до 10 відсотків річного доходу. Загальні витрати на глобальну економіку від регуляторної фрагментації становлять понад 780 мільярдів доларів США на рік.

2. Шахрайство та корупція. Ціна шахрайства та корупції в усьому світі становить щонайменше 2,6 трильйона доларів, або 5 відсотків світового валового внутрішнього продукту. Рада з міжнародних стандартів етики для бухгалтерів за підтримки IFAC публікує кодекс етики, який пропагує основні принципи професії.

3. Сталість. Навички бухгалтерів будуть ставати все більш затребуваними, оскільки цілі сталого розвитку актуальні — чи то для просування кліматичних заходів, чи для надання якісної освіти, чи для досягнення гендерної рівності.

4. Корпоративна звітність. Професійні бухгалтери надають інформацію та здійснюють аналіз, які аргументують рішення щодо всіх аспектів діяльності організації виконувати свою мету, стратегію та бізнес-модель, а також фінансово працювати та створювати цінність. Забезпечують належний зв'язок між фінансовою та нефінансовою інформацією, а також наявність чітких зв'язків між фінансовими показниками та основною діяльністю.

Ще у липні 2018 року Міжнародна федерація бухгалтерів та Міжнародна асоціація адвокатів (International Bar Association — IBA) підписали антикорупційний документ, відповідно до якого зобов'язуються виконувати надзвичайно важливу роль у боротьбі з корупцією глобальних професій у всьому світі. Дані організації спільно представляють юридичні та бухгалтерські професії в G20 та більш ніж 170 юрисдикціях по всьому світу, відіграючи важливу роль у навчанні, підготовці та підтримці даних професій для досягнення найвищого рівня доброчесності та етичних стандартів. Корупція є основною загрозою для економічної стабільності та зростання, для довіри громадян до державних і приватних установ, на які вони покладаються для забезпечення порядку, справедливості, а також для здатності громадян покращити своє життя. Протягом багатьох років поряд працюють професійні організації, уряд, регулятори, правоохоронні та міжнародні органи, які підтримують членів зазначених організацій у боротьбі з шахрайством, корупцією, ухиленням від сплати податків, відмиванням грошей та фінансуванням міжнародного тероризму. Ці міжнародні організації і далі продовжуватимуть цю роботу, відстоюючи верховенство права та основні цінності професій, а також нада-

Рис. 1. Напрями роботи міжнародних рад зі встановлення стандартів IFAC

Джерело: узагальнено автором на основі даних [12].

ватимуть підтримку для сприяння національному, міжнародному співробітництву та вдосконаленню систем моніторингу та системи контролю. Розуміючи, що злочинці намагаються зловживати послугами, наданими членами даних організацій, вони прагнуть забезпечити можливість для професій, які вони представляють, забезпечення інструментами для запобігання такому зловживанню. Таким чином IFAC та IBA співпрацюють в питаннях боротьби з корупцією в усіх її формах і прагнуть ділитися знаннями, навичками, досвідом з колегами-професіоналами та з усіма зацікавленими сторонами [11].

Для ефективного забезпечення реалізації змін у професії необхідна скоординована спільна праця багатьох організацій. Робота міжнародних незалежних рад із встановлення стандартів підтримує глобальну економіку та фінансові ринки, створюючи високоякісні глобальні стандарти аудиту та впевненості, професійної етики, фінансової звітності в державному секторі, а також професійних навичок і компетенцій в освіті (рис. 1). Фундаментальні принципи Міжнародного кодексу етики професійних бухгалтерів поширюються на всіх бухгалтерів, а Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг мають відношення до аудиторів у питаннях щодо можливостей, стимулів, тиску, а також змін, які призводять до шахрайства.

Станом на грудень 2021 року 1301 організацій із 136 юрисдикцій-членів IFAC використовують Міжнародний кодекс етики для професійних бухгалтерів. Однак не всі використовують саме поточну версію, переглянутий та доопрацьований кодекс, який набув чинності в червні 2019 року (тобто, редакцію 2018 року). Станом на грудень 2021 року редакція кодексу 2018 року використовується майже в 90 із 136 юрисдикцій-членів IFAC. На сьогодні ця редакція кодексу була перекладена або знаходиться в процесі перекладу 28 мовами. Останні зміни до кодексу, які були опубліковані у 2020—2021 роках, перевіряються на відповідність місцевим вимогам, в деяких випадках мають бути прийняті в якості нормативного документу, перш ніж вважатися чинними. Станом на квітень 2022 року положення частини 4Б, які набули чинності у 2021 році, уже перекладено на: боснійську, болгарську, грузинську, японську, казахську, польську, румунську, іспанську, шведську, тайську мову [13, с. 12].

IESBA прагне до комунікації із зацікавленими сторонами та підтримує широку програму глобальної інформаційно-пропагандистської діяльності. Деякі види

її діяльності є постійними, наприклад, зустрічі з регулюючими організаціями, такими як Міжнародна організація комісії з цінних паперів (IOSCO — International Organization of Securities Commissions) і Міжнародним форумом незалежних регуляторів аудиту (IFIAR — International Forum of Independent Audit Regulators), або презентації на засіданнях Форуму фірм (Forum of Firms) — об'єднання міжнародних мереж бухгалтерських фірм, які проводять транснаціональні аудити та ін. Представників IESBA також запрошуються іншими організаціями для участі в різних заходах, у тому числі на міжнародному, регіональному або національному рівні. Через пандемію COVID-19 IESBA фактично перевела свою глобальну програму роз'яснювальної роботи на віртуальну платформу. У зв'язку з цим IESBA використовує різні цифрові канали комунікації

для підвищення обізнаності про кодекс та роботу ради [13, с. 15].

Вплив IESBA відображається і у тому, що кодекс став основою стійких етичних принципів, цінностей і стандартів для підтримки довіри до глобальної професії бухгалтера в динамічному і невизначеному світі. IESBA прагне реалізувати основні види своєї діяльності 2019-2023 років за наступними стратегічними напрямками [13, с. 6]:

- підвищення актуальності та впливу кодексу шляхом: підтримки кодексу, який відповідає глобальним цілям в умовах змін і подальшого підвищення етичної планки;

- поглиблення та розширення впливу кодексу за рахунок глобального поширення та ефективного його впровадження;

- розширення перспектив та внеску IESBA шляхом активного залучення та пошуку шляхів співпраці із зацікавленими сторонами.

IESBA динамічно реагує на зміни та виклики професії бухгалтера, шляхом доопрацювання та редакції кодексу етики, але окрім цього рада і сама розвивається. Нові події можуть вимагати перегляду стратегічних напрямів діяльності або пов'язаних з ними дій і пріоритетів, щоб переконатися, що робота IESBA є актуальною та відповідає суспільним інтересам активно залучають стейкхолдерів. Відповідно, IESBA прагне до активного моніторингу нових подій, які можуть вимагати коригування її стратегії та робочого плану розвитку. Результати таких опитувань можуть призвести і до змін кодексу етики, інші можуть відобразитись у формі публікацій співробітників IESBA чи інших заходів.

Наприклад, опитування щодо стратегії IESBA на 2022 рік ще відкрите на офіційній інтернет сторінці для громадськості та спрямоване на отримання інформації від зацікавлених сторін про те, які ключові тенденції, події чи питання слід розглянути IESBA, коли вона розпочне процес розробки своєї стратегії та плану роботи на 2024—2027 роки. Очікується, що дана стратегія та робочий план будуть розроблені до кінця 2023 року та опубліковані на початку 2024 року.

Це опитування складається з трьох розділів [14, с. 2]:

Розділ А — Демографічна інформація про респондентів. Даний розділ включає особисту інформацію респондента, а також дані щодо організації, яку він представляє, ідентифікується група стейкхолдерів та зазначається також географічна приналежність.

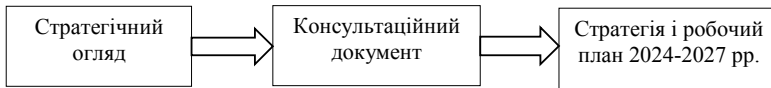

Рис. 2. Процес розробки стратегії та робочого плану IESBA на 2024–2027 рр.

Джерело: [14, с. 2].

Розділ В — Стратегічний напрямок та пріоритети. Даний розділ узагальнює інформацію, щодо попередніх врахованих і реалізованих змін у оновленому кодексі. Окрім того, надає чотири стратегічні напрями, які можуть допомогти IESBA у визначенні напрямку та пріоритетів для його нової стратегії та робочого плану 2024-2027 рр.:

- 1) реагування на зміни, що стосуються звітності та забезпечення інформації про стійкий розвиток;
- 2) підвищення планки етичної поведінки для професійних бухгалтерів у бізнесі;
- 3) посилення стандартів незалежності аудиторських завдань;
- 4) сприяння своєчасному прийняттю та ефективній реалізації кодексу.

Розділ С — Можливі майбутні проекти чи ініціативи, пов'язані зі стандартами.

Респонденти просять надати свої пропозиції у відповідь на запитання в розділах В і С. Якщо респондент не має відповіді на конкретне запитання можна пропустити це питання. Дане опитування дозволяє стейкхолдерам у рамках належного процесу взяти участь у розробці стратегії та робочого плану IESBA. Після повного розгляду отриманих результатів, радою буде розроблено консультаційний документ, включаючи його запропоновані стратегічні теми, пріоритети та план роботи (рис. 2).

В якійсь мірі кодекс етики враховує і такі явища які мають глобальний характер для усього світу, приміром COVID-19. Цікавим фактом є те, що еволюціонуючий характер пандемії означає, що підтверджує факти та обставини сприйнятливі до раптових змін. Відповідно до концептуальної основи кодексу, професійним бухгалтерам необхідно бути в курсі нової інформації та змін фактів та обставин. Якщо ця інформація або зміни фактів і обставин може вплинути на те, чи було усунено або зменшено загрозу до прийнятного рівня (що може бути поширеним у середовищі COVID-19), бухгалтер повинен повторно оцінити та подолати цю загрозу R120. 9 до 120,9 A2 [7, с. 30–31].

Раптові зміни, що виникають внаслідок пандемії, можуть вплинути на достовірність інформації або посилити невизначеність, що може вплинути на ключові судження та висновки, які роблять професійні бухгалтери щодо підготовки, подання, перегляду та аудиту фінансової інформації. Важливо, щоб бухгалтери мали належну ретельність у своїй професійній діяльності, особливо в ці неспокійні часи. Крім усього іншого, належна ретельність допомагає [15, с. 5]:

- отриманню інформації та опрацюванню даних, необхідної для прийняття правильних суджень;
- прийняттю обґрунтованих рішень та оскарженню поглядів інших, у випадку такої необхідності;
- оцінка достовірності інформації, включаючи її джерело походження та доцільність подання;
- виконання професійних суджень, які базуються на ретельному розгляді всієї відомої та актуальної доступної інформації.

Традиційно професіоналізм включає, серед іншого, прихильність до суспільних інтересів; цілісний набір знань, що підтримується суворою системою освіти; незалежність і неувийний або явний професійний кодекс поведінки. Однак у контексті бухгалтера, здавалося б, професія не завжди відповідає цьому ідеальному типу. Існує певна стурбованість тим, що професійні етичні кодекси, здається, спрямовані на захист професії, а та-

кож що вони породжують дотримання правил, створюючи досить хибний спосіб підходу до етичних дилем. Нарешті, існує значне занепокоєння з приводу природи претензій на суспільний інтерес професії. Особливе занепокоєння викликає очевидна нездатність практикуючих бухгалтерів пояснити та оцінити загальний економічний контекст, в рамках якого функціонує бухгалтерський облік. Отже, у суспільно-політичній функції професій загалом є важливі етичні питання. Існують також важливі та складні етичні питання, які необхідно розглянути у зв'язку із заявами бухгалтерів про те, що вони професіонали. Професії та професіонали — це соціально сконструйовані поняття. Враховуючи, що в них немає нічого наперед визначеного, відповідно це дозволяє поставити досить принципові питання, наприклад: яку функцію вони повинні виконувати в суспільстві? Як ми можемо виправдати їх існування? Зараз професіонали розглядаються як рівноправні партнери в процесі вирішення проблем особи та суспільства. Проте останнім часом в ідеалах професіоналізму відбулося щось на кшталт ренесансу. Enron, WorldCom і Parmalat змусили нас знову замислитися над важливою неформальною функцією, яку професії відіграють у суспільстві і у економічній системі зокрема. Звичайно, багато в чому ці ідеї були застарілими, але починається робота над тим, як можна було б втілити багато основних ідеалів у форму, яка вирішує проблеми двадцятого століття. І саме тут професіонали можуть відігравати ключову роль у розвитку своєї професії [4, с. 148–149].

Серед переваг застосування бухгалтерської етики доцільно виділити наступні [16]:

1. Оскільки різні правила та вказівки встановлюються керівними органами, які регулюють діяльність особи, пов'язану з професією бухгалтера, це запобігає неправомірному використанню інформації, доступної бухгалтеру чи аудиторю.

2. Якщо особа не дотримується бухгалтерської етики, то вона буде нести відповідальність, визначену органами управління. Це створює страх у свідомості людини і спонукає до відповідного подальшого виконання принципів етики бухгалтера.

3. Підприємства, які приділяють належну увагу бухгалтерській етиці, завжди працюють краще в порівнянні з іншими підприємствами. Це дозволяє їм створювати правильний імідж в очах клієнтів та інших сторін і тим самим сприяє розвитку бізнесу в довгостроковій перспективі.

4. Бухгалтерська етика створює краще професійне середовище, оскільки кожен має належне мислення щодо підтримки високого рівня етичних стандартів. Також користується повагою особа, яка точно дотримується етики на своєму робочому місці.

5. Мінімізується ризик кримінальної відповідальності. Бухгалтер з позиції власника підприємства — це лише найманий працівник і має відповідати вимогам свого роботодавця. Разом з тим працюючи з обліковою інформацією та узагальнюючи дані у фінансовій чи податковій звітності — надає дані як зовнішнім так і внутрішнім користувачам, а отже зобов'язаний представити достовірну інформацію для всіх зацікавлених сторін, які мають право на вільний доступ до такої інформації. Звісно інтереси щодо інформації у різних стейкхолдерів не співпадають і вирішенню даного питання сприятиме застосування Міжнародного кодексу етики професійних бухгалтерів. Виконання кодексу дозволяє зміцнити довіру суспільства до даної професії, внести вклад у забезпечення діалогу між представниками бізнес-середовища, адже облік — це мова бізнесу.

ВИСНОВКИ

Дотримання Міжнародного кодексу етики професійних бухгалтерів є надзвичайно важливим для розвит-

ку професії, оскільки бухгалтери отримують доступ до фінансової інформації як фізичних так і юридичних осіб. Такі повноваження також можуть призвести до можливості для зловживання інформацією або маніпулювання цифрами для покращення фінансового становища підприємства чи для забезпечення власних корисливих інтересів. Тому важливо, щоб представники цієї професії дотримувалися кодексу та могли протистояти внутрішньому та зовнішньому тиску, який може спонукати цих спеціалістів до шахрайської діяльності. Наявність кодексу етики забезпечує на глобальному рівні узгоджене формулювання ідеалів, відповідальності та етичних обмежень представників професії та може допомогти в питаннях етичної поведінки, забезпечуючи суспільну значущість бухгалтерської професії.

Література:

1. Розіт Т.В., Слюніна Т.А. Національні особливості застосування Кодексу етики професійних бухгалтерів Міжнародної федерації бухгалтерів. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. 2019. Вип. 30. С. 551—556.
2. Орехова А.І. Проблемні аспекти дотримання етичних норм професійними бухгалтерами. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 23. С. 5—9.
3. Todorovic Z. Application of Ethics in the Accounting Profession with an Overview of the Banking Sector. Journal of Central Banking Theory and Practice. 2018. № 3. P. 139—158.
4. McPhail K., Walters D. Accounting and Business Ethics. URL: <http://acctlib.ui.ac.id/file?file=digital/2016-12/13118-Accounting%20and%20business%20ethics%20an%20introduction.pdf> (дата звернення: 07.05.2022).
5. Ahmad N. Accounting for a better world: priorities for a transforming profession. URL: <https://www.accaglobal.com/my/en/professional-insights/pro-accountants-the-future/accounting-for-a-better-world.html> (дата звернення: 07.05.2022).
6. The Accountancy Profession-Playing a Positive Role in Tackling Corruption. URL: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IFAC-The-Accountancy-Profession-Playing-a-Positive-Role-in-Tackling-Corruption.pdf> (дата звернення: 08.05.2022).
7. Міжнародний кодекс етики професійних бухгалтерів. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/kodex_et.pdf (дата звернення: 08.05.2022).
8. About IESBA. URL: <https://www.ethicsboard.org/about-iesba> (дата звернення: 09.05.2022).
9. IFAC. Who We Are. URL: <https://www.ifac.org/who-we-are/our-purpose> (дата звернення: 10.05.2022).
10. We Speak Out as the Voice of the Global Accountancy Profession. URL: <https://www.ifac.org/what-we-do/speak-out-global-voice> (дата звернення: 10.05.2022).
11. The Global Accountancy Profession's Call to Action for G20 Leaders. URL: <https://www.ifac.org/knowledge-gateway/contributing-global-economy/publications/global-accountancy-professions-call-action-g20-leaders> (дата звернення: 10.05.2022).
12. International Standard-Setting Boards. URL: <https://www.international-standards.org> (дата звернення: 10.05.2022).
13. Elevating Ethics and Independence Standards for a Complex World. Report on IESBA Accomplishments 2020—2021. URL: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IESBA-Report-on-Accomplishments-2020-2021.pdf> (дата звернення: 10.05.2022).
14. IESBA Strategy Survey 2022.pdf. URL: <https://www.ethicsboard.org/publications/iesba-strategy-survey-2022> (дата звернення: 10.05.2022).
15. Navigating the Heightened Risks of Fraud and Other Illicit Activities During the COVID-19 Pandemic. Including Considerations for Auditing Financial Statements. URL: https://www.ifac.org/system/files/publications/files/Staff-Alert-Navigating-the-Heightened-Risks-of-Fraud-and-Other-Illicit-Activities-During-the-COVID-19-Pandemic_0.pdf (дата звернення: 10.05.2022).
16. Madhuri T., Dheeraj V. What is Accounting Ethics? URL: <https://www.wallstreetmojo.com/accounting-ethics/> (дата звернення: 10.05.2022).

References:

1. Rozit, T.V. and Sliunina, T.L. (2019), "National peculiarities of application of the Code of Ethics of Professional Accountants of the International Federation of Accountants", *Bukhhalters'kyj oblik, analiz ta audyt*, vol. 30, pp. 551—556.
2. Oriekhova, A. (2020), "Problematic aspects of compliance with ethical standards by professional accountants", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 5—9.
3. Todorovic, Z. (2018), "Application of Ethics in the Accounting Profession with an Overview of the Banking Sector", *Journal of Central Banking Theory and Practice*, vol. 3, pp. 139—158.
4. McPhail, K. and Walters, D. (2016), "Accounting and Business Ethics", available at: <http://acctlib.ui.ac.id/file?file=digital/2016-12/13118-Accounting%20and%20business%20ethics%20an%20introduction.pdf> (Accessed 07 May 2022).
5. Ahmad, N. (2022), "Accounting for a better world: priorities for a transforming profession", available at: <https://www.accaglobal.com/my/en/professional-insights/pro-accountants-the-future/accounting-for-a-better-world.html> (Accessed 07 May 2022).
6. IFAC (2017), "The Accountancy Profession-Playing a Positive Role in Tackling Corruption", available at: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IFAC-The-Accountancy-Profession-Playing-a-Positive-Role-in-Tackling-Corruption.pdf> (Accessed 08 May 2022).
7. IFAC (2018), "International Code of Ethics for Professional Accountants", available at: https://mof.gov.ua/storage/files/kodex_et.pdf (Accessed 08 May 2022).
8. IESBA (2022), "About IESBA", available at: <https://www.ethicsboard.org/about-iesba> (Accessed 09 May 2022).
9. IFAC (2022), "Who We Are", available at: <https://www.ifac.org/who-we-are/our-purpose> (Accessed 10 May 2022).
10. IFAC (2022), "We Speak Out as the Voice of the Global Accountancy Profession", available at: <https://www.ifac.org/what-we-do/speak-out-global-voice> (Accessed 10 May 2022).
11. IFAC (2019), "The Global Accountancy Profession's Call to Action for G20 Leaders", available at: <https://www.ifac.org/knowledge-gateway/contributing-global-economy/publications/global-accountancy-professions-call-action-g20-leaders> (Accessed 10 May 2022).
12. International Standard-Setting Boards (2022), available at: <https://www.international-standards.org> (Accessed 10 May 2022).
13. IFAC (2022), "Elevating Ethics and Independence Standards for a Complex World. Report on IESBA Accomplishments 2020—2021", available at: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IESBA-Report-on-Accomplishments-2020-2021.pdf> (Accessed 10 May 2022).
14. IESBA (2022), "IESBA Strategy Survey 2022", available at: <https://www.ethicsboard.org/publications/iesba-strategy-survey-2022> (Accessed 10 May 2022).
15. IFAC (2020), "Navigating the Heightened Risks of Fraud and Other Illicit Activities During the COVID-19 Pandemic. Including Considerations for Auditing Financial Statements", available at: https://www.ifac.org/system/files/publications/files/Staff-Alert-Navigating-the-Heightened-Risks-of-Fraud-and-Other-Illicit-Activities-During-the-COVID-19-Pandemic_0.pdf (Accessed 10 May 2022).
16. Madhuri, T. and Dheeraj, V. (2022), "What is Accounting Ethics?", available at: <https://www.wallstreetmojo.com/accounting-ethics/> (Accessed 10 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 12.05.2022 р.

Б. В. Хахула,
доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри менеджменту
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-4286-2381

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.85

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

B. Khakhula,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Bila Tserkva National Agrarian University

ORGANIZATIONAL FEATURES OF INNOVATIVE ACTIVITY DEVELOPMENT IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Стаття присвячена розгляду організаційних особливостей розвитку інноваційної діяльності в сільськогосподарському виробництві України. Встановлено, що інноваційний процес в аграрному секторі має свою специфіку, зумовлену, насамперед, особливостями технологічного процесу сільськогосподарського виробництва.

Доведено, що проведені реформи негативно вплинули на науково-інноваційну сферу, що позначилося на суттєвому зниженні інноваційної активності на всіх рівнях управління сільськогосподарського виробництва: від загальнодержавного до рівня окремого сільськогосподарського підприємства. І це законірно, оскільки пов'язані з комплексом причин соціально-психологічного, економічного та організаційного характеру.

Комплекс соціально-психологічних причин падіння інноваційної активності в аграрному секторі України включає так званий психологічний шок усіх безпосередніх виконавців, які стосуються інноваційного процесу.

Не менш важливими виявились і макроекономічні причини зниження інноваційної активності. Сільськогосподарські товаровиробники, які й раніше не відрізнялися високою інноваційною активністю, у зв'язку з диспаритетом цін на реалізовану сільськогосподарську та промислову продукцію, опинилися в такому економічному становищі, що практично не мали можливості вести навіть просте відтворення.

Організаційні проблеми всіх рівнів управління призвели до втрати елементарної функціональної чіткості. Досить чіткі та певні функції всіх органів управління виявились при реформуванні розмитими та порушеними, що призвело до безвідповідальності за практичну реалізацію інноваційної політики та перебіг інноваційного процесу.

Вважаємо, що основні напрямки підвищення інноваційної активності в сільськогосподарському виробництві полягають не тільки в активізації діяльності безпосередніх виконавців інноваційного процесу, а й у системі певних державних заходів щодо активізації самого процесу.

Тільки при здійсненні всього комплексу зазначених заходів на всіх рівнях управління може бути підвищена інноваційна активність в аграрному секторі економіки країни, спрямована на створення умов для поступального розвитку галузі.

The article deals with studying the organizational features of innovative activity development in agricultural production of Ukraine. It was established that the innovation process in the agricultural sector has its own specifics, primarily to due the peculiarities of the technological process in agricultural production.

It was proved that the implemented reforms had a negative impact on the research and innovation sphere, which further caused a significant reduction in innovation activity at all levels of agricultural production management from the national one to the level of individual agricultural enterprises. This reduction is natural since it is they are related to socio-psychological, economic and organizational reasons.

The set of socio-psychological reasons for declining innovation activity in the agricultural sector of Ukraine comprises the so-called psychological shock of all direct performers related to the innovation process.

Macroeconomic reasons for the decline in innovation activity were no less important. Agricultural producers, who did not conduct high innovation activities due to the disparity in prices for agricultural products sold and industrial products, found themselves in the economic situation with little opportunity to conduct even a simple reproduction.

Organizational problems at all levels of management have led to a loss of basic functional clarity. Quite clear and definite functions of all governing bodies were blurred and violated during the reform, which resulted in their irresponsibility for the practical implementation of innovation policy and the innovation process.

We believe that the main directions of innovation activity increase in agricultural production imply not only intensification of the activities of the innovation process direct executors, but the system of certain state measures aimed to intensify the process.

It is only the implementation of the whole set of these measures at all levels of government aimed at creating conditions for sustainable development of the industry that can be increase the innovation activity in the agricultural sector of the economy.

Ключові слова: аграрний сектор, інновація, інноваційна діяльність, держава, сільськогосподарський товаровиробник.

Key words: agricultural sector, innovation, innovative activity, state, agricultural commodity producer.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інноваційний процес в сільськогосподарському виробництві має свою специфіку, зумовлену, насамперед, особливостями сільськогосподарського виробництва. Такими особливостями є: множинність видів сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, суттєва різниця в технологіях їх обробки та виробництва; значна залежність технологій виробництва в сільському господарстві від природних і погодних умов, що складаються; велика різниця в періоді виробництва за окремими видами сільськогосподарської продукції та продуктами її переробки; високий рівень територіальної роз'єднаності сільськогосподарського виробництва та істотна диференціація окремих регіонів за умовами виробництва; різний соціальний рівень працівників сільськогосподарства, що вимагає значно більшої уваги до підготовки кадрів та підвищення рівня їхньої кваліфікації. До найбільш характерних особливостей розвитку інноваційних процесів в аграрному секторі України відносяться: множинність форм та зв'язків сільськогосподарських товаровиробників з інноваційними формуваннями; відокремленість більшості сільськогосподарських товаровиробників на всіх рівнях: від суб'єктів господарювання, що виробляють науково-технічну продукцію, до підприємств, які здійснюють її реалізацію; відсутність чіткого та науково обґрунтованого організаційно-економічного механізму передачі досягнень науки сільськогосподарським товаровиробникам та, як наслідок, суттєве відставання галузі з освоєння інновацій в агропромисловому виробництві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

До питань дослідження проблем інноваційного розвитку, створення та трансферу інновацій зверталися вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема, Г.О. Андрощук, Ю.Ф. Бажал, С.В. Валдайцев, О.Д. Витвицька, С.А. Володін, В.М. Геєць, П. Друкер, С.М. Ілляшенко, О.В. Крисальний, А.І. Курило, Ю.О. Лупенко, Г. Менш, П.Т. Саблук, Б. Санто, Б. Твісс, Р.А. Фатхутдінов, А.І. Федулова, Ю.Ф. Шкворець, О.Г. Шпикуляк, Й. Шумпертер, Ю.В. Яковець та інші. В наукових працях активно висвітлюються питання державного регулювання,

організаційно-економічні аспекти інноваційної діяльності, механізм впровадження інновацій у виробництво.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо активізації організаційних складових інноваційної діяльності в аграрному секторі України.

Інноваційний процес в аграрному секторі України може протікати у різних формах. Зокрема, він може розвиватися інтенсивно, уповільненими темпами чи дуже повільно, тобто екстенсивно. В нашій державі на певних стадіях розвитку сільського господарства, здійснювалися спроби підвищення темпів розвитку інноваційного процесу. Інтенсивні технології вирощування сільськогосподарських культур та утримання тварин є кінцевим результатом наукових досліджень у галузі технології виробництва агропродовольства [1].

Незважаючи на проведену значну роботу з масового впровадження інтенсивних технологій, в цілому по країні визначних результатів досягнуто не було, хоча і урожайність основних сільськогосподарських культур, і продуктивність тваринництва у ці роки дещо збільшилися. Так, на протязі 2010—2021 рр. урожайність зернових зросла в 2,7 рази і становила 53,9 ц/га. У 2020 р. середній надій молока від корови в Україні становив 6 689 кг, що на 541 кг більше порівняно з відповідним періодом минулого року.

Нині значно активізувалася інноваційна сфера сільськогосподарського виробництва, що такий напрямок призведе до збільшення виробництва сільського господарства. Урожай зернових та зернобобових культур в Україні у 2021 році становить 84 млн тонн: пшениці — 32,4 млн тонн, ячменю — 10 млн тонн, гречки — 110 тис. тонн, гороху — 581,5 тис. тонн, проса — 191 тис. тонн, кукурудзи — 40 млн тонн.

Урожай олійних культур — 22,6 млн тонн, зокрема: соняшника — 16,3 млн тонн, сої — 3,4 млн тонн, ріпака — 2,9 млн тонн.

Тим не менш, хід інноваційного процесу в аграрному секторі України можна характеризувати як екстенсивний, тобто млявий, хоча в передреформений період

Таблиця 1. Динаміка фінансової підтримки сільгосптоваровиробників 1201150 (напрямок — часткова компенсація вартості техніки та обладнання вітчизняного виробництва)

Показник	Рік				2020 р. в % до	
	2017	2018	2019	2020	2017 р.	2019 р.
Видатки передбачені з державного бюджету, млн грн	550	955	681,79	1000	181,8	146,7
Фактично використано бюджетних коштів, млн грн	134,1	912,8	1205,46	986,2	735,4	81,8
Кількість сільгосптоваровиробників од., в тому числі:	1220	7043	9508	3601	295,2	37,9
фермерських господарств	618	4000	5251	2125	343,9	40,5
Середня вартість компенсації, тис. грн на 1 госп.	109	130,4	107,7	117,0	107,3	108,6
Середня вартість компенсації за одиницю техніки та обладнання, тис. грн	46,1	53,1	48,0	56,6	122,8	117,9
Кількість заводів виробників с.г. техніки включених до переліку	40	141	181	191	477,5	105,5
Кількість найменувань техніки, одиниць	792	9254	12542	14573	1840,0	116,2
Придбано техніки, одиниць	2906	17182	25075	7447	256,3	29,7
Вартість придбаної техніки, млн грн	804,3	4401,4	5786,2	2021,6	251,3	34,9

Джерело: складено за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України.

спостерігалася певна тенденція до зростання ефективності використання землі та збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.

Наочним результативним показником ходу інноваційного процесу є показники продуктивності (технологічної ефективності сільськогосподарського виробництва) — урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин. Середня урожайність зернових в Україні удвічі нижча, ніж у Центральній Європі та Північноамериканських країнах. Це пояснюється рядом об'єктивних та суб'єктивних причин, зокрема:

1. Зниженням родючості ґрунтів внаслідок недотримання ґрунтозахисних технологій вирощування сільськогосподарських культур.

2. Невикористанням ресурсозберігаючих технологій.

3. Застосуванням неякісного насіннєвого матеріалу.

4. Нестачею капіталу на оновлення основних фондів сільськогосподарських підприємств.

У підсумку, Україна втрачає щорічно ще близько 2 мільярдів доларів.

Таким чином, маючи у своєму активі багаті чорноземи, відповідні кліматичні умови і своє виробництво сільськогосподарської техніки, Україна кожен рік сумарно недоотримує близько 4 мільярдів доларів.

Аграрна реформа, що поставила сільськогосподарських товаровиробників у важке економічне становище, як загальмувала інноваційний процес, а й призвела до кризового стану всієї науково-інноваційної сфери аграрного сектору України. Проте, завдяки тісній співпраці державних органів влади та приватного бізнесу вдалося активізувати інноваційний процес в аграрному секторі України [2].

На основі "Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва" компенсація вартості техніки та обладнання здійснюється також через уповноважені банки у розмірі 25 % без урахування ПДВ; компенсації підлягає техніка та обладнання, яка включена до Переліку техніки та обладнання, який формує Мінекономіки.

Як свідчать результати дослідження на протязі суттєво зросли обсяги фінансування, які спрямовувалися за даною програмою підтримки (табл. 1).

Користувачами даної програми на протязі 2017—2020 рр. зросло майже в тричі, що є свідченням певної зацікавленості у придбанні технічних засобів, які попадають під дію даної програми сільськогосподарських товаровиробників. Необхідно зазначити, половина користувачів є фермерські господарства, які не мають влас-

них фінансових ресурсів на придбання сільськогосподарської техніки.

Необхідно зазначити, що зросло обсяги придбання технічних засобів за Державної програмою фінансової підтримки сільгосптоваровиробників 1201150 (напрямок — часткова компенсація вартості техніки та обладнання вітчизняного виробництва). Часткову компенсацію надають на техніку та обладнання, ступінь локалізації виробництва яких перевищує 60%, крім тракторів та інших самохідних енергетичних засобів сільськогосподарського призначення, спеціальних автомобілів сільськогосподарського призначення, самохідних та причіпних комбайнів, ступінь локалізації виробництва яких має перевищувати показник, встановлений у Порядку № 369 (п. 5 Порядку № 130).

Перелік техніки та обладнання, вартість яких частково компенсують за рахунок бюджетних коштів, формує Мінекономіки (п. 6 Порядку № 130).

Частковій компенсації підлягає тільки та техніка та обладнання, які на момент здійснення через уповноважений банк оплати на їх придбання були включені до Переліку, який розміщений на офіційному вебсайті Мінекономіки.

До Переліку включають техніку та обладнання, що виробляють заводи-виробники, які є резидентами України і виконують спеціальні вимоги Порядку № 130. Зокрема, вони мають два роки поспіль здійснювати гарантійне і післягарантійне обслуговування цієї техніки та обладнання (п. 7 Порядку № 130).

У зв'язку з обмеженістю видатків часткова компенсація витрат на будівництво та реконструкцію тваринницьких об'єктів у 2016—2017 роках не здійснювалась.

У 2020 році частково відшкодовано вартість 15 тваринницьких об'єктів у скотарстві на суму майже 6 млн гривень і за минулі роки відшкодовано майже 3,5 млн гривень

Проведені реформи негативно вплинули на науково-інноваційну сферу, що позначилося на катастрофічному падінні інноваційної активності на всіх рівнях управління аграрним сектором: від загальнодержавного до рівня окремого сільськогосподарського підприємства [3]. І це закономірно, оскільки пов'язані з комплексом причин соціально-психологічного, економічного та організаційного характеру.

Комплекс соціально-психологічних причин падіння інноваційної активності в сільськогосподарському виробництві включає так званий психологічний шок усіх безпосередніх виконавців, які стосуються інноваційного процесу, від безпосередніх сільськогосподарських виробників до спеціалістів апарату управління районного, обласного та загальнодержавного

рівнів [4]. Реформування виробництва, шокова терапія у фінансово-економічній сфері, непідготовлений та обвальний переділ власності, політична нестабільність, загроза цілковитого розпаду підприємств створили у працівників на всіх рівнях невпевненість "у завтрашньому дні" та певну розгубленість, що, природно, і створило серйозну перешкоду для планомірної інноваційної діяльності.

Не менш важливими виявились і макроекономічні причини зниження інноваційної активності. Сільськогосподарські товаровиробники, які й раніше не відрізнялися високою інноваційною активністю, у зв'язку з диспаритетом цін на реалізовану сільськогосподарську та промислову продукцію, що реалізуються, опинилися в такому економічному становищі, що практично не мали можливості вести навіть просте відтворення [5]. Проблема виживання та порятунку виробництва в цих умовах заслонила собою проблему науково-технічного прогресу. Організаційні проблеми всіх рівнів управління, що виникли під час реформ, призвели до втрати елементарної функціональної чіткості. Досить чіткі та певні функції всіх органів управління (від конкретного підприємства до Міністерства сільського господарства) виявились при реформуванні розмитими та порушеними, що призвело до безвідповідальності за практичну реалізацію інноваційної політики та перебіг інноваційного процесу [6].

Основними джерелами інформації про нові інноваційні технології і засобах виробництва, в які можуть бути інвестовані кошти підприємств, були названі самостійне вивчення інформації в інтернет-сайтах і газетах (27,5 і 22,9% відповідно). Поширена також відвідування форумів, конференцій, круглих столів та інших діалогових майданчиків, присвячених інноваційному розвитку сільськогосподарського виробництва (20,4%). На жаль, анкетованих керівники і фахівці відвідують діалогові майданчики дуже рідко — 2-3 рази за останні 5 років (34,1% опитаних), 22,0% з них були на таких заходах не більше 1 разу. При цьому найбільше, на думку респондентів, сприяють підвищенню рівня компетентності в питаннях інвестування в основні засоби такі способи, як відвідування конференцій, круглих столів.

Стабілізація становища в сільськогосподарському виробництві, вихід галузі з кризового стану неможливі без істотного підвищення інноваційної активності усім стадіям інноваційного процесу рівнів управління: від загальнодержавного до конкретних сільськогосподарських товаровиробників [7].

Необхідно усвідомлення всіма працівниками сільськогосподарського виробництва (від органів його управління до кожного підприємства) того становища, що тільки через науково-технічний прогрес, через активне проведення чіткої інноваційної політики можна вийти з аграрної кризи, що тривала, і стабілізувати ситуацію [8]. Це положення має бути підкріплене комплексом організаційних, економічних та соціальних умов, які сприяли б підвищенню інноваційної активності в аграрному виробництві. Цьому має сприяти вдосконалення організації виробництва, на що необхідно виділяти кошти, і, насамперед, з бюджету, як це робиться у всіх цивілізованих країнах, для цього мають бути створені соціальні умови та, зокрема, стимулювання прямого інтересу працівників до активізації інноваційної діяльності на всіх рівнях.

Вважаємо, що як тільки заміна зношеної техніки та обладнання перестане бути першочерговим завданням інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств, можна буде говорити про вихід аграрного сектору з кризи. Згідно з результатами опитування керівників та менеджерів господарств корпоративного сектору аграрної економіки (123 опитаних Київської, Вінницької та Хмельницької областей), в 2021 році це завдання також буде пріоритетною в діяльності суб'єктів господарювання в сфері агробізнесу (24,7%).

Важливе значення в обґрунтуванні інвестиційних проектів і прийнятті рішення про інвестування мають також керівники. Таким чином, наше одвічне припущення, що керівництво підприємства має великий вплив на ефективність інвестиційної діяльності, підтверджується [9].

Практично ігноруються потреби молодих фахівців в житло (2,6%) і наявність на ринку науково-технічних розробок, здатних збільшити ефективність сільськогосподарського виробництва (2,9%).

При виборі об'єкта інвестування станом на 2020 рік зовсім не враховувався думка робітників, і ініціатива в цьому питанні частіше виходить від керівників. На нашу думку, такі результати дозволяють зробити невтішний висновок про рівень професіоналізму та кваліфікації працівників сільського господарства, який, як показує аналіз результатів анкетування, зазнав незначних змін з 2018 року.

Найбільш важливим фактором, що обмежує інвестиційної діяльності сільськогосподарського підприємства, на думку респондентів, як і очікувалося, є недостатній рівень забезпечення власними фінансовими ресурсами (40,8%). Інші фактори мають рівний ступінь значущості, хоча кілька виділяється, зокрема, як складність механізму отримання кредитів для реалізації інвестиційних проектів (9,2%), який, на нашу думку, слід об'єднати з менш значущим і, можливо, менш зрозумілим для анкетованих фактором, як недосконалість нормативно-правової бази, що регулює інвестиційні процеси (2,6%).

12,4% респондентів визнали, що вибуття основних фондів на підприємствах здійснювалося внаслідок економічної неефективності їх експлуатації. Разом з цим 17,8% учасників обстеження також визнали, що підприємства мають у своєму розпорядженні основні засоби, в які були інвестовані кошти протягом останніх 5 років і які в нині не використовуються за призначенням. Не здійснювали ніяких інвестицій екологічного характеру 63,4% підприємств.

Створення зазначеного комплексу організаційно-економічних та соціальних умов визначає та дію відповідних їм факторів інноваційної активності в сільськогосподарському виробництві. До них відносяться:

- зацікавленість сільськогосподарських товаровиробників у отриманні додаткового ефекту від застосування наукових розробок;

- прискорення розробок нововведень, які відповідають запитам сільськогосподарського виробництва;

- поінформованість товаровиробників всіх галузей сільського господарства про наукові розробки, що рекомендуються до освоєння у виробництві;

- наукова та організаційна підготовленість кадрів на всіх рівнях інноваційного процесу;

- вибір пріоритетних напрямів під час освоєння наукових досягнень в агропромисловому виробництві;

- економічне стимулювання працівників інноваційної сфери за результативність своєї діяльності.

У нормальних економічних умовах інноваційна активність в аграрному секторі України і повинна розвиватися як згори донизу, і знизу догори за ієрархічним принципом. Проте, ініціатива у нинішніх умовах має належати як державного рівня, і обласних органам управління сільського господарства. У верхньому ешелоні інноваційного потоку (загальнодержавний рівень) повинні бути добре відомі запити виробництва, що є основою планування їх діяльності. На це мають бути спрямовані вдосконалення управління виробництвом на всіх рівнях та розробка стимулів для підвищення інноваційної активності. Перш ніж сформулювати основні напрями підвищення інноваційної активності, які логічно випливають із зазначених вище умов і факторів розвитку даного процесу, слід звернути увагу на тенденцію перенесення відповідальності за інноваційний процес в аграрному секторі України безпосередньо на сільськогосподарських товаровиробників.

Разом про те досвід країн із розвиненим інтенсивним сільськогосподарським виробництвом свідчить у тому, що з науково-технічний прогрес у цій специфічній галузі відповідає все суспільство, споживає її продукцію. Сільське господарство, в силу своїх специфічних особливостей та обмежених організаційно-економічних та технічних можливостей, не може ефективно функціонувати без допомоги держави, яка має не тільки мати власну інноваційну політику, а й безпосередньо здійснювати регулювання інноваційного процесу.

ВИСНОВКИ

У зв'язку з цим, основні напрями підвищення інноваційної активності в сільськогосподарському виробництві полягають у активізації діяльності безпосередніх виконавців інноваційного процесу, а й у системі певних державних заходів щодо активізації самого процесу.

До таких заходів відносяться:

державна підтримка науково-інноваційної галузі; поступова переорієнтація органів управління від адміністративно-управлінських функцій на інноваційну діяльність;

наближення діяльності наукових установ безпосередньо до запитів виробництва;

активізація функціонування всіх організаційних форм інноваційного процесу щодо надання допомоги сільськогосподарському товаровиробнику у впровадженні досягнень науки та техніки;

розвиток спеціалізованої інформаційної служби аграрного сектору України для організації багатоканальної інформації про наукові досягнення, рекомендації до освоєння у виробництві шляхом залучення всіх засобів масової інформації (друк, радіо, телебачення та ін.);

організація масової перепідготовки кадрів всіх рівнів інноваційного процесу;

розробка та впровадження системи економічного стимулювання подальшого розвитку інноваційного процесу в сільському господарстві;

реалізація цільових державних, галузевих та регіональних науково-технічних програм;

подальше вдосконалення організаційних форм розвитку інноваційного процесу та поширення таких інтегрованих формувань, як технопарки, технополіси, науково-виробничі системи, інноваційні центри, інноваційно-консультаційні центри та інші.

Тільки при здійсненні всього комплексу зазначених заходів на всіх рівнях може бути підвищено інноваційну активність в агропромисловому комплексі, спрямовану на прискорення виходу з кризи, стабілізацію агропромислового виробництва та створення умов для нормального розвитку галузі.

Література:

1. Донець О. Інновація та її особливості в аграрно-му секторі економіки України. Економічний аналіз. 2013. Т. 12 (1). С. 92—97.
2. Свиноус І. В. Інноваційне забезпечення інтенсивного розвитку свинарства. Інноваційна економіка. 2014. № 3. С. 284—285.
3. Орел В. М. Активізація залучення інновацій у сільське господарство України. Бізнес-навігатор. 2014. № 1. С. 93—99.
4. Курило А. І. Інтелектуальний капітал в аграрній сфері: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2014. 322 с.
5. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / Лупенко Ю. О., Малік М. І., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ: ННЦ ІАЕ, 2014. 516 с.
6. Саблук П. Т. Наукове обґрунтування інноваційного розвитку в аграрній сфері. Економіка АПК. 2021. № 6. С. 16.
7. Долгошея Н. О. Організаційно-економічний механізм інноваційної діяльності в аграрному секторі

економіки. Вісник ЖДТУ. Сер. Економічні науки. 2011. № 1 (55). С. 192—195.

8. Трусова Н. В., Танклевська Н. С. Інноваційна парадигма економічної безпеки регіонів у конкурентному середовищі суб'єктів агро бізнесу. Економіка АПК. 2019. № 11 С. 58.

9. Лобас М. Г. Управління інноваційно-технологічним розвитком агросфери: моногр. / Лобас М. Г., Россоха В. В., Соколов Д. О.; за ред. М. Г. Лобаса. К.: ННЦ "ІАЕ", 2016. 416 с.

References:

1. Donets', O. (2013), "Innovation and its features in the agricultural sector of Ukraine's economy", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 12 (1), pp. 92—97.
2. Svinous, I.V. (2014), "Innovative support of intensive development of pig breeding", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 284—285.
3. Orel, V.M. (2014), "Intensification of attracting innovations in agriculture of Ukraine", *Biznes-navihator*, vol. 1, pp. 93—99.
4. Kurylo, L.I. (2014), *Intelektual'nyj kapital v ahraryj sferi* [Intellectual capital in the agricultural sector], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
5. Lupenko, Yu.O. Malik, M.J. and Shpykuliak, O.H. (2014), *Innovatsijne zabezpechennia rozvytku sil'skoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy* [Innovative support of agricultural development of Ukraine: problems and prospects], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
6. Sabluk, P.T. (2021), "Scientific substantiation of innovative development in the agricultural sphere", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 16.
7. Dolhosheia, N.O. (2011), "Organizational and economic mechanism of innovation in the agricultural sector of the economy", *Visnyk ZhDTU. Ser. Ekonomichni nauky*, vol. 1 (55), pp. 192—195.
8. Trusova, N.V. and Tanklevs'ka, N.S. (2019), "Innovative paradigm of economic security of regions in the competitive environment of agribusiness entities", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 58.
9. Lobas, M.H. Rossokha, V.V. and Sokolov, D.O. (2016), *Upravlinnia innovatsijno-tehnologichnym rozvytkom ahrosfery* [Management of innovation and technological development of the agrosphere], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

О. С. Мордовцев,

к. е. н., старший науковий співробітник,

Український Державний Науково-Дослідний Інститут "Ресурс"

ORCID ID: 0000-0003-1653-5440

О. А. Андренко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту,

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

ORCID ID: 0000-0003-1414-5916

С. М. Мордовцев,

к. т. н., доцент, доцент кафедри вищої математики,

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

ORCID ID: 0000-0003-3640-515X

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.90

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ОСНОВИ ЗМІЦНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

O. Mordovtsev,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration,

Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

O. Andrenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Financial and Economic Security,

Accounting and Auditing, O.M.Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

S. Mordovtsev,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics,

O.M.Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

CONCEPTUAL ASPECTS OF THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AS A BASIS FOR STRENGTHENING THE STATE'S FOOD SECURITY

У статті було проведено комплексне обґрунтоване дослідження концептуальних аспектів використання інформаційно-комунікаційних технологій при побудові механізму впровадження та зміцнення продовольчої безпеки держави у сучасних мінливих умовах внутрішнього та зовнішнього середовища. З'ясовано, що проблема продовольчої безпеки є однією з найбільш значущих у сучасному соціально-економічному розвитку держави, тому що вона зачіпає інтереси різних груп країн, суспільно-політичних сил, набуваючи все більшої актуальності в міру поглиблення міжнародної політичної та економічної кризи, розвитку світової торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством, прискорення глобалізаційних процесів. Досліджено наукові джерела та інші матеріали щодо тлумачення категорії "продовольча безпека". Надано авторське визначення категорії "продовольча безпека", в якому враховані як вже існуючі методологічні аспекти, так й виклики, які зараз постають перед світовою спільнотою. Систематизовані внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці у продовольчій сфері за джерелами виникнення. Визначені основні ознаки, які зараз притаманні продовольчій безпеці. Наведені основні якості, що характерні для світового продовольчого ринку. Доведено, що висока ефективність сільськогосподарського виробництва в розвинутих країнах обумовлена рядом взаємопов'язаних факторів. Побудовано організаційно-економічний механізм зміцнення продовольчої безпеки України із використання інформаційно-комунікаційних технологій. Зроблено висновок, що аграрна політика держави повинна забезпечити ефективність національної системи продовольчої безпеки в умовах глобалізованої економіки та політичної кризи та включати модернізацію техніко-технологічної бази аграрного сектору, запровадження гнучкої системи державного регулювання аграрного та продовольчого ринку.

The article conducted a comprehensive and substantiated study of the conceptual aspects of the use of information and communication technologies in building a mechanism for implementing and strengthening food security of the state in today's changing internal and external environment. It was found that the problem of food security is one of the most important in the modern socio-economic development of the state, because it affects the interests of different groups of countries, socio-political forces, becoming increasingly relevant as the international political and economic crisis deepens. trade in agricultural products and food, accelerating globalization processes. Scientific sources and other materials on the interpretation of the category "food security" were studied. The author's definition of the category "food security" is given, which takes into account both the existing methodological aspects and the challenges facing the world community. Systematized internal and external threats to national security in the food sector by source. The main features that are now inherent in food security are identified. The main qualities that are characteristic of the world food market are given. It is proved that the high efficiency of agricultural production in developed countries is due to a number of interrelated factors. The organizational and economic mechanism of strengthening food security of Ukraine on the use of information and communication technologies has been built. It is concluded that the state agricultural policy should ensure the effectiveness of the national food security system in a globalized economy and political crisis and include modernization of technical and technological base of the agricultural sector, introduction of a flexible system of state regulation of agricultural and food markets.

Ключові слова: продовольча безпека, інформаційно-комунікаційні технології, механізм, система, інновації.

Key words: food security, information and communication technologies, mechanism, system, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному світі продовольча забезпеченість значної частини населення є однією з головних програмних цілей кожної держави та предметом обговорення світової спільноти. В умовах всесвітньої перманентної фінансово-економічної кризи та політико-воєнної нестабільності, коли рівень розвитку економіки багатьох країн досяг критичного стану, проблема продовольчої безпеки населення загострилася і потребує негайного вирішення. Це пов'язано з тим, що наявність продовольчих ресурсів є основною умовою існування та відтворення сучасного світу, а їх якісні та кількісні характеристики визначають стан здоров'я та задоволеності громадянського інформаційного орієнтованого суспільства.

Тому для вирішення проблеми забезпечення національної продовольчої незалежності у воєнний та післявоєнний час, необхідно, насамперед, створювати умови для інноваційного розвитку аграрного сектору економіки на основі прискореної удосконалення його техніко-технологічної бази, формування універсальної системи державного регулювання та широкого впровадження Інформаційно-комунікаційних технологій для контролювання усіх процесів виробництва та відтворення.

Все це зумовило актуальність вибору даного напрямку дослідження, спрямованого на с, з одного боку, та нових можливостей на інвестиційному полі держави, з іншого.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема впровадження ефективних механізмів зміцнення продовольчої безпеки України наразі стає все більш актуальною серед вітчизняних та іноземних науковців, таких як Алексєєва Я. [1, 6], Бабич М.М. [2], Гладій М.В., Лузан Ю.Я. [3], Горняк О.В., Салюк-Кравченко О.О. [4], Гринишин В.Є. [5], Башир М., Шіліці С. [7], Урба С.І. [9], Ревенко С.О. [10], Мостова А.Д. [11], Калетнік Г.М., Дармограй О.В. [12] та інших. Однак, незважаючи на численні науково-публіцистичні праці вищепредставлених вчених, в яких були розроблені комплексні методичні підходи до впровадження та функціонування системи продовольчої безпеки залишаються ще невирішеними питання щодо обґрунтування на теоре-

тичному та практичному рівні необхідності застосування інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій при побудові організаційно-економічного механізму зміцнення продовольчої безпеки в мінливих реаліях українського сьогодення.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є комплексне багатогранне дослідження аспектів використання інформаційно-комунікаційних технологій при побудові механізму зміцнення продовольчої безпеки держави у сучасних мінливих умовах внутрішнього та зовнішнього середовища. Для досягнення мети у статті поставлені наступні завдання, а саме:

- = уточнити визначення категорії "продовольча безпека" з обов'язковою вказівкою місця інформаційно-комунікаційних технологій та інновацій;
- = систематизувати внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці у продовольчій сфері;
- = узагальнити основні якості, які характерні для світового продовольчого ринку;
- = побудувати організаційно-економічний механізм зміцнення продовольчої безпеки України із використання інформаційно-комунікаційних технологій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогоднішній день в умовах війни в Україні, однією із головних глобальних проблем у світовій економіці становиться продовольча. Отже, й проблема продовольчої безпеки є однією з найбільш значущих у сучасному соціально-економічному розвитку держави. Вона зачіпає інтереси різних груп країн, суспільно-політичних сил, набуваючи все більшої актуальності в міру поглиблення міжнародної політичної та економічної кризи, розвитку світової торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством, прискорення глобалізаційних процесів. При цьому, на сьогоднішньому етапі розвитку неможливо створити міцну продовольчу безпеку країни без комплексного використання інформаційно-комунікаційних технологій на всіх етапах створення на реалізації сільськогосподарського продукту.

Для більш глибокого розуміння та пошуку шляхів розв'язання поставленої у статті проблематики, необх-

Таблиця 1. Дослідження наукових джерел щодо тлумачення категорії "продовольча безпека"

№ з/п	Вітчизняні та іноземні автори	Запропоноване автором(ами) визначення категорії «продовольча безпека»
1.	Алексеева Я. [1]	Розглядається досліджувана категорія з двох аспектів - соціально-економічний = стосується способу виробництва та розподілу їжі; - глобальний = відображає дефіцит природних ресурсів для виробництва їжі
2.	Бабич М.М. [2]	гарантована здатність держави задовольняти населення основними продуктами на принципах самокупності, їх економічної та фізичної доступності незалежно від зовнішніх і внутрішніх умов
3.	Гладій М.В., Лузан Ю.Я. [3]	є захистом життя важливих інтересів особи, суспільства та держави у харчовій сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз
4.	Горняк О. В., Салюк-Кравченко О.О. [4]	розуміється як економічний стан, в якому всім громадянам гарантується доступ до їжі в будь-який час в обсязі, необхідному для забезпечення здорового способу життя
5.	Гринишин В.Є. [5]	сукупність соціально-економічних відносин, що виникають щодо забезпечення населення продуктами харчування, відповідних стандартів якості та кількості на основі інноваційного розвитку відтворювальних процесів у сільському господарстві та економічній безпеки агропродовольчої галузі
6.	Алексеева І. [6]	здатність держави задовольняти потреби населення в якісних і безпечних з екологічної точки зору харчових продуктах у межах раціональних, обґрунтованих з медичної точки зору норм харчування. Таку можливість необхідно забезпечити всім без винятку верствам населення в повному обсязі навіть за умов значного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз
7.	Башир М., Шіліці С. [7]	впевненість переважної більшості населення країни у своїй військовій могутності та проведення ефективної політики щодо запобігання застосуванню сили її потенціальними ворогами

Джерело: узагальнено та систематизовано авторами на основі [1—7].

ідно провести дослідження щодо уточнення категорії "продовольчої безпеки" на сучасному кризовому етапі розвитку інформаційно орієнтованого суспільства України та світу.

Багатоаспектність категорії "продовольча безпека" передбачає різні підходи до її визначення та розкриття її сутності різними авторами, які зведені у табл. 1.

Дослідження трактування категорії "продовольча безпека", які проведені у табл. 1 дозволили зробити наступні висновки:

= забезпечення продовольчої безпеки є не лише ключовою умовою соціально-економічної стабільності в суспільстві, а й чинником суверенітету країни, що дозволяє їй позиціонувати себе як економічно незалежну державу;

= продовольча безпека є структурною складовою національної безпеки держави;

= у визначеннях науковців практично відсутній взаємозв'язок досліджуваної категорії з впровадженням і використанням інформаційно-комунікаційних технологій як основи ефективного функціонування механізму забезпечення талого рівня продовольчої безпеки.

Виходячи з вище дослідженого, можна сформулювати авторське визначення категорії "продовольча безпека", де будуть враховані як вже існуючі методологічні аспекти, так й виклики, які зараз постають перед світовою спільнотою. Отже, "продовольча безпека" у нашому дослідженні буде розумітися як здатність держави, з одного боку, задовольняти комплексні потреби населення у якісних і безпечних, з екологічної точки зору, продовольчих продуктах у межах раціональних, міжнародно прийнятих та медично обґрунто-

Таблиця 2. Система внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці у продовольчій сфері за джерелами виникнення

№ з/п	Сфера виникнення загрози	Види загроз
1.	Техніко-технологічні	= висока залежність від імпорту матеріалів, машин, технологій та інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують усі процеси; = низький рівень енергоозброєності та енергооснащеності виробництва; = високий рівень зносу основних засобів та нематеріальних активів
2.	Фінансово-економічні	= дефіцит власних фінансових ресурсів, складності в отриманні внутрішніх та зовнішніх інвестицій; = постійне зростання питомих витрат виробництва; = зниження платоспроможності суспільства; = високі темпи інфляції в країні (особливо у воєнний та поствоєнний час); = використання застарілого підходу до фінансового, управлінського та бухгалтерського обліку у зв'язку з недостатністю коштів на нові інформаційно-комунікаційні технології
3.	Організаційно-правові	= незрозумілість та мінливість організаційно-правових процесів у воєнний та поствоєнний час; = тіньові процеси у фінансово-кредитних та земельних відносинах в аграрному секторі економіки; = відсутність умов для інноваційної активності та провадження інформаційно-комунікаційних технологій
4.	Соціальні	= відсутність упевненості інформаційного громадянського суспільства в ефективності аграрної політики, яка впроваджується державою; = низький рівень доходів населення; = дефіцит висококваліфікованих кадрів, в тому числі й тих, хто може впроваджувати «на місцях» сучасні інформаційно-комунікаційні технології
5.	Екологічні та природно-кліматичні	= стихійні лиха; = забруднення ґрунтів та поверхневих вод, знищення родючого шару ґрунту, зміна його складу (в тому числі в результаті військових дій в країні); = надлишок або нестача опадів; = вимерзання посівів
6.	Макроекономічні	= нестійкість та важкопрогнозованість попиту та пропозиції аграрної продукції у світі; = скорочення рівня світових запасів продовольства (в тому числі в наслідок військових конфліктів та пандемії)
7.	Кон'юнктурні	= запровадження різних видів санкцій та обмежень на імпортно-експортні операції з продовольством країн; = підвищення тарифів на енергоресурси; = нестійка кон'юнктура світових фінансових та енергетичних ринків; = зміна курсів національної валюти

Джерело: систематизовано авторами на основі [8—10].

ваних стандартів харчування, а з іншого, = протистояти різноплановим викликам, загрозам ризикам та небезпекам за допомогою сучасних інноваційних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечить сталу впевненість широких верств інформаційного суспільства в спроможності держави гарантувати рівень продовольчого забезпечення в умовах мінливості внутрішнього та зовнішнього середовища.

З авторського уточненого вищеприведеного визначення можна стверджувати, що досягнення продовольчої безпеки держави залежить від її здатності долати виклики, загрози, ризики та небезпеки різного характеру. Узагальнення теоретико-методологічних підходів до оцінки загроз продовольчій безпеці країни дозволило систематизувати їх у табл. 2.

Систематизація внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці у продовольчій сфері за джерелами виникнення (табл. 2) дозволило з'ясувати її основні ознаки, які є базою для створення універсального та дієвого механізму дії усієї системи продовольчої безпеки країни у сучасному мінливому середовищі, зокрема:

- = задоволення внутрішніх продовольчих потреб населення переважно за рахунок внутрішніх джерел;
- = можливість усіх груп суспільства мати як фізичний, так й економічний доступ до продовольства;
- = ефективізація та зростання конкурентоспроможності аграрної сфери за рахунок інформаційно-комунікаційних технологій;
- = здоров'я населення залежать від забезпеченості продовольством у будь-який момент часу;
- = екологічна безпека як запорука високого рівня якості продовольства;
- = здатність протистояти загрозам, які непідвладні людині (напр., стихійні лиха тощо);
- = підвищення потреб у якості і кількості продовольчих ресурсів у інформаційного суспільства.

Треба зазначити, що зараз продовольча безпека України тісно пов'язана з міжнародними західними ринками збуту. В той же час, світовий ринок продовольства та сировини має ряд атрибутів, найважливіші з яких обумовлені нерівномірним розподілом земельних та інших ресурсів (виробництво, інвестиції, інновації, клімат) між різними державами. Основні якості, характерні для світового продовольчого ринку наступні, зокрема:

- = стабільний попит на продукцію з сезонним виробництвом і пропозицією, які практично повністю прив'язані до інформаційно-комунікаційних технологій (виробництво, контроль якості, логістика, збут тощо);
- = нерівномірна доступність продукції з року в рік через кліматичні коливання;
- = дефіцит продовольства в одних країнах і надлишок в інших;
- = необхідність накопичувати їжу та транспортувати її на великі відстані;
- = використання механізмів продовольчого ринку як інструменту тиску на інші країни в політичних та воєнних конфліктах [11].

Кожна держава прагне забезпечити власну національну продовольчу безпеку, використовуючи різноманітні інструменти, що дозволяють у міжнародно-правовій базі застосовувати різноманітні заходи підтримки внутрішнього агропродовольчого ринку — економічні, ринкові, адміністративні тощо. Механізмами забезпечення сталості системи національної продовольчої безпеки є підтримка вітчизняного агропромислового виробництва, що є основоположною базою для формування продовольчої незалежності країни у мінливому середовищі.

Узагальнюючи наукові дослідження можна зробити висновок, що висока ефективність сільськогосподарського виробництва в розвинутих країнах обумовлена рядом факторів, зокрема:

- = впровадження інноваційних та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на всіх етапах виробництва та збуту продукції;
- = державна підтримка вітчизняних сільгоспвиробників, в тому числі з наданням інформаційних платформ для просування своєї продукції на міжнародних ринках;
- = ефективно поєднання великих господарств із фермерською системою виробництва;
- = налагоджена система державного регулювання [12].

Слід також зауважити, що розвинені світові держави приділяють велику увагу якості харчування населення як передумові національної системи продовольчої безпеки. Як наслідок, забезпечення "фізіологічної" чи екологічної безпеки діет стало пріоритетом і важливим завданням державної продовольчої політики. Щоб вирішити цю проблему, проводяться заходи щодо підсилення контролю якості харчових продуктів за рахунок залучення значної кількості ресурсів на дослідження та розробки з використанням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Разом з цим, вживаються всі можливі додаткові заходи для унеможливлення кібератак на сервери та інші ресурси агропромислових та інших суміжних підприємств.

Таким чином, взаємозв'язок між харчуванням та рівнем захворюваності та смертності, отримана дослідницькими центрами, доводить, що до населення та є критично важливою інформацією, яка знаходиться під захистом держави.

Ще одним аспектом розвитку агропродовольчого ринку останніх років багато дослідників пов'язують із зростанням ролі держави в його регулюванні. Прямая та непряма підтримка аграрного сектору розглядається як компенсація можливих втрат в умовах ринкової нестабільності, а аграрний сектор економіки розглядається як система, де саморегулювання неможливе [12]. Такий стан справ особливо актуальний під час воєнного положення країни, а також пост воєнного відновлення соціально-економічного розвитку.

Але визначальним аспектом сучасного етапу розвитку світового сільського господарства є розвиток нових біотехнологій, як базуються на сучасних інформаційно-комунікаційних технологіях, що підвищує продуктивність і конкурентоспроможність галузі за рахунок скорочення часу, необхідного для традиційної селекції. Біотехнологія дозволила сільському господарству швидко розробляти нові сорти сільськогосподарських культур і породи тварин з ознаками, які важко простежити до традиційної селекції [10—12].

Тому, можна зробити висновок, що аграрна політика держави повинна забезпечити ефективність національної системи продовольчої безпеки в умовах глобалізованої економіки та політичної кризи та включати модернізацію техніко-технологічної бази аграрного сектору, запровадження гнучкої системи державного регулювання аграрного та продовольчого ринку.

Отже, спираючись на проведені дослідження та узагальнення наукових джерел інформації можна приступити до формування організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки України із використання інформаційно-комунікаційних технологій в умовах воєнної та післявоєнної кризи (рис. 1).

Таким чином, можна зробити висновок, що адаптація організаційно-економічного механізму зміцнення продовольчої безпеки України до нових економічних реалій, що передбачають активний розвиток інноваційного середовища, запровадження прогресивних інформаційно-комунікаційних технологій, прискорену реалізацію політики імпортозаміщення, пов'язану з збільшенням обсягу виробництва та зростанням конкурентоспроможності аграрної продукції, що бере участь у забезпеченні реалізації програми продовольчої безпеки країни, включає в себе наступні аспекти, зокрема:

- = система задоволення першочергових потреб країни та її регіонів;

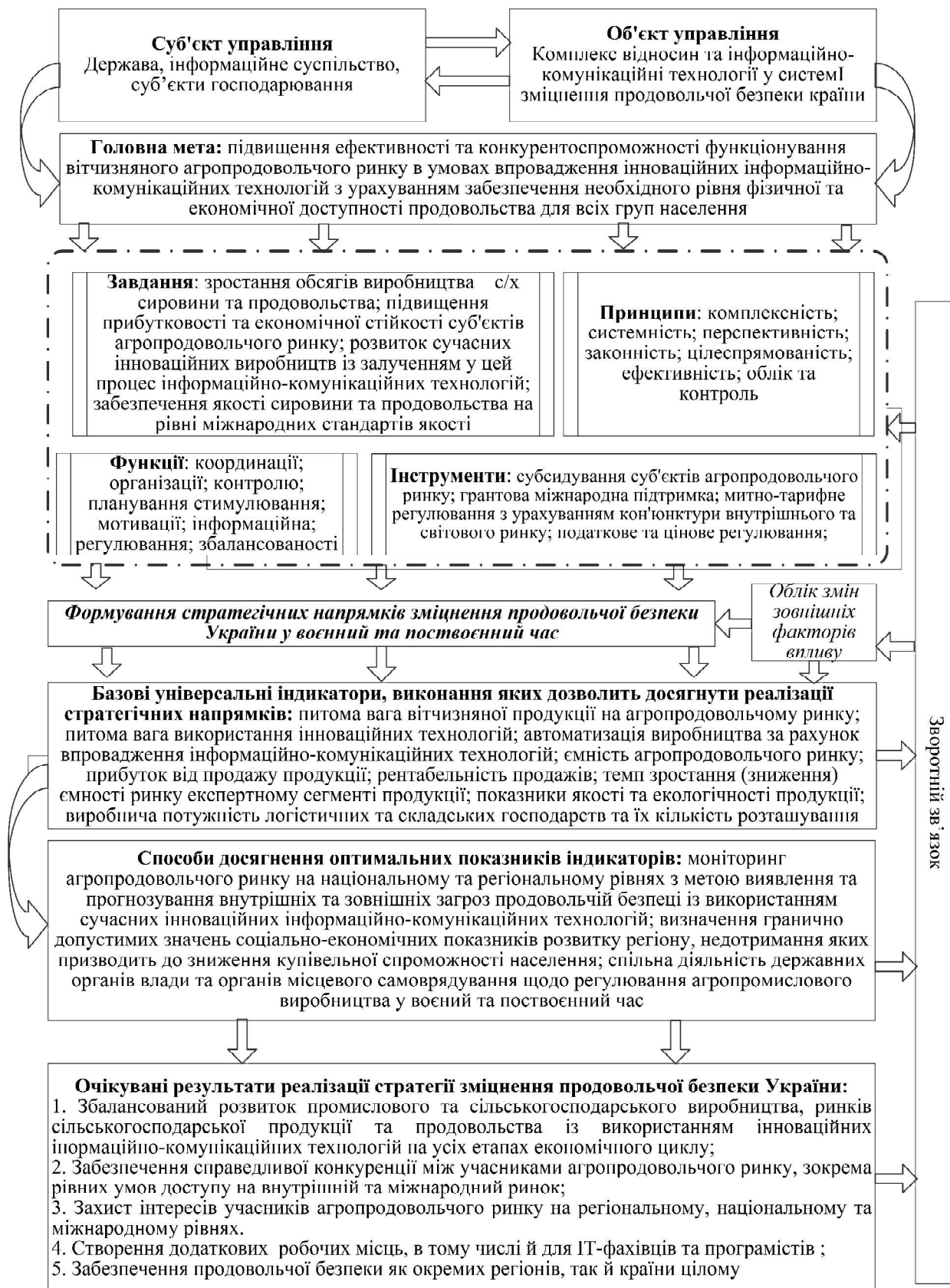

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм зміцнення продовольчої безпеки України із використання інформаційно-комунікаційних технологій

Джерело: розроблено автором.

= консолідація зусиль органів державної влади та сільгосптоваровиробників для досягнення намічених індикаторів;

= розробка вітчизняних та залучення інвестицій щодо придбання передових інформаційно-комунікаційних технологій та інновацій, які будуть використовуватися

тися на усіх етапах виконання стратегії зміцнення продовольчої безпеки України.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті було проведено комплексне обґрунтоване дослідження концептуальних аспектів використання інформаційно-комунікаційних технологій при побудові механізму впровадження та зміцнення продовольчої безпеки держави у сучасних мінливих умовах внутрішнього та зовнішнього середовища. Отримані наступні висновки, узагальнення та результати.

1. Узагальнивши наукові думки з приводу визначення глибинної сутності категорії "продовольча безпека" було наведено його уточнене трактування, = здатність держави, з одного боку, задовольняти комплексні потреби населення у якісних і безпечних, з екологічної точки зору, продовольчих продуктах у межах раціональних, міжнародно прийнятих та медично обґрунтованих стандартів харчування, а з іншого, = протистояти різноплановим викликами, загрозам ризикам та небезпекам за допомогою сучасних інноваційних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечить сталу впевненість широких верств інформаційного суспільства в спроможності держави гарантувати рівень продовольчого забезпечення в умовах мінливості внутрішнього та зовнішнього середовища.

2. Систематизовані внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці у продовольчій сфері за наступними групами, зокрема: техніко-технологічні, фінансово-економічні, організаційно-правові, соціальні, екологічні та природно-кліматичні, макроекономічні, кон'юнктурні. Наведено коротку характеристику кожної з груп загроз, що дозволило з'ясувати її основні признаки, які є базою для створення універсального та дієвого механізму дії усієї системи продовольчої безпеки країни у сучасному мінливому середовищі.

3. Узагальнені основні якості, які характерні для світового продовольчого ринку та з'ясовано, що механізмами забезпечення сталості системи національної продовольчої безпеки є підтримка вітчизняного агропромислового виробництва, що є основоположною базою для формування продовольчої незалежності країни у мінливому сьогоденні.

4. Побудовано організаційно-економічний механізм зміцнення продовольчої безпеки України із використання інформаційно-комунікаційних технологій та зроблено висновок, що адаптація цього механізму до нових економічних реалій включає в себе комплекс наступних концептуальних аспектів і заходів: систему задоволення першочергових потреб країни та її регіонів; консолідацію зусиль органів державної влади та сільгоспробітників для досягнення намічених індикаторів; розробку вітчизняних та залучення інвестицій щодо придбання передових інформаційно-комунікаційних технологій та інновацій, які будуть використовуватися на усіх етапах виконання стратегії зміцнення продовольчої безпеки України.

Література:

1. Алексеева Я. Научные основы определения продовольственной безопасности. Эффективность государственного управления. 2015. Вып. 42. С. 100—107.
2. Бабич М.М. Понятійно-категоріальна сутність продовольчої безпеки. Економіка та держава. 2017. № 6. С. 39—45.
3. Гладій М.В., Лузан Ю.Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. Економіка АПК. 2020. № 5. С. 6—21.
4. Горняк О.В., Салюк-Кравченко О.О. Оцінка продовольчої безпеки держави на основі регіональних показників. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2016. Т. 21, Вип. 10. С. 17—21.
5. Гринишин В.Є. Методологічні основи дослідження продовольчої безпеки країни. Економіка та держава. 2020. № 2. С. 141—146.

6. Alekseeva Ya. Problems of public administration of food security in Ukraine. Nauka i studia: Poland, Przemysl, 2015. № 6 (137). P. 51—56.

7. Bashir M., Schilizzi S. Measuring food security: Definitional sensitivity and implications. Contributed paper prepared for presentation at the 56th AARES annual conference, Fremantle, Western Australia. February 7—10, 2012. URL: <https://www.researchgate.net/publication/227842803> (дата звернення: 20.04.2022).

8. Бабич М.М. Формування системи продовольчої безпеки: теорія, методологія, практика: монографія. Миколаїв: вид. відділ МНАУ. 2018. 360 с.

9. Урба С. І. Теоретико-методичні засади оцінки продовольчої безпеки держави. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 106—111.

10. Ревенко С. О. Методологічні підходи до оцінки рівня загроз продовольчій безпеці. Агроінком. 2013. № 10. С. 61—64.

11. Мостова А. Д. Зовнішньоекономічні аспекти продовольчої безпеки держави. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 3. С. 86—96.

12. Калетник Г. М., Дармограй О. В. Методичні підходи до оцінки та аналізу індикаторів продовольчої безпеки України. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 6. С. 7—20.

References:

1. Alekseeva, Ya. (2015), "Scientific principles of determining food security", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 42, pp. 100—107.
2. Babych, M.M. (2017), "Conceptual and categorical essence of food security", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 39—45.
3. Hladij, M.V. and Luzan, Yu.Ya. (2020), "Conceptual and categorical essence of food security", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 6—21.
4. Horniak, O.V. and Saliuk-Kravchenko, O.O. (2016), "Assessment of food security of the state on the basis of regional indicators", *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika*, vol. 21 (10), pp. 17—21.
5. Hrynshyn, V.Ye. (2020), "Methodological bases of food security research of the country", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 141—146.
6. Alekseeva Ya. (2015), "Problems of public administration of food security in Ukraine", *Nauka i studia*, vol. 6 (137), pp. 51—56.
7. Bashir, M. and Schilizzi, S. (2012), "Measuring food security: Definitional sensitivity and implications", Contributed paper prepared for presentation at the 56th AARES annual conference, Fremantle, Western Australia, February 7—10, available at: <https://www.researchgate.net/publication/227842803> (Accessed 20 April 2022).
8. Babych, M.M. (2018), *Formuvannia systemy prodovol'choi bezpeky: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Formation of food security system: theory, methodology, practice], MNAU, Mykolaiv, Ukraine.
9. Urba, S.I. (2017), "Theoretical and methodological principles of assessing food security of the state", *Naukovy visnyk Kherson'skoho derzhavnoho universytetu*, vol. 25 (1), pp. 106—111.
10. Revenko, S.O. (2013), "Methodological approaches to assessing the level of threats to food security", *Ahroinkom*, vol. 10, pp. 61—64.
11. Mostova, A.D. (2019), "Foreign economic aspects of food security of the state", *Ukrains'kyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 4 (3), pp. 86—96.
12. Kaletnik, H. M. and Darmohraj, O.V. (2016), "Methodical approaches to the assessment and analysis of food security indicators of Ukraine". *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 6, pp. 7—20.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2022 р.

С. М. Гайденок,

к. е. н., доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
ORCID ID: 0000-0002-0112-369X

В. В. Коненко,

к. е. н., доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
ORCID ID: 0000-0002-1525-7736

Д. В. Соколов,

старший викладач кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
ORCID ID: 0000-0002-3237-0095

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.96

АНАЛІЗ СТАНУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ПАНДЕМІЇ COVID-19

S. Haidenko,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and business administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

V. Konenko,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and business administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

D. Sokolov,

*Senior Lecturer of the Department of Entrepreneurship and business administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

ANALYSIS OF THE STATE OF DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION BUSINESS ENTERPRISES OF UKRAINE UNDER THE INFLUENCE OF THE COVID-19 PANDEMIC

Метою статті є дослідження впливу пандемії COVID-19 на стан розвитку підприємницької діяльності підприємств будівництва. Розглянуто основні наслідки пандемії COVID-19 для формування перспектив розвитку зазначеної галузі. У статті проведено статистичний аналіз техніко-економічних показників діяльності підприємств будівельного бізнесу України за 2019—2021 рр., серед них: обсяг виробленої будівельної продукції; індекси будівельної продукції; обсяг капітальних інвестицій у будівництво; загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію; середньооблікова кількість штатних працівників зайнятих у будівельній галузі; середньомісячна заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника зайнятого у будівельній галузі. В ході виконання аналізу стану розвитку підприємств будівельної галузі визначено динаміку співвідношення обсягів виконаних будівельних робіт до кількості будівельних підприємств. Розглянуто особливості формування обсягу виробленої будівельної продукції у розрізі регіонів України та за видами, охарактеризовано розподіл обсягів виконаних будівельних робіт за характером будівництва у 2019—2021 рр. Виявлено тісний взаємозв'язок обсягу загальної площі прийнятого в експлуатацію будівництва з обсягами капітальних інвестицій в будівельний бізнес України за 2019—2021 рр.

The aim of the article is to study the impact of the COVID-19 pandemic on the state of development of business activities of construction companies. The main consequences of the COVID-19 pandemic for the formation of prospects for the development of this industry are considered. The article provides a statistical analysis of technical and economic indicators of the construction business of Ukraine for 2019—2021, among them: the volume of construction products; construction product indices; volume of capital investments in construction; the total area of residential buildings put into operation; the average number of full-time employees employed in the construction industry; average monthly salary per full-time employee employed in the construction industry. In the course of the analysis of the state of development of enterprises in the construction industry, the dynamics of the ratio of the volume of construction work performed to the number of construction enterprises was determined. The dynamics of the volume of construction products produced by construction companies of Ukraine was analyzed using the statistical method "Time Series" and determined the absolute growth, growth rate, the absolute value of one percent growth, the average level and the average growth rate of the analyzed indicator. The peculiarities

of the formation of the volume of construction products in terms of regions of Ukraine and by types are considered, the distribution of the volume of construction work by the nature of construction in 2019—2021 is characterized. The close relationship between the volume of the total area of commissioned construction and the volume of capital investment in the construction business of Ukraine for 2019—2021 was revealed. Particular attention is paid to the dynamics of the total area of residential buildings, which was put into operation by type and by region for 2019—2021. The dynamics of the index of construction products by months and periods of 2019—2021 is analyzed, the indices of construction products by types (buildings, structures) in % to the previous year are determined.

Ключові слова: будівельний бізнес, пандемія COVID-19, індекс будівельної продукції, підприємницька діяльність, капітальні інвестиції, ряди динаміки, житлове будівництво, фінансовий результат.

Key words: construction business, pandemic COVID-19, construction products index, business activity, capital investments, time series, housing construction, financial result.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фінансово-економічна криза у світі, що розпочалася наприкінці 2019 — початку 2020 років, та пов'язані із пандемією COVID-19 карантинні заходи в Україні мали суттєвий вплив на вітчизняний ринок житлового будівництва. У відповідь на розповсюдження пандемії COVID-19 відбулись суттєві зміни у особливостях ведення підприємницької діяльності підприємств будівельного бізнесу України. Поряд з цим враховуючи закордонний досвід роботи будівельних підприємств, можна стверджувати, що особливо дієвим чинником розвитку ефективної галузі є залучення значних обсягів капітальних інвестицій у будівництво, основною метою яких є забезпечення прибутковості діяльності підприємств будівництва. Тому в сучасних умовах господарювання виникає необхідність детального аналізу ключових показників розвитку підприємств будівельного бізнесу України за 2019—2021 рр.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження, що пов'язані з аналізом стану розвитку підприємств будівельного бізнесу України знайшли своє відображення у наукових працях Калініченко А.А., Сидорова Ю.Р., Латишева О.В., Сайко А.Д., Савченко В.Ф., Стойка С.О., Маклюк О.В. та багато інших. Серед сучасних вчених проблеми, пов'язані з визначенням впливу пандемії COVID-19 на підприємницьку діяльність підприємств України та світу досліджено у працях Долбнева Д.В. [2], Ширяєва Н.В., Макаренко А.Б. та ін. [9]. Однак актуальними залишаються дослідження сучасного стану та перспектив розвитку підприємств будівельного бізнесу України під впливом пандемії COVID-19, які недостатньо розглянуті в науковій літературі та потребують подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у статистичному аналізі стану розвитку підприємницької діяльності підприємств бу-

Таблиця 1. Динаміка техніко-економічних показників розвитку підприємств будівельного бізнесу України за 2019—2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темп зростання (2021/2019), %
Кількість будівельних підприємств, од.	56855	56926	56973	100,21
Обсяг виробленої будівельної продукції, млн грн	181697,9	202080,8	258073,6	142,03
Індекси будівельної продукції, у % до попереднього року	123,6	105,6	106,8	-
Обсяг капітальних інвестицій у будівництво, млн грн	62346 613	37980503	51832667	83,14
Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, м ²	11029327	8451221	11433790	103,67
Співвідношення обсягів виконаних будівельних робіт до кількості будівельних підприємств, млн грн/підприємство	3,19	3,55	4,53	142,01
Фінансовий результат діяльності будівельних підприємств до оподаткування, які одержали прибуток, млн грн	24958,7	16418,9	3075,8 (січень-вересень)	-
Фінансовий результат діяльності будівельних підприємств до оподаткування, які одержали збиток, млн грн	8983,9	18466,7	1944,7 (січень-вересень)	-
Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування, млн грн	15974,8	-2047,8	1131,1 (січень-вересень)	-
Середньооблікова кількість штатних працівників зайнятих у будівельній галузі, тис. осіб	193,73	195,82	218,74	112,91
Середньомісячна заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника зайнятого у будівельній галузі, грн	9356,0	9832,0	11289,0	120,66

Джерело: ¹ складено авторами на основі даних Державної служби статистики України.

² Без врахування тимчасово окупованої території Автономної республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

**Таблиця 2. Обсяг виробленої будівельної продукції
(у розрізі регіонів) за 2019–2021 рр., млн грн**

Регіони	2019 р.	2020 р.	2020 р. - 2019 р.		2021 р.	2021 р. - 2020 р.	
			Абсолютне відхилення (+,-)	Відносне відхилення, %		Абсолютне відхилення (+,-)	Відносне відхилення, %
Вінницька	10280,5	10776,6	496,1	104,82	15919,6	5143,0	147,72
Волинська	2328,6	2530,8	202,2	108,68	3273,5	742,7	129,35
Дніпропетровська	20057,5	18064,8	-1992,7	90,06	21325,5	3260,7	118,05
Донецька	6994,6	10137,4	3142,8	144,93	11586,2	1448,8	114,29
Житомирська	2706,7	2144,5	-562,2	79,23	2649,4	504,9	123,54
Закарпатська	2217,9	1932,0	-285,9	87,11	1751,9	-180,1	90,68
Запорізька	3850,3	3136,1	-714,2	81,45	3802,0	665,9	121,23
Івано-Франківська	3695,7	3843,7	148,0	104,00	5063,3	1219,6	131,73
Київська	10317,3	12613,0	2295,7	122,25	16896,9	4283,9	133,96
Кіровоградська	2047,0	1367,6	-679,4	66,81	1269,1	-98,5	92,80
Луганська	663,6	720,2	56,6	108,53	785,1	64,9	109,01
Львівська	10972,2	14196,4	3224,2	129,38	18608,3	4411,9	131,08
Миколаївська	4346,1	3359,7	-986,4	77,30	4612,1	1252,4	137,28
Одеська	17893,6	28524,6	10631,0	159,41	35693,3	7168,7	125,13
Полтавська	7584,5	8146,4	561,9	107,41	9425,4	1279,0	115,70
Рівненська	3315,4	3290,4	-25,0	99,25	4516,3	1225,9	137,26
Сумська	1553,7	1706,7	153,0	109,85	2055,6	348,9	120,44
Тернопільська	2415,8	2590,3	174,5	107,22	4156,2	1565,9	160,45
Харківська	14856,4	14492,9	-363,5	97,55	20215,3	5722,4	139,48
Херсонська	1833,0	1306,1	-526,9	71,25	1465,1	159,0	112,17
Хмельницька	3846,6	6606,3	2759,7	171,74	9442,0	2835,7	142,92
Черкаська	2071,7	2565,8	494,1	123,85	3675,5	1109,7	143,25
Чернівецька	2112,5	2176,2	63,7	103,01	1648,4	-527,8	75,75
Чернігівська	1888,1	2440,2	552,1	129,24	2953,0	512,8	121,01
м. Київ	41848,6	43412,1	1563,5	103,74	55284,6	11872,5	127,35
В цілому по Україні	181697,9	202080,8	20382,9	111,22	258073,6	55992,8	127,71

Джерело: розраховано авторами за даними [5].

дівельного бізнесу України під впливом розповсюдження пандемії коронавірусу COVID-19 на протязі 2019–2021 рр.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах нестійкої політичної і економічної ситуації в Україні та фінансової кризи діяльність підприємств будівельного бізнесу гальмується наявністю значної кількості різного роду перешкод та проблем у даній сфері. В ході аналізу стану розвитку підприємств житлового будівництва України в роботі визначимо динаміку основних техніко-економічних показників розвитку підприємств будівельного бізнесу України за 2019–2021 рр. (табл. 1).

Дані табл. 1 показують тенденцію до щорічного зростання кількості будівельних підприємств в Україні за 2019–2021 рр. на 0,21 % або на 118 од. Обсяг виконаних будівельних робіт підприємствами будівельної галузі України теж щороку зростає і становить у 2021 р. 258073,6 млн грн, що на 42,03 % або на 76375,7 млн грн більше ніж у 2019 р. Поряд з цим у 2020 р. особливо відчутним є падіння обсягу капітальних інвестицій у будівництво порівняно з 2019 р., що насамперед, пов'язано з пандемією, що викликана вірусом

COVID-19. Так в цілому за досліджуваний період обсяг капітальних інвестицій у будівельну галузь зменшився на 16,86 %. Одночасно відмітимо зростання загальної площі житлових будівель, прийнятих в експлуатацію у 2021 р. до 11433790 м², що на 3,67 % або на 404463 м² більше ніж у 2019 р. При цьому в 2020 р. порівняно з 2019 р. бачимо стрімке скорочення загальної площі житлових будівель, що прийняті в експлуатацію на 8451221 м² або на 23,37 %. На нашу думку, головними чинниками, що вплинули на такі негативні тенденції розвитку житлового будівництва є світова пандемія, що викликана поширенням коронавірусної хвороби COVID-19. З позитивних тенденцій розвитку будівельної галузі відмітимо зростання середньооблікової чи-

сельності працівників, що задіяні у будівництві з 193,73 тис. осіб у 2019 р. до 218,74 тис. осіб у 2021 р. (темپ зростання показника становить 112,91 %). Крім того, відмітимо збільшення середньомісячної заробітної плати 1-го штатного працівника у будівництві: з 9356 грн у 2019 р. до 11289 грн у 2021 р., тобто відносне зростання показника за 2019–2021 рр. становить 120,6 %.

Також в табл. 1, нами, розглянуто динаміку фінансових результатів діяльності підприємств будівництва України (до оподаткування), що вказує на негативну тенденцію щодо погіршення фінансового результату діяльності до оподаткування підприємств будівництва. Так позитивне сальдо у 2019 р. (15974,8 млн грн) трансформувалось у негативне сальдо в 2020 р. (-2047,8 млн грн). Враховуючи те, що дані 2021 р. щодо величини фінансового результату (сальдо) до оподаткування представлено лише за січень-вересень 2021 р. (у зв'язку з відсутністю даних Державної служби статистики України за січень-грудень 2021 р.), тому визначати динаміку фінансових показників в цілому за досліджуваний інтервал часу (2019–2021 рр.) є не доцільним.

Далі в роботі доцільним вбачається проведення аналізу динаміки обсягу виробленої будівельної продукції будівельними підприємствами України за 2019–2021 рр. (у розрізі регіонів) — табл. 2.

В ході дослідження виявлено чітку тенденцію до зростання обсягу виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) у 2019–2021 рр., так обсяг виробленої будівельної продукції будівельними підприємствами зростає у м. Києві та 18 регіонах України у звітному році (2021 р.) проти базового року (2019 р.). При цьому найбільше зростання обсягу виконаних будівельних робіт спостерігається в наступних областях: Хмельницька (3846,6 млн грн в 2019 р. та 9442 млн грн в 2021 р., темп зростання показника становить 245,46 %), Одеська (17893,6 млн грн в 2019 р. та 35693,3 млн грн в 2021 р., темп зростання показника становить 199,47 %), Черкаська (2071,7 млн грн в 2019 р. та 3675,5 млн грн в 2021 р., темп зростання показника становить 177,42 %),

Таблиця 3. Обсяг виробленої будівельної продукції підприємствами будівельного бізнесу України

Показники	Формула розрахунку	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних робіт), млн грн	—	181697,9	202080,8	258073,6
1. Абсолютний приріст, млн грн				
Ланцюговий	$P_K - P_{K-1}$	-	20382,9	55992,8
Базисний	$P_K - P_1$	-	20382,9	76375,7
2. Темп зростання, %				
Ланцюговий	$\frac{P_K}{P_{K-1}} 100$	-	111,22	127,71
Базисний	$\frac{P_K}{P_1} 100$	-	111,22	142,03
3. Темп приросту, млн. грн.				
Ланцюговий	$\frac{P_K - P_{K-1}}{P_{K-1}} 100$	-	11,22	27,71
Базисний	$\frac{P_K - P_1}{P_1} 100$	-	11,22	42,03
4. Абсолютне значення одного відсотка приросту, млн грн	$0,01 * P_{K-1}$	-	1816,979	2020,808
5. Середній рівень ряду, млн грн	$\sum_{i=1}^K \frac{P_i}{K}$	$(181697,9 + 202080,8 + 258073,6) / 3 = 213950,77$		
6. Середній темп зростання, %	$\sqrt[K-1]{\frac{P_K}{P_1}} * 100$	$\sqrt[3]{\frac{258073,6}{181697,9}} \times 100\% = \sqrt[3]{1,4203} * 100\% = 119,18 \%$		
7. Середній темп приросту, %	$\sqrt[K-1]{\frac{P_K}{P_1}} * 100 - 100$	$119,18 - 100 = 19,18 \%$		

Джерело: розраховано авторами за даними [5].

Тернопільська (2415,8 млн грн в 2019 р. та 4156,2 млн грн в 2021 р., темп зростання становить 172,04 %), Львівська (10972,2 млн грн в 2019 р. та 18608,3 млн грн в 2021 р., темп зростання становить 169,59 %), Донецька (6994,6 млн грн в 2019 р. та 11586,2 млн грн в 2021 р., темп зростання показника — 165,64 %) та Київська (10317,3 млн грн в 2019 р. та 16896,9 млн грн в 2021 р., темп зростання показника — 163,77 %).

Одночасно відмітимо ряд областей України в яких обсяг виробленої будівельної продукції (будівельних робіт) за 2019—2021 рр. суттєво зменшився: Кіровоградська (2047 млн грн в 2019 р. та 1269,1 млн грн в 2021 р., темп зростання показника — 62,00 %), Чернівецька (2112,5 млн грн в 2019 р. та 1648,4 млн грн в 2021 р., темп зростання показника — 78,03 %), Закарпатська (2217,9 млн грн в 2019 р. та 1751,9 млн грн в 2021 р., темп зростання показника — 78,99 %), Херсонська (1833 млн грн в 2019 р. та 1465,1 млн грн в 2021 р., темп зростання показника становить 79,93 %), Житомирська (2706,7 млн грн в 2019 р. та 2649,4 млн грн в 2021 р., темп зростання показника становить 97,88 %) та Запорізька (3850,3 млн грн в 2019 р. та 3802 млн грн в 2021 р., темп зростання показника становить 98,74 %). Отже, у 2020—2021 рр. незважаючи на внутрішні проблеми країни та поширення пандемії коронавірусу COVID-19, обвалу житлового будівництва в Україні не спостерігалось.

Далі можна проаналізувати динаміку зміни обсягу виконаних будівельних робіт (виробленої будівельної продукції) підприємствами будівельного бізнесу України [7, с. 32] за 2019—2021 рр. використавши при цьому статистичний метод "Ряди динаміки" (табл. 3).

Дані таблиці 3. показують, що за досліджуваний період (2019—2021 рр.) обсяг виконаних будівельних робіт будівельними підприємствами України збільшився на 76375,7 млн грн або на 42,03 %. Базисний темп росту обсягу виконаних будівельних робіт в 2020 р. склав 111,22 %, а

у 2021 р. — 142,03 %. Порівняльний аналіз ланцюгових темпів зростання показника вказує теж на щорічне збільшення обсягу виробленої будівельної продукції: з 111,22 % у 2020 р. до 127,71 % у 2021 р. За таких тенденцій чітко простежується зростання середньорічного темпу обсягу виробленої будівельної продукції, який за 2019—2021 рр. збільшувався кожного року в середньому на 19,18 %.

Зазначимо, що досить важливим показником, що характеризує підприємницьку діяльність будівельних підприємств України є обсяг виробленої продукції (за видами) [4, с. 67], динаміку за 2019—2021 рр. якого представлено на рис. 1.

Дослідження обсягу виробленої продукції (за видами) будівельними підприємствами України за 2019—2021 рр. (рис. 1) дозволяє зробити наступні висновки:

— загальний обсяг виконаних будівельних робіт має чітку тенденцію до щорічного зменшення. Так в 2019 р. було виконано будівельних робіт на 181697,9 млн грн, а у 2021 р. виконано робіт на 258073,6 млн грн, тобто даний показник в досліджуваному періоді збільшився на 42,03 %. При цьому найбільше зростання даного показника спостерігається в 2021 р. (по відношенню до 2020 р.) на 55992,8 млн грн В той же час доцільно зазначити, що у видовій структурі обсягу виробленої продукції будівельними підприємствами найбільша питома вага припадає на інженерні споруди (53,4 % — 60,1 % у 2019—2021 рр.), менша питома вага приходить на будівлі житлові та нежитлові (39,9 % — 46,6 % у 2019—2021 рр.);

— обсяг будівництва будівель (житлових та нежитлових) в 2020 р. порівняно з 2019 р. має тенденцію до скорочення: з 83589,3 млн грн в 2019 р. до 80625,6 млн грн в 2020 р., тобто показник в 2019-2020 рр. зменшився на 3,55 %. Крім того, найбільше зростання обсягу будівництва будівель припадає на 2021 р., їх величина ста-

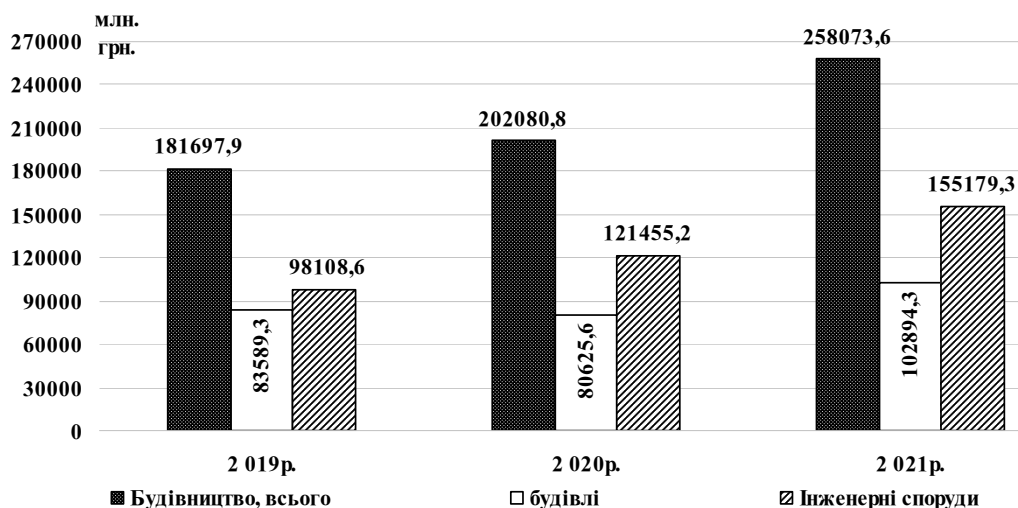

Рис. 1. Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) за видами

Джерело: складено за даними [5].

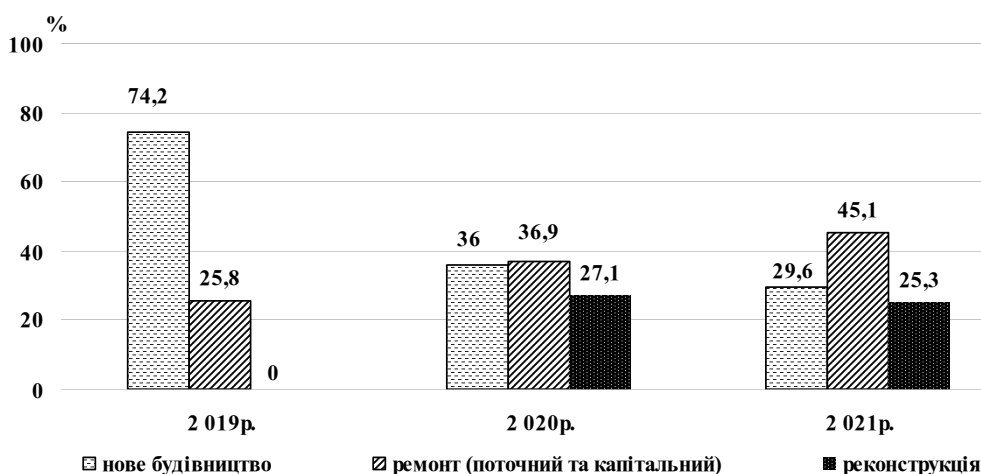

Рис. 2. Розподіл обсягів виробленої будівельної продукції (за характером будівництва) у 2019—2021 рр., %

Джерело: складено за даними [5].

новість 102894,3 млн грн, що на 22268,78 млн грн більше порівняно з 2020 р.;

— протилежну тенденцію в аналізованому періоді має обсяг будівництва інженерних споруд. Адже можна констатувати факт щорічного зростання показника з 98108,6 млн грн в 2019 р. до 155179,3 млн грн в 2021 р., тобто показник в 2019—2021 рр. збільшився на 57070,7 млн грн або на 58,17 %.

Як вже зазначалось вище, обсяг виконаних будівельних робіт підприємствами України щороку зростає з 181697,9 млн грн у 2019 р. до 258073,6 млн грн у 2021 р., при цьому темп зростання за досліджуваний період

склав 142,03 %. Динаміку обсягу виробленої будівельної продукції (за характером будівництва) [4, с. 68] у 2019—2021 рр. представимо на рис. 2.

Дані рис. 2 засвідчують тенденцію до зміни структури обсягу виробленої продукції будівельними підприємствами України за характером будівництва на протязі 2019—2021 рр. При цьому темпи нового будівництва житлових будівель зменшилось на 44,6 % і становлять у 2021 р. 29,6 % від загального обсягу будівництва. В той же час обсяги ремонтних (поточних та капітальних) робіт щороку зростають і становлять у 2021 р. 45,1 % від загального обсягу виробленої будівельної продукції, поряд з цим зростають також і обсяги робіт з реконструкції та технічного переоснащення — 25,3 % у 2021 р.

Доцільно відмітити, що важливим показником розвитку будівельного бізнесу є індекс будівельної продукції, який відповідно до міжнародних стандартів характеризує зміну валової доданої вартості (за факторною вартістю) за окремі періоди [1, с. 10]. Тому визначимо динаміку індексів будівельної продукції (по місяцях) у відсотках до відповідного періоду попереднього року, які представлені згідно даних Державної служби статистики України (дані табл. 4).

Аналіз даних табл. 4 засвідчує тенденцію до зменшення індексів будівельної продукції на протязі досліджуваного періоду з 123,6 % у 2019 р. до 106,8 % у 2021 р. Далі

Таблиця 4. Індекси будівельної продукції по місяцях та періодах

Період	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Січень	115,0	104,6	88,1
Лютий	122,6	100,0	89,5
Березень	129,0	95,5	90,2
Квітень	131,8	92,4	97,4
Травень	130,0	94,0	96,5
Червень	125,3	95,7	102,9
Липень	124,8	97,2	102,9
Серпень	123,7	99,4	104,6
Вересень	123,5	101,7	106,0
Жовтень	123,4	103,3	103,6
Листопад	124,1	104,3	103,4
Грудень	123,6	105,6	106,8

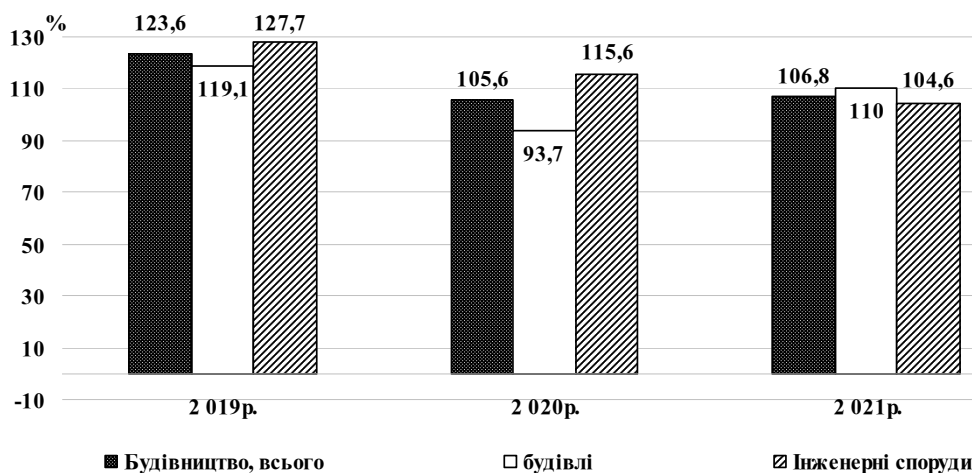

Рис. 3. Індеси будівельної продукції за видами у 2019–2021 рр.,
(у % до попереднього року)

Джерело: складено за даними [5].

використавши дані Державної статистичної служби України охарактеризуємо динаміку індесів будівельної продукції за видами [6, с. 117] на протязі 2019–2021 рр. — рис. 3.

З рис. 3 чітко видно, що обсяги будівництва за 2021 рік (по відношенню до 2020 р.) зросли на 6,8 %, у т.ч. будівлі (житлові та нежитлові — на 10 %, у будівництві інженерних споруд обсяги зросли на 4,6 %).

Також доцільно наголосити, що найбільш важливим показником, що характеризує перспективність підприємницької діяльності будівельних підприємств України є обсяг капітальних інвестицій у розвиток будівельної галузі [4, с. 68]. Динаміку обсягу капітальних інвестицій у будівельну галузь (за регіонами) України проаналізуємо виходячи з даних табл. 5.

Провівши аналіз динаміки обсягу капітальних інвестицій у будівельний бізнес України (у розрізі регіонів) можна зазначити, що пандемія коронавірусу Covid-19 призвела до значного зменшення обсягу капітальних інвестицій у галузь. Так у 2020 р. порівняно з 2019 р. обсяг капітальних інвестицій зменшився у м. Києві та у 23 регіонах України, лише по Сумській області спостерігається суттєве зростання капітальних інвестицій (617737 млн грн в 2019 р. та 901318 млн грн в 2020 р., темп зростання показника — 145,91 %). Одночасно ряд регіонів показали найбільший спад обсягу капітальних інвестицій у будівництво в 2020 р. порівняно з 2019 р.: Закарпатський, Херсонський, Луганський, Рівненський, Івано-Франківський, Чернівецький тощо.

Таблиця 5. Обсяг капітальних інвестицій у будівництво за регіонами
у 2019–2021 рр., млн грн

Регіони	2019 р.	2020 р.	Темп зростання (2020 р. / 2019 р.), %	2021 р.	Темп зростання, %	
					2021 р. / 2019 р.	2021 р. / 2020 р.
Вінницька	1577521	1398064	88,62	2246525	142,41	160,69
Волинська	1990261	1395391	70,11	1907856	95,86	136,72
Дніпропетровська	1125893	1125549	99,97	927291	82,36	82,38
Донецька	439360	398473	90,69	510703	116,24	128,16
Житомирська	718857	454145	63,17	467283	65,00	102,89
Закарпатська	4643006	1115319	24,02	1358926	29,26	121,84
Запорізька	304958	207864	68,16	232769	76,33	111,98
Івано-Франківська	2362288	990018	41,91	1696241	71,80	171,33
Київська	10574321	5585824	52,82	11122810	105,19	199,13
Кіровоградська	188234	111484	59,22	161522	85,81	144,88
Луганська	45182	17646	39,05	22991	50,88	130,29
Львівська	5890204	3265343	55,44	3740858	63,51	114,56
Миколаївська	365362	206287	56,46	313287	85,75	151,87
Одеська	3004635	2689538	89,51	3668209	122,08	136,39
Полтавська	1438586	748509	52,03	943739	65,60	126,08
Рівненська	1637618	806542	49,25	1196118	73,04	148,30
Сумська	617737	901318	145,91	477760	77,34	53,01
Тернопільська	1871713	1382597	73,87	2394443	127,93	173,18
Харківська	4611275	3059620	66,35	3984524	86,41	130,23
Херсонська	504375	167848	33,28	322497	63,94	192,14
Хмельницька	1082324	813813	75,19	1762838	162,87	216,61
Черкаська	810239	765139	94,43	912938	112,67	119,32
Чернівецька	1491162	748895	50,22	1414755	94,88	188,91
Чернігівська	725776	457755	63,07	481423	66,33	105,17
м. Київ	14325726	9167522	63,99	9564361	66,76	104,33
В цілому по Україні	62346613	37980503	60,92	51832667	83,14	136,47

Джерело: розраховано авторами за даними [5].

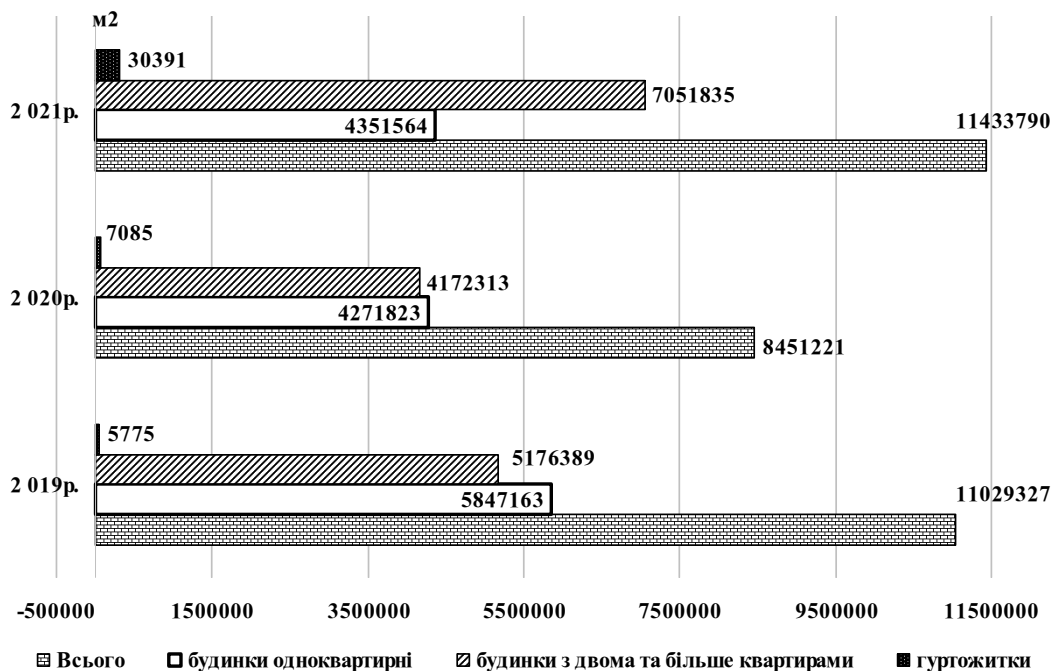

Рис. 4. Динаміка загальної площі житлових будівель, що прийнята в експлуатацію (за видами) у 2019–2021 рр.

Джерело: складено за даними [5].

В той же час ряд областей найбільш критично постраждали від наслідків пандемії Covid-19, адже можна побачити значне зменшення обсягу капітальних інвестицій: Закарпатська (з 4643006 млн грн в 2019 р. до 1115319 млн грн в 2020 р., темп зростання показника — 24,02 %), Херсонська (з 504375 млн грн в 2019 р. до 167848 млн грн в 2020 р., темп зростання показника — 33,28 %), Луганська (з 45182 млн грн в 2019 р. до 17646 млн грн в 2020 р., темп зростання показника — 39,05 %) та Івано-Франківська (з 2362288 млн грн в 2019 р. до 990018 млн грн в 2020 р., темп зростання — 41,91 %).

Отже, розглянувши динаміку обсягу капітальних інвестицій в цілому по Україні встановлено, що в 2019–2020 рр. даний показник зменшився на 39,08 % і становить у 2020 р. 37980503 млн грн. Поряд з цим відмітимо, що вже у 2021 р. чітко простежується тенденція до збільшення обсягу надходження капітальних інвестицій у будівельний бізнес (у ряді областей України) порівняно з доковідним 2019 р.: Хмельницька (з 1082324 млн грн в 2019 р. до 1762838 млн грн в 2021 р., темп зростання — 162,87 %), Вінницька (з 1577521 млн грн в 2019 р. до 2246525 млн грн в 2021 р., темп зростання — 142,41 %), Тернопільська (з 1871713 млн грн в 2019 р. до 2394443 млн грн в 2021 р., темп зростання — 127,93 %), Одеська (з 3004635 млн грн в 2019 р. до 3668209 млн грн в 2021 р., темп зростання — 122,08 %), Донецька (з 439360 млн грн в 2019 р. до 510703 млн грн в 2021 р., темп зростання — 116,24 %) та Київська (з 10574321 млн грн в 2019 р. до 11122810 млн грн в 2021 р., темп зростання — 105,19 %). Загалом темп зростання обсягу капітальних інвестицій у будівництво в Україні у 2021 р. щодо 2019 р. становить 83,14 %, а у 2021 р. порівняно з 2020 р. чітко простежується зростання обсягу капітальних інвестицій у будівельний бізнес на 36,47 %.

Відмітимо, що за даними державної служби статистики України у 2019 р. в Україні було збудовано та прийнято в експлуатацію 11029327 м² загальної площі, а у 2020 році темпи будівництва суттєво зменшилися на фоні розповсюдження коронавірусу COVID-19 та кількість нововведеної площі будівництва становила 8451221 м². У 2021 році в Україні здано більше житла аніж у 2019–2020 роках — 11433790 м² загальної площі житлових будівель. Динаміку загальної площі житлових будівель

прийнятих в експлуатацію (за видами) у 2019–2021 рр. представлено на рис. 4.

З даних рис. 4 чітко видно, що загальна площа прийнятого в експлуатацію житлового будівництва протягом 2019–2021 рр. зростає з 11029327 м² в 2019 р. до 11433790 м² у 2021 р., темп зростання показника становить 103,67 %. Аналіз видового складу прийнятого в експлуатацію будівництва показує домінування в його структурі будинків одноквартирних — 50,5 % — 53 % у 2019–2020 рр., в 2021 р. у структурі прийнятого в експлуатацію будівництва спостерігається домінування будинків з двома та більше квартирами — 61,67 % від загальної площі. Поряд з цим відмітимо щорічне зростання обсягів прийнятої в експлуатації площі гуртожитків: 5775 м² у 2019 р., 7085 м² у 2020 р. та 30391 м² у 2021 р. Далі проаналізуємо динаміку змін загальної площі житлових будівель, що прийняті в експлуатацію у розрізі регіонів за 2019–2021 рр. виходячи з даних табл. 6.

Виходячи з даних табл. 6 видно, що загальна площа житлових будівель, що прийняті в експлуатацію у 2019–2021 рр. зросла на 3,67 % або на 404463 м². Одночасно відмітимо, що обсяг прийнятої в експлуатацію площі будівництва у 2020 р. суттєво зменшився порівняно з 2019 р. на 2578106 м² або на 23,38 %, що стало результатом негативних наслідків пандемії COVID-19. Крім того, у 2020 р. загальна площа прийнятого в експлуатацію будівництва зменшилась у 23 регіонах України та м. Києві, лише у Вінницькій області спостерігається зростання даного показника на 11,88 % порівняно з 2019 р. При цьому в 2021 р. порівняно з 2020 р. знову бачимо тенденцію до зростання обсягів прийнятої в експлуатацію загальної площі будівництва на 2982569 м² або на 35,29 %. Зазначимо, що в ряді областей України: Харківська, Вінницька, Тернопільська, Київська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Закарпатська та м. Київ відбулося зростання прийнятої в експлуатацію площі будівництва у 2019–2021 рр. В той же час найбільший темп зростання даного показника спостерігався у м. Київ (176,09 % в 2021 р. порівняно з 2019 р.), Харківській області (158,35 % в 2021 р. у порівнянні з 2019 р.), Вінницькій (127,31 % в 2021 р. порівняно з 2019 р.), Тернопільській (125,63 % в 2021 р. по відношенню до 2019 р.), Київській (109,70 % в 2021 р. по відношенню до 2019 р.)

Таблиця 6. Динаміка загальної площі житлових будівель, що прийняті в експлуатацію у розрізі регіонів за 2019–2021 рр., м²

Регіони	2019 р.	2020 р.	Темп зростання (2020 р. / 2019 р.), %	2021 р.	Темп зростання, %	
					2021 р. / 2019 р.	2021 р. / 2020 р.
Вінницька	287392	321537	111,88	365873	127,31	113,79
Волинська	437309	355583	81,31	341228	78,03	95,96
Дніпропетровська	414258	258993	62,52	374115	90,31	144,45
Донецька	63125	47312	74,95	47969	75,99	101,39
Житомирська	195730	154201	78,78	195896	100,08	127,04
Закарпатська	506918	390975	77,13	416083	82,08	106,42
Запорізька	90296	52636	58,29	61498	68,11	116,84
Івано-Франківська	752903	505602	67,15	509176	67,63	100,71
Київська	1861046	1732765	93,11	2041661	109,70	117,83
Кіровоградська	71399	58202	81,52	55746	78,08	95,78
Луганська	20920	15530	74,23	6644	31,76	42,78
Львівська	1292196	1015702	78,60	1211489	93,75	119,28
Миколаївська	112013	61897	55,26	59586	53,20	96,27
Одеська	1087227	525092	48,37	1038857	95,55	197,84
Полтавська	216972	197212	90,89	159541	73,53	80,90
Рівненська	351811	293057	83,30	270753	76,96	92,39
Сумська	110415	61605	55,79	118847	107,64	192,92
Тернопільська	411297	309388	75,22	516717	125,63	167,01
Харківська	381592	315131	82,58	604271	158,35	191,75
Херсонська	120983	100264	82,87	89413	73,90	89,18
Хмельницька	323579	279532	86,39	341643	105,58	122,22
Черкаська	172846	111237	64,36	175211	101,37	157,51
Чернівецька	490224	327269	66,76	373665	76,22	114,18
Чернігівська	142890	95625	66,92	96260	67,37	100,66
м. Київ	1113986	864874	77,64	1961648	176,09	226,81
В цілому по Україні	11029327	8451221	76,62	11433790	103,67	135,29

Джерело: розраховано авторами за даними [5].

та у Сумській області (107,64 % в 2021 р. порівняно з 2019 р.).

Поряд з цим найбільший спад загальної площі житлових будівель, що прийняті в експлуатацію характерний для таких областей як, Луганська, Миколаївська, Чернігівська, Івано-Франківська, Запорізька, Полтавська та Херсонська, крім того у зв'язку з проведенням бойових дій та тимчасовою окупацією (2019–2021 рр.) дані по Луганській та Донецькій областях враховано не в повній мірі. В той же час найменший темп зростання прийнятого в експлуатацію будівництва спостерігався у Луганській області (31,76 % в 2021 р. порівняно з 2019 р.),

Миколаївській (53,20 % в 2021 р. порівняно з 2019 р.), Чернігівській (67,37 % в 2021 р. порівняно з 2019 р.), Івано-Франківській (67,63 % в 2021 р. по відношенню до 2019 р.), Запорізькій (68,11 % в 2021 р. по відношенню до 2019 р.) та Полтавській (73,53 % в 2021 р. порівняно з 2019 р.).

Аналізуючи чинники, що впливають на обсяги прийнятого в експлуатацію житлового будівництва можна виявити тісний взаємозв'язок розглянутого показника з обсягами капітальних інвестицій в Україні за 2019–2021 рр. (див. рис. 5). [3, с. 65; 8, с. 90].

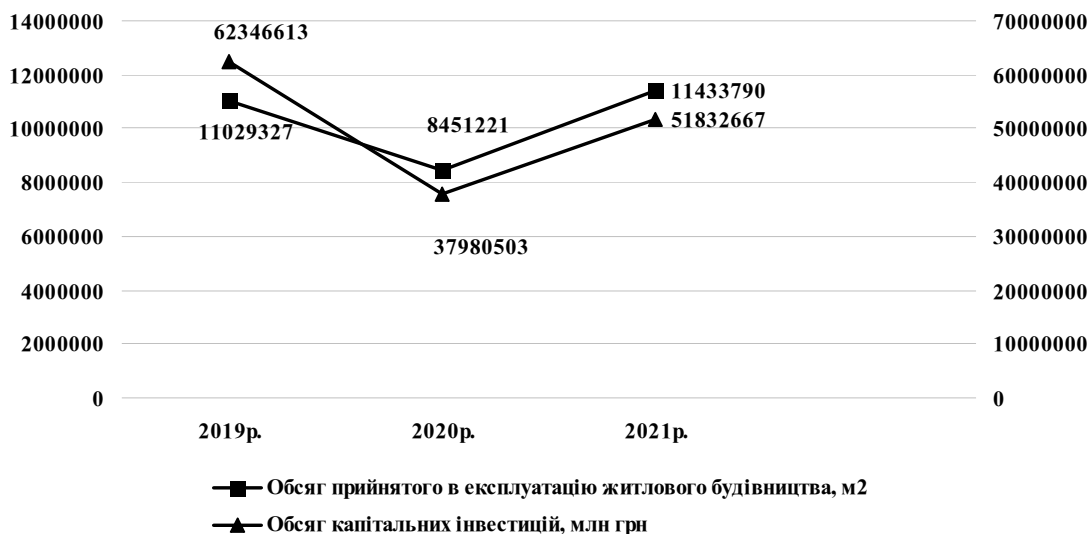

Рис. 5. Динаміка обсягу загальної площі прийнятого в експлуатацію будівництва та капітальних інвестицій у будівельний бізнес України

Джерело: складено за даними [5].

З даних рис. 5 чітко простежується залежність загальної площі житлових будівель, що прийнята в експлуатацію від обсягів капітальних інвестицій в будівельний бізнес України. Тобто в 2020 р. в результаті поширення коронавірусної хвороби спостерігається зменшення обсягу капітальних інвестицій (37980503 млн грн) і, як результат, скорочення обсягів прийнятої в експлуатацію площі будівництва до 8451221 м². Поряд з цим у 2021 р. можна побачити зворотну залежність: зростання обсягу капітальних інвестицій у аналізовану галузь (до 51832667 млн грн) і, як наслідок, зростання загальної площі будівель введених в експлуатацію до 11433790 м². Крім цього, на зміну представлених показників впливає також стан економіки, доступність іпотечного кредитування, соціально-політичний стан в країні тощо.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізувавши стан розвитку підприємств будівельного бізнесу України за 2019—2021 рр., виявлено, що відбулося зменшення обсягу капітальних інвестицій у будівництво на 16,86 % та загальної площі житлових будівель, що прийняті в експлуатацію (в 2020 р.). Також відмітимо на протязі досліджуваного періоду зменшення величини індексів будівельної продукції за видами у 2019—2021 рр. (у % до попереднього року). Поряд з цим на протязі 2019—2021 рр. можна спостерігати зростання обсягу виробленої будівельної продукції підприємствами будівельного бізнесу України, збільшення середньооблікової чисельності та середньомісячної заробітної плати працівників, що задіяні на будівництві.

Результати проведеного дослідження дають можливість стверджувати, що економічна криза у будівництві, що спровокована поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 призвела до отримання збитку від підприємницької діяльності будівельних підприємств у 2020 р. у розмірі 2047,8 млн грн, враховуючи зменшення обсягів капітальних інвестицій у галузь. Наразі після пом'якшення карантинних обмежень в країні на будівельну галузь катастрофічний вплив має впровадження з 24 лютого 2022 р. указу президента України №64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні". Отже, сьогодні під загрозою опинилися майже всі будівельні підприємства України, що працюють за рахунок коштів покупців нерухомості, які своїми фінансовими вкладеннями фінансують окремі етапи житлового будівництва. Однак, враховуючи невизначеність у зв'язку з розвитком подій навколо коронавірусу COVID-19 та військового нападу Росії на Україну, конкретні перспективи розвитку будівельного бізнесу України як в цілому, так і в розрізі окремих регіонів країни спрогнозувати досить складно.

Література:

1. Адамська І. Сучасний стан й тенденції розвитку будівельної галузі України. Галицький економічний вісник. 2019. № 5. С. 7—15.
2. Долбнева Д.В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. Проблеми економіки. 2020. № 1. С. 20—26.
3. Калініченко А.А., Сидорова Ю.Р. Аналіз тенденцій розвитку будівельної галузі та будівельної продукції України. Молодий вчений. 2017. № 4 (4). С. 64—68.
4. Латишева О.В., Сайко А.Д. Будівельна галузь України: сучасний стан та її роль у забезпеченні сталого розвитку національної економіки. Економічний вісник Донбасу. 2019. № 2 (56). С. 66—73.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
6. Савченко В.Ф., Стойка С.О., Маклюк О.В. Інвестиційно-будівельна галузь як гарант підвищення життєвого рівня населення та фундамент соціально-економічної безпеки країни. Гроші, фінанси і кредит. 2021. Вип. 66. С. 166—122.

7. Смачило В.В., Благоей В.В. Стан та тенденції розвитку будівництва в Україні. Економіка. Фінанси. Право. 2018. № 6. С. 30—34.

8. Чешук В.О. Діагностування рівня розвитку будівництва в Україні. Вісник Черкаського університету. 2018. № 2. С. 87—95.

9. Ширяєва Н.В., Макаренко А.Б. Дослідження впливу пандемії COVID-19 на економіку України як одного із факторів глобальної фінансової кризи. Вісник НТУ "ХПІ". 2020. № 4. С. 86—94.

References:

1. Adamska, I. (2019), "The current state and trends in the construction industry of Ukraine", Galician Economic Bulletin, vol. 5, pp. 7—15.
2. Dolbneva, D.V. (2020), "The impact of COVID-19 on the economy of the world", Problems of the economy, vol. 1, pp. 20—26.
3. Kalinichenko, L.L. and Sidorova, Y.R. (2017), "Analysis of trends in the construction industry and construction products of Ukraine", Young scientist, vol. 4 (4), pp. 64—68.
4. Latisheva, O.V. and Saiko, A.D. (2019), "Construction industry of Ukraine: current state and its role in ensuring sustainable development of the national economy", Economic Bulletin of Donbass, vol. 2 (56), pp. 66—73.
5. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 23 May 2022).
6. Savchenko, V.F., Stoyka, S.O., and Maklyuk, O.V. (2021), "Investment and construction industry as a guarantor of improving the living standards of the population and the foundation of socio-economic security of the country", Money, finance and credit, vol. 66, pp. 166—122.
7. Smachilo, V.V. and Blagoy, V.V. (2018), "Status and trends of construction development in Ukraine", Economy. Finances. Law, vol. 6, pp. 30—34.
8. Cheshuk, V.O. (2018), "Diagnosing the level of construction development in Ukraine", Bulletin of Cherkasy University, vol. 2, pp. 87—95.
9. Shiryayeva, N.V. and Makarenko, A.B. (2020), "Study of the impact of the COVID-19 pandemic on the economy of Ukraine as one of the factors of the global financial crisis", Bulletin of NTU "KhPI", vol. 4, pp. 86—94.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2022 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

А. В. Прокопець,
к. е. н., доцент кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича
ORCID ID: 0000-0002-4902-8552

В. І. Кифяк,
к. е. н., доцент кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: 0000-0002-6104-6403

Г. І. Чуса,
бакалавр кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: 0000-0003-1393-2918

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.105

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ В СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА НАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

L. Prokopets,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of Business Economics and Human Management, Fedkovych National University

V. Kyfiak,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of Business Economics and Human Management, Fedkovych National University

H. Chusa,
Bachelor of the Department of Business Economics and Human Management,
Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University

ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE IMPLEMENTATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE FIELD OF PERSONNEL MANAGEMENT IN NATIONAL ENTERPRISES

У статті досліджено такі основні аспекти, як: система управління персоналом; важливість вдосконалення методів, які використовуються на підприємстві; дослідження причин високої плинності кадрів та низької продуктивності праці; вивчення основних умов побудови позитивного психологічного клімату; зазначено основні перепони на шляху до побудови успішного колективу; висвітлено основні особливості соціального захисту працівників; здійснено комплексний аналіз спроб адаптування зарубіжного досвіду до реалій вітчизняної економіки; обґрунтовано необхідність побудови на підприємстві системи ефективного кадрового потенціалу.

Персонал є основною складовою будь-якого відкритого підприємства та соціально-економічної системи. Більше того, підприємство — це система взаємопов'язаних елементів, персонал формується у власну систему управління персоналом, яка повинна органічно і повністю вписуватися в всю систему підприємства, тому побудова ефективної HR-системи є одним із головних завдань компанії на сьогодні.

Розвиток ринкових відносин в Україні включає: формування нових підходів в управлінні персоналом, адже більшість українських компаній через брак висококваліфікованого персоналу та негнучку та застарілу концепцію кадрової політики не встигає реагувати на різкі зміни ринкової ситуації, нові вимоги до мобільної переорієнтації власних кадрів, впровадження сучасних технологій роботи персоналу. Основним резервом зростання промислового виробництва є ефективне управління персоналом підприємства.

Сучасними тенденціями розвитку людських ресурсів є зростання попиту на кваліфіковану робочу силу, а отже підвищення цін на створювані ними послуги праці; значне посилення ролі людського фактора у виробництві продукції підприємства; перехід до стратегічного управління підприємством, яке потребує високої творчої віддачі від кожного працівника. За цих умов перед керівником стоять такі першочергові завдання як: найкраще використання кваліфікації працівників для досягнення цілей господарської діяльності; досягнення максимальної вигоди і водночас найвищого рівня мотивації персоналу для роботи.

Ще однією тенденцією сучасного розвитку підприємства є швидка змінюваність навколишнього середовища, звідси випливає необхідність постійної координації якісних та кількісних характеристик персоналу з новими вимогами. Відповідною реакцією підприємств на ці тенденції розвитку людських ресурсів повинна бути посилена увага до розробки та впровадження ефективних систем оцінки персоналу.

У даній роботі визначено основні інноваційні методи управління персоналом підприємства та проведено їх повний комплексний аналіз. Зазначено, що від використання ефективної системи управління персоналом в цілому залежить рівень ефективності та продуктивності підприємства. Визначено переваги та недоліки інноваційних методів управління персоналом. Розглянуто їх суть використання та вплив на підприємство.

The article examines the main aspects such as: personnel management system; the importance of improving the methods used in the enterprise; study of the causes of high staff turnover and low productivity; study of the basic conditions for building a positive psychological climate; the main obstacles on the way to building a successful team are indicated; the main features of social protection of workers are highlighted; a comprehensive analysis of attempts to adapt foreign experience to the realities of the domestic economy; the necessity of building an effective personnel potential system at the enterprise is substantiated.

Personnel is a key component of any open enterprise and socio-economic system. Moreover, the company is a system of interconnected elements, personnel is formed in its own personnel management system, which must fit organically and completely into the entire system of the enterprise, so building an effective HR-system is one of the main tasks of the company today.

Development of market relations in Ukraine includes: formation of new approaches in personnel management, because most Ukrainian companies due to lack of highly qualified personnel and inflexible and outdated concept of personnel policy do not have time to respond to sharp changes in market conditions, new requirements for mobile reorientation, introduction of modern technologies. staff. The main reserve for the growth of industrial production is the effective management of enterprise personnel.

Current trends in human resources development are the growing demand for skilled labor, and hence rising prices for their labor services; significant strengthening of the role of the human factor in the production of the enterprise; transition to strategic management of the enterprise, which requires a high creative return from each employee. Under these conditions, the manager is faced with such priority tasks as: the best use of employee skills to achieve business goals; achieving maximum benefits and at the same time the highest level of staff motivation to work.

Another trend of modern enterprise development is the rapid variability of the environment, hence the need for constant coordination of qualitative and quantitative characteristics of staff with new requirements. Appropriate response of enterprises to these trends in human resources development should be increased attention to the development and implementation of effective personnel evaluation systems.

In this paper it is defined the main innovative methods of personnel management of the enterprise and conducted their full comprehensive analysis. It is noted that the level of efficiency and productivity of the enterprise depends on the use of an effective personnel management system in general. The advantages and disadvantages of innovative methods of personnel management are identified. Their essence of use and influence on the enterprise are considered.

Ключові слова: персонал, методи впливу, система управління персоналом, ефективна діяльність, підприємство, досвід.

Key words: personnel, methods of influence, personnel management system, effective activity, enterprise, experience.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Системи управління використовувані вітчизняними підприємствами показали їх недосконалість і неефективність, що призводить до значної плінності кадрів,

низької продуктивності та негативного психологічного клімату у колективі. Відповідно наслідки такої роботи є невтішними-неефективна робота багатьох підприємств, несвоєчасне виконання плану виробництва,

збитковість бізнесу і, в деяких випадках, банкрутство. Зараз ефективне управління персоналом виступає однією із найважливіших систем управління бізнесом.

У вітчизняній економіці є ряд нагальних проблем, які потребують прискорення їх вирішення. Багато з них пов'язані зі створенням ефективної кадрової системи на підприємствах. Однак цей процес повинен здійснюватися з мінімальними витратами і максимальним прибутком. Тому для вирішення даних проблем варто скористатись досвідом розвинених країн світу, враховуючи національний менталітет, реалії українського бізнесу та політичну ситуацію.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження питання управління персоналом, вивчення проблем ефективного використання трудового потенціалу та мотивації трудової діяльності зробили такі відомі вчені як А. Акмаєв, А. Балабанова, Д. Богиня, Н. Борецька, В. Василенко, М. Ведерников, М. Войнаренко, Н. Гавкалова, О. Грішнова, О. Денисюк, Б. Ігумнов, А. Колот, А. Кредісов, М. Мурашко, В. Нижник, В. Савельєва, Г. Савіна, О. Сардак, М. Семикіна, П. Ситник, А. Тельнов, О. Турецький, Б. Холод, Н. Хрущ, А. Чорна, Г. Щокін та інші. Що стосується досліджень зарубіжних вчених, то тут варто виділити праці М. Армстронга, М. Беляцького, В. Весніна, М. Вітке, В. Врума, О. Єгоршина, А. Кітова, М. Лапіна, Д. МакГрегора, М. Мескона, М. Педлера, П. Сенге, Ф.-У. Тейлора, А. Файоля, Е. Шейна та інших. Для успішної та ефективної системи управління персоналом необхідно поєднати ці напрацювання та використати всі рекомендації вчених.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою даної публікації є формування сучасного підходу до удосконалення системи методів управління персоналом для покращення роботи підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теперішній стан національної системи управління персоналом зумовлений специфічними умовами перехідного періоду. Його основними особливостями є практична відсутність зв'язків між підприємствами та невідповідність їхньої спільної діяльності, нестабільність правових та нормативних положень, практична, економічна та політична нестабільність тощо.

Ринок вітчизняних освітніх послуг також далекий від ідеалу. Він практично немає балансу між реальними потребами ринку та спеціалістами. Рівень кваліфікаційної підготовки вітчизняних спеціалістів поступається вимогам міжнародних ринків праці. Системи управління персоналом у більшості компаній застарілі і не відповідають вимогам часу або взагалі відсутні.

Однак не варто забувати про рівень кваліфікації не лише працівників, а й персоналу, оскільки ринок послуг з підготовки та перепідготовки працівників менеджменту в майбутньому займе гідне місце поряд зі звичними освітніми послугами. Програми, які будуть використовуватися для підготовки менеджерів повинні враховувати практичний досвід провідних іноземних компаній, враховувати вимоги часу та орієнтуватися на підвищенні ефективності управління [2].

В Україні є багато нагальних проблем, які потрібно вирішувати вже зараз. Істотно деякі з цих проблем стосуються формування людських ресурсів на підприємствах. За умови підвищення ефективності формування людських ресурсів необхідно знайти методи, на основі яких буде створено команду, витрачаючи на це мінімум зусиль і отримуючи максимум прибутку. З цієї метою необхідно використовувати напрацьований досвід країн

світу. Існує кілька базових моделей управління — класичні японська та американська моделі, модель ЄС, кожна з яких має особливості та поєднує в собі деякі елементи від інших моделей. Вони відрізняються як трактуванням дій і мотивації працівників, так і методами взаємодії з персоналом і впливом на нього. Україна вирішує куди рухатися далі, тому скориставшись закордонним досвідом і опираючись на українські реалії та менталітет, із кожної моделі потрібно використовувати найкраще, що дозволить отримати бажаний ефект за найнижчою вартістю.

Вивчення та узагальнення світового досвіду з питань ефективного управління персоналом дозволить визначити основні аспекти, які заслуговують на увагу вітчизняних економістів-практиків та науковців.

У зарубіжній практиці вже давно усвідомили необхідність системи управління персоналом. В Україні в даному питанні ситуація кардинально інша. Багато підприємств економіють на даному питанні і не віддають йому належної важливості [7].

За кордоном вважається, що створення ефективної команди визначається філософією компанії — системою цінностей і моральних принципів, відносини між адміністрацією та персоналом. Так, англійська філософія бізнесу базується на традиційних цінностях нації та теорії міжособистісних відносин. Вона означає повагу до особистості працівника, доброзичливість, мотивацію співробітника і підтримку досягнень, надання високоякісних робіт і послуг, систематичне підвищення кваліфікації, гарантію гідного заробітку.

Філософія американського бізнесу заснована на традиціях конкуренції і заохочення індивідуалізму працівників з чітким акцентом на прибуток компанії та залежність від власних доходів. Відмінною рисою є чітке встановлення цілей і завдань, висока заробітна плата працівників, пропаганда споживчих цінностей, високий рівень демократії в суспільстві, соціальні гарантії [4].

Японська філософія менеджменту заснована на традиції поваги до людей похилого віку, колективізм, спільна згода, ввічливість, відданість ідеалам компанії, праця протягом усього життя співробітників великих компаній, постійна ротация персоналу, створення умов для ефективного командної роботи.

Проблеми вдосконалення управління персоналом не зменшуються і в Німеччині, Швеції та інших країнах з розвинутою ринковою економікою. У сучасній зарубіжній теорії та практиці управління персоналом домінує принцип, у комплексі з яким персонал розглядається як активний елемент і необхідний компонент стратегічного менеджменту.

На характер поведінки працівників безпосередньо впливає національна специфіка, ментальність, традиції, історичні відмінності в економічному розвитку та корпоративному рівні культури народів різних країн.

Сучасний ринок з технічними, технологічними та економічними інноваціями вимагає постійної перепідготовки деяких працівників, щоб досягти більшого прибутку для компанії. Все частіше основним критерієм успішності фахівця стає обсяг інформації, яку він може донести та поширити серед працівників. Відповідно, спеціалісти цінні своєю новою освітою, наявністю нових спеціальних технологій, значно більшими коштами на розвиток нових технологій. На підприємствах вводяться нові посади — розповсюджувач знань. Практично всі великі та більшість середніх компаній США здійснюють власні навчальні програми. У цій сфері працює близько 50 тис. наставників і на неї витрачається близько 100 мільярдів доларів на рік. За підрахунками, 1 долар вкладений в розвиток персоналу, приносить від 3 до 8 доларів доходів.

Японська система формування стратегії розвитку персоналу компанії вважається досить ефективною і використовується до дрібниць. Успіх системи надає можливість

Таблиця 1. Узагальнення особливостей систем управління персоналом в різних країнах

Японія	США	Німеччина
- заробіток визначається з урахуванням віку, стажу роботи, освіти і здатності до виконання завдання; - попереднє вивчення сильних і слабкостей особистості працівника і правильний вибір для нього робочого місця; - висока залежність співробітників від компанії	- Система «Pay for Performance» - «Гонорар за виконання»; - принцип індивідуалізму; - механізм індивідуалізації ЗП; - кадри вважаються основними джерело продуктивності виробництва	- спільна участь в наглядових радах компаній представників капіталу й найманої праці; - виробничі ради в комплекті підприємства; - приділяється увага перепідготовці служб персоналу для програм практики
Франція	Великобританія	Італія
- використовувати змагання під час обміну різними посадами; - поєднання просування на перепідготовку і підвищення рівня знань, умінь; - навчати всіх співробітників для програми «Психологія спілкування»	- стандартизована система «Інвестори в людях»; - відданість розвитку всіх співробітників для стратегічного досягнення цілей та завдань; - спостерігаються потреби в навчанні та розвиток відповідно до конкурентної стратегії	- на півночі країни використовують американські методи HR; - у південних областях працює «радянська» система підбору персоналу; - немає ніяких стимулів сприяють зростанню кваліфікації

працювати з людьми і особисто з кожним працівником їх залучення до справ компанії, у виробництво високоякісної продукції.

Система формування стратегії розвитку співробітників створює жорстку прив'язку робітника до своєї фірми. Японець може змінити світогляд, змінити ім'я, але він ніколи не зрадить компанію. В його компанії він готовий зробити те, що потрібно, впевнений, що він важливий і необхідний для бізнесу. Японський чиновник не може піти з компанії за бажанням, бо він втратить більшість привілеїв і власний статус. Про це свідчить той факт, що японські компанії майже не мають обороту персоналу.

На італійських підприємствах на півночі країни більшістю підприємств використовуються американські методи формування стратегії персоналом. У південних районах управління персоналом здійснюється без певної системи. В Італії, практично, "радянська" система відбору та переміщення персоналу на основі суб'єктивних факторів: родинних та товариських зв'язків і т.п. Відсутні стимули, що сприяють підвищенню кваліфікації. Більш детальніше особливості управління персоналом в різних країнах розглянемо в таблиці 1 [6].

Узагальнюючи досвід зарубіжних підприємств можна сформулювати головну ціль системи управління персоналом: забезпечення кадрами, їх ефективне використання, професійний і соціальний розвиток.

Зарубіжний досвід зібрав безліч позитивних тенденцій процесу управління персоналом, який однозначно варто використати на практиці вітчизняними підприємствами.

Сукупність цілей, напрямів, форм і методів ефективного управління персоналом — це одна система управлінської роботи, яка включає в себе три підсистеми.

По-перше, це підсистема аналізу, планування та прогнозування персоналу компанії. Її основні завдання це створення об'єктів та управлінських структур, розрахунок потреби в кадрах необхідної професії, спеціальності та кваліфікації. Іншими словами, для вирішення завдань цієї підсистеми необхідно відповісти на питання: "Хто потрібен?" і "У якій кількості?"

По-друге, це підсистема підбору, розстановки, оцінки та постійного навчання персоналу. Її основні завдання це гарантія якості сформованих об'єктів структури управління персоналом, а також організація ефективного стимулювання їх діяльності. І нарешті, підсистема раціональності використання персоналу на виробництві. Вирішення завдань, що стоять перед цією підсистемою, пов'язане з виконанням комплексу заходів,

створювати високопродуктивні та стійкі виробничі колективи.

Таким чином, незважаючи на велику кількість не вирішених питань, останнім часом, ситуація у сфері національного управління змінюється на краще.

Проте на більшості українських підприємств є багато проблем зі створенням стратегії розвитку персоналу. Ще немає контингенту працівників, що працюють на сучасному рівні. Служби кадрів часто керують спеціалістами без спеціальної освіти. Деякі бізнес-лідери живуть за старими концепціями і правами, працівники часто не знають про перспективи розвитку компанії і напрямки її діяльності в соціальній та стратегічній сфері. Основним фактором, що обмежує розвиток працівників, є брак коштів на розвиток персоналу, навіть якщо керівництво підприємства розуміє необхідність розвитку персоналу.

Враховуючи сучасні підходи до формування стратегії розвитку персоналу в глобальному значенні для бізнесу реформування систем управління персоналом на вітчизняних підприємств є більш ніж очевидним. Створюючи стратегію управління на нашу думку, слід враховувати кадри на вітчизняних підприємствах, особливості сучасного етапу управління персоналом у країнах з розвинутою ринковою економікою, тобто буде доцільно вжити наступні заходи:

- перехід від суто кадрових питань до формування стратегії управління персоналом;
- забезпечення конкурентоспроможності стратегії управління персоналом,
- придбання та утримання працівників необхідної кваліфікації та прихильності;
- розробка високопродуктивних систем, що містять чітку структуру процесів набору та відбору, системи компенсації та заохочення за результатами роботи, а також діяльність з навчання та розвитку менеджерів з урахуванням потреб підприємства;
- стимулювання розвитку атмосфери співпраці та взаємної довіри;
- створення сприятливого та гармонійного клімату;
- партнерські відносини між керівниками та їх підлеглими;
- створення умов для оцінки та нагородження людей за результатами їх діяльності та досягнення;
- створення умов для реалізації політики рівних можливостей для всіх працівників підприємства;
- впровадження етичного підходу до управління на основі догляду про людей, справедливості і прозорості;

— підтримка та покращення фізичного та морального благополуччя працівників [8].

В Україні найважливішим є створення стратегії розвитку персоналу не стільки через логіку стратегічного розвитку, але як єдиний реально можливий стратегічний фактор. Іншими словами, значні стратегічні зміни на різних рівнях управління, в тому числі на рівні окремих підприємств, можуть здійснюватися лише за допомогою людського фактору. Експерти з менеджменту кажуть, що єдиною істотною конкурентною перевагою будь-якого підприємства на початку ХХІ ст. стають його людські ресурси.

Що стосується зарубіжного досвіду, то ми вважаємо, що в Україні необхідно запровадити певні елементи системи "зайнятості на все життя", оскільки на вітчизняних підприємствах працівник не має відношення до підприємства, що у свою чергу, не дає великого економічного та морального ефекту, оскільки працівник не відчуває свій зв'язок з менеджерами та компанією. Українські менеджери в більшості випадків необгрунтовано вважають, що дешевше і легше вирішити проблеми з управлінням персоналом за допомогою ліквідності, яка не орієнтована на довгострокову перспективу. Ознайомлення з елементами цієї системи знизить ліквідність, що є запорукою успіху компанії.

В Україні варто звернути увагу на систему, що базується у Великобританії, "Інвестори в людей". Вона навчає, розвиває та направляє співробітників для досягнення ключових бізнес-цілей. Вітчизняні підприємства не повністю усвідомлюють вплив інвестицій у людські ресурси на кінцевий результат діяльності компанії. Практичні переваги цієї системи засновані на тому, що вона підвищує ефективність і прибутковість, адже навчені працівники працюють краще і ефективніше, зменшується кількість прогулів (що є особливо важливою проблемою для українських компаній).

Незважаючи на те, що на своїй батьківщині "Інвестори в людей" це дуже престижно, тому що участь у цій програмі робить її привабливою для потенційних співробітників, а також для інвесторів і клієнтів, доцільно було б запровадити її в Україні.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, як бачимо, побудова ефективної системи управління персоналом — це досить трудомісткий і енерговитратний процес, що вимагає від бізнесу максимального накопичення при визначенні стратегії компанії в цілому і по відношенню до неї персоналу. Крім того, слід зазначити, що будь-яка система, в т. ч. управління персоналом є динамічною і потребує постійного вдосконалення і розвитку.

Література:

1. Бажан І. І. Сутність категорії "трудовий потенціал" та її економічна природа. Формування ринкових відносин в Україні. 2003. № 1 (20). С. 69—73.
2. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом: підручник. Київ: ЦУА, 2011. 468 с.
3. Данилюк В.М., Петюк В.М., Цинбалюк С.О. Менеджмент персоналу: навч.-метод. посібн. Київ: КНЕУ, 2006. 398 с.
4. Корсаков Д.О. Організаційна діагностика системи управління персоналом підприємства [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_3/e113kors.pdf
5. Лук'янихін В.О. Менеджмент персоналу. Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. 592 с.
6. Рульєв В.А. Управління персоналом: навч. посіб. Київ: Кондор, 2012. 310 с.
7. Воронкова В.Г. Управління людськими ресурсами: філософські засади: навч. посіб. Київ: Професіонал, 2015. 567 с.

8. Харченко Г.А., Боровий Ю.М. Особливості соціально-психологічних методів в управлінні підприємством. Вісник НТУ "ХПІ". 2013. № 53 (1026). С. 178—181.

References:

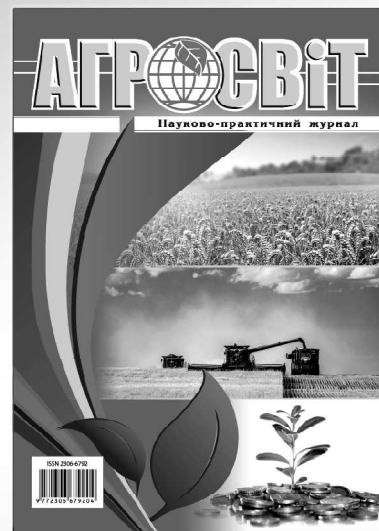
1. Bazhan, I. I. (2003), "The essence of the category "labor potential" and its economic nature", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol.1 (20), pp. 69—73, Ukraine.
2. Balabanova, L. V. and Sardak, O. V. (2011), *Upravlinnia personalom* [Personnel Management], Kyiv, Ukraine.
3. Danylyuk, V. M., Petyuk, V. M. and Tsingbaliuk, S. O. (2006), *Menedzhment personalu* [Management of personnel], Kyiv, Ukraine.
4. Korsakov, D. O. (2011), "Organizational diagnostics of the personnel management system of the enterprise", available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_3/e113kors.pdf (Accessed at 10 May 2022)
5. Luk'janyhin, V. O. (2004), *Menedzhment personalu* [Management of personnel], Sumy, Ukraine.
6. Rulev, V.A. (2012), *Upravlinnia personalom* [Human resources], Kiev, Ukraine.
7. Voronkova, V.Gh. (2015), *Upravlinnja ljuds'kymy resursamy: filosofski zasady: navch. posib* [Human Resources Management: Philosophical Foundations], Kyiv, Ukraine.
8. Kharchenko, G. A. and Borovy, Y. M. (2013), "Features of social and psychological methods in enterprise management", *Visnyk NTU "KhPI"*, vol. 53 (1026). pp. 178—181, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

К. М. Музиль,
аспірант кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: 0000-0001-8121-5852

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.110

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

К. Muhył,
Postgraduate student of the Department of International Tourism and Hotel Business,
Western Ukrainian National University

THE TENDENCY OF DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL RINK OF TOURIST SERVICES

У статті визначено основні тенденції міжнародного ринку туристичних послуг, які існують на нинішньому етапі розвитку (2020, 2021, початок 2022 рр.). Встановлено тенденції сформульовано в рамках підходів до їх категоризації, серед яких: підхід, який передбачає виділення основних тенденцій залежно від орієнтиру на руйнівну дію обмежувальних карантинних заходів через COVID-19 на світовий туризм, пов'язану із вимушеним скороченням обсягів діяльності, виходом з ринку суб'єктів з недостатнім потенціалом для протистояння даним процесам; підхід, що передбачає характеристику розвитку зазначеного ринку через призму виникнення нових можливостей для даного середовища від дії пандемії, пов'язаних із нею обмежувальних заходів щодо перетину кордонів; підхід, пов'язаний із виникненням тенденції розвитку технологічних інновацій на ринку туристичних послуг на національному та міжнародному рівнях; підхід, орієнтований на виділенні тенденції, пов'язаної із оздоровчим, відновлювальним туризмом. Визначено, що в рамках першого підходу виділено такі тенденції: вплив медичних ризиків від пандемії на скорочення темпів розвитку даного ринку в більшості країн світу та на глобальному рівні в цілому; зниження реалізації послуг (продукції) в супутніх секторах, пов'язаних із високою контактністю між людьми, обумовлених медичними ризиками; скорочення туристичних потоків різних категорій, обумовлені дією карантинних обмежувальних заходів, зниженням фінансових можливостей населення різних країн здійснювати витрати на туристичні послуги в умовах невизначеності; ріст безробіття в сфері міжнародного ринку туристичних послуг у більшості країн світу; погіршення логістичної організації туризму. Доведено, що в контексті другого підходу відмічено такі тенденції: позитивна тенденція становлення внутрішнього туризму, здатна підтримувати розвиток ринку туристичних послуг та впливати на його зростання завдяки відповідності новим вимогам життєдіяльності; екологічно орієнтований туризм; тенденція розвитку державно-приватного партнерства щодо підтримки розвитку ринку туристичних послуг на національному та міжнародному рівнях. Виявлено, що відповідно до третього наукового підходу визначено технологічні інновації на досліджуваному ринку, зокрема: цифровізацію туристичного сектору. Вказано, що четвертий підхід включає тенденцію попиту на оздоровчий, відновлювальний туризм, яка була характерна і для до впровадження карантинних заходів в світі.

The article identifies the main trends in the international market of tourist services that exist at the current stage of development (2020, 2021, early 2022). The identified trends are formulated in the framework of approaches to their categorization, including: the approach that involves highlighting the main trends depending on the focus on the destructive effects of restrictive quarantine measures through COVID-19 on world tourism, associated with forced projects with insufficient potential to resist these processes; an approach that characterizes the development of this market through the prism of the emergence of new opportunities for the environment from the pandemic, related to the restrictive measures to cross borders; the approach related to the emergence of the trend of technological innovation in the market of tourist services at the national and international levels; an approach focused on identifying trends related to health, recreational tourism. It is determined that the first approach identifies the following trends: the impact of medical risks from the pandemic on the reduction of the pace of development of this market in most countries and globally as a whole; reduction of sales of services (products) in related sectors associated with high contact between people due to medical risks; reduction of tourist flows of various categories due to the action of quarantine restrictive measures, reducing the financial capacity of the population of different countries to spend on travel services in conditions of uncertainty; rising unemployment in the international market of tourist services in most countries; deterioration of the logistics organization of tourism. It is proved that in the context of the second approach the following tendencies are noted: positive tendency of formation of domestic tourism, able to support the development of the market of tourist services and influence its growth due to compliance with new requirements of life; ecologically oriented tourism; the trend of public-private partnership to support the development of the market of tourist services at the national and international levels. It was found that in accordance with the third scientific approach identified

technological innovations in the market under study, in particular: digitalization of the tourism sector. It is pointed out that the fourth approach includes the trend of demand for health, recreational tourism, which was characteristic of the implementation of quarantine measures in the world.

Ключові слова: міжнародний ринок туристичних послуг, негативний вплив, позитивний вплив, цифровізація туристичного сектору, державно-приватне партнерство, логістична організація туризму, оздоровчий та відновлювальний туризм.

Key words: international market of tourist services, negative impact, positive impact, digitalization of the tourism sector, public-private partnership, logistics organization of tourism, health and recreational tourism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сектори економіки, ринки постійно руйнуються новими тенденціями та інноваціями, і міжнародний ринок туристичних послуг не є виключенням. Врахування вимог нових тенденцій, їх створення дозволяє учасникам зазначеного ринкового середовища залишатись конкурентоздатними і задовольняти потреби клієнтів. Проте, на фоні дії обмежувальних карантинних заходів через COVID-19 (та його похідні), які здійснюються як урядами більшості країн, так і впроваджені на глобальному рівні, певні із таких клієнтських потреб та вимог для функціонування ринку змінилися кардинально, змістились пріоритети туристів, виникли нові правила щодо здійснення економічної діяльності. Дотримання нових вимог та норм є складним для багатьох учасників міжнародного ринку туристичних послуг, що, в свою, чергу обумовлює їх скорочення, зниження рівня розвитку зазначеної сфери в цілому. Будь-які події в світовій економіці, соціальній сфері, безпеці відбуваються з певних причин, вони можуть повторюватись із деякими змінами з огляду на сучасні виклики, досягнення науки та техніки. Повтори (тренди, тенденції) характеристик розвитку світового ринку туризму через такі події (терористичних актів, пандемій, війн, техногенні катастрофи великих масштабів) є вихідною базою для прогнозування можливих змін. Відповідно, встановлення тенденцій сучасного розвитку за даним напрямком є важливим фундаментом для створення методологічної бази для планування наслідків від впливу тих або інших факторів (подій).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання вивчення тенденцій міжнародного ринку туристичних послуг присвячено праці низки науковців і дослідників, зокрема: А. Максанової, А. Андрєєвої [1], Ю. Пшеничних [2], С. Адая, М.С. Адая [3], С. Холл, Д. Скотта, С. Гесслінг [5], Ф. Хіггіс-Десбіольєса [6], С. Хуанга, Ю. Шао, У. Зенга, Х. Ліу, З. Лі [7], А. Яніогло, М. Рісанен [8], Г. Маккарті [9], Г. Періс, С. Драміканін, М. Конік [10], Дж. Раманаукаса, С. Бане-вічюза [11], Г. Шарма, А. Томаса, Дж. Пауля [12], Н.Г. Угур, А. Акбайіка [13]. Незважаючи на існування досліджень за даним напрямком, існує потреба оцінки стану наукової розробки вказаної проблематики на сучасному етапі розвитку туризму та наукової думки.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначення основних тенденцій міжнародного ринку туристичних послуг. Для досягнення зазначеної мети встановлено наступні завдання: виділення підходів стосовно напрямків розвитку міжнародного ринку туристичних послуг; виокремлення основних тенденцій становлення міжнародного ринку туристичних послуг на сучасному етапі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Виникнення тих або інших тенденцій ринкового середовища свідчить про їх вплив на стан розвитку останнього. Зважаючи на те, що досліджуваний міжнародний ринок туристичних послуг зазнав значних змін в останні

два роки, вважаємо за необхідне проаналізувати основні тенденції таких змін. Результати аналізу можуть виступати у якості історіографії трансформації за даним напрямком, обумовленої подією глобальної пандемії та пов'язаної із нею світовою економічною кризою.

На підставі систематизації наукових праць сформулюємо основні підходи до формулювання сучасних тенденцій (трендів) міжнародного ринку туристичних послуг, які складають загрози або відкривають можливості розвитку в 2020—2022 рр. В рамках дослідження буде використано: статистичний метод, необхідний для підбору, оброблення і оцінки фактичної інформації стосовно трансформації ринку; порівняльний метод, потрібний для співставлення підходів науковців, порівняння стану розвитку ринкового середовища; комплексний метод, який використовується для систематизації даних стосовно основних тенденцій ринку.

По-перше, можна відмітити підхід, який передбачає виділення основних тенденцій залежно від орієнтиру на руйнівну дію обмежувальних карантинних заходів через COVID-19 на світовий туризм, пов'язану із вимушеним скороченням обсягів діяльності, виходом з ринку суб'єктів з недостатнім потенціалом для протистояння даним процесам.

В рамках зазначеного підходу слід відзначити положення наукової праці Н.Г. Угур, А. Акбайіка [13], які виділяють основні тенденції розвитку сучасного міжнародного ринку туристичних послуг з огляду на загрози від впливу пандемії та економічної кризи, яка стала її наслідком. А саме, автори виокремлюють наступний перелік основних тенденцій (трендів):

1) вплив медичних ризиків від пандемії на скорочення темпів розвитку даного ринку в більшості країн світу та на глобальному рівні в цілому. Дослідники зазначають, що скорочення масштабів туристичних потоків в розрізі орієнтиру на медичні ризики пов'язане із:

— розвитком дискурсу, що в країнах, які розвиваються і пропонують туристичні послуги низький рівень дотримання протиепідеміологічних заходів, недостатній рівень вакцинавання, що знижує туристичну привабливість останніх;

— скороченням мобільності туристів, яка пояснюється піклуванням про стан їх здоров'я на рівні країн, регіонів. Позиціонування орієнтиру на те, що у разі зниження пересувань різними територіями ризики перенесення вірусу (його модифікації) буде знижено. Вказаний захід здійснюється з 2020 р. періодично у вигляді обмежень подорожей в інші регіони, країни (перелік країн встановлюється за зонами безпеки). Такі обмежувальні заходи також впливають на зниження туристичного ринку на національному, міжнародному рівнях;

— виникненням колективного психологічного фактору щодо можливого захворювання під час подорожі, який обумовлює зниження попиту на туристичні послуги в більшості країн світу.

2) зниження реалізації послуг (продукції) в супутніх секторах, пов'язаних із високою контактністю між людьми, обумовлених медичними ризиками. Н.Г. Угур, А. Акбайік [13] справедливо відмічають, що значне скорочення обсягів відмічається в туризмі через зменшен-

ня показників діяльності супутніх сфер, серед яких: культура (музеї, театри, галереї, виставки, видатні пам'ятки тощо), торгівля (організація торгових ярмарок тематичного характеру, місцевих ярмарок, дегустацій, які тривалий час були візитними картками певних територій).

Можемо констатувати, що в дослідженні авторів представлено систематизацію тенденцій функціонування міжнародного ринку туристичних послуг на сучасному етапі, визначених під кутом ознак першого підходу (орієнтиру на негативний вплив COVID-19 на світовий туризм, оцінка виокремлених тенденцій переважно у якості загроз та ризиків розвитку).

В контексті змісту першого наукового підходу потрібно виокремити матеріали досліджень Ю. Пшеничних [2]. Зокрема, авторка виділяє такі основні тенденції розвитку зазначеного ринку:

1) Скорочення туристичних потоків різних категорій (в'їзного, виїзного, внутрішнього туризму), обумовлені дією карантинних обмежувальних заходів, зниженням фінансових можливостей населення різних країн здійснювати витрати на туристичні послуги в умовах невизначеності (ймовірність втрати роботи, доходів, потреба дотримання тривалого карантину при в'їзді у певні країни, яка скорочує термін активного відпочинку). Вказана тенденція, в свою чергу, обумовлює зниження обсягів діяльності учасників ринку туристичних послуг на національному та міжнародному рівнях, знижує рівень вказаного показника у ВВП країн, світовому ВВП.

2) Ріст безробіття в сфері міжнародного ринку туристичних послуг у більшості країн світу. Встановлено, що суттєве зниження туристичних потоків від карантинних обмежень через пандемію Covid-19 призводить до масової втрати робочих місць, різкого скорочення надходжень іноземної валюти та податків, що обмежує здатність держави підтримувати туристичну галузь. На урядовому рівні багатьох країн визнається, що, на відміну від інших секторів бізнесу, доходи від туризму втрачаються безповоротно, тому що непродані потужності, наприклад у сфері розміщення, не можуть бути продані у наступні роки, що має відповідні наслідки для зайнятості у цьому секторі. До 2020 р. відзначалася тенденція щодо збільшення зайнятості у сфері туризму та супутніх галузей і у відсотковому, і у кількісному відношенні. У 2019 р. на туристичний сектор припадало (прямо чи опосередковано) близько 330 млн робочих місць у всьому світі, що еквівалентно 10,3 % загальної зайнятості у світі, на даний сектор припадало 10% у всьому світі. Статистичні дані свідчать, що за період 2015—2019 рр. у цьому секторі було створено одне із чотирьох нових робочих місць. У 2019 р. туристичний сектор забезпечив створення понад 9 млн нових робочих місць, що є найбільшим показником за всі роки. Починаючи із 2020 р. як наслідок зниження туристичного потоку через карантинні обмеження виникає явище суттєвого рівня безробіття. За період 2020, 2021 рр. чисельність зайнятого населення міжнародного ринку туристичних послуг скоротились на 100-120 млн фахівців при загальній чисельності на рівні 330 млн осіб. Встановлено, що до найбільшого ризику схильні країни, в яких туризм є основним джерелом доходу, за прогнозами ООН рівень безробіття в них може збільшитися на 20%. Під ударом знаходяться переважно підприємства сфери малого та середнього бізнесу, на яких головним чином працюють жінки та молодь, до того ж найчастіше неофіційно.

Констатуємо, що виділені авторкою тенденції сформульовані в контексті положень першого наукового підходу, а саме, їх характеристики стосуються наслідків негативного впливу COVID-19 на світовий туризм, додаткових загроз економічного та соціального характеру, пов'язаних із даним явищем.

В межах положень першого наукового підходу потрібно відзначити матеріали роботи С. Адая, М.С. Адая

[4], Г. Періс, С. Драміканін, М. Конік [10], в яких відмічається негативні наслідки впливу COVID-19 на світовий туризм через порушення логістичних зв'язків. Зокрема, автори вказують на те, що через дію жорстких обмежувальних заходів в багатьох країнах, особливо в ЄС, погіршилась логістична організація туризму, деякі учасники логістичних поставок вийшли з ринку, оскільки не змогли подолати економічних викликів, проблем із кадрами (працівники уходять на карантин, самоізоляцію, вказане викликає простої, відсутність робочих рук). Через погіршення логістичних зв'язків в 2020, 2021, на початку 2022 рр. спостерігаються порушення строків, обсягів поставок продуктів, матеріалів, обладнання. Зазначене відбивається на якості туристичних послуг в різних країнах, різних секторах туризму. Зокрема, через відсутність налагодженого постачання картоплі ресторанна мережа McDonald's в Японії зменшує розміри популярної страви Картоплі Фрі, в деяких мережах європейських готелів іноді бувають перебої із санітарно-гігієнічними засобами тощо.

По-друге, потрібно виокремити підхід, що передбачає характеристику розвитку зазначеного ринку через призму виникнення нових можливостей для даного середовища від дії пандемії, пов'язаних із нею обмежувальних заходів щодо перетину кордонів.

Відповідно до змісту даного підходу потрібно відзначити положення праці С. Хуанга, Ю. Шао, У. Зенга, Х. Ліу, З. Лі [7]. А саме, автори доводять, що незважаючи на виникнення низки негативних тенденцій в даній сфері (скорочення обсягів діяльності, зниження рівня зайнятості), формується позитивна тенденція становлення внутрішнього туризму, здатна підтримувати розвиток ринку туристичних послуг та впливати на його зростання завдяки відповідності новим вимогам життєдіяльності. Розвиток внутрішнього туризму, який забезпечував збереження робочих місць в секторі розміщення, ресторанному секторі, в туристичних компаніях, компаніях, зайнятих організацією екскурсійною діяльністю. Зокрема, встановлено, що впродовж 2020 р., коли в Китаї діяли жорсткі обмежувальні заходи щодо пересування, виїзду та в'їзду туристів, отримав стрімкий розвиток внутрішній туризм. Учасники ринку туристичних послуг змогли ефективно переорієнтуватися на внутрішнього споживача. Вказане забезпечило переорієнтування 77% туристів (громадян Китаю) на внутрішній туризм. Зміни у стратегічному плануванні, управлінні вплинули на успішний антикризовий менеджмент в китайській туристичній сфері впродовж перших трьох місяців після введення жорстких обмежувальних заходів в 2020 р., 2021 р. Орієнтир на внутрішній туризм починає набувати значного поширення в США, країнах Європи, інших державах тощо. Як вказують дослідники [3], обмежувальні карантинні заходи змістять пріоритети туристів в бік більш близьких, безпечних та малолюдних місць. Таким чином, внутрішній та регіональний туризм може стати більш затребуваною альтернативою, оскільки автомобіль є кращим видом транспорту для уникнення контактів із великими групами людей. Вілли або інші одиниці розміщення із самообслуговуванням, що відповідають вимогам соціальної віддаленості, будуть мати найбільший попит у період дії зазначених обмежувальних заходів. Ця тенденція також буде характерною для регіональної моделі ділових поїздок.

В межах другого наукового підходу можемо виділити перелік тенденцій розвитку міжнародного ринку туристичних послуг, визначених в дослідженні Г. Шарма, А. Томаса, Дж. Пауля [12]. Зокрема, автори виділяють такі основні тенденції становлення вказаного ринку:

1) Попит на стійкий розвиток туризму, пов'язаний із орієнтиром на забезпечення справедливого балансу між економічними вигодами від туризму та негативними соціальними, економічними наслідками подорожей і

туризму (екологічно орієнтований туризм). Серед таких наслідків дослідники виокремлюють, зокрема: погіршення навколишнього природного середовища, сільськогосподарських угідь; переміщення територій проживання місцевого населення для побудови готельних, ресторанних господарств, створення туристичних дестинацій міжнародного рівня; надмірне споживання води; негативний вплив на місцеву флору та якість життя суспільств, які є приймаючими сторонами в туризмі. Орієнтир на екологічно орієнтований туризм, збереження клімату в рамках політики ЄС пов'язаний із високими податками на авіаційні перельоти, вибором європейськими туристами більш екологічного транспорту, близьких територіально туристичних дестинацій. З одного боку, вказана тенденція впливає на зниження супутньої авіаційної сфери, з іншого, відкриває нові можливості для внутрішнього туризму (всередині країн, всередині ЄС, на континентах без використання авіаційного транспорту).

2) Тенденція розвитку державно-приватного партнерства щодо підтримки розвитку ринку туристичних послуг на національному та міжнародному рівнях.

Г. Шарма, А. Томас, Дж. Пауль [12] справедливо відмічають, що підприємства різних галузей економіки знаходяться в очікуванні до темпів звичайного ведення бізнесу, і туристичний сектор не є виключенням. Всі сектори орієнтовані на введення державних пакетів стимулів та регулювання, які забезпечуватимуть підвищення продуктивності розвитку. Така картина характерна як для розвинених країн, так і для тих, які розвиваються. Зокрема, як зазначає Ф. Хіггіс-Десбіюльєс [6], компанії TUJ, яка однією із найбільших багатонаціональних туристичних організацій в світі, в 2020 г. отримала допомогу від урядів Великобританії та Німеччини та оголосила про зниження витрат на свою діяльність по всьому світу. За твердженням С. Холл, Д. Скотта, С. Гесслінг [5], Г. Маккарті [9], починаючи з 2020 р. уряди країн почали відігравати важливу роль в економіці країн, їх участь призводить до повторної націоналізації авіакомпаній, аеропортів, туристичних фірм та мереж готельного, ресторанного бізнесу. Вказані організаційно-фінансові трансформації впливають на підвищення конкурентних позицій учасників даного ринку, їх стабілізацію.

По-третє, необхідно відмітити підхід, пов'язаний із виникненням тенденції розвитку технологічних інновацій на ринку туристичних послуг на національному та міжнародному рівнях.

Як свідчать матеріали досліджень [3], процес цифровізації туристичного сектору змінив бізнес-модель постачальників та очікування клієнтів, його активне впровадження припадає на кінець 2019 р. Поява нових гравців у сфері розміщення (наприклад, AirBnB, Homeaway), транспорту (Blablacar, Uber), громадського харчування (EatWith) та послуг гідів (ToursByLocals) здійснила революцію у туристичному секторі. Так звані "розумні туристичні напрямки" починають масово впроваджувати в управлінні туристичними поїздками, технічні рішення на основі технологій доповненої реальності покращують враження клієнтів, віртуальна реальність все частіше застосовується на зустрічах та конференціях, послуги починають оплачуватись у криптовалютних, з'єднання 5G та Wi-Fi стають необхідними послугами, технологія "Інтернет речей" та штучний інтелект вже застосовуються багатьма готельними мережами та іншими постачальниками туристичних послуг.

Як відмічають А. Максанова, А. Андреева [1], починаючи із 2019 р. в світовому туризмі активно використовуються цифрові технології, але криза, пов'язана із дією карантинних обмежувальних заходів спровокувала різке підвищення їх значущості. Авторки вказують, що новими елементами цифрової екосистеми в туризмі стали: віртуальні тури та екскурсії (тисячі природних та

культурних об'єктів по всьому світу відкрили доступ до своїх електронних ресурсів); зростання сервісів віддаленої роботи в даному секторі, безкоштовні освітні курси в онлайн-форматі для людей, що залишилися без активної діяльності і орієнтовані на працевлаштування. Значна увага приділяється застосуванню цифрових технологій у просуванні урядових заходів стосовно дотримання карантинних норм, наприклад, для інформування громадян та контролю за їх пересуваннями, для перевірки мандрівників, відстеження звернень тощо.

За твердженням А. Яніогло, М. Ріссанен [8], впродовж періоду після впровадження карантинних обмежень: використання технологій буде максимальним; туристичні послуги будуть характеризуватись збільшенням частки електронного туризму; споживчий попит на безконтактний та персоналізований досвід може призвести до впровадження хмарних систем управління нерухомістю, автоматичної реєстрації заїзду/від'їзду в готелях та пам'ятках, використання автономних роботів для прибирання тощо; перехід до цифрових технологій покращить роботу та освітні можливості у галузі. Авторки вказують, що низка музеїв Європи, США під час карантину запровадила віртуальні тури.

По-четверте, важливо відмітити підхід, який передбачає визначення тенденції підтримання попиту на відновлювальний, оздоровчий туризм, яка була характерна як для докарантинного періоду, так і для 2020, 2021 рр.

Дослідники (А. Яніогло, М. Ріссанен [8]) відмічають, що орієнтири на підтримання здоров'я та гарного самопочуття залишаються головними очікуваннями туристів в 2022 р. Зростаюча тенденція щодо вказаних напрямків призвела до збільшення кількості подорожей, орієнтованих на лікувальні, оздоровчі цілі. Оздоровчі та оздоровчі заходи включають піші прогулянки (56% мандрівників), відвідування спа-салонів або косметичних процедур (33%), їзду на велосипеді, кінний спорт (дозвілля) (24%), заняття водними видами спорту (22%), детокс-відпочинок для всього тіла (17 %) тощо.

Як свідчать аналітичні матеріали [8], найбільш важливими цільовими групами для оздоровчого туризму є пари, групи друзів, громадяни, які орієнтовані на підтримання та відновлення здоров'я під час відпустки. Визначено, що люди, які народилися до 1946 р., переважно, орієнтовані на терапію, основу на природних ресурсах (оздоровчі грязі, соляні печери, різні види терапії). Категорія туристів, які народились між 1946 р. та 1975 р., переважно, цікавляться терапією, яка основана на природних ресурсах, поєднаною із медичним оздоровленням, духовними практиками (йога). Ті, хто народився в 1976 р. і пізніше проявляють інтерес до спорту, фітнесу, лікувального відпочинку. Туристи, які народились після 2000-х рр. орієнтовані на активний оздоровчий туризм, пов'язаний із значними фізичними навантаженнями.

Вивчення наукових джерел (праці А. Яніогло, М. Ріссанен [8], Дж. Раманаускаса, С. Баневічюса [11]) показує, що в глобальному масштабі Європа посідає лідерські позиції в сфері оздоровчих поїздок, і попит європейських туристів за даним напрямком продовжують зростати. При цьому, встановлено, що Центральні та Східна Європи є найбільшими ринками оздоровчих подорожей в Європі. Серед основних країн-походження європейських туристів, орієнтованих на оздоровчий туризм в Європі, є: Ісландія, Швеція, Угорщина, Словаччина, Чехія. Встановлено, що вказану групу особливо приваблюють курорти, які пропонують лікувальні послуги, що мають спа-центри.

Також дослідники [8; 11] виділяють категорію європейських туристів, які орієнтовані на відвідування туристичних дестинацій Європи, які надають оздоровчі послуги, але їх ціллю є звичайний активний відпочинок. При цьому, цілі відновлення, підтримання здоров'я є

вторинними. Вказана категорія туристів складала близько 86% європейських туристів в 2017 р., і 80% в 2020 р. Аналіз показує, що туристи даної групи прагнуть сумістити бажання розслабитись, відпочити від буденного життя, роботи, провести час на природі, отримати унікальні та аутентичні враження, побути поряд із родиною, друзями, пройти процедуру відпочинку від цифровізації (напрямки без Wi-Fi, 4G, 5G тощо).

ВИСНОВКИ

В дослідженні було визначено основні тенденції міжнародного ринку туристичних послуг, які існують на нинішньому етапі розвитку (2020, 2021, початок 2022 рр.). Визначені тенденції сформульовано в рамках підходів до їх категоризації, серед яких: підхід, який передбачає виділення основних тенденцій залежно від орієнтури на руйнівну дію обмежувальних карантинних заходів через COVID-19 на світовий туризм, пов'язану із вимушеним скороченням обсягів діяльності, виходом з ринку суб'єктів з недостатнім потенціалом для протистояння даним процесам; підхід, що передбачає характеристики розвитку зазначеного ринку через призму виникнення нових можливостей для даного середовища від дії пандемії, пов'язаних із нею обмежувальних заходів щодо перетину кордонів; підхід, пов'язаний із виникненням тенденцій розвитку технологічних інновацій на ринку туристичних послуг на національному та міжнародному рівнях; підхід, орієнтований на виділенні тенденції, пов'язаної із оздоровчим, відновлювальним туризмом. Визначені тенденції розвитку міжнародного ринку туристичних послуг є історіографією, яка забезпечує методичні матеріали для формування матеріалів для прогнозування наслідків впливів різних подій на стан розвитку даного сектору.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Серед перспектив подальших наукових розвідок можемо відмітити: створення методичного забезпечення для прогнозування змін міжнародного ринку туристичних послуг через дію факторів різних категорій; виявлення підходів стосовно подолання кризових явищ в даній сфері.

Література:

1. Максанова Л.Б.-Ж., Андреева А.М. Развитие туризма в условиях пандемии: новые тренды и антикризисные меры. Общество: политика, экономика, право. 2020. № 12. С. 64—68.
2. Пшеничных Ю.А. Анализ динамики и тенденций развития современного международного туристского рынка. Вестник университета. 2021. № 1. С. 53—61.
3. Стратегия развития туризма Центральноазиатского регионального экономического сотрудничества (ЦАРЕС) до 2030 года. Манила: Азиатский банк развития, 2020. 58 с.
4. Aday S., Aday M.S. Impact of COVID-19 on the food supply chain. Food Quality and Safety. 2020. Vol. 4. P. 167—180.
5. Hall C.M., Scott D., Gossling S. Pandemics, transformations and tourism: Be careful what you wish for. Tourism Geographies. 2020. Vol. 22. P. 577—598.
6. Higgins-Desbiolles F. Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. Tourism Geographies. 2020. Vol. 22. P. 610—623.
7. Huang S., Shao Yu., Zeng Y., Liu H., Li Z. Impacts of COVID-19 on Chinese nationals' tourism preferences. Tourism Management Perspectives. 2021. Vol. 40. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8498700/>
8. Ianioglo A., Rissanen M. Global trends and tourism development in peripheral areas. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism. 2020. Vol. 20. P. 520—539.
9. McCartney G. The impact of the coronavirus outbreak on Macao. From tourism lockdown to tourism recovery. Current Issues in Tourism. 2021. Vol. 24. P. 2683—2692.

10. Peric G., Dramicanin S., Conic M. The impact of Serbian tourists' risk perception on their travel intentions during the COVID-19 pandemic. European Journal of Tourism Research. 2021. Vol. 27. URL: <https://ejtr.vumk.eu/index.php/about/article/download/2125/466>

11. Ramanauskas J., Banevicius S. Principles of organizational wisdom in the health tourism industry. Baltic Journal of Economic Studies. 2021. № 7(4). P. 1—7.

12. Sharma G.D., Thomas A., Paul J. Reviving tourism industry post-COVID-19: A resilience-based framework. Tourism Management Perspectives. 2021. Vol. 37. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7771910/>

13. Ugur N.G., Akbijyijk A. Impacts of COVID-19 on global tourism industry: A cross-regional comparison. Tourism Management Perspectives. 2020. Vol. 36. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7474895/>

References:

1. Maksanova, L.B.-Zh. and Andreeva, A.M. (2020), "Tourism development in terms of the pandemic: new trends and anti-crisis measures", *Obshchestvo: politika, ehkonomika, pravo*, vol. 12, pp. 64—68.
2. Pshenichnyh, J.A. (2021), "Analysis of the dynamics and trends in the development of modern international tourist market", *Vestnik universiteta*, vol. 1, pp. 53—61.
3. Asian Development Bank (2020), *Strategiya razvitiya turizma Central'noaziatskogo regional'nogo ehkonomicheskogo sotrudnichestva* [Tourism Development Strategy of Central Asia Regional Economic Cooperation], Manila, Philippines.
4. Aday, S. and Aday, M.S. (2020), "Impact of COVID-19 on the food supply chain", *Food Quality and Safety*, vol. 4, pp. 167—180.
5. Hall, C.M., Scott, D. and Gossling, S. (2020), "Pandemics, transformations and tourism: Be careful what you wish for", *Tourism Geographies*, vol. 22, pp. 577—598.
6. Higgins-Desbiolles F. (2020), "Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19", *Tourism Geographies*, vol. 22, pp. 610—623.
7. Huang, S., Shao, Yu., Zeng, Y. Liu, H. and Li, Z. (2021), "Impacts of COVID-19 on Chinese nationals' tourism preferences", *Tourism Management Perspectives*, vol. 40, available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8498700/> (Accessed 11 Jan 2022).
8. Ianioglo, A. and Rissanen, M. (2020), "Global trends and tourism development in peripheral areas", *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, vol. 20, pp. 520—539.
9. McCartney, G. (2021), "The impact of the coronavirus outbreak on Macao. From tourism lockdown to tourism recovery", *Current Issues in Tourism*, vol. 24, pp. 2683—2692.
10. Peric, G., Dramicanin, S. and Conic, M. (2021), "The impact of Serbian tourists' risk perception on their travel intentions during the COVID-19 pandemic", *European Journal of Tourism Research*, vol. 27, available at: <https://ejtr.vumk.eu/index.php/about/article/download/2125/466> (Accessed 11 Jan 2022).
11. Ramanauskas, J. and Banevicius, S. (2021), "Principles of organizational wisdom in the health tourism industry", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7(4), pp. 1—7.
12. Sharma, G.D., Thomas, A. and Paul, J. (2021), "Reviving tourism industry post-COVID-19: A resilience-based framework", *Tourism Management Perspectives*, vol. 37, available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7771910/> (Accessed 11 Jan 2022).
13. Ugur, N.G. and Akbijyijk, A. (2020), "Impacts of COVID-19 on global tourism industry: A cross-regional comparison", *Tourism Management Perspectives*, vol. 36, available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7474895/> (Accessed 11 Jan 2022).

Стаття надійшла до редакції 02.05.2022 р.

І. Й. Кравченко,

старший викладач кафедри обліку і аудиту, Національний університет харчових технологій,
ORCID ID: 0000-0001-5589-1013

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.115

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙ В ХАРЧОВУ ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ СТИМУЛЮВАННЯ ЗА УМОВ СУЧАСНОЇ ПРОДОВОЛЬНОЇ КРИЗИ

I. Kravchenko,

Senior Lecturer of the Department of Accounting and Auditing, National University of Food Technology

STATISTICAL ANALYSIS OF INVESTMENTS IN THE FOOD INDUSTRY OF UKRAINE
AND MECHANISMS OF IT STIMULATION UNDER CONDITION OF CURRENT FOOD CRISIS

Автором проведено статистично-ретроспективний аналіз динаміки залучення ПІІ в Україну у період з 1995 по 2021 рр. Аналізовано, що найбільше їх надійшло з 2000-х по 2013 рр., суттєвий негативний вплив на обсяги ПІІ мали політична нестабільність внаслідок Революції 2013—2014 рр. та війна на Сході України. Після 2014 р. відбулось значне зростання інвестиційної активності безпосередньо країн-членів ЄС. Автором проведено суб'єктно-об'єктну характеристику надходжень ПІІ з країн Євросоюзу, серед найбільш зацікавлених країн виявились Нідерланди, Кіпр, Велика Британія, Люксембург, Швейцарія, Польща, Німеччина та Франція, зі спільним відсотком у 76% від загального обсягу інвестицій в сектор виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. Досліджено тенденцію зростання продовольчої кризи у світі з причин воєнних дій Росії на території України. Аналізовано виявлені Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO) продовольчі загрози, що стимулюють підвищення світових цін на харчові продукти загального вживання. За даними FAO прогнозовано дефіцит продовольства в Україні на кінець 2022 р. Виявлено, що найбільше за інших постраждали сфери виробництва та обробки зернових культур і соняшника, яєць, птиці, свиней та м'яса загалом. Проведено регіональний аналіз постраждалих областей України від воєнних дій, де повністю чи частково паралізовано харчове виробництво та відмінено посівний сезон з безпекових та інфраструктурних причин. Проаналізовано регуляторну політику залученості та захисту іноземних інвесторів в Україні. Автором визначено необхідність створення регіональних інвестиційних проектів на Заході України по відновленню харчових промисловостей на території західних областей. Запропоновано механізми стимулювання іноземних інвестицій для стабілізації національного харчового виробництва у воєнний та післявоєнний періоди.

The author conducted a statistical and retrospective analysis of the dynamics of FDI attraction in Ukraine in the period from 1995 to 2021. Analyzed that most of them came from 2000 to 2013, significant negative impact on FDI was political instability due to the Revolution of 2013—2014 and the war in eastern Ukraine. After 2014 there was a significant increase in investment activity directly in EU member states. The author described the subject-object characteristics of FDI inflows from the European Union, among the most interested countries were the Netherlands, Cyprus, Great Britain, Luxembourg, Switzerland, Poland, Germany and France, with a total percentage of 76% of total investment in the sector production of food, beverages and tobacco products. The growing trend of the food crisis in the world due to Russia's military actions on the territory of Ukraine in 2022 has been studied. The food threats identified by the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) that stimulate the rise in world prices for consumer food products have been analyzed. According to the FAO, the food shortage in Ukraine is projected at the end of 2022. The production and processing of cereals and sunflower, eggs, poultry, pigs and meat in general were the most affected. A regional analysis of the war-affected regions of Ukraine was conducted, where food production was completely or partially paralyzed and the sowing

season was canceled due to security and infrastructural distroit reasons. The regulatory policy of attraction and protection of foreign investors in Ukraine is analyzed. The author identifies the need to create regional investment projects in Western Ukraine to restore the food industry in the western regions. Mechanisms for stimulating foreign investment to stabilize national food production in the war and postwar periods are proposed.

Ключові слова: харчова промисловість, продовольча криза, FAO, інвестиції, прямі іноземні інвестиції, експорт.

Key words: food industry, food crisis, FAO, investments, foreign direct investments, export.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В сучасних умовах інтеграційних процесів та глобалізаційних трансформацій, що зумовили асиметрії розвитку країн в міжнародних економічних відносинах, країни, що розвиваються, впроваджують новітні стратегії розвитку національної промисловості з метою забезпечення конкурентних позицій і темпів економічного зростання, актуалізуючи питання залучення іноземних інвестицій в національну промисловість. Посилення інвестиційної діяльності в досліджувану, харчову, промисловість передбачає залучення фінансових ресурсів, інноваційних технологій, відповідної інфраструктури та розширених каналів збуту готової продукції, передового досвіду державного управління інвестиційними потоками, що дозволить підняти рівень української економіки та покращити інвестиційний клімат країни. Харчова промисловість являється провідною галуззю, драйвером української економіки, бо формує близько 10% вартісних обсягів випуску продукції, найбільше забезпечує населення робочими місцями та демонструє найвищі темпи зростання обсягів виробництва порівняно з іншими галузями економіки [1].

Сучасна національна стратегія розвитку української промисловості потребує теоретичного та емпіричного аналізу інвестиційних надходжень в харчову галузь України, адже через воєнні дії Росії на наших територіях зривається посівний сезон, унеможлиблюється виробництва зернових культур, соняшника, вирощування тваринництва та ін. Розвиток харчової промисловості є важливим пріоритетом національного розвитку України, а зараз є запорукою світового добробуту в продовольчому плані, адже Україна — світовий лідер вирощування та експортування зернових культур по всьому світу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження проблем та перспектив харчової промисловості є актуальним напрямом української науки. Провідними українськими та зарубіжними вченими, що досліджували це питання являються Римар О., Мазуркевич І., Товста Т., Тищенко О., Бутка М., Золотарьова А., Швець Ю., Грехем А., Хеллівелл Р., Бертон Дж., Густаво Н. та ін. Дослідженню питань організації та управління інвестиціями в харчову промисловість присвячено значну кількість наукових праць таких вчених, як Борщевський П., Василенко О., Коваленко О., Россоха В. та інші. Онегіна В. виконувала аналіз перспектив від інвестицій внаслідок земельної реформи в Україні. В свою чергу, Якімчук Т. досліджувала українські компанії харчової промисловості, що найбільше залучають іноземні інвестиції та виконала аналіз факторів, що впливають на їх рівень. Важливий внесок в розробку інвестиційно-інноваційних проектів харчової промисловості внесла Кучер Л. Водночас, незважаючи на значний внесок згаданих науковців, зростання наукових здобутків за цим напрямом є об'єктивною необхідністю, що зумовлена сучасними змінами інвестиційних тенденцій

за умов глобалізаційних процесів та асиметрії розвитку даної галузі в країнах різного розвитку національної економіки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття сучасного стану харчової промисловості України, висвітлення проблем продовольчої кризи та дослідження подальшого прогнозу розвитку подій всесвітньою організацією FAO; аналіз необхідності залучення прямих іноземних інвестицій та окреслення механізмів їх стимулювання в розвиток харчових підприємств України для уникнення подальших світових продовольчих загроз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Однією з найбільш інвестиційно привабливих галузей національної економіки України являється харчова промисловість, що є важливою складовою агропромислового комплексу. Це пояснюється збільшенням інвестиційних потоків в дану галузь економіки за останні роки, наявністю широкої бази аграрної сировини, існуванням містких ринків збуту, географічним розширенням експортної діяльності та збільшенням рівнем прибутковості галузі у 12 разів, порівняно з попередніми 8 роками. Загалом, харчова промисловість гарантує продовольчу безпеку держави і генерує її експортний потенціал, а притік інвестицій в дану галузь стимулює розширення й удосконалення виробничих потужностей на основі фондів, забезпечуючи необхідні пропорції підвищення технічного рівня виробництва і покращення розміщення діючих виробництв.

Харчова промисловість об'єднує більше 40 підгалузей та виробництв, провідні місця у комплексі посідають підприємства таких підгалузей як борошно-круп'яні, макаронні, консервні, олійно-жирові, спиртові, цукрові та ін., що продемонстровано на рис. 1. Окремо варто виділити масштабність виробництва мінеральної води та солі.

Автором проведено статистично-ретроспективний аналіз динаміки залучених прямих іноземних інвестицій в Україну, результати якого виявили, що пік надходжень інвестицій відбувся з 2000-х по 2013 рр. Суттєвий негативний вплив на обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну спричинили політичні дії, такі як Революція Гідності та війна на Сході України, розпочаті у 2013—2014 році. Лише через п'ять років, а саме 2019, країна досягла такого значного розміру приросту іноземних залучень, як мала до цього. Дана тенденція є наслідком невирішеної низки причин недовіри інвесторів, серед яких: високий рівень корупції в країні, недовіра до судової системи, нестабільність національної валюти, монополізація ринків і, звичайно ж, військовий конфлікт.

Досліджуючи ПІІ в географічному розрізі за країнами-інвесторами, серед них найбільшими донорами являються Нідерланди, Кіпр, Велика Британія, Люксембург, Швейцарія, Польща, Німеччина, Франція. При цьому інвестиційні надходження з країн ЄС дорівнюють 76% загального обсягу, з країн США — 14 %, з інших

країн світу — 10%. В таблиці 1 продемонстровано найбільш масштабну й ефективну інвестиційно-виробничу співпрацю України з державами Євро-союзу. Суттєве розширення даної форми співпраці відбулось після 2014 р., що виявилось у зростанні обсягів надходження інвестицій з ЄС та закріпленні за даним блоком статусу провідного інвестора української економіки. Та варто зауважити, що інвестиції з Кіпру та Люксембургу носять більш офшорний характер.

За даними Державної служби статистики України найбільше інвестицій від країн ЄС надходить в сектор виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, детальна об'єктна структура ПІІ в даний сектор наступна: більше за інших переважають інвестиції у виробництво напоїв, какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів, цукру, чаю та кави, прянощів та приправ, готової їжі та страв; у виробництво олії та тваринних жирів; молочних продуктів; перероблення та консервування плодів і овочів; тютюнових виробів; хліба, хлібобулочних і борошняних виробів; виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів; м'яса та м'ясних продуктів та ін. [5].

Виробництво харчової промисловості характеризується меншою залежністю від кон'юктурних змін на зовнішніх ринках порівняно з іншими галузями завдяки ємності внутрішнього ринку та низькій еластичності попиту на продукцію галузі. Україна має достатній промисловий потенціал для забезпечення населення власними харчовими ресурсами аби бути продовольчо незалежною від імпорту. Однак, існує ряд проблем та потенційних ризиків, які стають на заваді цьому, серед яких [6]:

- відсутність відповідної нормативно-законодавчої бази регулювання харчової промисловості;

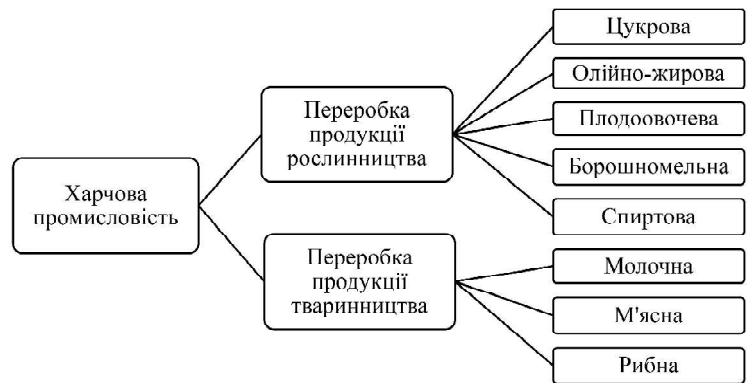

Рис. 1. Харчова промисловість та її провідні підгалузі в економіці України

Джерело: складено автором.

- відсутність чіткої інвестиційно-інноваційної державної політики;
- корупційні схеми тіньової економіки;
- низька купівельна спроможність населення;

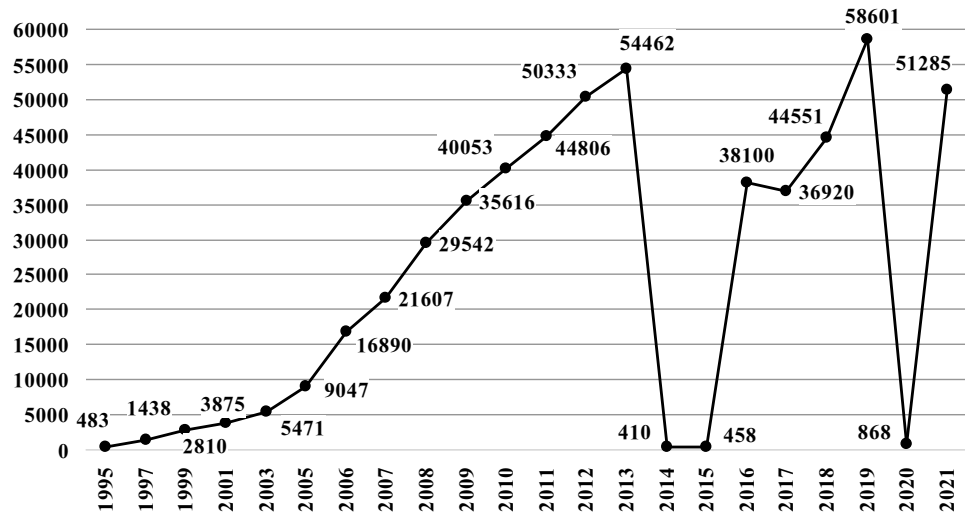

Рис. 2. Динаміка ПІІ в економіку України, 2010—2021 рр. (млн дол. США)

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України [2] та Міністерства фінансів України [3].

Таблиця 1. Прямі інвестиції в економіку України за видами харчової діяльності у розрізі ТОП-10 країн світу, 2019 рік

	Код за КВЕД	Обсяги прямих інвестицій на			
		01.01.2019		31.12.2019	
		тис.дол.США	у % до підсумку	тис.дол.США	у % до підсумку
Всього		32 905 116,6	X	35 809 588,3	X
Сільське, лісове та рибне господарство	A	451 893,2	100,0	542 057,4	100,0
Кіпр		147 250,0	32,6	211 422,8	39,0
Данія		53 301,3	11,8	51 378,5	9,5
Польща		36 368,3	8,0	44 620,6	8,2
Німеччина		31 528,8	7,0	31 253,5	5,8
Франція		27 327,5	6,0	28 270,6	5,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	10 - 12	2 859 412,8	100,0	2 844 335,0	100,0
Нідерланди		815 762,6	28,5	812 356,3	28,6
Кіпр		578 169,9	20,2	526 723,0	18,5
Велика Британія		454 810,1	15,9	447 820,1	15,7
Люксембург		210 157,6	7,3	210 159,7	7,4
Швейцарія		77 819,1	2,7	82 864,2	2,9

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України за останній звітний 2019 рік [4].

Рис. 3. Прогноз дефіциту продовольства в Україні за даними FAO до кінця 2022 року, %

Джерело: [9].

- незадовільне використання потенціалу окремих галузей;
- недостатність фінансової підтримки підприємств;
- зношеність виробничих потужностей підприємства та висока ціна їх оновлення;
- низькі обсяги виробництва продукції, що не сприяють відновленню, реконструкції, модернізації неопотриманих активів та впровадженню досягнень НДДКР;
- залежність від політичних та загальноекономічних змін в країні, можливих збройних конфліктів.

За нинішніх умов воєнного стану в Україні та зриву сезонного посіву, національна харчова промисловість України зазнає неминучої кризи. Головним стратегічним напрямом виходу досліджуваної галузі економіки є пошук джерел залучення інвестицій з урахуванням галузевих особливостей виробництва, прийняття ефективних управлінських рішень стосовно розробки та реалізації проектів по залученню інвестицій. Ці дії допоможуть відновити діяльність харчових підприємств, стабілізувати їх виробництво на західних областях України та прискорити їх ефективність на благо суспільству.

Експерти Держпродспоживслужби повідомляють про зріст вартості на продукти загального вживання: вартість пшеничного хліба зросла на 28,5%, хліба житньо-пшеничного — на 12,5%, гречаної крупи — на 25,5%, макаронних виробів — на 24,5%, соняшникової олії —

на 11,9%, ріпчастої цибулі — на 27,2% [7]. На думку міжнародних експертів Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) найближчим часом подорожчає зазначений продовольчий пакет і по всьому світу, адже Україна є провідним світовим експортером соняшникової олії та зернових культур [8].

Серед загроз, що впливають на продовольчу безпеку України та стимулюють світову продовольчу кризу FAO вказують наступні: зрив озимих та весняних посівів; невелика кількість робочої сили в сільському господарстві через внутрішню та зовнішню міграцію населення; доступ і наявність сільськогосподарських ресурсів та палива; порушення логістичних та продовольчих ланцюгів поставок; залишення сільськогосподарських угідь чи обмеження доступу до них; пошкодження посівів та угідь внаслідок воєнних дій на них, особливо навесні, в період вегетації; руйнування інфраструктури продовольчої системи [9].

Аналізуючи опубліковані очікування FAO щодо продовольчої кризи в Україні, виявлено, що найбільше інших постраждали зернові культури та соняшник, виробництво яєць, птиці, свиней та м'яса загалом. Останнє спричинене нестачею кормів та ветеринарної медицини, знищенням транспортної інфраструктури для провезення забою. В таких регіональних областях, де ведуться активні бойові дії, як в Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Харківській, Донецькій та Луганській областях, відмінено посівний сезон через фактичну неможливість його проведення. Однак, весняна посадка не відбулась і в районах без активних бойових дій, адже там інші проблеми — відсутність робочої сили, дефіцит палива та порушення ланцюгів поставок. FAO повідомляє, що індекс цін на продукти харчування на 24,1% вище, ніж рік тому і подібні тенденції спостерігаються по всьому світу. До прикладу, у Великобританії інфляція ціни на продукти харчування досягла 6,2% в березні 2022 р., що є найвищим показником за останні десять років [10]. Особливо стурбовані ситуацією зовнішньоекономічні партнери таких країн як Ліван, Пакистан, Лівія, Туніс, Ємен і Марокко, які значною мірою залежать від українського імпорту, щоб прогодувати своє населення [11].

Діючі харчові підприємства України потребують створення регіональних проектів, залучення фінансової підтримки та якнайшвидших інвестицій по відновленню харчового виробництва, що наразі розвивається переважно в Західній частині України — у Львівській, Ужгородській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернівецькій та Волинській областях. Частину виробничих підприємств центральної України вдалося перевезти на Захід за стимулюючою програмою уряду.

Світова практика свідчить, що найбільш ефективний напрям капіталовкладень в харчову промисловість — є реконструкція та технічне переоснащення виробництва новітніми технологіями для пришвидшення процесу виробництва та покращення її ефективності, амортизаційні відрахування на відтворення виробничого потенціалу, банківські та податкові кредити. Це надасть змогу відновити роботу та пришвидшити її в найкоротший термін. За сучасних воєнних умов, одним із головних стратегічних методів підтримки харчової промисловості та, якщо не уникнення світової продовольчої кризи повністю, то, принаймні, уповільнення її негативного ефекту, є залучення прямих іноземних інвестицій. Основними напрямками стимулювання даного процесу є розробка регіональних програм відповідно до розташування діючих вироб-

Таблиця 2. Механізми стимулювання іноземної інвестиційної діяльності з боку країни їх базування

Механізми	Опис
	Країни з відповідним досвідом
Фінансово-кредитне стимулювання	Безпроцентні кредити, пільгові кредити, інвестиційні гарантії
	Японія надає пільгові кредити малим виробникам, що використовують високопотужні НДДКР в своєму виробництві
Податкове стимулювання	Зниження ставки податку, податкові угоди з іншими країнами, безмитний імпорту обладнання та / або сировини, податкові канікули
	В Китаї створено 5 спеціальних економічних зон, основними податковими пільгами яких є: - корпоративний податок у розмірі 15%; - перевага «2+3 роки», що означає звільнення від податку протягом перших двох років та встановлення ставки податку у розмірі 12,5% протягом наступних трьох років
Інфраструктурне забезпечення	- Надання землі та / або будівель у безкоштовне користування чи за пільговими цінами, субсидії на користування енергією, транспортна інфраструктура належного стану
	- Ірландія таким чином стимулювала розвиток місцевого виробництва в зоні Шеннон, наразі там розташований завод відомих алкогольних напоїв

Джерело: складено автором на основі даних [13].

ництв, можливості переміщення інших, розвиток ринку цінних паперів, створення спеціальних (вільних) економічних зон, виключення подвійного оподаткування, відновлення системи "єдиного вікна", урегулювання інвестиційних суперечок за спрощеною процедурою, надання дипломатичної та адміністративної підтримки з метою реалізації пріоритетних інвестиційних проектів [12].

Автором виділено дієві механізми стимулювання іноземної інвестиційної діяльності з боку держави в країнах базування іноземних інвестицій, до них відносять: фінансово-кредитне стимулювання, податкове стимулювання та інфраструктурне забезпечення. Детальний опис механізмів стимулювання та ефективні приклади їх впровадження в зарубіжній практиці зображено в табл. 2.

В процесі дослідження аналізовано правове забезпечення діяльності іноземних інвесторів в Україні та регуляторні зміни в стимулюванні харчового виробництва за сучасних умов. Одним з перших кроків щодо врегулювання відносин у інвестиційній сфері в Україні стало прийняття Верховною Радою України законів "Про захист іноземних інвестицій на Україні" та "Про інвестиційну діяльність". Основне спрямування першого Закону зосереджено на захисті інвестицій, прибутків, законних прав та інтересів іноземних інвесторів на території України [14]. Другий Закон полягає у забезпеченні рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції [15]. Особливості режиму іноземного інвестування на території України встановив Закон "Про режим іноземного інвестування", що врегулює відносини, зокрема, щодо державних гарантій захисту іноземних інвестицій, контролю за здійсненням інвестицій, діяльності підприємств з іноземними інвестиціями, розгляду спорів тощо [16]. Закон України "Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом "єдиного вікна" передбачає інвесторам спрощену процедуру підготовки та реалізації інвестиційного проекту [17]. Окреме місце в системі інвестиційного законодавства, що зокрема стосується харчової промисловості, посідає Закон "Про інститути спільного інвестування (пайові та інвестиційні фонди)", який визначає правові та організаційні основи створення, діяльності та відповідальності суб'єктів спільного інвестування, особливості управління їх активами тощо [18].

До окремої групи можна віднести законодавчі акти, які встановлюють спеціальний правовий режим господарської діяльності у спеціальних (вільних) економічних зонах, регулюють спеціальні правові режими інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку. Серед них: Закон України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон", "Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в областях України". Варто зауважити, що значну частину національного законодавства становлять міжнародні правові акти, учасником яких є Україна: багатосторонні міжнародні угоди, конвенції, що спрямовані на захист іноземних інвестицій, до них, зокрема, належить Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами.

Важливим рішенням на сучасному етапі розвитку України стало рішення про розширення кредитування для аграріїв Кабінетом Міністрів [19]. Станом на сьогодні урядом країни розробляються додаткові законопроекти по залученню та захисту іноземних інвесторів в Україні.

ВИСНОВКИ

Таким чином, інвестиції у відновлення харчової промисловості України можуть відіграти вирішальну роль

в припиненні розповсюдження продовольчої кризи, котра матиме безповоротно негативний ефект на соціально-економічний добробут всього населення світу, адже Україна — одна з лідерів країн-експортерів зернових та олійних культур. Автором проведено ретроспективний аналіз залучення ПІІ в економіку України, охарактеризовано нинішній стан розвитку національної харчової промисловості та детально досліджено прогноз дефіциту продовольства в Україні відповідно даних Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), що вже позначається на аномальному підвищенню цін на загально вживані продовольчі товари. Автором запропоновано стимулюючі заходи та механізми залучення ПІІ в харчову промисловість України.

Література:

1. Калетнік Г.М. Сучасні тенденції розвитку харчової промисловості та її місце в економіці держави. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 8 (24). С. 7—26.
2. Державна служба статистики України. Прямі іноземні інвестиції: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/zd/zd_rik/zd_u/pi_07u.html (дата звернення: 15.04.2022).
3. Мінфін України. Прямі іноземні інвестиції в Україну: веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/> (дата звернення: 15.04.2022).
4. Державна служба статистики України. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України / з України: за країнами світу у розрізі видів економічної діяльності; видами економічної діяльності у розрізі країн світу: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/inv_zd/pi_ak_ks_ved/arh_pi_ak_ks_ved_u.html (дата звернення: 16.04.2022).
5. Новийченко І.В. Перспективи розвитку харчової промисловості в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 11. С. 454—460.
6. Семененко О.Г. Аналіз розвитку харчової промисловості України. Економіка та управління. Економічний вісник університету ім. Г. Сковороди. 2017. Вип. № 33/1. С. 168—182.
7. Слово і діло. Війна в Україні: у Держпродспоживслужбі розповіли, як за місяць зросли ціни на харчі: веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/05/povyna/suspilstvo/vijna-ukrayini-derzhprodspozhyvsluzhbi-rozpovily-yak-misyacz-zrosly-cziny-xarchi> (дата звернення: 16.04.2022).
8. Food and Agriculture Organization of the United Nations. FAO Food Price Index rises to record high in February: веб-сайт. URL: <https://www.fao.org/news-room/detail/fao-food-price-index-rises-to-record-high-in-february/en> (дата звернення: 16.04.2022).
9. FAO. Ukraine. Note on the impact of the war on food security in Ukraine. 25 March 2022: веб-сайт. URL: <https://www.fao.org/3/cb9171en/cb9171en.pdf> (дата звернення: 16.04.2022).
10. Office for National Statistics. Inflation and price indices: веб-сайт. URL: <https://www.ons.gov.uk/economy/inflationandpriceindices> (дата звернення: 16.04.2022).
11. U.S. Embassy in Ukraine. Remarks by Deputy Secretary of State Wendy Sherman at a UN Security Council Meeting on the Humanitarian Impact of Russia's War Against Ukraine: веб-сайт. URL: <https://ua.usembassy.gov/remarks-by-deputy-secretary-of-state-wendy-sherman-at-a-un-security-council-meeting-on-the-humanitarian-impact-of-russias-war-against-ukraine/> (дата звернення: 17.04.2022).
12. Товста Т. А. Інвестиційний фактор розвитку харчової промисловості України. Інвестиції. Практика та досвід. Вип. №2. 2009: веб-сайт. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2009/7.pdf (дата звернення: 17.04.2022).

13. Федорчук О. С., Сторожук О. В. Практика використання інструментів стимулювання прямих іноземних інвестицій зарубіжними країнами. Вісник Мукачівського державного університету. Серія: Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Вип. 9. 2017: веб-сайт. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/20.pdf (дата звернення: 17.04.2022).

14. Верховна Рада України. Закон "Про захист іноземних інвестицій на Україні" від 05.10.1991 р.: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1540%D0%B0-12> (дата звернення: 17.04.2022).

15. Верховна Рада України. Закон "Про інвестиційну діяльність" від 10.12.2021 р.: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1560-12> (дата звернення: 17.04.2022).

16. Верховна Рада України. Закон "Про режим іноземного інвестування" від 22.03.2022 р.: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 18.04.2022).

17. Верховна Рада України. Закон "Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом "єдиного вікна" від 13.02.2021 р.: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2623-17> (дата звернення: 18.04.2022).

18. Верховна Рада України. Закон "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні фонди)" від 01.10.2014 р.: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2299-14#Text> (дата звернення: 18.04.2022).

19. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Кабмін розширив кредитування для аграріїв: веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/news/kabmin-rozshiriv-kredituvannya-dlya-agrariyiv> (дата звернення: 19.04.2022).

References:

1. Kaletnik, G. (2017), "Current trends in the food industry and its place in the state economy", *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*, Vol. 8 (24), pp. 7–26.

2. State Statistics Service of Ukraine (2013), "Foreign direct investment", Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/zd/zd_rik/zd_u/pi_07u.html (accessed 15 April 2022).

3. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Foreign direct investment in Ukraine", Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/> (accessed 15 April 2022).

4. State Statistics Service of Ukraine. (2020), "Direct investment (share capital) in the economy of Ukraine/ from Ukraine: by country in terms of economic activity; types of economic activity in terms of countries", Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/inv_zd/pi_ak_ks_ved/arh_pi_ak_ks_ved_u.html (accessed 16 April 2022).

5. Novotenko, I. (2016), "Prospects for the development of the food industry in Ukraine", *Global and national economic problems*, Vol. 11, pp. 454–460.

6. Semenenko, O. (2017), "Analysis of the development of the food industry of Ukraine", *Economics and management. Economic Bulletin of the University*, Vol. № 33/1, pp. 168–182.

7. Word and deed (2022), "War in Ukraine: the State Food and Consumer Service told how food prices rose in a month", Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/05/novyna/suspilstvo/vijna-ukrayini-derzhprodsposhyv-sluzhbi-rozpovily-yak-misyacz-zrosly-cziny-xarchi> (accessed 16 April 2022).

8. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2022), "Food Price Index rises to record high in February", Available at: <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-food-price-index-rises-to-record-high-in-february/en> (accessed 16 April 2022).

9. FAO (2022), "Ukraine. Note on the impact of the war on food security in Ukraine", Available at: <https://www.fao.org/3/cb9171en/cb9171en.pdf> (accessed 16 April 2022).

10. Office for National Statistics (2022), "Inflation and price indices", Available at: <https://www.ons.gov.uk/economy/inflationandpriceindices> (accessed 16 April 2022).

11. U.S. Embassy in Ukraine. (2022), "Remarks by Deputy Secretary of State Wendy Sherman at a UN Security Council Meeting on the Humanitarian Impact of Russia's War Against Ukraine", Available at: <https://ua.usembassy.gov/remarks-by-deputy-secretary-of-state-wendy-sherman-at-a-un-security-council-meeting-on-the-humanitarian-impact-of-russias-war-against-ukraine/> (accessed 17 April 2022).

12. Tovsta, T. (2009), "Investment factor in the development of the food industry of Ukraine", *Investments. Practice and experience*, Vol. 2, Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2009/7.pdf (accessed 17 April 2022).

13. Fedorchuk, O. and Storozhuk, O. (2017), "The practice of using instruments to stimulate foreign direct investment by foreign countries", *Bulletin of Mukachevo State University. Series: World Economy and International Economic Relations*, Vol. 9, Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/20.pdf (accessed 17 April 2022).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), Law "On Protection of Foreign Investments in Ukraine", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1540%D0%B0-12> (accessed 17 April 2022).

15. Verkhovna Rada of Ukraine. Law "On Investment Activity", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1560-12> (accessed 17 April 2022).

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), Law "On the regime of foreign investment", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80> (accessed 18 April 2022).

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), Law "On preparation and implementation of investment projects on the principle of "single window", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2623-17> (accessed 18 April 2022).

18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), Law on "On mutual investment institutions (mutual and corporate funds)", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2299-14#Text> (accessed 18 April 2022).

19. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022), "The Cabinet has expanded lending to farmers", Available at: <https://minagro.gov.ua/news/kabmin-rozshiriv-kredituvannya-dlya-agrariyiv> (accessed 19 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 08.05.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

О. А. Ніконенко,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-4601-8076

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.121

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

O. Nykonenko,
Postgraduate student, Bila Tserkva National Agrarian University

THEORETICAL BASES OF FORMATION OF FOOD SECURITY OF THE COUNTRY

Продовольча безпека посідає важливе місце в дослідженнях соціально-економічного, політичного, екологічного, демографічного, управлінського, біологічного, інформаційного, інституціонального характеру та в інших наукових напрямках. Це означає, що проблема продовольчої безпеки є не лише актуальною, але й ще складною, багатогранною та багаторівневою.

Узагальнимо еволюцію підходів до визначення продовольчої безпеки та виділимо контент кожного із етапів. Для більшості наукових праць, у яких зроблено спробу щодо систематизації підходів до оцінки та визначення продовольчої безпеки є фокусування уваги не на конкретні дії держав або міжнародних організацій, а на документи декларативного характеру — меморандуми, рішення конференцій, наукові конференції.

Узагальнення наукової літератури з питань забезпечення продовольчої безпеки дозволило систематизувати еволюції підходів до розуміння цієї економічної категорії. Так, привертання уваги світової спільноти до проблем виробництва продовольства, голоду, недоїдання та здоров'я були ще до створення ФАО.

Узагальнюючи вищезазначене, покладено початок виходу цієї проблеми на міжнародний рівень, піднімаються питання "свободи від нужди", "свободи від голоду" та "досягнення економіки достатку", вирішення яких залежать від темпів економічного зростання, динаміки світового виробництва зернових, достатності продовольства у світі та вплив на рівень бідності та наявності й зміни кількості робочих місць.

Отже, для етапу еволюції підходів до продовольчої безпеки, який припав на сімдесяті роки минулого століття, характерним є акцент на контролі світових запасів продовольства з метою забезпечення стабільного постачання продовольством населення та скорочення коливань цін на продукти харчування.

З метою оцінювання продовольчої безпеки та безпеки харчування доцільно включати показники власне безпеки. Серед них доцільно виділити дані антропометричних досліджень, а також показники, що характеризують стан медичного обслуговування, санітарні умови, поширення у суспільстві знань та навиків в області здорового харчування та ін. Нині в українських умовах ці тенденції все ще не знайшли свого відображення в нормативно-правових актах, а також відображені у працях вітчизняних дослідників, що дозволяє зробити висновок про Україну на даний момент знаходиться на етапі розуміння продовольчої безпеки, тобто, наявність продовольства, економічна та фізична доступність, стабільність та використання продовольства, та відстає в цьому плані від світового співтовариства.

Food security occupies an important place in research of socio-economic, political, environmental, demographic, managerial, biological, informational, institutional nature and in other scientific fields. This means that the problem of food security is not only relevant, but also complex, multifaceted and multilevel.

Let's summarize the evolution of approaches to determining food security and highlight the content of each stage. For most scientific papers that attempt to systematize approaches to the assessment and definition of food security, the focus is not on specific actions of states or international organizations, but on declarative documents — memoranda, conference decisions, scientific conferences.

The generalization of the scientific literature on food security has allowed to systematize the evolution of approaches to understanding this economic category. Yes, drawing the world's attention to the problems of food production, hunger, malnutrition and health was before the creation of FAO.

Summarizing the above, this problem has begun to reach the international level, raising issues of "freedom from need", "freedom from hunger" and "achieving an economy of prosperity", the solution of which depends on economic growth, world grain production, world food security and the impact on poverty and the availability and change in the number of jobs.

Thus, the evolution of approaches to food security in the 1970s is characterized by an emphasis on controlling world food supplies to ensure a stable food supply and reduce food price volatility.

In order to assess food security and food security, it is advisable to include indicators of actual security. Among them it is expedient to highlight the data of anthropometric research, as well as indicators that characterize the state of health care, sanitation, dissemination of knowledge and skills in society in the field of healthy eating and others. At present, in Ukrainian conditions, these trends are still not reflected in regulations, as well as reflected in the works of domestic researchers, which allows us to conclude that Ukraine is currently at the stage of understanding food security, food availability, economic and physical availability, stability and use of food, and lags behind the world community in this regard.

Ключові слова: продовольча безпека, показники продовольчої безпеки, продовольче забезпечення, економічне зростання, здорове харчування.

Key words: food security, food security indicators, food security, economic growth, healthy nutrition.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продовольча безпека посідає важливе місце в дослідженнях соціально-економічного, політичного, екологічного, демографічного, управлінського, біологічного, інформаційного, інституціонального характеру та в інших наукових напрямках. Це означає, що проблема продовольчої безпеки є не лише актуальною, але й ще складною, багатогранною та багаторівневою. Саме тому складно запропонувати єдине визначення наукової категорії "продовольчої безпеки".

Поняття продовольчої безпеки складається із двох основних елементів:

1. Рівень продовольчого самозабезпечення, включаючи сюди та наявність страхових запасів, що забезпечують стійкість держави від коливань на світовому ринку та змін погодних умов.

2. Доступність продовольства всім верствам населення, зокрема і його бідної частини, оскільки продовольство на відміну багатьох інших форм та об'єктів споживання є найважливішим і невід'ємним чинником виживання і існування людей.

Ці положення набули вже форми як наукових визначень, а й навіть у певною мірою норм міжнародного права, відбитих у Римської декларації 1996 року, підписаної главами країн і урядів переважної більшості країн світу.

Основна теоретична проблема полягає в тому, що, по-перше, сільське господарство як галузь не є фінансово самодостатньою і у всіх розвинених країнах залишається дотаційною, а по-друге, у тому, що ринкові сили, тобто попит, пропозиція та Ціновий механізм можуть саморегулюватися лише у вузьких межах, з виходом за які настає різка та непропорційна зміна цін, найчастіше у вигляді інфляції, чому свідком було нинішнє покоління жителів України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями забезпечення продовольчої безпеки та пошуку шляхів ефективного розвитку агропромислового комплексу займаються відомі фахівці у цій сфері, а саме: О.І. Банах, О.М. Бородіна, П.В. Борщевський, В.І. Власов, О.І. Гойчук, М.В. Гребенюк, А.В. Дейнеко, М.С. Кваша, М.І. Кисіль, Ю.Я. Лузан, Ю.О. Лупенко,

М.Й. Малік, А.С. Музиченко, Н.В. Попрозман, М.І. Пугачов, П.Т. Саблук, О.В. Скидан, М.П. Талавири, І.А. Федун, М.Й. Хорунжий. Проте, зміни суспільного буття та процес глобалізації економічних відносин вимагає своєчасного перегляду теоретичних засад формування продовольчої безпеки країни.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка теоретичних засад формування продовольчої безпеки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблема забезпечення продовольством країн, домогосподарств, індивідуумів стояла перед людством з давніх-давен, а досягнення певного рівня продовольчої безпеки було завжди основним завданням як суспільства загалом, так і конкретної особистості [1].

Так за прогнозами ФАО, в наступні 40 років (до 2050 р.) виробництво продовольства в світі необхідно збільшити на 70 % для того, щоб прогодувати усе населення планети, яке як прогнозується, зросте до 9,3 млрд осіб. І зокрема попит на зерно для продовольчого та фуражного споживання досягне 3 млрд. тон в 2050 році. Що, враховуючи поточне виробництво зерна яке становить 2,1 млрд. тон, то його приріст повинен становити майже 1 млрд. тон (48 %).

Екстраполюючи розвиток останніх років і стан глобального продовольчого забезпечення і сільського господарства зокрема, піддається сумнівам можливість забезпечення зростаючого населення необхідним продовольством. Так, зокрема, в книзі "Межі зростання 30 років потому" [2], у якій містять коректування сценаріїв зроблених в доповіді для проекту Римського клубу, вказують на крах виробництва і продовольчого забезпечення населення зокрема. Греєм Тернером (Graham Turner) з CSIRO (Австралія) опублікував статтю, в якій порівнював прогнози доповіді з 30 роками, що пройшли після публікації, прийшов до висновку що сучасний стан знаходяться в межах, описаних в доповіді.

Подібне дослідження проводив Матіс Вакернагель і його колеги, які оцінювали навантаження на довкілля з боку людини і порівняли її з підтримуючою здатністю (потенційної ємністю) планети. Вони визначили екологічне навантаження як земельну територію, необхідну

для отримання потрібної кількості ресурсів (зерна, продовольства, деревини, риби, площ під міську забудову) і розкладання викидів, вироблених світовим співтовариством. Згідно результатів, людство вже витрачає приблизно на 20% більше, ніж допускає рівень самопідтримки [3].

Крім недостатності фізичного доступу до продовольства, в силу збільшення дефіциту продовольчої сировини прогнозується зменшення економічної доступності. Міжнародна благодійна організація "Oxfam" прогнозує, що ціни на основні продукти харчування до 2030 року можуть зрости більш ніж у два рази. У разі, якщо глави держав і урядів не вживуть необхідних заходів, вартість зернових культур у найближчі 20 років зросте на 120—180 %. Експерти "Oxfam" не самотні у своїх прогнозах стрімкого зростання цін на продукти харчування. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і ФАО також прогнозують, що в найближчі десять років середня ціна на пшеницю і кормове зерно підвищиться на 15-40 %, на рослинні олії перевищить 40 %, на молочні продукти підвищаться в середньому на 16—45 %.

В умовах економічної та політичної кризи зазвичай скорочуються державні інвестиції в сільське господарство, що призводить до руйнівних наслідків в плані проблем зuboжіння і голоду. Досвід минулого і наукові дослідження показують, про помилковість даної практики. Тільки при наявності ефективного сільського господарства і формуванням систем соціальної допомоги і програм соціального захисту можна досягти надійного рішення проблеми продовольчої безпеки.

Узагальнено еволюцію підходів до визначення продовольчої безпеки та виділимо контент кожного із етапів. Для більшості наукових праць, у яких зроблено спробу щодо систематизації підходів до оцінки та визначення продовольчої безпеки є фокусування уваги не на конкретні дії держав або міжнародних організацій, а на документи декларативного характеру — меморандуми, рішення конференцій, наукові конференції.

Так, заслуговує на увагу праця науковців, які виділяють п'ять етапів в еволюції дефініції продовольчої безпеки [4]. Для 40-х та 50-х минулого століття, на думку науковців, характерною була орієнтація розвинених країн розподіляти надлишки продовольства на основі надання продовольчої допомоги біднішим.

У 60-х відбулося усвідомлення того, що пряма продовольча допомога бідним країнам у середньостроковій перспективі призводить до негативних наслідків для їх розвитку. Наступний етап у 70-х роках відбувся унаслідок продовольчої кризи, коли відповіддю на коливання цін та обсягів виробництва став контроль за обсягами сукупних світових резервів зерна в аспекті забезпечення продовольчої безпеки та підтримки стабільності цін як на національному, так й світовому рівнях. У 80-х роках відбулося розширення поняття "продовольча безпека" шляхом включення до нього економічної та фізичної доступності продовольства. Заключний етап, 90-і роки по теперішній час, детально у цій праці не розглядається, використовуючи визначення продовольчої безпеки ФАО (1996 р.), у якому робиться акцент на необхідності забезпечувати усіх людей якісним та безпечним продовольством, етап називають як "свобода від голоду та виснаження").

Узагальнення наукової літератури з питань забезпечення продовольчої безпеки дозволило систематизувати еволюції підходів до розуміння цієї економічної категорії. Так, привертання уваги світової спільноти до проблем виробництва продовольства, голоду, недоїдання та здоров'я були ще до створення ФАО. У цей період можна виділити праці Френка А. Макдугалла, в честь якого Продовольча і сільськогосподарська організація ООН регулярно проводить пам'ятні конференції (McDougall Memorial Lecture). Зазначимо, що Френк А. Макдугалл у 1935 р. опублікував меморандум про про-

блеми сільського господарства і здоров'я, який став першим документом доведення до світової спільноти ідеї про те, що значній частині населення не вистачає правильного харчування. На міжнародному рівні було проголошено необхідність розвитку співпраці різних держав щодо забезпечення населення у достатніх обсягах продовольства.

Базові підходи, які покладено в основу концепції продовольчої безпеки та дійшли до нинішнього часу були сформульованими на початку сорокових років минулого століття. Очевидно, що роки Другої світової війни ускладнилися питання продовольчого забезпечення населення, що й зумовило проведення конференції (31.05 — 3.06. 1943 р., м. Хот-Спрінгс, Вірджинія, США), яка розглядала можливості досягнення "свободи від нужди" в області продовольства та сільського господарства на основі "надійного, належного та відповідного" постачання продовольством" [5]. Зазначимо, що у даному підході під "надійним" розуміють наявність постійного та сталого доступу до продовольства, "належне" означає кількісну достатність, "відповідне" — його необхідну поживність, а, отже, були закладені основи для комплексного визначення продовольчої безпеки. Отже, категорія "свобода від нужди" включала декілька складових продовольчої безпеки: наявність продовольства, його поживність та якісні характеристики, а також стабільність постачання продовольством.

Особливу увагу конференція приділила аналізу причин виникнення голоду та нужди та встановила нерозривний зв'язок у її вирішенні та забезпеченні відповідним харчуванням широких верств населення на основі економічного зростання та створенні додаткових робочих місць. У резолюції XXIV конференції під назвою "досягнення економіки достатку", зокрема, що першою причиною голоду та недоїдання є бідність, а сприяння повній зайнятості людських та матеріальних ресурсів на основі раціональної соціально-економічної політики є першою умовою загального росту виробництва та купівельної спроможності доходів населення [6]. Отже, на конференції було розглянуто питання економічної доступності продовольства для населення на національному рівні.

Узагальнюючи вищезазначене, покладено початок виходу цієї проблеми на міжнародний рівень, піднімаються питання "свободи від нужди", "свободи від голоду" та "досягнення економіки достатку", вирішення яких залежать від темпів економічного зростання, динаміки світового виробництва зернових, достатності продовольства у світі та вплив на рівень бідності та наявності й зміни кількості робочих місць. У подальшому, розвиток ідей, які покладено в основу концепції продовольчої безпеки, переважно здійснювалися під егідою Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН — міжнародної організації під патронатом ООН, яка заснована 16 жовтня 1945 р. та по теперішній час є провідною організацією у системі ООН, що працює в області розвитку сільських територій та підтримки сільського господарства під гаслом "допомагаємо побудувати світ без голоду".

Зазначимо, що упродовж 50-і-60-і років минулого століття не було однозначного підходу до вирішення продовольчої проблеми. Однак, акцент світової та сільськогосподарської політики було змінено у бік стимулювання виробництва основних сільськогосподарських культур, переважно, пшениці та рису, за рахунок яких передбачалося вирішити проблему досягнення "свободи від нужди" та "свободи від голоду" на світовому рівні, а значить динаміка світового виробництва зернових та їх запаси у рамках цієї концепції тривалий проміжок часу слугувати індикатором, що характеризує досягнення перелічених свобод. При цьому окремі дослідники вважають, що на національному рівні в цей період для розвинених держав світу була орієнтація до продовольчої незалежності та мінімізації імпорту

продовольства. Поступово, у світовій спільноті посилювалося усвідомлення того, що продовольча допомога не лише позитивно впливає на приймаючі країни, але й підриває їх можливість до самозабезпечення продовольством у середньостроковій перспективі, що в кінцевому підсумку погіршує стан продовольчого забезпечення населення. Ця думка знайшла своє висвітлення у ряді публікацій [7], а також вплинула на роботу Світової Продовольчої Програми.

Водночас, ідея досягнення свободи від нужди на основі боротьби із бідністю у світі поступово зникає із порядку дня урядів держав, оскільки почала домінувати альтернативна концепція позбавлення населення світу від нужди не через боротьбу із бідністю та повсюдний розвиток економіки та створення робочих місць, а саме на основі надання прямої продовольчої допомоги біднішим країнам з боку провідних країн.

Отже, у 50-і та 60-і роки минулого століття загострилися дискусії про вплив продовольчої допомоги на забезпечення продовольством населення у довгостроковому періоді, однак у реальних умовах мало місце нарощування виробництва зернових у розвинених країнах та надання продовольчої допомоги, тобто не орієнтація до продовольчої незалежності, а специфічна форма експортної орієнтації.

Разом з тим, 16 грудня 1966 р. резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй було прийнято "Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права", стаття одинадцята частини третьої якого проголошує визнання права усіх людей на "достатній життєвий рівень для нього та його сім'ї, який включає достатнє харчування, одяг та житло, і на неперервне покращення умов життя". Другий пункт цієї статті передбачає визначати права кожної людини на свободу від голоду, одночасно закріплюючи зобов'язання країн індивідуально та у порядку міжнародної співпраці приймати необхідні заходи з метою: "покращити методи виробництва, зберігання та розподілу продуктів харчування шляхом широкого використання технічних та наукових знань, поширення знань про принципи харчування та удосконалення або реформи аграрних систем таким чином, щоб досягнути найбільш ефективного освоєння та використання природних ресурсів; і забезпечити справедливий розподіл світових розподіл запасів продовольства відповідно до потреб та із урахуванням проблем країн". Отже, у резолюції зазначається не лише важливість забезпечувати наявність продуктів харчування на внутрішньому ринку, а й необхідність забезпечувати фізичну, транспортну доступність його для населення, а також проводити консультативну роботу із населенням з питань здорового харчування.

На початку 70-х років двадцятого століття відбулося значне коливання у світовому виробництві зернових. У результаті скорочення світових запасів та нестачі продовольства на ринках відбулося підвищення цін на продукти харчування, що підвищило актуальність проблеми досягнення свободи від нужди та від голоду у світу. На цьому фоні у листопаді 1974 р., у Римі відбулася Світова продовольча конференція, у роботі якої взяли участь представники 134 держав світу, яка вперше сформувала поняття "продовольча безпека" ("food security"). Спочатку цей термін мав наступне значення: "наявність будь-який час необхідних світових продовольчих запасів основних продуктів харчування, достатніх для підтримки стійкого та розширеного споживання, і для компенсації коливань обсягів виробництва та цін". Фрази "у будь-який час", "компенсація коливань виробництва і цін" та "стійке споживання" адресуються до стабільного забезпечення продовольством, що виходить на перший план у ситуації, що склалася.

На думку науковців для 70-х років минулого століття характерним був акцент національному виробництві продовольства та його спроможності задоволь-

няти потреби населення країни. У якості показника продовольчої безпеки використовувалися стан продовольчого балансу країни.

Отже, для етапу еволюції підходів до продовольчої безпеки, який припав на сімдесяті роки минулого століття, характерним є акцент на контролі світових запасів продовольства з метою забезпечення стабільного постачання продовольством населення та скорочення коливань цін на продукти харчування.

Важливим етапом у теоретичному поглибленні підходів до визначення та вимірювання продовольчої безпеки є праця лауреата Нобелівської премії з економіки 1998 р. Амартія Сена "Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation" (1981 г.) з проблем голоду. Ця праця мала значний вплив на визнання світовою спільнотою важливості розгляду продовольчої безпеки не лише на регіональному та глобальному рівнях, але й на рівні окремих особистостей та домогосподарств, що стало початком переходу до нового етапу в еволюції підходів розуміння продовольчої безпеки.

Завдяки "зеленій революції" у 80-их роках виробництво продовольства у світі зросло, при цьому встановлено, що стабільні поставки в достатніх обсягах продовольства на внутрішні ринки за постійними цінами автоматично не забезпечують доступ всього населення до цих продуктів харчування, окремі групи населення не можуть мати фізичного та економічного доступу до продовольства навіть у сприятливих для економіки умовах. Недоїдання та голод це результат функціонування усієї економіки в цілому, а не лише виробництва сільськогосподарської продукції.

У 1983 р. під впливом обставин, які висвітлено у роботі А. Сена, визначення продовольчої безпеки було уточнено за пропозицією ФАО та за підтримки Комітету по світовій продовольчій безпеці. В уточненому визначенні підкреслюється необхідність забезпечення балансу попиту та пропозиції на продовольчих ринках, вводиться поняття "фізична доступність продовольства" та "економічна доступність продовольства", що має велике значення, оскільки наявність продовольства на складах не означає, що при цьому вона не доходить до кінцевих споживачів. Словосполучення "у будь-який час" означає стабільність. Отже, питання досягнення продовольчої безпеки було знову повернене із сфери сільськогосподарського виробництва до питань бідності та відсутності попиту.

У результаті у дефініції продовольчої безпеки було враховано існування не лише світового та регіонального рівнів продовольчої безпеки, але й сімейного та індивідуального рівнів. У 1986 р. було опубліковано Доповідь Світового банку про бідність та голод, яка розглядає проблеми динаміки продовольчої безпеки у часі. У доповіді зазначається, що за минулі декілька років ріст виробництва продовольства перевищував зростання світового населення, однак на цьому фоні залишалося багато країн та сотні мільйонів людей, на забезпечення продовольством яких дана обставина не мала впливу з причини низької купівельної спроможності. У доповіді було розмежовано хронічна відсутність продовольчої безпеки, що часто зумовлюється бідністю та низькими доходами населення, і часовою відсутністю, яке може бути наслідком стихійних лих, військових конфліктів, економічних криз. Очевидно, що країна, район, соціальна група, домогосподарство, окрема людина хронічно знаходяться у стані відсутності продовольчої безпеки, якщо з причини недостатніх доходів або виробництва продовольства відсутня можливість споживати достатню кількість харчових продуктів постійно упродовж року. Часова відсутність продовольчої безпеки має місце при порушенні стабільності доступу до продуктів харчування у зв'язку зі зростанням цін на продовольство, низькими урожаєм або зниження доходів.

Отже, до сфери забезпечення продовольчої безпеки було введено новий чинник — часу. Однак, у Доповіді

Світового Банку одержала свій розвиток теорія голоду за А. Сеном, а у якості показників продовольчої безпеки на національному рівні використовується не лише виробництво злаків на душу населення, але й частка людей, які споживають недостатнє для повноцінної трудової діяльності (менше 90% від норм, які рекомендовані ФАО або ВООЗ) та підтримки здоров'я (менше 80% від норм, що рекомендовані ФАО або ВООЗ) кількість калорій з їжею. Також у Доповіді зазначаються такі показники, як відношення вартості злаків, як імпортовано, до сумарної виручки від експорту держави; волатильність виробництва та цін на продовольство. Ці показники характеризують стабільність забезпечення продовольчої безпеки.

У якості одного із індикаторів виснаження передбачалося використовувати народжуваність дітей із недостатньою вагою та іншими відхиленнями, які викликані незбалансованим або недостатнім харчуванням батьків. Зазначимо, що ідея використання антропометричних показників одержала свій розвиток в іншій доповіді ЮНІСЕФ (United Nations Children's Fund, UNICEF) 1991 р. "Challenges for Children and Women in 1990's", у якому в якості індикатора незбалансованості харчування пропонується використовувати відхилення росту та ваги людини від вікової норми його статі. Важливою особливістю підходу ЮНІСЕФ є визнання того, що виснаження само по собі не може бути проявлено винятково проблемами в області продовольчої безпеки та може бути зумовленим іншими чинниками (нездорове харчування, забруднене навколишнє середовище та ін.). Разом з тим, навіть доступ до достатньої кількості продовольства для людини не вирішить проблему виснаження, якщо її організм не спроможний належним чином засвоювати поживні речовини з їжі з причини проблем зі здоров'ям. Підхід ЮНІСЕФ одержав свій подальший розвиток у ході Міжнародної конференції з питань харчування у 1992 р.

Встановлено, що одночасно із еволюцією категорії "продовольча безпека", під впливом ЮНІСЕФ, починаючи із середини дев'яностих років минулого століття відбувається становлення поняття "безпека харчування" (nutrition security). Водночас, зазначається, необхідні санітарні умови, чиста вода, достатній стан здоров'я та ін. При цьому важливе значення відводиться не лише збалансованості харчування, але також яким чином спожите продовольство засвоюється організмом людини.

Питання співвідношення категорій "продовольча безпека" та "безпека харчування" залишається відкритим. Більшість науковців мають подібну думку, що ці категорії відрізняються одна від іншої, але є пов'язаними. При цьому продовольчу безпеку часто вважають необхідною, але не достатньою умовою наявності безпеки харчування. Так, окремі дослідники вважають, що продовольча безпека є частиною безпеки харчування. Інші вважають, що безпека харчування є невід'ємною частиною продовольчої безпеки.

ВИСНОВКИ

Отже, нині проявляється тенденція до об'єднання проблем продовольчої безпеки та безпеки харчування, що дозволяє виділити новий етап в еволюції підходів до розуміння продовольчої безпеки. Отже, зазначається не лише стабільна наявність та доступність продуктів харчування відповідної якості (тобто продовольча безпека), але також "споживання" та можливість засвоїти необхідні поживні речовини із продовольства. Очевидно, що з метою оцінювання продовольчої безпеки та безпеки харчування доцільно включати показники власне безпеки. Серед них доцільно виділити дані антропометричних досліджень, а також показники, що характеризують стан медичного обслуговування, санітарні умови, поширення у суспільстві знань та навиків в області здорового харчування та ін. Нині в українських

умовах ці тенденції все ще не знайшли свого відображення в нормативно-правових актах, а також відображені у працях вітчизняних дослідників, що дозволяє зробити висновок про Україну на даний момент знаходитися на етапі розуміння продовольчої безпеки, тобто, наявність продовольства, економічна та фізична доступність, стабільність та використання продовольства, та відстає в цьому плані від світового співтовариства.

Література:

1. Свиноус І. В. Щодо проблеми продовольчої безпеки у контексті зміни умов господарювання. Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 206–20.
2. Зеліско Н. Продовольча безпека як економічний пріоритет аграрної політики України. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2019. № 26. С. 77–80.
3. Живко З. Б., Даниленко Н. Б., Стадник М. Є. Продовольча безпека України: теоретико-аналітичний огляд. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Т. 30(69), № 6(1). С. 15–23.
4. Донелла Медоуз, Йорген Рандерс, Денніс Медоуз. Пределы роста. 30 лет спустя Москва. ИКЦ "АКАДЕМКНИГА". 2007. 342 с.
5. Шелудько Л. Генезис формування дефініції "продовольча безпека" Соціально-економічні проблеми і держава. 2019. Вип. 2. С. 301–311.
6. Буряк Р. І., Кузьменко С. В. Продовольча безпека України в умовах євро інтеграції. Інноваційна економіка. 2018. № 1–2. С. 20–26.
7. Кузнецова І. О. Продовольча безпека України: вектор розвитку. Економіка України. 2019. № 11–12. С. 60–76.
8. Юзефович А. Е., Коваленко О. В. Продовольча безпека в умовах глобальних змін клімату. Продовольчі ресурси. 2019. № 13. С. 291–298.
9. Мудрак Р. П. Продовольча безпека в умовах економічної кризи. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. 2017. Вип. 90 (2). С. 115–127.

References:

1. Svyynous, I.V. (2013), "On the problem of food security in the context of changing economic conditions", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 206–20.
2. Zelisko, N. (2019), "Food security as an economic priority of Ukraine's agricultural policy", *Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serija: Ekonomika APK*, vol. 26, pp. 77–80.
3. Zhyvko, Z.B. Danylenko, N.B. and Stadnyk, M.Ye. (2019), "Food security of Ukraine: theoretical and analytical review", *Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Serija: Ekonomika i upravlinnia*, vol. 30 (69), no. 6 (1), pp. 15–23.
4. Medouz, D. Randers, J. and Medouz, D. (2007), *Predely rosta. 30 let spustia [Limits to growth. 30 years later]*, YKTs "AKADEMKNYHA", Moscow, Russia.
5. Shelud'ko, L. (2019), "The genesis of the definition of "food security"", *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*, vol. 2, pp. 301–311.
6. Buriak, R.I. and Kuz'menko, S.V. (2018), "Food security of Ukraine in the context of European integration", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 1–2, pp. 20–26.
7. Kuznetsova, I.O. (2019), "Food security of Ukraine: vector of development", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11–12, pp. 60–76.
8. Yuzefovych, A.E. and Kovalenko, O.V. (2019), "Food security in the context of global climate change", *Prodovol'chi resursy*, vol. 13, pp. 291–298.
9. Mudrak, R.P. (2017), "Food security in the economic crisis", *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva*, vol. 90 (2), pp. 115–127.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.

А. В. Герасименко,

аспірант кафедри глобальної економіки, Державний біотехнологічний університет

ORCID ID: 0000-0002-0536-1337

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.126

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ

A. Herasymenko,

Postgraduate student of the Department of Global Economics, State University of Biotechnology

THE ESSENCE OF SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF MOTIVATION OF AGRICULTURAL WORKERS

Кожен працівник є носієм унікального потенціалу, який можна детермінувати як мультикомпонентний показник, до структури якого входить ціла сукупність складових, зокрема фізична, інтелектуальна, духовна і соціально-культурна сила. Відповідно, самореалізація та ефективність використання особою кожного із вище наведених компонентів у значній мірі залежать від умов життєдіяльності та оточення індивідуума, внутрішніх стимулів, а також інструментів зовнішньої мотивації і готовності людини до самомотивації. Визначено, що соціальні та економічні чинники дії на працівників мають найбільший регуляторний потенціал, що зумовлено природньою потребою особи у відчутті захищеності, стабільності, соціальної підтримки і, безумовно, економічної і фінансової впевненості. Соціально-економічна мотивація має вагомий роль у процесах впливу на продуктивність праці робітників кожної із сфер життєдіяльності. Проте, беручи до уваги специфіку організації галузі сільського господарства, стратегія управління ефективністю роботи може змінювати свої інструменти, принципи дії, хоча зміст і цілі залишаються сталими. Власне, ці аспекти доводять важливість дослідження проблематики.

Наукова стаття є оригінальним дослідженням суті соціально-економічних чинників мотивації як групи стимулів, що мають найбільш вплив на ріст продуктивності праці робітників сільськогосподарської галузі.

Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, кореляційно-регресійного аналізу та узагальнення.

В ході дослідження було детерміновано сутність соціально-економічної мотивації, її роль, а також особливості формування механізму соціального і економічного впливу на ефективність роботи персоналу сільськогосподарських підприємств. Авторами було узагальнено, що вибір оптимальних методів стимулювання праці в умовах пост-пандемічної нестабільності та введення режиму воєнного стану має певні складнощі, що, першочергово, спричинено значним рівнем невизначеності подальших перспектив для вітчизняного бізнесу; було доведено важливість соціально-економічних чинників як найбільш значущих для громадян за сьогоденних обставин, зокрема підтверджено значний вплив рівня заробітної плати, інвестицій у розвиток галузі, а також умов професійної діяльності на результативність праці.

Every employee is carrier of a unique potential, which can be determined as a set of a lot of different advantages of human resources, first of all, physical, intellectual, social-economic and emotional powers. Accordingly, self-realization and efficiency in the human use of their potential depend to a large extent on living conditions of the population, external environment, innate drives, tools of external motivation and flexibility for self-motivation. It was defined that social and economic methods of labor productivity stimulation have the greatest impact on human capital; the main reason for this is the most fundamental expectation of human for security, predictability, social assistance and economic, financial stability. Socio-economic factors of motivation are important in management of labor productivity in every sphere of life and activity. But, considering the specific of agriculture, the strategy for improving efficiency of labor work can include the use of different tools, but the essence and goals remain unchanged with time. So, the listed above facets confirm the need to research problematics of socio-economic motivation.

Accordingly, the article is devoted to the analysis of the essence of socio-economic motivation factors as a set of incentives, which have a maximal impact on growth of labor productivity in agriculture.

Comparison, methods of abstraction, correlation-regression analysis and generalization are the research methods which were used in the article.

In this science paper the essence of socio-economic motivation, the role of these motivational factors and specific characteristics of mechanism of social and economic impact on efficiency of labor work in agriculture enterprises. Moreover, the authors argue that the choice optimal methods labor productivity incentives from a set of alternatives under post-pandemic instability and martial law envisages certain difficulties, first of all, the high level of mounting uncertainty about prospects for business growth. In addition, it was proved that socio-economic factors are the most importance for human in nowadays conditions; in particular, it was confirmed that a salary greatly affects the labor productivity.

Ключові слова: мотивація, сфера сільського господарства, продуктивність праці, соціально-економічні чинники, людський капітал, ефективність, оплата праці.

Key words: motivation, agriculture, labor productivity, socio-economic factors, human capital, efficiency, staff remuneration.

ВСТУП ТА ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В основі стратегії максимізації результатів діяльності сільськогосподарського підприємства закладено сукупність взаємоузгоджених між собою тактичних завдань, деякі із яких стосуються вирішення таких аспектів: по-перше, як рівень оплати праці впливає на результати роботи працівників; по-друге, чи важливо є залученість робітників до вирішення організаційно-управлінських питань, а також яке значення має збереження ефективної комунікації у робочому колективі та між колективом і керівництвом; по-третє, яким чином інноваційна активність та діджитал-трансформації в економіці держави можуть оптимізувати процеси мотивації персоналу; по-четверте, який зв'язок існує між витратами на оплату праці, продуктивністю роботи, а також фінансовими і економічними результатами господарюючого суб'єкта і чи можна такий зв'язок зробити більш ефективним, враховуючи інтереси кожного із учасників цих взаємовідносин. Кожен із наведених пунктів вказує на пріоритетність соціально-економічних чинників мотивації праці. Людина, перебуваючи, з одного боку, в умовах невизначеності, що виникли внаслідок негативного впливу пандемії і жорстких карантинних обмежень, а також, з іншого боку, у стані тривожності, спричиненої воєнними подіями на теренах України, визнає пріоритетом економічну свободу, фінансову незалежність, стабільний соціальний захист і гарантії, а тому є найбільш залежною від соціальних і економічних мотивів в організації робочої діяльності.

Варто зауважити, що лише соціальні і економічні чинники значно стимулюють особистість до самовдосконалення себе як фахівця. Як відомо, саморозвиток — це індивідуальна траєкторія професійного зростання людини, яка відображає ступінь її зацікавленості продуктивно та якісно працювати, сприяти підвищенню власної конкурентоспроможності, здійснювати якісне оновлення трудового менталітету держави. Відповідно, враховуючи значний регуляторний потенціал, характерний саме для соціально-економічних чинників мотивації, виникає об'єктивна потреба у поглибленому їх дослідженні через призму актуальних подій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Практику управління продуктивністю праці робітників сільськогосподарського сектору досліджують В. Амбросов, М. Бабич [1], С. Кожем'якіна, Н. Патики [2], П. Саблук, А. Чикуркова та ін.; особливості використання соціальних та економічних чинників мотивації робітників, зокрема вплив рівня заробітної плати на результативність роботи персоналу, що працюють у сфері сільського господарства, аналізують О. Гетьман, В. Головачко [3], А. Колодійчук, Т. Перевузік, В. Пілявський [4], А. Михайлова, Т. Харченко, А. Бабенко та ін. Так, М. Бабич аналізує продуктивність праці робіт-

ників сільськогосподарських підприємств, адже вважає цей фактор вирішальним у стратегії забезпечення продовольчої безпеки України. Науковцем визначено, що зростання оплати праці персоналу, яка, власне, є основним соціально-економічним чинником мотивації, позитивно позначається на результатах діяльності господарюючих суб'єктів досліджуваної галузі [1, с. 27]. С. Кожем'якіна та Н. Патики значну увагу акцентують на аспектах державного регулювання продуктивності праці сільськогосподарських підприємств та їх працівників. На основі ґрунтовних досліджень показників науковцям вдалося отримати висновок, що значну роль відіграють саме ефективність, досконалість механізмів державної підтримки бізнесу і працівників, а також передбачуваність регуляторної політики країни, яка повинна окремими положеннями висвітлювати методи мотивації робітників та можливості держави в цьому контексті [2]. В. Головачко досліджує значення соціально-економічної мотивації працівників сфери сільського господарства; науковець аналізує реальні фактори впливу на ріст ефективності діяльності підприємств та проводить пошук реальних можливостей, необхідних в контексті надання поштовху галузі задля кращого функціонування агропромисловості в Україні у перспективі [3]. В. Пілявський акцентує увагу на важливості соціальних (в т. ч. санітарно-гігієнічних, фізіологічних та естетичних) умов праці, як факторів, що впливають на рівень вмотивованості персоналу та продуктивність праці. Науковець визначає, що "систематична раціоналізація робочого місця, оснащення його устаткуванням та інвентарем, створення безпечних і комфортних умов праці" — ключові завдання стратегії управління ефективністю праці сільськогосподарських працівників, а також створення підґрунтя для сталого економічного розвитку господарюючого суб'єкта [4, с. 34].

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Дослідженням обраної проблематики приділено багато уваги у працях вище наведених науковців. Проте, трансформація економіки триває, умови господарювання, які були сформовані в результаті пандемії Covid-19, вимагають застосування більш ефективних важелів впливу на продуктивність праці, які здатні гарантувати громадянам соціальний захист і надійну економічну підтримку. Відповідно, за умов відсутності стабільного розвитку сільського господарства в Україні перманентні дослідження мотиваційних чинників і пропозиція шляхів вдосконалення тактики соціально-економічної мотивації працівників є необхідною умовою підтримки життєдіяльності галузі.

МЕТА СТАТТІ

Мета — аналіз сутності соціально-економічних чинників мотивації як комплексу стимулів, що мають найб-

ільший вплив на ріст продуктивності праці робітників сільськогосподарської галузі за умов глобальної нестабільності. Для досягнення поставленої мети було сформовано та вирішено такі завдання, як:

— дослідити поняття мотивації, визначити суть саме соціально-економічних чинників впливу на працю робітників сфери сільського господарства;

— узагальнити завдання механізму соціально-економічної мотивації сільськогосподарських працівників в умовах нестабільності;

— визначити залежність продуктивності праці від основних соціально-економічних чинників мотивації шляхом проведення кореляційно-регресійного аналізу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах високого впливу конкурентної боротьби на ефективність діяльності підприємств сільськогосподарського сектору питання мотивації працівників із теоретичного аспекту переходить у практичний. Як відомо, людський капітал є особливо цінним видом ресурсів, проте продуктивність його праці залежить не лише від рівня конкуренції на ринку. Хоча, з іншого боку, саме результативність роботи персоналу підвищує рівень конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта, є визначальним фактором при виборі тактики, доцільної в контексті досягнення високих фінансово-економічних результатів діяльності. Відповідно, існує певна взаємозалежність між працею, мотивацією, успіхами господарюючого суб'єкта, прибутковістю, а також рівнем конкуренції на ринку (Рис. 1).

Відповідно, з огляду на системний підхід, мотивація і її чинники — це елемент системи управління результативністю функціонування господарюючого суб'єкта через застосування інструментів безпосереднього впливу на продуктивність праці персоналу.

Беручи за основу функціональний підхід, мотиваційними чинниками, що є практичним втіленням мотивації як соціально-економічного явища, варто визначати спонукальні фактори, основною метою застосування яких є поштовх працівника до роботи, проте із одночасним наголошенням взаємозалежності між якістю праці і особистісною вигодою робітника; це "засоби спонукання до праці — причини, заради якої суб'єкт готовий зробити певні дії для досягнення поставленої мети" [5, с. 88].

Досліджуючи сутність мотивації варто наголосити на існуванні різних факторів, які мають за ціль впливати на окремі складові життєдіяльності громадян. Відповідно, основними чинниками управління продуктивністю праці є матеріально-технічні, соціально-економічні, організаційні і природно-кліматичні (Рис. 2).

Рис. 1. Взаємозалежність між продуктивністю праці, розвитком підприємства, системою мотивації і задоволеністю учасників господарських взаємовідносин

Джерело: складено автором за даними [5, с. 88].

Кожна із цих груп може мати екстенсивний або ж інтенсивний вплив на результативність роботи сільськогосподарських працівників, проте зважаючи на активний режим роботи у зазначеній галузі кожен працівник прагне отримувати високу заробітну плату, що обгрунтовано значними фізичними навантаженнями, використанням особистісного ресурсу, значним рівнем віддачі своїй професії тощо. Відповідно, саме соціально-економічні чинники мотивації, з огляду на вище зазначені аспекти, можуть чинити значний вплив на продуктивність праці і стимулюва-

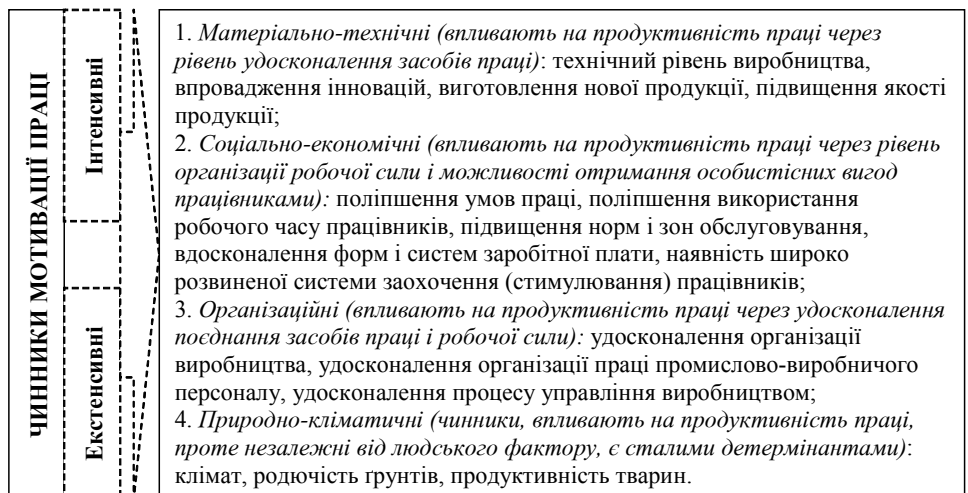

Рис. 2. Система чинників мотивації праці сільськогосподарських працівників

Джерело: складено автором за даними [6, с. 244; 7].

Таблиця 1. Продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність за 2015–2020 рр. (на 1 зайнятого у сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2016 року, тис. грн)*

Показник, тис. грн	Роки						Абсолютне відхилення (тис. грн) 2020/2019	Відносне відхилення (%) 2020/2019
	2015	2016	2017	2018	2019	2020		
Сільськогосподарське виробництво, загальна продуктивність праці	624,0	765,0	755,0	867,7	928,6	857,2	-71,4	-7,7
Продуктивність праці у рослинництві	660,0	804,0	777,4	900,1	954,4	853,7	-100,7	-10,6
Продуктивність праці у тваринництві	503,9	614,6	664,8	730,4	815,2	872,2	57,0	6,7

* Розрахована шляхом ділення продукції сільського господарства в постійних цінах 2016 р., виробленої в сільськогосподарських підприємствах, на кількість працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, в сільськогосподарських підприємствах.

Джерело: розраховано автором за даними [9].

Таблиця 2. Інструменти мотивації праці робітників та фактори впливу на продуктивність в сільському господарстві

Роки	Середньомісячна заробітна плата, грн	Основні засоби, млн грн	Капітальні інвестиції, млн грн	Продуктивність праці в с/г, тис грн
Позначення	x_1	x_2	x_3	y
2010	1 430,0	167 283,0	11 311,0	380,4
2011	1 786,0	115 786,0	16 703,0	472,4
2012	2 024,0	135 426,0	19 086,0	458,1
2013	2 269,0	151 833,0	18 640,0	583,2
2014	2 476,0	167 283,0	18 388,0	635,6
2015	3 140,0	205 575,0	29 310,0	624,0
2016	3 916,0	264 859,0	49 660,0	765,0
2017	5 761,0	335 303,0	63 401,0	755,4
2018	7 166,0	399 526,0	65 059,0	867,7
2019	8 738,0	412 489,0	58 555,0	928,6

Джерело: побудовано автором за даними [9].

Таблиця 3. Фактори впливу на продуктивність праці в сільському господарстві

Позначення	Факторна ознака (мотиваційний чинник)	Коефіцієнт детермінації	Коефіцієнт кореляції
x_1	Заробітна плата	0,861594	0,928221
x_2	Основні засоби	0,833788	0,913120
x_3	Капітальні інвестиції	0,821377	0,906298

Джерело: розраховано автором.

ти працівників до максимізації особистісних результатів роботи.

Механізм соціально-економічної мотивації працівників сфери сільського господарства, а також стратегія його формування мають свою специфіку в умовах посткарантинної кризи, а також воєнного стану в Україні. Зокрема, кожен працівник прагне отримати певні блага по факту виконаної роботи, що підкреслює зниження пріоритетності аспектів професійного розвитку, самовдосконалення практичних навичок чи можливостей кар'єрного росту над стабільністю заробітка в умовах сьогоденних обставин. Мотивам суспільного визнання праці та участі у процесах виробництва сільськогосподарської продукції належать низькі позиції серед спонукальних чинників трудової діяльності. Відповідно, сутність соціально-економічної мотивації можна визначити через дві групи завдань, які покладені на ці чинники:

— по-перше, завдання економічного характеру — відновлення економічної та стимулюючої функції заробітної плати, премії та винагороди, оплата побутових, культурних та ін. потреб працівників;

— по-друге, завдання соціального характеру — розвиток відносин соціального партнерства, соціальної згуртованості, нематеріальне стимулювання, формування сприятливого соціально-психологічного клімату у колективі, запобігання конфліктам [8, с. 110].

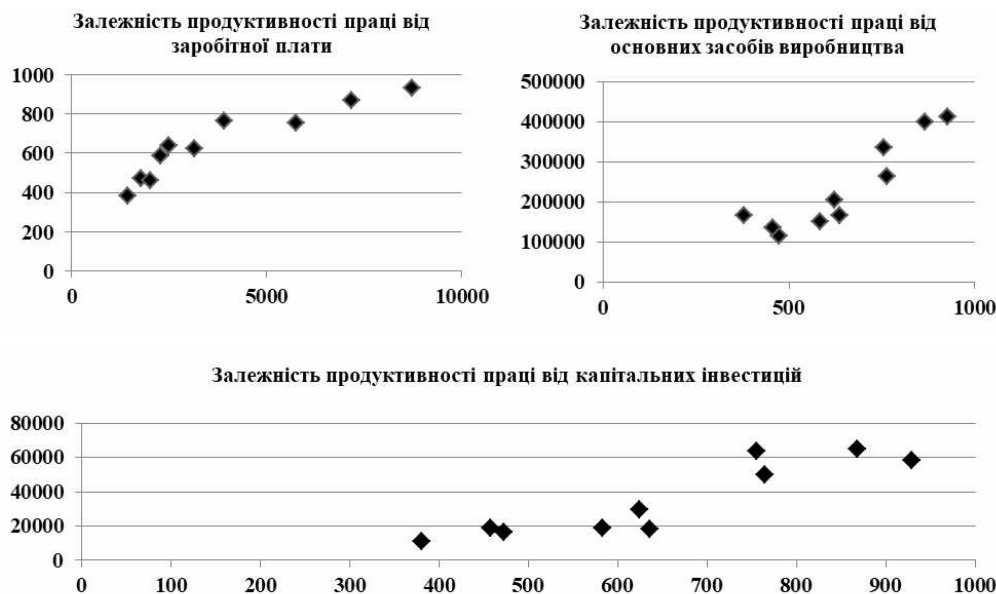
Відповідно, вибір інструментів для вирішення соціально-економічних завдань також можна детермінувати як процес мотивації працівників. Для визначення ефективності такої системи доцільно проаналізувати показник продуктивності праці на підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність. Саме цей індикатор може надати комплексну оцінку процесам формування сукупної пропозиції сільськогосподарської продукції, відданості працівників своїй професії, а відповідно, і вказати на ефективність системи мотивації, що застосовується господарюючими суб'єктами в Україні (Табл. 1).

Відповідно, дані Табл. 1 свідчать про зниження продуктивності праці робітників сільськогосподарського виробництва у 2019—2020 році на 7,7%, що цілком виправдано безпрецедентною кризою, спричиненою глобальною пандемією Covid-19, значними карантинними обмеженнями і зниженням соціальної взаємодії у суспільстві. Варто зауважити, що працівники не було готові до максимальної самовіддачі під тиском ризиків для їх здоров'я, життя і добробуту. Важливим інструментом залучення персоналу до ефективної роботи в умовах нетипових обставин є заробітна плата — основний чинник соціально-економічної мотивації, який в певній мірі здатен покрити ризики сільськогосподарських працівників та управляти продуктивністю їх праці. Не менш важливу роль відведено і таким мотиваційним факторам досліджуваної групи, як умовам праці, зокрема кількість та якість основних засобів, рівню інвестицій у галузь, які прямо впливають на процеси оптимізації і впорядкування діяльності працівників тощо. Залежність між заробітною платою, основними засобами, інвестиціями і продуктивністю праці можна довести шляхом проведення кореляційно-регресійного аналізу. Табл. 2 та Табл. 3 містять вихідні дані для цього дослідження.

Кореляційно-регресійний аналіз має на меті визначити взаємозв'язок між результативною (продуктивність праці у сфері сільськогосподарства) (y) та факторною (заробітна плата працівників, основні засоби і обсяги капітальних інвестицій у галузь) (x) ознаками.

На Рис. 3 зображено що на продуктивність праці чинить прямий вплив рівень оплати праці, умови праці, які, в першу чергу, визначаються наявністю основних засобів і їх технічними характеристиками, капітальні інвестиції — фактори, необхідні для фінансування стратегічного розвитку господарюючого суб'єкта, його модернізації та росту конкурентоспроможності.

Варто зауважити, що, якщо заробітна плата є дієвим чинником мотивації праці для кожного із секторів господарювання, то якість і кількість основних

Рис. 3. Кореляційна залежність між продуктивністю праці і заробітною платою, основними засобами, капітальними інвестиціями

Джерело: побудовано автором.

засобів, а також обсяги капітальних інвестицій у розвиток галузі є особливо важливими факторами продуктивності саме для сільського господарства. Зокрема, капітальні інвестиції дозволяють поступово переводити роботу галузі на ефективне виробництво, скоротити втрати сільськогосподарської продукції на різних стадіях. В свою чергу, використання передових технологій, сучасної модернізованої техніки і устаткування значно спрощують процеси організації виробництва, обробки сировини, що дозволяє забезпечити оптимізацію витрат і перерозподілити їх у більш ефективний спосіб. Зокрема, саме таким чином можна отримати додаткові ресурси на розвиток персоналу.

Проте, за будь яких обставин, мотиваційна політика господарюючих суб'єктів сфери сільського господарства значно залежить від державного управління. А тому основним завданням сьогодні, в умовах нестабільності і відсутності можливостей для точного прогнозування розвитку сільськогосподарських підприємств під час війни і пост-воєнного періоду, доцільною є робота над перманентним вдосконаленням державної регуляторної політики, досягненням високого рівня віри з боку громадян у спроможність держави забезпечити кожному із працівників соціальний захист і фінансово-економічну свободу незважаючи на складні часи.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження було визначено, що соціально-економічні чинники мотивації — це фактори, які впливають на продуктивність праці громадян шляхом гарантування працівникові отримання вигоди від власної професійної діяльності і витрат особистих ресурсів, збереження економічної функції заробітної плати, виплати премії чи винагороди, фінансування побутових, культурних та ін. потреб, а також вирішення таких соціально-важливих завдань, як отримання нематеріальних вигод, належних умов праці, а також робота у колективі із сприятливим і здоровим соціально-психологічним кліматом, що запобігає конфліктам і зниженню продуктивності праці в наслідок відсутності оптимальних взаємовідносин.

В ході дослідження авторами було визначено, що соціально-економічні чинники є найбільш суттєвими в управлінні продуктивністю праці. Зокрема, основним фактором регулювання ефективності роботи сільськогосподарських працівників є заробітна плата, яка за будь-яких обставин є ключовим інструментом соціально-економічної мотивації. Проте, значну залежність (завдяки кореляційно-регресійному аналізу) було визначено між продуктивністю праці і основними засобами чи капітальними інвестиціями у розвиток галузі, які безпосередньо визначають умови діяльності персоналу.

Узагальнюючи варто наголосити, що подальші дослідження доцільно зорієнтувати на вдосконаленні соціально-економічних чинників мотивації, оскільки їх роль в умовах нестабільності буде лише рости. Актуальним аспектом залишається впорядкування і оптимізація державного управління діяльністю сільськогосподарських підприємств, які саме під тиском регуляторної політики обирають стратегію соціально-економічної мотивації персоналу.

Література:

1. Бабич М. М., Загребеленко Ю. Ю. Продуктивність праці в сільському господарстві як фактор забезпечення продовольчої безпеки. *Агросвіт*. 2016. № 13—14. С. 24—29.
2. Кожем'якіна С. М., Патица Н. І. Процеси підвищення продуктивності праці в сільському господарстві. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3391> (дата звернення 10.05.2022).
3. Головачко В., Ліба Н., Вибер Е. Аналіз можливості розвитку сільського господарства в Україні. *Економіка*

та суспільство. 2021. № 27. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/460>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-45>

4. Пілявський В. І. Організація праці на робочому місці як засіб ефективного використання потенціалу підприємства. *Агросвіт*. 2019. № 20. С. 31—37. DOI: [10.32702/2306-6792.2019.20.31](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.20.31)

5. Михайлова А. І., Харченко Т. М. Особливості мотивації до праці в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК. Розвиток сільських територій і соціально-сфера села*. 2016. № 5. С. 87—92.

6. Ведернікова М. Д., Волянська-Савчук А. В., Зелена М. І., Базалійська Н. П., Чернушкіна О. О. Формування мотивації персоналу підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 3. С. 239—247.

7. Шелудько А. В., Шелудько Р. М. Шляхи підвищення продуктивності праці у сільському господарстві. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент"*. Вип. 8 (61). 2014. С. 93—97.

8. Соколюк К. Ю., Зачоса О. Д. Формування соціально-економічного механізму мотивації розвитку людського капіталу підприємства сфери послуг (туризм). *Економіка і організація управління*. 2021. № 2 (42). С. 104—114.

9. Сільське господарство України: статистичний збірник / Державна служба статистика України, 2020. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf (дата звернення 10.05.2022).

References:

1. Babych, M. M. and Zagrebelenko, Ju. Ju. (2016), "Labor productivity in agriculture as a factor in food security", *Agrosvit*, vol. 13-14, pp. 24—29.
2. Kozhem'yakina, S. M. and Patyka, N. I. (2014), "Processes of increasing labor productivity in agriculture", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3391> (Accessed 10 May 2022).
3. Golovachko, V., Liba, N. and Vyber, E. (2021), "Analysis of the possibility of agricultural development in Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 27, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/460> (Accessed 10 May 2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021>.
4. Piliavskiy, V. (2019), "Organization of labor in the workplace as a means of effective use of the potential of the enterprise", *Agrosvit*, vol. 20, pp. 31—37. DOI: [10.32702/2306-6792.2019.20.31](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.20.31).
5. Myhajlova, L. I. and Harchenko, T. M. (2016), "Features of motivation to work in agricultural enterprises", *Ekonomika APK. Rozvytok sil'skyh terytorij i social'na sfera sela*, vol. 5, pp. 87—92.
6. Vedernikova, M. D., Voljans'ka-Savchuk, L. V., Zelena, M. I., Bazalijs'ka, N. P. and Chernushkina, O. O. (2020), "Formation of motivation of personnel of the enterprise", *Visnyk Hmel'nyts'kogo natsional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp. 239—247.
7. Sheludko, L. V. and Sheludko, R. M. (2014), "Ways to increase productivity in agriculture", *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Serii "Ekonomika i menedzhment"*, vol. 8 (61), pp. 93—97.
8. Sokoljuk, K. Ju. and Zachosa, O. D. (2021), "Formation of socio-economic mechanism of motivation of human capital development of enterprises in the service sector (tourism)", *Ekonomika i organizacija upravlinnja*, vol. 2 (42), pp. 104—114.
9. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Sil's'ke gospodarstvo Ukraïny: statystychnyj zbirnyk" [Agriculture of Ukraine: statistical yearbook], *Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine*.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2022 р.